

แนวทางการอนุรักษ์คลองและชุมชนริมคลองบางกอกใหญ่

นายเชมชาติ วงศ์ทิมารัตน์

สถาบันวิทยบริการ

จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย

วิทยานิพนธ์นี้เป็นส่วนหนึ่งของการศึกษาตามหลักสูตรปริญญาการวางแผนภาคและเมืองมหาบัณฑิต

สาขาวิชาการวางผังเมือง ภาควิชาการวางแผนภาคและเมือง

คณะสถาปัตยกรรมศาสตร์ จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย

ปีการศึกษา 2546

ISBN 974-17-5839-1

ลิขสิทธิ์ของจุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย

CONSERVATION GUIDELINES FOR BANGKOK YAI CANAL AND IT'S COMMUNITIES

MR. KHEMACHAT WONGTIMARAT

สถาบันวิทยบริการ
จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย

A Thesis Submitted in Partial Fulfillment of the Requirements
for the Degree of Master of Urban and Regional Planning in Urban Planning

Department of Urban and Regional Planning

Faculty of Architecture

Chulalongkorn University

Academic Year 2003

ISBN 974-17-5839-1

เขมชาติ วงศ์ทิมาวัฒน์ : แนวทางการอนุรักษ์คลองและชุมชนริมคลองบางกอกใหญ่.
 (CONSERVATION GUIDELINES FOR BANGKOK YAI CANAL AND IT'S
 COMMUNITIES) อ.ที่ปรึกษา : รองศาสตราจารย์ ดร. วรณศิลป์ พีระพันธุ์, หน้า.
 ISBN 974-17-5839-1.

วิทยานิพนธ์ครั้งนี้มีวัตถุประสงค์เพื่อศึกษาคุณค่าและเอกลักษณ์ของคลองและชุมชนริมคลอง
 วิเคราะห์บทบาทและศักยภาพในการอนุรักษ์ของคลองและชุมชนริมคลอง และเสนอแนะแนวทางการ
 อนุรักษ์คลองและชุมชนริมคลองบางกอกใหญ่

ผลจากการศึกษาพบว่า คลองบางกอกใหญ่เป็นคลองสายประวัติศาสตร์ที่ยังมีโครงข่ายคลอง
 ย่อยที่สมบูรณ์ โดยเป็นแม่น้ำเจ้าพระยาสายเดิมก่อนมีการขุดคลองลัด มีชุมชนที่มีรูปแบบการตั้งถิ่นฐาน
 แบบชุมชนริมน้ำที่มีคุณค่าอยู่ตลอดแนวคลอง ทั้งศาสนสถาน บ้านริมคลอง สภาพแวดล้อม วิถีชีวิต
 และวัฒนธรรม ซึ่งทำให้เกิดเป็นโครงสร้างเมืองและองค์ประกอบที่เป็นเอกลักษณ์ของชุมชน มีการใช้
 คลองเป็นเส้นทางแห่งพระในประเพณีชักพระ และเป็นเส้นทางท่องเที่ยวทางน้ำ

องค์ประกอบที่เป็นเอกลักษณ์ของชุมชนริมคลอง คือ การมีรูปแบบการตั้งถิ่นฐานของชุมชนริม
 น้ำ ที่มีรูปแบบสถาปัตยกรรมที่เป็นเอกลักษณ์ ทั้งการวางแนวอาคารหันหน้าเข้าหาคลอง องค์ประกอบ
 ภายในชุมชนที่แสดงความสัมพันธ์กับสภาพแวดล้อมริมน้ำ ประกอบด้วยพื้นที่กิจกรรมทางสังคม ทาง
 เดินเท้า มุมมอง และระบบกิจกรรมภายในชุมชนที่มีความสัมพันธ์กับการใช้คลองในชีวิตประจำวันซึ่งมี
 ความแตกต่างกันไปในแต่ละชุมชนย่อย

แนวทางการอนุรักษ์คลองและชุมชนริมคลองบางกอกใหญ่ ประกอบด้วย 1) การอนุรักษ์สภาพ
 แวดล้อมของคลองเพื่อรองรับกิจกรรมทางวัฒนธรรมและการท่องเที่ยว 2) การอนุรักษ์รูปแบบการตั้งถิ่น
 ฐานและองค์ประกอบของชุมชนริมคลอง โดยใช้มาตรการทางผังเมือง 3) การอนุรักษ์เอกลักษณ์ทาง
 สถาปัตยกรรมและสภาพแวดล้อมของแต่ละชุมชนย่อย โดยออกข้อกำหนดควบคุมความสูง และรูปแบบ
 อาคาร 4) การฟื้นฟูระบบกิจกรรมของชุมชนให้สอดคล้องกับการอนุรักษ์เพื่อรองรับการขยายตัวของเมือง
 ในอนาคต

ภาควิชา การวางแผนภาคและเมือง .....ลายมือชื่อนิสิต.....
 สาขาวิชา การวางผังเมือง .....ลายมือชื่ออาจารย์ที่ปรึกษา.....
 ปีการศึกษา ..... 2546 .....

4374111625 : MAJOR URBAN PLANNING

KEYWORD : CONSERVATION / BANGKOK YAI CANAL / COMMUNITIES

KHEMACHAT WONGTIMARAT : CONSERVATION GUIDELINES FOR BANGKOK YAI
CANAL AND IT'S COMMUNITIES . THESIS ADVISOR : ASSOC. PROF. WANNASILPA
PEERAPUN, Ph.D. pp. ISBN 974-17-5839-1.

The objectives of this thesis are to study the value and identities of Bangkok Yai canal and the communities along the canal , to analyze the role and conservation potential of the canal , and to propose conservation guidelines for the area.

The result of the study reveals that Bangkok Yai Canal was the old Chao Phraya River before the new short-cut river was created. Today the water-based communities along the canal still have traditional settlement patterns . The existing temples , houses , environment , way of life , and culture have made the city structure and elements of the area so unique.

The unique elements of the communities along the canal are water-based settlements with prominent architectural style such as building layout facing the canal and the relationships between the communities' social space , pedestrains , vistas , and activity systems and the water-based environment which vary from community to community .

The proposed conservation guidelines for Bangkok Yai Canal and it's communities comprise : 1) the conservation of water-based environment which will support cultural and tourism activities ; 2) the conservation of settlement patterns and elements of the communities along the canal using city planning regulations ; 3) the conservation of architectural identity and its environment in each community by regulating hight and building style controls ; and 4) revitalizing local activity system in accordance with conservation measures for future expansion of the area.

Department ..... Urban and Regional Planning ..... Student' signature .....

Field of study ..... Urban Planning ..... Advisor' signature .....

Academic year ..... 2003 .....

กิตติกรรมประกาศ

วิทยานิพนธ์เล่มนี้คงไม่สำเร็จลุล่วงได้ หากปราศจากคำแนะนำ โอกาส และกำลังใจ รวมถึงข้อคิดที่เป็นประโยชน์จากอาจารย์รศ.ดร.วรรณศิลป์ พีระพันธุ์ อาจารย์ที่ปรึกษาวิทยานิพนธ์

ขอกราบขอบพระคุณคณาจารย์ภาควิชาการวางแผนภาคและเมืองทุกท่านที่ได้เพาะสร้างและจุดประกายทางความคิดในการศึกษาวิชาผังเมือง โดยเฉพาะอาจารย์ขวัญญูสง อติโพธิ์ และอาจารย์สุภาพิมพ์ ที่ให้โอกาสเสริมสร้างประสบการณ์และเปิดมุมมองทางความคิดที่มีคุณค่ายิ่ง เจ้าหน้าที่ของภาควิชาการวางแผนภาคและเมือง พี่ตุ้มและพี่แสง ที่คอยกระตุ้นเตือนกำหนดเวลา และการออกหนังสือสำคัญต่างๆให้อย่างไม่รู้เหน็ดเหนื่อย

ขอขอบคุณเจ้าหน้าที่หน่วยงานและองค์กร ทั้งภาครัฐและเอกชนทุกท่านโดยเฉพาะพี่ๆที่สำนักงานเขตบางกอกใหญ่ เขตธนบุรี และเขตภาษีเจริญที่เอื้อเฟื้อข้อมูลเป็นอย่างดี ผู้อาศัยในคลองบางกอกใหญ่ทุกท่านที่กรุณาสละเวลาในการสัมภาษณ์

ขอขอบคุณเพื่อนๆผังเมือง25 พี่ๆน้องๆทุกท่านที่คอยถามไถ่และกระตุ้นให้ทำงานจนวิทยานิพนธ์เล่มนี้สำเร็จลุล่วง โดยเฉพาะคุณอ้อ (ตริณา ภิญญะพันธ์) คุณหลุยส์(เกรียงไกร จิระราพงศ์) กัลยาณมิตรที่คอยห่วงใยไต่ถามทั้งให้กำลังใจและช่วยเหลืออย่างสม่ำเสมอ คุณติ(ผม.25) สำหรับตัวช่วยที่มาทันเวลา คุณนก(ผม.25) และน้องกร(ผม.26)ศิษย์ร่วมสำนักสำหรับกำลังใจและแรงกระตุ้นที่ล้ำเหลือ

สิ่งต่างๆในชีวิตที่ดำเนินมากระทั่งทุกวันนี้คงไม่อาจเกิดขึ้น และคงไม่อาจผ่านพ้นยามเจออุปสรรค หากปราศจากโอกาส กำลังใจและพระคุณอันยิ่งใหญ่จากครอบครัววงศ์ทิมารัตน์ คุณพ่อและพี่ชายผู้ประเสริฐทั้ง 2 ท่าน คุณแม่ผู้ล่วงลับที่สู้เหน็ดเหนื่อยด้วยความอดทนให้ลูกคนนี้ได้มีโอกาสในการศึกษา ทำயที่สุดขอขอบคุณ คุณพวงภักดิ์ โชติมณี ผู้เป็นแรงใจสำหรับความรัก ความอาทรและทุกๆอย่างที่มีให้ตลอดมา

ทุกสรรพสิ่งล้วนมี “คุณค่า” ทั้งสิ้น บางสิ่งอาจอยู่ใกล้มากจนบางครั้งเราเคยชินที่จะละมองข้ามไป หากแต่ยังไม่สายเกินที่จะพิศมองให้เห็นเนื้อแท้แห่ง “คุณค่า” ที่สวยงามก่อนที่จะไม่มีคุณค่าใดเหลือไว้ให้สัมผัสอีกต่อไป

เขมชาติ วงศ์ทิมารัตน์

กรุงเทพฯ.2547

บทคัดย่อภาษาไทย.....	ง
บทคัดย่อภาษาอังกฤษ.....	จ
กิตติกรรมประกาศ.....	ฉ
สารบัญ.....	ช
สารบัญตาราง.....	ฅ
สารบัญแผนที่.....	ฉ
สารบัญภาพ.....	ฐ
สารบัญแผนภูมิ.....	ฑ

บทที่ 1 บทนำ

1.1 ความเป็นมาและความสำคัญของปัญหา.....	1
1.2 วัตถุประสงค์ของการศึกษา.....	3
1.3 ขอบเขตการศึกษา.....	3
1.4 ขั้นตอนและวิธีดำเนินการศึกษา.....	4
1.5 แหล่งที่มาของข้อมูล.....	6
1.6 ประโยชน์ที่คาดว่าจะได้รับ.....	6
1.7 นิยามศัพท์.....	8

บทที่ 2 ทฤษฎี แนวความคิด และงานวิจัยที่เกี่ยวข้อง

2.1 แนวความคิดเกี่ยวกับการอนุรักษ์.....	10
2.1.1 ความหมายของการอนุรักษ์.....	11
2.2 แนวความคิดเกี่ยวกับการตั้งถิ่นฐาน.....	11
2.2.1 ปัจจัยส่งผลต่อการเลือกที่ตั้งถิ่นฐาน.....	12
2.2.2 การตั้งถิ่นฐานรูปแบบต่างๆ.....	13
2.3 แนวความคิดเกี่ยวกับพัฒนาการของเมืองและชุมชน.....	17
2.3.1 จีวิพัฒนาการของเมือง.....	17
2.3.2 พัฒนาการของหมู่บ้าน.....	18
2.3.3 ปัจจัยการเจริญเติบโตและพัฒนาการของเมือง.....	20
2.4 แนวความคิดเกี่ยวกับชุมชนและชุมชนริมน้ำ.....	21
2.4.1 ความหมายของชุมชน.....	21

สารบัญ (ต่อ)

หน้า

2.4.2	ชุมชนริมน้ำ	24
2.4.3	ความหมายและองค์ประกอบของชุมชนริมน้ำ	24
2.4.5	ความหมายและองค์ประกอบของชุมชนริมน้ำ	24
2.4.6	บทบาทและความสัมพันธ์ของแม่น้ำลำคลองกับชุมชนไทย	26
2.5	แนวความคิดเกี่ยวกับคุณค่าและเอกลักษณ์	28
2.5.1	องค์ประกอบที่มีคุณค่าในการอนุรักษ์	28
2.5.2	แนวความคิดเกี่ยวกับองค์ประกอบทางกายภาพ	30
2.5.3	แนวความคิดเกี่ยวกับระบบกิจกรรมและระบบของที่ตั้ง	34
2.6	แนวความคิดเกี่ยวกับการกำหนดแนวทางการอนุรักษ์	36
2.7	งานวิจัยที่เกี่ยวข้อง	39
2.8	สรุปแนวคิด ทฤษฎี และงานวิจัยที่เกี่ยวข้องที่ใช้ในการศึกษา	41
บทที่ 3 ระเบียบวิธีวิจัย		
3.1	กรอบแนวความคิด	44
3.2	ข้อมูลและการเก็บรวบรวมข้อมูล	47
3.3	การวิเคราะห์ข้อมูล	47
3.4	เครื่องมือที่ใช้ในการวิจัย	52
บทที่ 4 พัฒนาการของคลองและชุมชนริมคลองบางกอกใหญ่		
4.1	ประวัติศาสตร์	54
4.1.1	ช่วงที่ 1 เมืองหน้าด่านทางทะเลสมัยกรุงศรีอยุธยา (พ.ศ.1893 -2310)	56
4.1.2	ช่วงที่ 2 เมืองหลวงสมัยกรุงธนบุรี (พ.ศ.2310 - 2325)	60
4.1.3	ช่วงที่ 3 สมัยกรุงรัตนโกสินทร์ตอนต้นช่วงรัชกาลที่ 1-3 (พ.ศ.2325 - 2394)	64
4.1.4	ช่วงที่ 4 สมัยกรุงรัตนโกสินทร์ช่วงรัชกาลที่ 4-7 (พ.ศ.2394 - 2475)	68
4.1.5	ช่วงที่ 5 ช่วงหลังการเปลี่ยนแปลงการปกครอง (พ.ศ.2475 - ปัจจุบัน)	71
4.2	ลักษณะของคลองและชุมชนริมคลองบางกอกใหญ่ในปัจจุบัน	85
4.2.1	ตำแหน่งและที่ตั้ง	81
4.2.2	ลักษณะการปกครอง	81
4.2.3	ลักษณะทางกายภาพ	81
4.2.3.1	รูปแบบการตั้งถิ่นฐานของชุมชนริมคลองบางกอกใหญ่	81

สารบัญ (ต่อ)

หน้า

4.2.3.2	การใช้ที่ดินริมคลองบางกอกใหญ่.....	88
4.2.3.3	การใช้ประโยชน์ที่ดินในปัจจุบัน.....	90
4.2.3.4	พื้นที่ปลูกสร้างอาคารเทียบกับที่ดิน.....	92
4.2.3.5	ลักษณะทางภูมิศาสตร์ของพื้นที่ริมคลองบางกอกใหญ่.....	93
4.2.3.6	สภาพแวดล้อมและพื้นที่สีเขียว.....	98
4.2.3.7	กรรมสิทธิ์ที่ดิน.....	98
4.2.3.8	โครงข่ายการคมนาคม.....	100
4.2.3.9	ระบบสาธารณูปโภค.....	105
4.2.3.10	ระบบสาธารณูปการ.....	107
4.2.4	ลักษณะทางเศรษฐกิจ.....	108
4.2.5	ลักษณะทางสังคมและประชากร.....	108

บทที่ 5 คุณค่าและเอกลักษณ์ของคลองบางกอกใหญ่

5.1	คุณค่าขององค์ประกอบทางกายภาพ.....	119
5.1.1	พื้นที่ที่มีคุณค่าทางประวัติศาสตร์.....	119
5.1.2	ศาสนสถาน.....	122
5.1.3	ลักษณะของชุมชนริมคลองบางกอกใหญ่ในปัจจุบัน.....	125
5.1.4	สถาปัตยกรรมที่เป็นเอกลักษณ์.....	132
5.1.5	ลักษณะและรูปแบบสถาปัตยกรรมในคลองบางกอกใหญ่.....	133
5.1.6	เขื่อนกันตลิ่งพัง.....	139
5.1.7	การสัญจรทางน้ำและจุดเทียบเรือ.....	140
5.1.8	ลักษณะทางจินตภาพของพื้นที่.....	143
5.1.9	สภาพแวดล้อมของชุมชน.....	145
5.2	คุณค่าขององค์ประกอบทางสังคม.....	147
5.2.1	ตลาดและย่านพาณิชย์กรรม.....	147
5.2.2	ศูนย์กลางกิจกรรมในพื้นที่.....	150
5.2.3	ประเพณีและกิจกรรมทางวัฒนธรรม.....	152
5.3	ข้อจำกัดและผลกระทบ.....	155
5.3.1	อิทธิพลของการขยายตัวเมือง.....	155
5.3.2	อุปสรรคและสภาพปัญหา.....	156

สารบัญ (ต่อ)

หน้า

5.4 พื้นที่ที่มีคุณค่าและชุมชนที่เลือก	158
--	-----

บทที่ 6 องค์ประกอบที่เป็นเอกลักษณ์ของชุมชนริมคลองบางกอกใหญ่

6.1 กลุ่มชุมชนวัดคูหาสวรรค์.....	161
6.2 กลุ่มชุมชนบางยี่เรือ	179
6.3 กลุ่มชุมชนวัดสังข์กระจาย.....	190
6.4 ศักยภาพ ข้อจำกัด และแนวโน้มการเปลี่ยนแปลงของชุมชน.....	198

บทที่ 7 แนวทางการอนุรักษ์คลองและชุมชนริมคลองบางกอกใหญ่

7.1 สรุปพัฒนาการของคลองและชุมชนริมคลองบางกอกใหญ่.....	203
7.2 สรุปคุณค่าและเอกลักษณ์ของคลองและชุมชนริมคลองบางกอกใหญ่.....	204
7.3 ผลกระทบและแนวโน้มการเปลี่ยนแปลงจากอิทธิพลความเป็นเมือง	205
7.4 แนวทางการอนุรักษ์คลองและชุมชนริมคลองบางกอกใหญ่	208
7.5 สรุปและเสนอแนะ	215
7.6 ข้อเสนอแนะในการทำวิจัยครั้งต่อไป.....	216

รายการอ้างอิง	217
---------------------	-----

ประวัติผู้เขียนวิทยานิพนธ์	222
----------------------------------	-----

สถาบันวิทยบริการ
จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย

สารบัญแผนที่

หน้า

แผนที่ 1.1	แสดงขอบเขตของพื้นที่	9
แผนที่ 4.1	แสดงเส้นทางกราวไหลของน้ำและสภาพภูมิศาสตร์ของพื้นที่	54
แผนที่ 4.2	แสดงลำดับการขุดคลองลัดแม่น้ำเจ้าพระยาในช่วงเวลาต่างๆ	56
แผนที่ 4.3	แสดงเส้นทางเดินเรือจากด้านขนอนบางกอก	57
แผนที่ 4.4	แสดงเส้นทางเดินเรือจากย่านบางกอกสู่กรุงศรีอยุธยา	58
แผนที่ 4.5	แสดงที่ตั้งป้อมวิไชยประสิทธิ์บริเวณปากคลองบางกอกใหญ่	58
แผนที่ 4.6	แสดงที่ตั้งป้อมฝั่งพระนครก่อนถูกเรือในสมัยพระเพทราชา	58
แผนที่ 4.7	แสดงองค์ประกอบของเมืองในสมัยธนบุรี	60
แผนที่ 4.8	แสดงองค์ประกอบของเมืองในสมัยต้นกรุงรัตนโกสินทร์	65
แผนที่ 4.9	แสดงคลองขุดในยุคต้นรัตนโกสินทร์ช่วงรัชกาลที่ 1-3	67
แผนที่ 4.10	แสดงคลองขุดภาษีเจริญในสมัยรัชกาลที่ 4	68
แผนที่ 4.11	แสดงคลองขุดในสมัยรัชกาลที่ 5	68
แผนที่ 4.12	แสดงภาพถ่ายทางอากาศและโครงข่ายคมนาคม ปี 2495	79
แผนที่ 4.13	แสดงภาพถ่ายทางอากาศและโครงข่ายคมนาคม ปี 2510	81
แผนที่ 4.14	แสดงภาพถ่ายทางอากาศและโครงข่ายคมนาคม ปี 2517	82
แผนที่ 4.15	แสดงภาพถ่ายทางอากาศและโครงข่ายคมนาคม ปี 2522	83
แผนที่ 4.16	แสดงภาพถ่ายทางอากาศและโครงข่ายคมนาคม ปี 2530	84
แผนที่ 4.17	แสดงการใช้ประโยชน์ที่ดินในปัจจุบัน	88
แผนที่ 4.18	แสดงพัฒนาการรูปร่างเมืองช่วงปี พ.ศ. 2310 – 2545	89
แผนที่ 4.19	แสดงระดับความสูงของพื้นที่ฝั่งธนบุรี	90
แผนที่ 4.20	แสดงพื้นที่สวนกลางเมืองและพื้นที่สีเขียว	96
แผนที่ 5.1	แสดงพื้นที่ที่มีคุณค่าทางประวัติศาสตร์	121
แผนที่ 5.2	แสดงตำแหน่งที่ตั้งศาสนสถาน	123
แผนที่ 5.3	แสดงความสัมพันธ์ของคนบริเวณปากคลองตลาดกับพื้นที่ในคลองบางกอกใหญ่	128
แผนที่ 5.4	แสดงความสัมพันธ์ของคนบริเวณชุมชนกุฎีเจริญพาสณ์กับพื้นที่ในคลองบางกอกใหญ่	128
แผนที่ 5.5	แสดงความสัมพันธ์ของคนบริเวณชุมชนบางยี่เรือกับพื้นที่ในคลองบางกอกใหญ่	129
แผนที่ 5.6	แสดงความสัมพันธ์ของคนบริเวณชุมชนวัดคูหาสวรรค์กับพื้นที่ในคลองบางกอกใหญ่	129
แผนที่ 5.7	แสดงที่ตั้งชุมชน	131
แผนที่ 5.8	แสดงที่ตั้งสถาปัตยกรรมรูปแบบต่างๆ	138
แผนที่ 5.9	แสดงการสัญจรทางน้ำและจุดเทียบเรือในคลองบางกอกใหญ่	142

สารบัญแผนที่ (ต่อ)

หน้า

แผนที่ 5.10	แสดงจินตภาพของเมือง.....	146
แผนที่ 5.11	แสดงที่ตั้งตลาดน้ำในอดีตเทียบกับพื้นที่ในปัจจุบัน.....	139
แผนที่ 5.12	แสดงบริเวณย่านพาณิชยกรรมและตลาด	140
แผนที่ 5.13	แสดงบริเวณที่เป็นศูนย์กลางกิจกรรมด้านต่าง ๆ	141
แผนที่ 5.14	แสดงพื้นที่กิจกรรมทางวัฒนธรรมและประเพณี.....	141
แผนที่ 5.15	แสดงพื้นที่ที่มีคุณค่าด้านต่าง ๆ	145
แผนที่ 5.16	แสดงลักษณะพื้นที่ภูน้ำเขาตลิ่งพัง	156
แผนที่ 6.1	แสดงลำดับการเติบโตของกลุ่มชุมชนวัดคูหาสวรรค์.....	164
แผนที่ 6.2	แสดงการใช้พื้นที่ในอดีตของกลุ่มชุมชนวัดคูหาสวรรค์.....	171
แผนที่ 6.3	แสดงการใช้ประโยชน์ที่ดินในปัจจุบันของกลุ่มชุมชนวัดคูหาสวรรค์	172
แผนที่ 6.4	แสดงFigure & Ground ของกลุ่มชุมชนวัดคูหาสวรรค์	173
แผนที่ 6.5	แสดงการเข้าถึงและเส้นทางสัญจรในพื้นที่ของกลุ่มชุมชนวัดคูหาสวรรค์	174
แผนที่ 6.6	แสดงพื้นที่ว่างและพื้นที่สีเขียวของกลุ่มชุมชนวัดคูหาสวรรค์	175
แผนที่ 6.7	แสดงเชื่อมกันตลิ่งของกลุ่มชุมชนวัดคูหาสวรรค์	176
แผนที่ 6.8	แสดงกรรมสิทธิ์ที่ดินของกลุ่มชุมชนวัดคูหาสวรรค์	177
แผนที่ 6.9	แสดงกิจกรรมในพื้นที่ในปัจจุบันของกลุ่มชุมชนวัดคูหาสวรรค์	178
แผนที่ 6.10	แสดงลำดับการเติบโตของกลุ่มชุมชนบางยี่เรือ	179
แผนที่ 6.11	แสดงการใช้ประโยชน์ที่ดินของกลุ่มชุมชนบางยี่เรือ.....	185
แผนที่ 6.12	แสดงการเข้าถึงและเส้นทางสัญจรในพื้นที่ของกลุ่มชุมชนบางยี่เรือ	186
แผนที่ 6.13	แสดงFigure & Ground ของกลุ่มชุมชนบางยี่เรือ	187
แผนที่ 6.14	แสดงเชื่อมกันตลิ่งของกลุ่มชุมชนบางยี่เรือ.....	188
แผนที่ 6.15	แสดงกรรมสิทธิ์ที่ดินของกลุ่มชุมชนบางยี่เรือ.....	189
แผนที่ 6.16	แสดงลำดับการเติบโตของกลุ่มชุมชนวัดสังข์กระจาย	190
แผนที่ 6.17	แสดงการใช้ประโยชน์ที่ดินในปัจจุบันของกลุ่มชุมชนวัดสังข์กระจาย.....	193
แผนที่ 6.18	แสดงFigure & Groundของกลุ่มชุมชนวัดสังข์กระจาย	194
แผนที่ 6.19	แสดงการเข้าถึงและเส้นทางสัญจรในพื้นที่ของกลุ่มชุมชนวัดสังข์กระจาย.....	195
แผนที่ 6.20	แสดงพื้นที่ว่างและพื้นที่สีเขียวของกลุ่มชุมชนวัดสังข์กระจาย	196
แผนที่ 6.21	แสดงกรรมสิทธิ์ที่ดินของกลุ่มชุมชนวัดสังข์กระจาย.....	197

สารบัญภาพประกอบ

หน้า

ภาพที่ 2.1 แสดงรูปแบบการตั้งถิ่นฐานแบบกลุ่มหรือแบบกระจุกตัว	14
ภาพที่ 2.2 แสดงรูปแบบการตั้งถิ่นฐานแบบกระจาย	14
ภาพที่ 2.3 แสดงรูปแบบการตั้งถิ่นฐานแบบเป็นระเบียบ	14
ภาพที่ 2.4 แสดงรูปแบบการตั้งถิ่นฐานตามแม่น้ำลำคลอง	15
ภาพที่ 4.1 ภาพจำลองลักษณะการใช้ที่ดินริมสองฝั่งแม่น้ำเจ้าพระยาในสมัยกรุงธนบุรี	61
ภาพที่ 4.2 แสดงรูปตัดเปรียบเทียบความกว้างคลองและการใช้พื้นที่ริมคลองแต่ละช่วง	93
ภาพที่ 4.3 แสดงลักษณะเรือหางยาวเรือโยงท้องแบนและเรือส่วนตัว	98
ภาพที่ 4.4 แสดงลักษณะเรือยนต์เล็กเรือข้ามฟากและเรือเก็บขยะ	98
ภาพที่ 4.5 แสดงลักษณะโป๊ะเทียบเรือ จุดเทียบเรือและบันไดท่าหน้า	99
ภาพที่ 5.1 แสดงสภาพของศาลเจ้าในคลองบางกอกใหญ่	123
ภาพที่ 5.2 แสดงอาคารที่มีลักษณะหลังคาจั่วยกสูงและชายคาทำน้ำ	134
ภาพที่ 5.3 แสดงอาคารที่มีลักษณะหลังคาจั่วและทรงไทย	134
ภาพที่ 5.4 แสดงอาคารที่มีลักษณะเฉพาะแบบตะวันตก	135
ภาพที่ 5.5 แสดงอาคารที่มีรูปแบบสมัยใหม่และลักษณะบ้านจัดสรร	135
ภาพที่ 5.6 แสดงกลุ่มที่พักอาศัยในเรือ	135
ภาพที่ 5.7 แสดงกลุ่มที่พักอาศัยที่รูกำฟ้าพื้นที่คลอง	136
ภาพที่ 5.8 แสดงกลุ่มที่พักอาศัยริมน้ำและกลุ่มที่พักแบบบกริมน้ำ	136
ภาพที่ 5.9 แสดงกลุ่มที่อยู่บนบกเกาะตามถนนสายหลักและถนนซอย	137
ภาพที่ 5.10 แสดงลักษณะเขื่อนบริเวณที่พักอาศัยและหน้าวัด	139
ภาพที่ 5.11 แสดงอาคารที่โครงสร้างถูกใช้เป็นเขื่อนกันน้ำเซาะตลิ่ง	139
ภาพที่ 5.12 แสดงเขื่อนกันตลิ่งที่ใช้วัสดุตามธรรมชาติ	140
ภาพที่ 5.13 แสดงทำน้ำที่มีลักษณะเป็นองค์ประกอบของอาคาร	141
ภาพที่ 5.14 แสดงแสดงทำน้ำที่มีลักษณะเป็นศาลาทำน้ำ	141
ภาพที่ 5.15 แสดงสภาพแวดล้อมของคลองบางกอกใหญ่ในปัจจุบัน	145
ภาพที่ 6.1 แสดงรูปแบบการตั้งถิ่นฐานของชุมชนวัดคูหาสวรรค์และลานวัดที่ใช้เป็นพื้นที่กิจกรรม	165
ภาพที่ 6.2 แสดงการเข้าถึงทางบกจากซอยจรัลสนิทวงศ์ 3 และการเข้าถึงทางคลองบางกอกใหญ่	166
ภาพที่ 6.3 แสดงพื้นที่สีเขียวในลักษณะสวนประดิษฐ์ และลานวัดที่ไม่ต้นไม้ใหญ่ให้ร่มเงา	166
ภาพที่ 6.4 แสดงลักษณะเขื่อนกันตลิ่งบริเวณวัดคูหาสวรรค์และอาคารที่ไม่มีเขื่อนมีลักษณะลอยตัว	167

สารบัญ (ต่อ)

หน้า

ภาพที่ 6.5 แสดงกิจกรรมของเด็กในชุมชนในพื้นที่ลานวัดและการรวมกลุ่มของเด็กในละแวกชุมชน168	
ภาพที่ 6.6 แสดงการเข้าถึงพื้นที่ชุมชนด้วยเส้นทางถนนทอดไทและการเข้าถึง จากคลองบางกอกใหญ่	180
ภาพที่ 6.7 แสดงลักษณะเขื่อนกันตลิ่งบริเวณอาคารริมคลองและกำแพงกันน้ำบริเวณจุดเทียบเรือ181	
ภาพที่ 6.8 แสดงแสดงรูปแบบการวางตัวเกาะคลองย่อยของชุมชนวัดสังข์กระจาย และลานวัดที่ ปรับปรุงเป็นสวนสาธารณะ	191
ภาพที่ 7.1 แสดงคลองที่ยังมีสภาพแวดล้อมที่ดีและเป็นเส้นทางท่องเที่ยว.....	206
ภาพที่ 7.2 แสดงสถาปัตยกรรมที่เป็นเอกลักษณ์บริเวณริมคลอง.....	206
ภาพที่ 7.3 แสดงรูปแบบอพาร์ทเมนต์และบ้านจัดสรรริมคลอง.....	207
ภาพที่ 7.4 แสดงพื้นที่สวนที่ยังเหลืออยู่บริเวณบางกอกใหญ่.....	207

สถาบันวิทยบริการ
จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย

สารบัญแผนภูมิ

	หน้า
แผนภูมิที่ 1.1 แสดงขั้นตอนการดำเนินการวิจัย.....	5
แผนภูมิที่ 3.1 แสดงกรอบแนวคิดในการศึกษา	44
แผนภูมิที่ 3.2 แสดงกระบวนการและขั้นตอนในการศึกษา	53

สถาบันวิทยบริการ
จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย

บทที่ 1

บทนำ

1.1 ความเป็นมาและความสำคัญของปัญหา

ลักษณะการใช้ชีวิตร่วมกันเป็นหมู่เหล่าที่ดำรงอยู่ด้วยความผูกพันกับลำน้ำนั้น ปรากฏชัดในสังคมไทยมานาน เมืองและชุมชนในอดีตจึงมักจะมีตั้งถิ่นฐานอยู่ริม 2 ฟากฝั่งของแม่น้ำลำคลองดังเช่นในสมัยสุโขทัยที่ตั้งเมืองอยู่ริมฝั่งแม่น้ำยม กรุงศรีอยุธยาตั้งอยู่ริมแม่น้ำเจ้าพระยา เมืองราชบุรีตั้งบนฝั่งแม่น้ำแม่กลอง และเมืองฉะเชิงเทราที่ตั้งบนฝั่งบางปะกงเป็นต้น¹ การใช้ประโยชน์จากแม่น้ำลำคลองในอดีตนั้นนอกจากเพื่อป้องกันข้าศึกศัตรูแล้ว ยังเป็นการใช้ในการดำรงชีวิตประจำวันของคน การตั้งถิ่นที่ผูกพันอยู่กับน้ำนี้ก่อให้เกิดลักษณะอันเป็นเอกลักษณ์ของพื้นที่ ทั้งด้านสถาปัตยกรรม สภาพแวดล้อม พฤติกรรม กิจกรรมและวัฒนธรรมของชุมชน รวมถึงสถานที่สำคัญอย่างพระราชนิเวศน์ และ ศาสนสถานต่างๆก็มักตั้งอยู่ริมน้ำ เหล่านี้ล้วนแสดงถึงความสัมพันธ์ของน้ำกับชุมชนที่มีคุณค่า และความสำคัญต่อการดำรงรักษาวิถีชีวิตและสภาพแวดล้อมของไทยสืบเนื่องตลอดมา แต่ในปัจจุบันด้วยภาวะความเป็นเมืองซึ่งก่อให้เกิดความเปลี่ยนแปลงทางเศรษฐกิจสังคมที่มีการเพิ่มจำนวนประชากรอย่างรวดเร็ว ส่งผลต่อการเปลี่ยนแปลงการใช้ประโยชน์ที่ดินอย่างต่อเนื่อง ประกอบกับการพัฒนาเมืองที่ขาดการคำนึงถึงประวัติศาสตร์ภูมิหลังของชุมชน โดยเฉพาะชุมชนริมน้ำที่มีลักษณะเฉพาะของการตั้งถิ่นฐานทำให้เกิดความขัดแย้งของการพัฒนากับวิถีชีวิตดั้งเดิมของชุมชน คุณค่าและความสัมพันธ์ระหว่างน้ำกับชุมชนได้ลดบทบาทในสังคมปัจจุบันลงเรื่อยๆ ซึ่งนอกจากเป็นการบดบังทำลายเอกลักษณ์ที่มีคุณค่าอย่างคลองและชีวิตริมคลองอย่างน่าเสียดายแล้ว ยังส่งผลกระทบต่อการพัฒนาในด้านอื่นๆที่ตามมาอีกหลายด้าน เช่น การท่องเที่ยว การใช้ที่ดิน ศิลปวัฒนธรรม สถาปัตยกรรมและสภาพแวดล้อม เป็นต้น ด้วยเหตุนี้แนวคิดในการอนุรักษ์จึงเข้ามามีบทบาทต่อการกำหนดแนวทางและรูปแบบในการพัฒนา รวมถึงการคงอยู่ของชุมชนและสภาพแวดล้อมด้วย

บทบาทและความสำคัญในการอนุรักษ์และฟื้นฟูสภาพแวดล้อมของแม่น้ำลำคลองและชุมชนริมน้ำ ได้รับความสนใจเพิ่มมากขึ้นในวงกว้างทั้งภาครัฐ เอกชน และประชาชนชน จากการประชุมสัมมนาในระดับสากลซึ่งเกิดเป็นแผนและข้อตกลงร่วมกันของนานาชาติอารยประเทศ คือ Agenda21² เป็นแนวทางสำหรับส่งเสริมการพัฒนาให้มีความสอดคล้องกับวิถีชุมชนเพื่อให้การพัฒนานั้นสามารถรักษาชุมชนให้ดำรงอยู่ได้อย่างยั่งยืน (Sustainable Development) ซึ่งแนวคิดการพัฒนายั่งยืนนี้ได้รับการเผยแพร่

¹ สารานุกรมไทย, ฉบับราชบัณฑิตยสถาน, เล่ม 4 หน้า 2552.

² จีราเดต์, เฮอริเบต. "ทำเมืองให้น่าอยู่: วิสัยทัศน์ ยุทธศาสตร์ และความหวังสำหรับการพัฒนาเมืองที่ยั่งยืน". กรุงเทพฯ:

และปฏิบัติอย่างกว้างขวาง ประเทศไทยเองได้นำแนวคิดนี้มาใช้อย่างต่อเนื่องในทุกหน่วยงานที่เกี่ยวข้อง โดยการดำเนินงานโครงการต่าง ๆ ในทุกระดับทั้งส่วนกลางและท้องถิ่น อาทิ โครงการเมืองน่าอยู่ การส่งเสริมมีส่วนร่วมของชุมชน เป็นต้น นอกจากนี้ยังเกิดเป็นกระแสความตื่นตัวในการอนุรักษ์ลำน้ำและธรรมชาติจากองค์กรในภาคประชาชน และการค้นคว้าศึกษาของสถาบันการศึกษาต่างๆในการเข้ามาร่วมกัน เพื่อเผยแพร่ความรู้ความเข้าใจในแนวคิดการอนุรักษ์ผู้สังคมในวงกว้าง

คลองบางกอกใหญ่ หรือ คลองบางหลวง เป็นคลองตามธรรมชาติอยู่ในพื้นที่เขตบางกอกใหญ่ เขตธนบุรี และเขตภาษีเจริญ ในพื้นที่ฝั่งตะวันตกของแม่น้ำเจ้าพระยา หรือ ฝั่งธนบุรี เป็นคลองธรรมชาติที่ไม่ใช่สาขาของแม่น้ำแต่คลองบางกอกใหญ่เป็นเส้นทางเดิมของแม่น้ำเจ้าพระยา³ ที่มีความสำคัญทางประวัติศาสตร์โบราณคดี และเป็นจุดเชื่อมต่อเส้นทางคมนาคมทางน้ำกับคูเมืองเดิมในสมัยกรุงธนบุรีและคลองสำคัญอื่นๆอีกหลายสาย เช่น คลองบางกอกน้อย คลองบางขุนศรี(คลองชักพระ) คลองภาษีเจริญ คลองด่าน เป็นต้น นอกจากนี้ในสมัยกรุงธนบุรีพื้นที่ปากคลองยังเป็นที่ตั้งวังกรมหลวงวงษาของสมเด็จพระเจ้าตากสินซึ่งเป็นที่มาของชื่อ เรียกคลองช่วงนี้ว่า คลองบางหลวง คือ เป็นคลองริมวังหลวงนั่นเอง แต่ชื่อเรียกคลองบางหลวงจะเรียกเฉพาะช่วงตั้งแต่ด่านหน้าวังเดียวไปข้างวัดปากน้ำ นอกจากนี้ยังออกมายังคงเรียกว่า คลองบางกอกใหญ่⁴ พื้นที่ 2 ฝั่งคลองประกอบด้วยศาสนสถานเก่าแก่ตั้งแต่สมัยอยุธยาเช่น วัดนวลนรดิศ วัดประดู่ฉิมพลี วัดคูหาสวรรค์ วัดหงส์รัตนาราม วัดสังข์กระจายน์ เป็นต้น ซึ่งไม่เพียงแต่ทรงคุณค่าในด้านงานฝีมือแต่ยังมีบทบาทต่อวิถีชีวิตของชุมชนโดยรอบด้วย นอกจากนี้ยังมีบ้านเรือนของชุมชนที่ตั้งถิ่นฐานรอบวัดกระจายอยู่ตลอดแนวคลองสลัดกับเรือกสวนและบ้านเรือนของชนชั้นขุนนาง ที่มีความเป็นเอกลักษณ์ทางสถาปัตยกรรมที่ยังหลงเหลืออยู่ถึงปัจจุบัน ในอดีตการปลูกเรือนนิยมปลูกริมน้ำเนื่องจากความจำเป็นในการใช้น้ำในการอุปโภค บริโภค แม้ในปัจจุบันจะมีการเปลี่ยนแปลงสภาพของพื้นที่ไปจากเดิม แต่ลักษณะของการพึ่งพาน้ำของชุมชนริมคลองบางกอกใหญ่ยังคงปรากฏให้เห็นอยู่ตลอดแนว 2 ฝั่ง สังเกตได้จากการปลูกอาคารในปัจจุบันที่ยังคงหันหน้าเข้าสู่คลอง การสัญจรของคนในชุมชนที่ยังอาศัยคลองในชีวิตประจำวันทั้งการเดินทางไปทำงาน การไปทำบุญที่วัด การขนถ่ายสินค้า และการค้าขาย รวมถึงการละเล่นพักผ่อน และงานประเพณีที่สืบต่อกันมา เช่น ประเพณีชักพระ ล้วนแสดงถึงชีวิตและความผูกพันของคลองและชุมชนที่ยังคงสะท้อนให้เห็นคุณค่า และเอกลักษณ์ที่เป็นรากเหง้าของสังคมไทยตลอดมา แต่การเปลี่ยนแปลงในกระแสสังคมสมัยใหม่ที่ทวีความรุนแรงมากขึ้นเริ่มทำให้คุณค่าและเอกลักษณ์ในพื้นที่ประวัติศาสตร์อย่างคลองและชุมชนริมคลองถูกละเลย และถูกทำลายจากการพัฒนาที่ขาดความใส่ใจต่อประวัติศาสตร์ของพื้นที่ ซึ่งอาจส่งผลกระทบต่อารสูญเสียคุณค่าและเอกลักษณ์ที่เป็นรากทางวัฒนธรรมของไทยในที่สุด

³ คณะกรรมการจัดงานสมโภชกรุงรัตนโกสินทร์ 200 ปี. "จดหมายเหตุการอนุรักษ์กรุงรัตนโกสินทร์". กรุงเทพฯ : หจก.สามัญนิติกคณสหประชาพาณิชย์, 2525

⁴ นายพลเอกเจ้าพระยาวงษาอนุประพัทธ์, "คลองต่างๆที่เก่าแก่ใหม่ในกรุงแลหัวเมืองแห่งประเทศไทย". พระนคร: โรงพิมพ์โสภณพิพรรฒธนากร, 2484.

จากสภาพความเปลี่ยนแปลงที่ส่งผลต่อการสูญเสียคุณค่าเอกลักษณ์ในพื้นที่คลอง และชุมชนทางประวัติศาสตร์ การสนับสนุนทั้งจากภาครัฐและเอกชนในการเผยแพร่ความรู้ความเข้าใจเกี่ยวกับคุณค่าเอกลักษณ์ของพื้นที่ และบทบาทของชุมชนในการอนุรักษ์ เหล่านี้ก่อให้เกิดความตระหนักและความห่วงใยในการรักษาคุณค่าและเอกลักษณ์ของพื้นที่ในหลายด้าน ทั้งสภาพแวดล้อม วิถีชีวิต การอยู่อาศัย ศิลปสถาปัตยกรรม ตลอดจนกิจกรรมประเพณีต่างๆที่ยังหลงเหลืออยู่ในปัจจุบัน นำมาสู่การศึกษาเพื่อหาแนวทางในการอนุรักษ์ด้วยการสร้างความเข้าใจในวิวัฒนาการความสำคัญทางประวัติศาสตร์ รวมถึงบทบาทความสัมพันธ์และศักยภาพของชุมชนริมคลองในการมีส่วนร่วมสำคัญต่อการดูแลรักษาคลองที่เป็นปอดเกิดของเอกลักษณ์อันทรงค่าด้วย เพื่อให้การพัฒนาในพื้นที่ทางประวัติศาสตร์ที่เป็นรากเหง้าทางวัฒนธรรมของไทยอย่างคลองและชุมชนริมคลองมีความสอดคล้องเหมาะสมกับลักษณะของชุมชนได้อย่างมีประสิทธิภาพ ตามแนวทางการอนุรักษ์และพัฒนาสู่ความเป็นคลองและชุมชนที่น่าอยู่ได้อย่างยั่งยืน

1.2 วัตถุประสงค์ของการศึกษา

1. ศึกษาพัฒนาการของคลองและชุมชนริมคลองบางกอกใหญ่
2. ศึกษาคุณค่าและเอกลักษณ์ของคลองและชุมชนริมคลองบางกอกใหญ่ ในองค์ประกอบด้านประวัติศาสตร์ ด้านกายภาพและสภาพแวดล้อม ด้านเศรษฐกิจ- สังคม รวมทั้งวิถีชีวิตและวัฒนธรรม
3. วิเคราะห์บทบาทและศักยภาพของคลองและชุมชนริมคลองบางกอกใหญ่ในการอนุรักษ์องค์ประกอบที่มีคุณค่าและเอกลักษณ์
4. เสนอแนะแนวทางการอนุรักษ์คลองและชุมชนริมคลองบางกอกใหญ่

1.3 ขอบเขตการศึกษา

พื้นที่ศึกษา คือ บริเวณลำคลองและชุมชนที่มีการตั้งถิ่นฐานอยู่ริมคลองบางกอกใหญ่ ในพื้นที่ฝั่งตะวันตกของแม่น้ำเจ้าพระยา (ฝั่งธนบุรี) ซึ่งพื้นที่ชุมชน 2 ฝั่งคลองบางกอกใหญ่ในปัจจุบันอยู่ในความดูแลรับผิดชอบของสำนักงานเขต 3 เขต ได้แก่ เขตบางกอกใหญ่ในพื้นที่บริเวณด้านเหนือของคลองเขตรธนบุรีในพื้นที่ทางด้านใต้ของคลอง และเขตภาษีเจริญในส่วนพื้นที่ฝั่งตะวันตกของคลอง

1.3.1 ขอบเขตด้านพื้นที่ศึกษา

ศึกษาในพื้นที่คลองและชุมชนที่ตั้งถิ่นฐานริมคลองบางกอกใหญ่ ซึ่งในการศึกษาเบื้องต้นกำหนดขอบเขตของชุมชนริมคลองโดยใช้ระยะพื้นที่ริมฝั่งจากแนวกึ่งกลางลำคลองออกไปทั้ง 2 ฝั่งข้างละ 50 เมตร จากบริเวณปากคลองบางกอกใหญ่ต่อกับแม่น้ำเจ้าพระยาบริเวณป้อมวิชัยประสิทธิ์จนถึง

ปากทางแยกคลองซั๊กพระกับคลองมอญในเขตบางกอกน้อย หากเมื่อทำการศึกษาในรายละเอียดแล้วพบว่า ขอบเขตชุมชนเกินกว่าพื้นที่ที่กำหนด ก็จะพิจารณาใช้แนวเส้นทางถนนที่ปรากฏในพื้นที่เป็นขอบเขตพื้นที่ศึกษาต่อไป โดยรวมระยะทางตลอดแนวคลองบางกอกใหญ่ที่เป็นพื้นที่ศึกษาประมาณ 3.8 กิโลเมตร

1.3.2 ขอบเขตด้านเนื้อหา

ศึกษาคลองและชุมชนริมคลองบางกอกใหญ่ ในเนื้อหาประกอบด้วยการศึกษาพัฒนาการของคลองและชุมชนริมคลองบางกอกใหญ่ เพื่อทราบถึงลักษณะการตั้งถิ่นฐาน ลักษณะทางเศรษฐกิจ สังคม สภาพแวดล้อม รวมถึงความสัมพันธ์ของคลองกับชุมชนในแต่ละยุคสมัยจนถึงปัจจุบันเพื่อวิเคราะห์และสรุปองค์ประกอบที่มีคุณค่าเอกลักษณ์ของพื้นที่ชุมชน 2 ฝั่งคลองบางกอกใหญ่ในภาพรวมๆ เป็นเบื้องต้น โดยอ้างอิงกับแนวคิด ทฤษฎี รวมถึงนโยบาย แผน และโครงการต่างๆ ที่เกี่ยวข้องทั้งภาครัฐและเอกชน จากนั้นจึงทำการเลือกชุมชนที่เป็นตัวแทนของชุมชนที่อยู่ริมคลองเพื่อเป็นตัวอย่างในการศึกษาถึงองค์ประกอบที่ยังคงเอกลักษณ์ของคลองและชุมชนอยู่ในปัจจุบัน ซึ่งนำไปสู่การวิเคราะห์และเสนอแนะแนวทางในการอนุรักษ์คลองและชุมชนริมคลองบางกอกใหญ่ต่อไป

1.4 ขั้นตอนและวิธีดำเนินการศึกษา

ในการดำเนินการศึกษานี้ สามารถแบ่งวิธีการศึกษาได้เป็น 4 ขั้นตอนหลักๆ ดังนี้

1. ศึกษาแนวความคิดทฤษฎี งานวิจัย และเอกสารต่างๆ ที่เกี่ยวข้อง เพื่อเป็นพื้นฐานในการศึกษา

2. รวบรวมข้อมูลและวิเคราะห์ข้อมูล ดังนี้

2.1 การศึกษาพัฒนาการและลักษณะทั่วไปของคลองและชุมชนริมคลองบางกอกใหญ่ตั้งแต่สมัยกรุงศรีอยุธยาถึงปัจจุบัน การศึกษาบทบาทความสัมพันธ์ระหว่างคลองและชุมชนริมคลอง การศึกษาลักษณะทางกายภาพ เช่น ตำแหน่งที่ตั้งและรูปแบบการตั้งถิ่นฐานของชุมชน สถาปัตยกรรมและ สภาพแวดล้อม การใช้ประโยชน์ที่ดิน โครงข่ายลำน้ำ ลักษณะทางเศรษฐกิจ-สังคม ลักษณะทางสังคม เช่น ประชากร วิถีชีวิต วัฒนธรรม เชื้อชาติ ศาสนา

2.2 ภาพรวมๆ ขององค์ประกอบที่มีคุณค่าเอกลักษณ์ของคลองและชุมชนริมคลองบางกอกใหญ่

2.3 จัดกลุ่มและแบ่งประเภทของชุมชนริมคลองบางกอกใหญ่ในปัจจุบัน เลือกชุมชนตัวแทนที่ยังคงลักษณะและองค์ประกอบของชุมชนริมคลอง

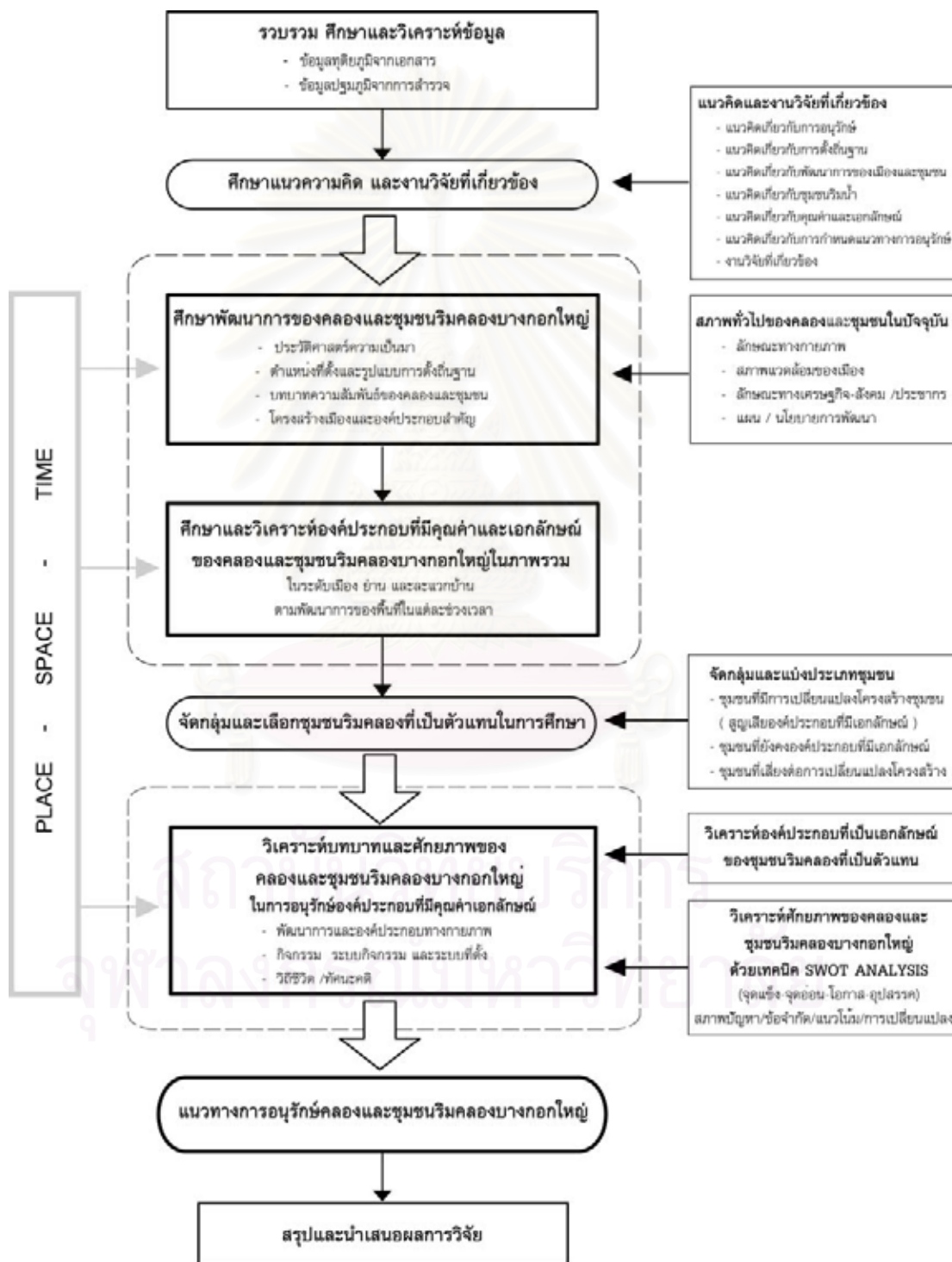
3. การสังเคราะห์ข้อมูล

3.1 พัฒนาการและองค์ประกอบที่มีคุณค่าเอกลักษณ์ของชุมชนริมคลองบางกอกใหญ่ที่เป็นตัวแทนในสภาพปัจจุบัน

3.2 บทบาทและศักยภาพในการอนุรักษ์ของคลองและชุมชนริมคลองบางกอกใหญ่ และปัญหาที่เกิดจากการเปลี่ยนแปลงของสภาพคลองและชุมชน

4. สรุปผลการวิจัยและเสนอแนะแนวทางในการอนุรักษ์คลองและชุมชนริมคลองบางกอกใหญ่

แผนภูมิที่ 1.1 แสดงขั้นตอนการดำเนินการวิจัย

1.5 แหล่งที่มาของข้อมูล แบ่งออกเป็น 2 ประเภท คือ

1.5.1 ข้อมูลทุติยภูมิ รวบรวมมาจากรายงาน เอกสารต่างๆ ตำรา หนังสือ วิทยานิพนธ์ แผนที่ ภาพถ่าย ภาพถ่ายทางอากาศ สถิติที่เกี่ยวข้อง ซึ่งแหล่งข้อมูลทุติยภูมิ ได้แก่

- 1) หอจดหมายเหตุแห่งชาติ
- 2) กรมแผนที่ทหาร
- 3) สำนักงานสถิติแห่งชาติ
- 4) สำนักผังเมืองกรุงเทพมหานคร
- 5) สำนักงานเขตบางกอกใหญ่ ,เขตธนบุรี และเขตภาษีเจริญ
- 6) สำนักระบายน้ำกรุงเทพมหานคร
- 7) สถาบันวิทยบริการ จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย
- 8) ห้องสมุดคณะสถาปัตยกรรมศาสตร์ จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย
- 9) ห้องสมุดคณะสถาปัตยกรรมศาสตร์ มหาวิทยาลัยศิลปากร

1.5.2 ข้อมูลปฐมภูมิ เป็นการเก็บรวบรวมข้อมูลภาคสนาม ซึ่งใช้ 3 วิธีด้วยกัน คือ

1) วิธีการสำรวจภาคสนาม ระหว่างเดือนตุลาคม 2544 – ธันวาคม 2546 เพื่อเก็บข้อมูลลักษณะและสภาพทั่วไปของชุมชนริมคลองบางกอกใหญ่ ที่ตั้งและองค์ประกอบทางกายภาพในปัจจุบัน

2) วิธีการสังเกตการณ์ (Observation) แบบไม่มีส่วนร่วมในการมองภาพความเคลื่อนไหวของกิจกรรมที่เกิดขึ้นในคลองและพื้นที่ชุมชนทั้ง 2 ฝั่งคลอง เป็นผู้เยี่ยมชมเยือนในบางกรณีเพื่อสังเกตพฤติกรรมของผู้อาศัยในชุมชนริมคลอง และใช้วิธีสังเกตการณ์และสัมภาษณ์อย่างไม่เป็นทางการกับผู้คนในชุมชน นำข้อมูลบางส่วนมาลงแผนที่ประกอบการวิเคราะห์ข้อมูลอื่นๆต่อไป

3) วิธีการสัมภาษณ์ เป็นการสัมภาษณ์ผู้ที่อยู่อาศัยในพื้นที่ 2 ฝั่งคลองบางกอกใหญ่ และคนเก่าแก่ในพื้นที่ ผู้สูงอายุในชุมชน ให้ทราบถึงความเป็นมาและพัฒนาการของชุมชน รวมถึงการเปลี่ยนแปลงของคลองและชุมชนในแต่ละช่วงเวลา เพื่อนำมาวิเคราะห์การขยายตัวของชุมชนตั้งแต่อดีตจนถึงปัจจุบัน นอกจากนี้ยังใช้แบบสอบถามโดยวิธีการสัมภาษณ์กับผู้ที่อยู่อาศัยในชุมชนริมคลอง เพื่อให้ได้ข้อมูลเกี่ยวกับการจัดการภายในชุมชน และกิจกรรมที่เกิดขึ้นบริเวณคลองและภายในพื้นที่ชุมชน รวมทั้งทัศนคติต่อการใช้ชีวิตริมคลองด้วย

1.6 ประโยชน์ที่คาดว่าจะได้รับ

1.6.1 ประโยชน์ที่คาดว่าจะได้รับจากการศึกษา

1. เข้าใจพัฒนาการตลอดจนบทบาทความสัมพันธ์ของคลองกับชุมชนริมคลองและองค์ประกอบที่มีคุณค่าเอกลักษณ์ในมิติด้านต่างๆของพื้นที่ ตั้งแต่อดีตถึงปัจจุบัน

2. เป็นแนวทางสำหรับงานวิจัยอื่นๆที่มีเนื้อหาสอดคล้องและคล้ายคลึงกัน

3. เป็นประโยชน์ต่อหน่วยงานราชการและเอกชนที่เกี่ยวข้องในการอนุรักษ์ และการพัฒนาเพื่อใช้เป็นข้อมูล และการอ้างอิง

4. นำผลที่ได้จากการศึกษาไปประยุกต์ใช้กับพื้นที่คลองและชุมชนริมคลองอื่นๆต่อไป

1.6.2 ประโยชน์ที่คาดว่าจะได้รับการอนุรักษ์

1. สามารถดำรงรักษาองค์ประกอบที่มีคุณค่าและเอกลักษณ์ของคลองและชุมชนริมคลอง ซึ่งเป็นรากเหง้าของสังคมและวัฒนธรรมไทยให้คงอยู่ได้อย่างสอดคล้องเหมาะสมกับการพัฒนาทั้งในปัจจุบันและอนาคต

2. ช่วยกระตุ้นจิตสำนึกและเสริมสร้างความเข้าใจให้ประชาชนในชุมชน ได้รู้จักคุณค่าของเอกลักษณ์ที่สืบทอดมาของพื้นที่ นำไปสู่ความหวงแหนและการมีส่วนร่วมในการอนุรักษ์คลองและชุมชนของตนได้อย่างมีประสิทธิภาพ

3. เป็นสมบัติ หรือ มรดกที่จะถ่ายทอดสู่ลูกหลาน ในการคงไว้ซึ่งเอกลักษณ์วัฒนธรรมที่ทรงค่าของชนชาวไทยไม่ให้เสื่อมสลายไปตามกาลเวลา

1.7 นิยามศัพท์

*คลองธรรมชาติ*⁵ หมายถึง คลองที่เกิดตามธรรมชาติโดยเป็นทางน้ำสาขาของแม่น้ำสายต่างๆ เปรียบเสมือนกิ่งก้านของต้นไม้ที่แผ่กระจายออกจากลำต้น บางสายสั้น บางสายยาว สมัยโบราณมักใช้เป็นเส้นทางคมนาคม ในการศึกษา หมายถึง คลองบางกอกใหญ่ คลองบางกอกน้อย คลองชักพระ คลองบางแวก คลองด่าน และ คลองบางเพ็ญ

ชุมชนริมคลองบางกอกใหญ่ หมายถึง ชุมชนที่มีการตั้งถิ่นฐานอยู่อาศัยบริเวณริมคลองบางกอกใหญ่ทั้ง 2 ฝั่งในเขตธนบุรี เขตภาษีเจริญ และเขตบางกอกใหญ่ ทั้งที่เป็นชุมชนที่จัดตั้งโดยรัฐ และชุมชนตามลักษณะตามธรรมชาติที่มีความผูกพันของผู้คนในการดำเนินชีวิต

*พื้นที่ประวัติศาสตร์*⁶ (Historical Areas) หมายถึง บริเวณที่มีความสำคัญในด้านประวัติศาสตร์ โบราณคดี สถาปัตยกรรม

⁵ปิยนาด บุนนาค และคณะ. "คลองในกรุงเทพ ความเป็นมา การเปลี่ยนแปลงและผลกระทบต่อทอม.ในรอบ200ปี (2325-2525)"รายงานผลการวิจัยเงินทุนเพื่อเพิ่มพูนและพัฒนาประสิทธิภาพทางวิชาการเนื่องในโอกาสสมโภชกรุงรัตนโกสินทร์ 200ปี.กรุงเทพ.

⁶ดุษฐ์ ทยาศะคุ.ผศ., "การสืบสานมรดกวัฒนธรรมเพื่อการพัฒนาเมือง".คณะสถาปัตยกรรมศาสตร์ จุฬาลงกรณ์.

การอนุรักษ์⁷ (Conservation) หมายถึง การสงวนรักษา ป้องกันดูแล เพิ่มคุณค่าและปรับปรุง อาคาร กลุ่มอาคารและบริเวณใกล้เคียง ที่มีความสำคัญและมีคุณค่าทางสถาปัตยกรรม ศิลปกรรม ประวัติศาสตร์ สังคม และเทคโนโลยี ทั้งที่ยังมีประโยชน์ใช้สอยร่วมกันกับเราในชีวิตประจำวันและโบราณวัตถุ โบราณสถาน หรือส่วนของเมืองที่ไม่ได้มีการใช้สอยอีกแล้วก็ได้

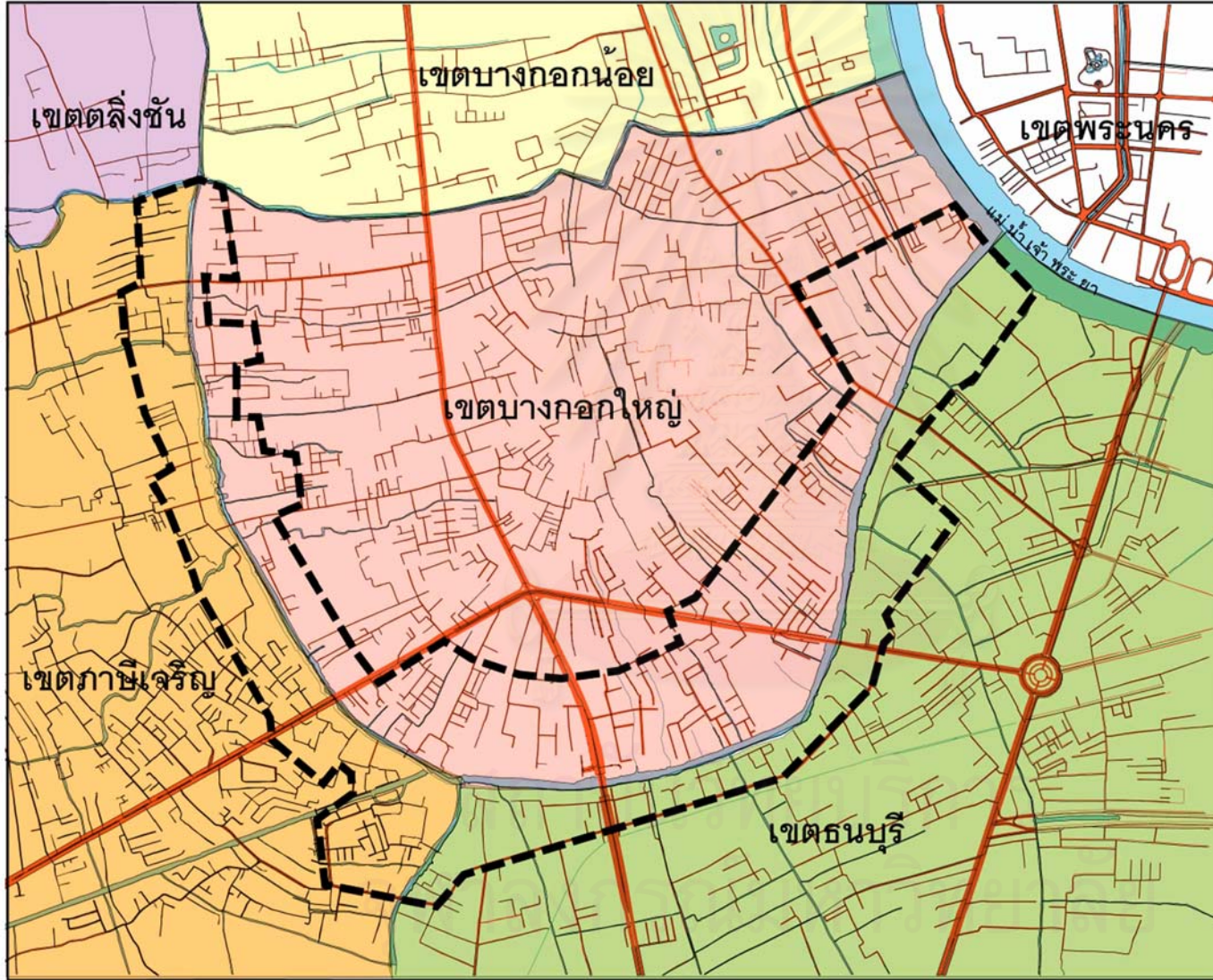
พื้นที่ริมน้ำ หมายถึง พื้นที่ที่มีบริเวณติดหรือเชื่อมต่อหรือมีส่วนสัมพันธ์กับลำน้ำ เป็นพื้นที่ซึ่งใช้ประโยชน์ในการทำกิจกรรมบางส่วนหรือทั้งหมดจากลำน้ำทั้งทางตรงและทางอ้อม

สถาบันวิทยบริการ จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย

---

⁷ ทวีเดช ทองอ่อน."การศึกษาคุณค่าสภาพแวดล้อมเมืองและชุมชนกรุงเทพมหานครเพื่อการอนุรักษ์".วิทยานิพนธ์ ภาควิชาการวางแผนภาคและเมือง คณะสถาปัตยกรรมศาสตร์จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย.2538.

	แนวทางการอนุรักษ์ คลองและชุมชนริมคลอง บางกอกใหญ่
Conservation Guidelines for Bangkok Yai Canal and its Communities.	
สัญลักษณ์	
	ขอบเขตพื้นที่ศึกษา
	เขตบางกอกใหญ่
	เขตธนบุรี
	เขตภาษีเจริญ
	เขตบางกอกน้อย
	เขตตลิ่งชัน
	ถนน
	แม่น้ำ, ลำคลอง
	ทางรถไฟ
Key Map	
	
Thesis in Department of Urban and Regional Planning Faculty of Architecture, Chulalongkorn University	
แผนที่ 1.1	
แสดงพื้นที่ศึกษา	
มาตราส่วน 0 200 400 800 Meters	
ที่มา : สำนักผังเมืองกรุงเทพมหานคร	

บทที่ 2

แนวความคิดและงานวิจัยที่เกี่ยวข้อง

การศึกษาในครั้งนี้ได้นำแนวความคิดและงานวิจัยที่เกี่ยวข้องเกี่ยวกับแนวทางการอนุรักษ์คลอง และชุมชนริมคลองบางกอกใหญ่ เพื่อใช้กำหนดกรอบแนวคิดการวิจัย และเป็นหลักในการอ้างอิง เพื่อเป็นแนวทางในการวิเคราะห์ นำไปสู่การอธิบายข้อสรุป ตลอดจนเป็นแนวทางในการพิจารณาข้อเสนอแนะของการศึกษา ดังจะมี แนวความคิด และงานวิจัยที่เกี่ยวข้อง ที่เป็นพื้นฐานสำคัญดังนี้

- 2.1 แนวความคิดเกี่ยวกับการอนุรักษ์
- 2.2 แนวความคิดเกี่ยวกับการตั้งถิ่นฐาน
- 2.3 แนวความคิดเกี่ยวกับพัฒนาการของเมืองและชุมชน
- 2.4 แนวความคิดเกี่ยวกับชุมชนริมน้ำ
- 2.5 แนวความคิดเกี่ยวกับคุณค่าและเอกลักษณ์
- 2.6 แนวความคิดเกี่ยวกับการกำหนดแนวทางการอนุรักษ์
- 2.7 งานวิจัยที่เกี่ยวข้อง

2.1 แนวความคิดเกี่ยวกับการอนุรักษ์

2.1.1 ความหมายของการอนุรักษ์

พจนานุกรมฉบับราชบัณฑิตยสถาน พ.ศ.2535 ให้ความหมายของการอนุรักษ์ว่า เป็นการรักษาไว้ให้คงเดิม การอนุรักษ์ที่เกี่ยวกับทรัพยากรธรรมชาติ คือ การรู้จักใช้อย่างมีประสิทธิภาพให้ยาวนานที่สุด และเกิดประโยชน์มากที่สุด รวมถึงการสูญเสียน้อยที่สุดด้วย การอนุรักษ์ที่เกี่ยวกับมรดกทางวัฒนธรรม คือ การรู้จักรักษาไว้ไม่ให้สูญสิ้นไป หรือให้คงอยู่ในสภาพเดิม

นอกจากนี้ยังมีผู้ให้ความหมายของ การอนุรักษ์ ไว้หลายแง่มุม ดังนี้

- การอนุรักษ์ เป็นเรื่องของความรู้ในคุณค่าของความงามในงานศิลปะ สถาปัตยกรรม ภูมิทัศน์ และสภาพแวดล้อมในชุมชนนั้น
- การอนุรักษ์ เป็นเรื่องของความเข้าใจในเอกลักษณ์ของตนและชุมชนและการดำรงเอกลักษณ์นั้นไว้ เพื่อเป็นเครื่องชี้ความเป็นมา วิวัฒนาการและพัฒนาการของเผ่าพันธุ์ เชื้อชาติและสังคม
- การอนุรักษ์ เป็นเรื่องของความผูกพันในสิ่งต่างๆที่บรรพบุรุษของตนได้สร้างสรรคขึ้นมา และควรรักษาไว้เป็นมรดกที่จะสืบทอดไปสำหรับชนรุ่นหลัง
- การอนุรักษ์ เป็นเรื่องความเข้าใจในความเกี่ยวเนื่องสัมพันธ์ของประวัติศาสตร์ ศิลปกรรม สถาปัตยกรรม และวัฒนธรรมประเพณี ตลอดจนอารยธรรมของมนุษย์ รวมทั้งสิ่งที่เกี่ยวข้องกับเหตุการณ์ และบุคคลที่มีบทบาทในการเปลี่ยนแปลงครั้งสำคัญ

- การอนุรักษ์ เป็นเรื่องความเข้าใจที่อาศัยบทเรียนแห่งอดีตมาเปรียบเทียบกับสภาพปัจจุบัน เพื่อการดำเนินงานที่เหมาะสม

- การอนุรักษ์ เป็นเรื่องความเข้าใจในการบำรุงรักษา สิ่งที่มีคุณค่า มีความสำคัญไม่ให้สูญหาย สูญสลายตามอายุขัยของสิ่งนั้น หรือไม่ให้ถูกทำลายโดยรู้เท่าไม่ถึงการณ์

บัณฑิต จุลาสัย (2532) ได้ให้ความหมายของการอนุรักษ์ไว้ว่า การอนุรักษ์เป็นการเลือกแนววิธีที่เหมาะสมในการดำเนินงานเกี่ยวกับมรดกทางวัฒนธรรม (Cultural heritage) โดยการคงสภาพหรือเปลี่ยนแปลงตามสภาพที่เป็นอยู่ หรือความจำเป็นในสภาวะการณ์ปัจจุบัน

Arnold Wittick ได้ให้ความหมายของการอนุรักษ์อย่างกว้างๆมีความหมายได้ 2 นัย คือ นัยกว้าง คือ การใช้และการจัดการธรรมชาติ ทั้งส่วนที่ธรรมชาติสร้างขึ้นและมนุษย์สร้างขึ้น อย่างฉลาดและวางแผนอย่างรอบคอบสำหรับทรัพยากรเหล่านั้น อีกนัยหนึ่ง คือ การปรับปรุงหรือการป้องกันอาคารหรือ กลุ่มอาคารบริเวณใกล้เคียง(Conservation area) โดยมักจะเป็นอาคารที่มีคุณภาพดีทางสถาปัตยกรรม หรือ มีคุณค่าทางประวัติศาสตร์ บริเวณดังกล่าวอาจมีขอบเขต หมู่บ้านทั้งหมู่บ้าน เมืองขนาดเล็ก หรือ อาจเป็นส่วนหนึ่งของเมือง เช่น ถนน ตลาด กลุ่มอาคาร เป็นต้น(สุกัญญา เอี่ยมชัย,2539:18)

ประสงค์ เอี่ยมอนันต์ (2537) ได้ให้ความหมายของการอนุรักษ์ชุมชนไว้สองความหมาย ทั้งชุมชนที่เป็นลักษณะทางกายภาพ ได้แก่ สิ่งแวดล้อมที่อยู่รอบงานสถาปัตยกรรมที่ต้องอนุรักษ์ เพื่อให้งานสถาปัตยกรรมดังกล่าวมีความเด่นสง่าเหมาะสมกับที่เป็นอาคารที่ต้องอนุรักษ์ และอีกลักษณะ หมายถึงกลุ่มหรือบริเวณที่มีการตั้งถิ่นฐาน ตามลักษณะทางเศรษฐกิจ สังคม และกายภาพของแต่ละแห่ง ซึ่งอาจต้องมีการอนุรักษ์ทั้งบริเวณ ไว้ให้ครบถ้วนทุกลักษณะ นอกเหนือจากลักษณะทางกายภาพ

กล่าวโดยสรุปว่าการอนุรักษ์เป็นคงไว้และฟื้นฟูลักษณะของพื้นที่ทั้งทางกายภาพ สภาพแวดล้อม เศรษฐกิจ และมรดกทางวัฒนธรรม แบ่งเป็น 2 ระดับ คือ

1.) การอนุรักษ์ในระดับเมืองหรือชุมชน (Urban Level) ได้แก่ การอนุรักษ์องค์ประกอบต่างๆที่ปรากฏอยู่ในพื้นที่ที่ทำการอนุรักษ์ เช่น อาคารในพื้นที่ ถนน ลานกิจกรรม

2.) การอนุรักษ์ในระดับของสถาปัตยกรรม (Architectural Level)

2.2 แนวความคิดเกี่ยวกับการตั้งถิ่นฐาน

เมื่อมนุษย์ต้องมีการเกี่ยวข้องกับสภาพพื้นที่ สิ่งแวดล้อมธรรมชาติต่างๆ โดยการนำเอามาจัดแปลงให้เหมาะสมกับการตั้งชุมชน ก่อเกิดเป็นอาณาเขตครอบคลุมพื้นที่ใดพื้นที่หนึ่ง โดยเกิดทั้งการขยายตัวและหดตัวของพื้นที่ที่ครอบครอง เรียกว่า “การตั้งถิ่นฐาน”

การตั้งถิ่นฐาน (Settlement) มีความหมายถึง การบุกเบิกเข้าอยู่อาศัยครอบครองพื้นที่ส่วนหนึ่งส่วนใดของโลกที่ยังไม่มีผู้ใดอาศัยมาก่อน รูปแบบและขนาดการตั้งถิ่นฐานมีความซับซ้อนแตกต่างกันไป ตั้งแต่การตั้งถิ่นฐานเพียงครอบครัวเดี่ยวอย่างโดดๆ จนกลายเป็นหมู่บ้านใหญ่ๆ เป็นชุมชนทั้งในชนบทและชุมชนเมือง การตั้งถิ่นฐานเป็นการแสดงออกถึงการจัดการพื้นที่ของมนุษย์ในรูปแบบของอาคารบ้านเรือน ถนนหนทาง การใช้ที่ดิน รวมไปถึงผลกระทบต่างๆ ต่อสิ่งแวดล้อม

ซอร์ลีย์ และ แฮกเกต การตั้งถิ่นฐานของมนุษย์หมายถึง มวลรวมอันซับซ้อนซึ่งเกิดจากความสัมพันธ์ระหว่างมนุษย์ด้วยกันและมนุษย์กับสภาพแวดล้อม ส่วนแหล่งตั้งถิ่นฐาน คือ รูปแบบที่มองเห็นชัดเจนจากภูมิประเทศ เป็นสิ่งที่แสดงออกถึงความสัมพันธ์ระหว่างมนุษย์กับพื้นที่ในอดีต จึงเน้นความสัมพันธ์ที่เชื่อมโยงระหว่างสภาพแวดล้อมทางกายภาพและทรรคนะต่างๆ ที่มนุษย์เข้าครอบครองพื้นที่ รวมถึงศึกษารูปแบบการกระจายของแหล่งตั้งถิ่นฐาน ลักษณะของแหล่งตั้งถิ่นฐาน และมักจะวิเคราะห์เกี่ยวกับความสัมพันธ์กับรูปแบบทางกายภาพ

เบรก และ เวบบ์ การตั้งถิ่นฐานมนุษย์หมายถึง เครื่องมือ อุปกรณ์และความสะดวกสบายต่างๆ ที่มนุษย์คิดขึ้นมาเมื่อตั้งตัวอยู่เป็นหลักเป็นแหล่งแล้ว การตั้งถิ่นฐานจึงประกอบด้วย ตัวมนุษย์ อาคาร บ้านเรือน ทรัพย์สินสมบัติ ถนนหนทาง ตลอดจนแนวรั้วที่กั้นตัวอาคารออกจากกัน นอกจากนี้ยังรวมถึงบทบาทหน้าที่และรูปร่างของแหล่งตั้งถิ่นฐานเป็นส่วนรวมด้วย สิ่งต่างๆ นี้เป็นผลรวมของวัฒนธรรมของสังคมหนึ่งๆ ซึ่งอาจแตกต่างไปจากสังคมอื่น

เทตเช การตั้งถิ่นฐานมนุษย์ หมายถึง เครื่องมือที่มนุษย์ใช้มากที่สุดเพราะหมายถึงสถานที่ที่มนุษย์ใช้เป็นที่อยู่อาศัยและปฏิบัติภารกิจ เป็นรากฐานการพัฒนาค้า การบริหาร และอุตสาหกรรม ทั้งยังเป็นสถานที่พักผ่อน แหล่งศึกษาอบรม และประกอบกิจกรรมทางด้านวัฒนธรรมและสังคมด้วย

ดอกซิดิส นักผังเมืองและนักวางแผน การตั้งถิ่นฐานมนุษย์หมายถึง การจัดรูปแบบพื้นที่ของมนุษย์ทั้งนี้เพื่อการอยู่อาศัยและยกระดับความเป็นอยู่ให้ดีขึ้นตามลำดับการตั้งถิ่นฐานมนุษย์ จึงหมายถึงการพัฒนาของมนุษย์นั่นเอง การที่จะเข้าใจการตั้งถิ่นฐานของมนุษย์ได้ต้องอาศัยมิติของเวลาและสถานที่ และเริ่มด้วยจักรวาลลงมาถึงสภาพแวดล้อมทางธรรมชาติ บรรยากาศ ตัวมนุษย์ และการตั้งถิ่นฐานที่มีขนาดตั้งแต่ที่อยู่อาศัยชั่วคราวไปจนถึงที่อยู่อาศัยถาวรและถาวร ดังนั้นการศึกษาการตั้งถิ่น

ฐานมนุษย์ต้องพิจารณาหลักเกณฑ์ 5 ประการ คือ มนุษย์ สังคม สภาพแวดล้อม ที่อาศัย และโครงสร้างพื้นฐานในลักษณะที่ละเอียดแต่ละอย่างและในที่สุดจึงผสมผสานเข้าเป็นหนึ่งเดียว

2.2.1 ปัจจัยที่ส่งผลต่อการเลือกที่ตั้งถิ่นฐาน

การเลือกที่ตั้งถิ่นฐาน ปัจจัยที่ส่งผลต่อการเลือกที่ตั้งถิ่นฐานสรุปได้ 3 ประการคือ

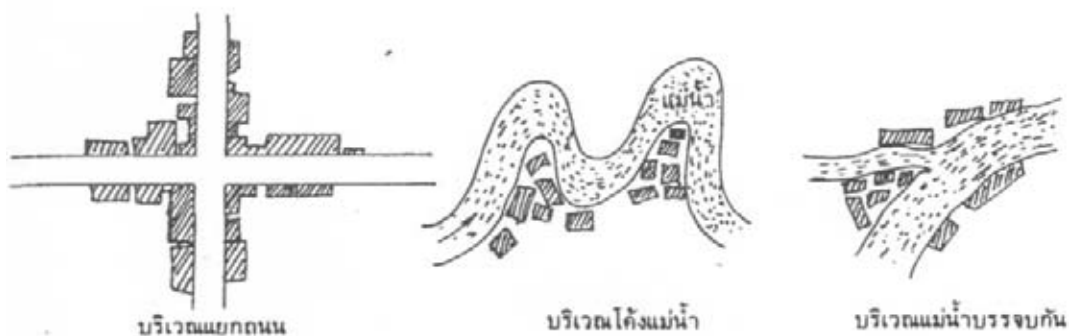
- 1.) ปัจจัยทางภูมิศาสตร์ ได้แก่ แหล่งน้ำ ที่ดิน ที่ดินอุดมสมบูรณ์ และแหล่งแร่ เป็นต้น
- 2.) ปัจจัยทางเศรษฐกิจ เป็นปัจจัยสำคัญที่มักเกิดคู่กับการตั้งถิ่นฐานของชุมชน และมีอิทธิพลต่อการขยายตัวเป็นเมืองต่อไปในอนาคต ได้แก่ บริเวณที่อยู่ใกล้แหล่งวัตถุดิบ บริเวณที่ตั้งโรงงานอุตสาหกรรม บริเวณเส้นทางคมนาคมตัดกัน บริเวณจุดเชื่อมของเส้นทางคมนาคม
- 3.) ปัจจัยทางวัฒนธรรม ขนบธรรมเนียมประเพณี ตลอดจนความเชื่อของแต่ละกลุ่มชน ได้แก่ สถานที่ศักดิ์สิทธิ์ สถานที่ประวัติศาสตร์ ลักษณะที่เป็นประเพณีนิยม หรือความเชื่อต่าง ๆ (วิลาวัดย์ เอื้อวงศ์กุล, 2542:11)

แม้ปัจจัยทั้งสามข้างต้นจะมีอิทธิพลต่อการตั้งถิ่นฐานของมนุษย์ แต่แน่นอนความแตกต่างของแต่ละปัจจัยย่อมมีมากขึ้นอยู่กับความอุดมสมบูรณ์ของทรัพยากรธรรมชาติ การดำเนินกิจกรรมทางเศรษฐกิจ ความสะดวกในการคมนาคมขนส่ง รวมทั้งเอกลักษณ์ทางวัฒนธรรมและความเชื่อของแต่ละชุมชน เหตุนี้เองที่ส่งผลในการตั้งถิ่นฐานของมนุษย์มีลักษณะและรูปแบบการตั้งถิ่นฐานที่แตกต่างกัน

2.2.2 การตั้งถิ่นฐานรูปแบบต่าง ๆ

การตั้งถิ่นฐานบ้านเรือนและชุมชนของคนในพื้นที่ราบลุ่มภาคกลาง เป็นไปตามอิทธิพลของสิ่งแวดล้อมธรรมชาติ และพัฒนาการทางประวัติศาสตร์ของสังคมไทยซึ่งเป็นปัจจัยที่ก่อให้เกิดการเรียนรู้และการปรับตัวของมนุษย์ (เอกวิทย์ ณ ถลาง, 2540 :61) ทั้งด้านกายภาพ เศรษฐกิจ สังคม วัฒนธรรม และการดำรงชีวิต โดยมากชุมชนในพื้นที่ภาคกลางซึ่งเป็นบริเวณราบลุ่มแม่น้ำจะมีการตั้งถิ่นฐานในลักษณะการรวมกลุ่มที่ขนาดไม่ใหญ่ (นำพวลย์ กิจรักษ์กุล, 2528 : 52 อ้างในจันทนีย์ เลิศจินดาทรัพย์, 2535 : 25-26) ซึ่งสามารถแบ่งรูปแบบการตั้งถิ่นฐานไว้ ดังนี้

- รูปแบบการตั้งถิ่นฐานแบบกลุ่มหรือแบบกระจุกตัว (Cluster Settlement) พบมากในบริเวณที่ราบใกล้ปากแม่น้ำ บริเวณแยกของเส้นทางคมนาคม ระยะแรกจะเป็นกลุ่มบ้านขนาดเล็กและขยายใหญ่ขึ้นเป็นหมู่บ้านและชุมชน พื้นที่โดยรอบจะใช้เป็นพื้นที่เกษตร ขนาดของชุมชนขึ้นกับระยะเวลาและการเพิ่มขึ้นของประชากร ซึ่งส่งผลให้เกิดกิจกรรมในด้านการค้าและบริการ

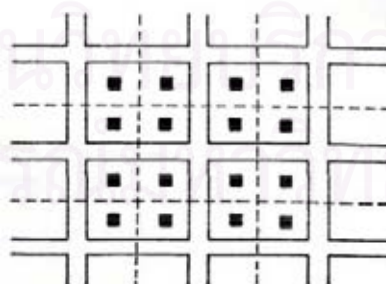
ภาพที่ 2.1 แสดงรูปแบบการตั้งถิ่นฐานแบบกลุ่มหรือแบบกระจุกตัว

- รูปแบบการตั้งถิ่นฐานแบบกระจาย (Scatter Settlement) จะพบบริเวณที่มีการทำเกษตรกรรมแบบเข้มข้น ที่มีการตั้งถิ่นฐานบ้านเรือนในพื้นที่เกษตรของตนเอง บ้านเรือนจะอยู่ห่างๆกันตามขนาดที่ดินของแต่ละครอบครัวโดยมีศูนย์กลางที่วัด โรงเรียน และตลาด การตั้งถิ่นฐานลักษณะนี้ส่งผลทางด้านเศรษฐกิจเพราะทำเกษตรกรรมไม่ต้องเสียเวลาในการเดินทางไปพื้นที่เพาะปลูก

ภาพที่ 2.2 แสดงรูปแบบการตั้งถิ่นฐานแบบกระจาย

- รูปแบบการตั้งถิ่นฐานแบบเป็นระเบียบ (Uniform Settlement) เป็นการตั้งถิ่นฐานที่มีการวางแผนล่วงหน้าทำให้การใช้ที่ดินมีความเป็นระเบียบ เพื่อใช้ที่ดินให้เกิดประโยชน์สูงสุดตามลักษณะการตั้งถิ่นฐานของพื้นที่ พบมากในโครงการพัฒนาที่ดินต่าง ๆ

ภาพที่ 2.3 แสดงรูปแบบการตั้งถิ่นฐานเป็นระเบียบ

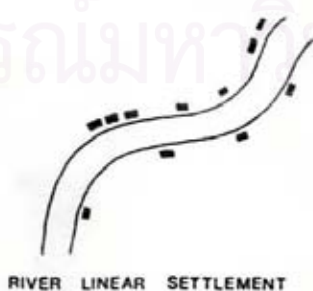
- รูปแบบการตั้งถิ่นฐานตามแนวเส้นทางคมนาคม (Linear Settlement) พบในชุมชนที่ตั้งถิ่นฐานเกาะตามแม่น้ำลำคลอง และถนน บ้านเรือนจะอยู่หนาแน่นตามแนวสองฝั่งของเส้นทางคมนาคม เพื่อความสะดวกและรวดเร็วในการเดินทาง โดยแบ่งออกเป็น

แม่น้ำ การตั้งถิ่นฐานบริเวณริมฝั่งแม่น้ำ เป็นการตั้งถิ่นฐานแบบแนวยาวลักษณะการตั้งบ้านเรือนจะเป็นแนวยาวตามเส้นทางคมนาคมที่สะดวก โดยอาจจะตั้งอยู่เป็นกลุ่มติดต่อกันในเขตที่เป็นชุมชนการค้า หรือทางแยกของเส้นทางคมนาคม ส่วนบริเวณที่อยู่ไกลออกไปจะมีการตั้งบ้านเรือนห่างกัน การตั้งถิ่นฐานบริเวณสองฝั่งแม่น้ำลำคลอง “RIVER LINEAR SETTLEMENT” เป็นลักษณะการตั้งถิ่นฐานดั้งเดิมของไทย เนื่องจากคนไทยส่วนใหญ่ประกอบอาชีพการกสิกรรม และเลี้ยงสัตว์ จึงจำเป็นต้องอาศัยน้ำในการอุปโภคบริโภคและใช้เป็นเส้นทางคมนาคม สำหรับพื้นที่การเกษตรจะอยู่บริเวณด้านหลังของที่อยู่อาศัย โดยมีรูปแบบความแตกต่างทางการตั้งถิ่นฐานดังนี้

การตั้งถิ่นฐานบริเวณฝั่งแม่น้ำส่วนใหญ่จะอยู่บริเวณที่เป็นคันดินธรรมชาติ (Natural Levee) ที่น้ำท่วมไม่ถึง หรือบริเวณที่ราบขั้นบันได (River Terrace) ส่วนมากเป็นการตั้งถิ่นฐานระยะแรกๆของชุมชนเมืองหลวงหรือเมืองต่างๆของโลกมักจะตั้งอยู่ริมแม่น้ำทั้งสิ้น และแหล่งอารยธรรมต่างๆก็ได้พัฒนาจากบริเวณลุ่มแม่น้ำ โดยแม่น้ำมีอิทธิพลต่อการตั้งถิ่นฐานของมนุษย์เพราะเป็นแหล่งน้ำจืดอันสำคัญที่ทำให้เกิดอาหาร การคมนาคม สันทนากการเมืองต่างๆมักจะตั้งอยู่ใกล้แม่น้ำ (Fairchild,) โดยชุมชนสามารถใช้แม่น้ำเป็นเส้นทางคมนาคมติดต่อกับบริเวณอื่นได้สะดวก นอกจากนี้แม่น้ำยังช่วยในการเผยแพร่วัฒนธรรมต่างๆ สู่บริเวณรอบนอกอีกด้วย

ความหนาแน่นของการตั้งถิ่นฐานบริเวณริมน้ำแม่น้ำจะมีความแตกต่างกัน โดยบริเวณที่ราบลุ่มแม่น้ำตอนล่างซึ่งเป็นที่ราบน้ำท่วมถึงและที่ราบดินดอนสามเหลี่ยมปากแม่น้ำจะเป็นบริเวณที่มีการตั้งถิ่นฐานอย่างหนาแน่นมากกว่าบริเวณลุ่มน้ำตอนบน ทั้งนี้ขึ้นอยู่กับสภาพของน้ำในลำน้ำ ซึ่งจะมีหมู่บ้านตั้งอยู่มากกว่าลำน้ำที่มีน้ำบางฤดู นอกจากนี้การตั้งถิ่นฐานของประชากรจะหนาแน่นมากยิ่งขึ้นเมื่อระดับของลำน้ำสูงขึ้น และความหนาแน่นลดลงเมื่อความลาดเอียงของพื้นที่เพิ่มขึ้น

ลำคลอง เป็นทางคมนาคมทางน้ำอีกประเภทหนึ่งที่เกิดขึ้นจากการกระทำของมนุษย์ โดยขุดเพื่อเชื่อมระหว่างแม่น้ำกับแม่น้ำ ส่วนใหญ่จะมีลักษณะเป็นแนวตรงและอยู่ในบริเวณที่ราบ เพื่อใช้เป็นแหล่งน้ำจืด การคมนาคมขนส่ง การเกษตร การอุปโภคและบริโภค ดังนั้นจึงเป็นบริเวณที่มีการตั้งถิ่นฐานของบ้านเรือนหรือเป็นที่ตั้งของเมืองต่างๆ

ภาพที่ 2.4 แสดงรูปแบบการตั้งถิ่นฐานตามริมแม่น้ำและลำคลอง

ถนน เส้นทางคมนาคมทางบกไม่ว่าจะเป็นรถยนต์หรือรถไฟเป็นเส้นทางที่เกิดขึ้นในระยะหลังที่ดึงดูดให้มีการอพยพจากพื้นที่บริเวณภายในที่เป็นแหล่งเกษตรกรรมให้ออกมาตั้งถิ่นฐานบริเวณสองฝั่งของถนน ทั้งนี้ เพราะถือว่าเป็นเส้นทางคมนาคมที่สะดวกและรวดเร็วกว่าทางน้ำ จากการที่ถนนเป็นปัจจัยดึงดูดให้มีการตั้งถิ่นฐานหนาแน่นเพิ่มขึ้นเรื่อยๆ ดังจะเห็นว่าบางบริเวณกลายเป็นชุมชนใหญ่ หรือ เป็นเมืองเกิดขึ้นเมื่อมีการพัฒนาเส้นทางคมนาคม นอกจากนี้ยังปรากฏว่าราคาที่ดินบริเวณใกล้ถนนจะสูงกว่าราคาที่ดินที่อยู่ไกลจากถนนออกไปด้วย

2.3 แนวความคิดเกี่ยวกับพัฒนาการของเมืองและชุมชน

2.3.1 วิวัฒนาการของเมือง (Urban Evolution)

กระบวนการเป็นเมือง(Urbanization) นั้นเป็นสิ่งที่แสดงถึงวิวัฒนาการที่เปลี่ยนแปลงไปอยู่แล้ว แต่ถ้าหากพิจารณาจากลักษณะโครงสร้างภายในเมืองที่ปรากฏให้เห็นเป็นแนวถนนและการใช้ที่ดินแล้ว Taylor (อ้างถึงใน Lowis Keeble, 1964:87) ได้แบ่งวิวัฒนาการของเมืองออกเป็น 4 ระดับ โดยการเปรียบเทียบกับชีวิตมนุษย์ในช่วงวัยที่ต่างกันที่น่าสนใจ ดังนี้

- 1.) ขั้นแรก (Infantile) เริ่มจากการรวมตัวเป็นชุมชนเมืองขนาดเล็ก ซึ่งยังไม่มี การแบ่งแยกการใช้ที่ดินชัดเจน
- 2.) ขั้นวัยรุ่น (Juvenile) เริ่มแบ่งที่ดินเป็นย่านพักอาศัย และมีอุตสาหกรรมเล็ก ๆ อยู่ในครัวเรือน
- 3.) ขั้นผู้ใหญ่ (mature) โครงสร้างภายในเมืองแบ่งเป็นที่พักอาศัย พาณิชยกรรม และอุตสาหกรรมอย่างเห็นได้ชัด
- 4.) ขั้นชรา (Senile) เป็นเมืองที่มีโครงสร้างภายในเมืองเสื่อมโทรม เนื่องจากการโตเต็มที่

อย่างไรก็ตาม วิวัฒนาการของเมืองตามแนวคิดนี้ไม่ได้หมายความว่าต้องเกิดขึ้นในทุกขั้นตอน เพราะบางเมืองอาจมีวิวัฒนาการอยู่เพียงขั้นแรกขั้นเดียว แล้วไม่มีการพัฒนาสู่ขั้นอื่น ๆ ในขณะที่บางเมืองอาจมีการพัฒนาอย่างสม่ำเสมอและเรียนรู้การป้องกันเมืองไม่ให้เกิดกับสภาพเสื่อมโทรมจึงไม่ต้องพบกับวิวัฒนาการในขั้นสุดท้าย

2.3.2 พัฒนาการของหมู่บ้าน

พัฒนาการของหมู่บ้านและชุมชนภาคกลางในช่วง 40-50 ปีที่ผ่านมา กล่าวโดยรวมแล้ว หมู่บ้านภาคกลางเป็นหมู่บ้านที่เข้าสู่ระบบทุนนิยมรวดเร็ว และกว้างขวางยิ่งกว่าภาคอื่นใด เป็นเพราะสาเหตุ 2 ประการคือ ความพร้อมของพลังการผลิต ความอุดมสมบูรณ์ของทรัพยากร และเป็นเพราะว่าอยู่ใกล้กับเมืองหลวงซึ่งเป็นเมืองท่าและศูนย์กลางการพัฒนาเศรษฐกิจ แต่การขยายตัวของระบบทุน

นิยมได้เปลี่ยนหมู่บ้านจากสภาพพอยังชีพและทำการค้าภายในเล็ก ๆ น้อย ๆ เช่น หมู่บ้านที่อยู่ริมแม่น้ำ อยู่บนที่ราบอันอุดมสมบูรณ์ และหมู่บ้านที่อยู่ในเขตเมืองชุมทางซึ่งมีเงื่อนไขอันเหมาะสมจะเปลี่ยนแปลงรองรับการขยายตัวทางเศรษฐกิจการค้าเท่านั้น หมู่บ้านอื่น ๆ ที่อยู่ในเงื่อนไขที่ไม่เหมาะสมค่อย ๆ เข้าสู่การเปลี่ยนแปลงอย่างช้า ๆ มีขั้นตอนยาวนาน เงื่อนไขที่ซับซ้อนสูงได้ทำการเปลี่ยนแปลงระบบ เช่น การขุดคูคลอง การชลประทาน และการจัดระบบการค้าของราชธานี เป็นเงื่อนไขสมทบให้การเปลี่ยนแปลงนี้เร็วกว่าภาคอื่น ๆ ของประเทศไทย

ฤทัย ใจจงรัก (2539: 5-7) พบว่า การเกิดหมู่บ้านหรือการตั้งหลักแหล่งในภาคกลางของประเทศไทย สามารถแบ่งได้เป็น 3 ลักษณะ ได้แก่

1. หมู่บ้านริมน้ำลำคลองและหมู่บ้านริมทาง

1.) สภาพของหมู่บ้านทั่วไป เกิดการรวมตัวกันโดยธรรมชาติตามลักษณะสภาพภูมิศาสตร์ ซึ่งเป็นปัจจัยสำคัญในการประกอบอาชีพ คนไทยส่วนใหญ่มีอาชีพเพาะปลูกและเลี้ยงสัตว์ เช่น ทำนา ทำไร่ และทำสวน เป็นต้น ซึ่งอาชีพเหล่านี้จำเป็นต้องอาศัยน้ำเป็นปัจจัยสำคัญโดยตรง ซึ่งนอกจากจะใช้น้ำเพื่อการเพาะปลูกแล้ว น้ำยังมีความจำเป็นสำหรับกิน อาบ และเป็นเส้นทางคมนาคมจากที่หนึ่งไปยังอีกที่หนึ่งอีกด้วย ซึ่งการคมนาคมสมัยนั้นก็มีทั้งทางน้ำและทางบก แต่โดยทั่วไปแล้วทางน้ำจะมีความสะดวกและเป็นที่ยอมรับมากกว่า ด้วยความสะดวกดังกล่าวข้างต้นนี้จึงทำให้หมู่บ้านเกิดขึ้นตามริมน้ำลำคลอง ซึ่งเรียกว่า “หมู่บ้านริมน้ำ” และหมู่บ้านลักษณะนี้มักจะมีชื่อขึ้นต้นด้วยคำว่า “บาง” เช่น บางหญ้าแพรก บางกอกน้อย บางกอกใหญ่ บางปลาหมอ และบางปลาสร้อย โดยคำว่า “บาง” ในที่นี้จะหมายถึง หมู่บ้านหรือร้านค้าซึ่งปลูกเรียงรายไปตามแม่น้ำลำคลองหรือบริเวณใกล้ทะเล

เมื่อหมู่บ้านปรากฏขึ้นมาแล้ว สิ่งจำเป็นอื่นๆ ก็มักเกิดตามมาภายหลัง อันได้แก่ ตลาดและวัด สำหรับตลาดนั้นเป็นศูนย์กลางการแลกเปลี่ยนสินค้าซึ่งกันและกัน ต่อมาภายหลังได้ใช้เงินตราเป็นสื่อกลางในการแลกเปลี่ยนแทน ด้วยเหตุดังที่กล่าวมานี้เป็นผลผลักดันให้เกิดร้านริมน้ำลำคลองขึ้น หมู่บ้านที่เกิดขึ้นนี้มักจะมีลักษณะยาวติดต่อกันไปตามลำคลองหรือแม่น้ำ ส่วนพื้นที่ด้านหลังมักเป็นสวนและถัดจากสวนออกไปเป็นทุ่งนาหรือไร่ หมู่บ้านลักษณะดังกล่าวนี้มักจะมีการขยายตัวไปทางยาวตามแนวลำน้ำ ซึ่งการขยายตัวเช่นนี้ทำให้ยากต่อการพัฒนาและการปกครอง ภายในหมู่บ้านมีศูนย์กลางอยู่ที่ “วัด” แต่โดยทั่วไปแล้ววัดมักจะเกิดขึ้นภายหลังจากที่ชาวบ้านมีความกินดีอยู่ดีอยู่แล้ว อย่างไรก็ตามถึงแม้ว่าจะเกิดขึ้นภายหลัง แต่วัดก็มีความสำคัญต่อหมู่บ้านเป็นอันมาก เพราะวัดเป็นศูนย์กลางของหมู่บ้านและมีอิทธิพลในการประสานยึดเหนี่ยวให้หมู่บ้านดำรงอยู่ได้เป็นกลุ่มเป็นก้อน หมู่บ้านริมน้ำที่กล่าวมาทั้งหมดหากมีปริมาณมาก และขยายรวมตัวกันเข้าโดยมีขอบเขตและคันคูแล้ว หมู่บ้านก็จะกลายเป็นเมืองซึ่งมีลักษณะที่เรียกว่า “เมืองอกแตก” อันหมายถึง เมืองที่มีแม่น้ำหรือลำคลองขนาดใหญ่ผ่ากลาง เช่น เมืองสุพรรณบุรี

2) ลักษณะหมู่บ้านที่เกิดขึ้นริมทาง ในสมัยโบราณได้ใช้เกวียนเป็นยานพาหนะทางบก โดยใช้สัตว์ลากจูงหรือขับขี่ เช่น ช้าง ม้า วัว และควาย ฉะนั้นการเดินทางจึงมีขีดจำกัดตามกำลังความสามารถของสัตว์เหล่านั้น หากระยะทางจากที่หนึ่งไปยังอีกที่หนึ่งไกลเกินกำลังของสัตว์ เกวียนก็ไม่สามารถไปถึงจุดหมายปลายทางได้ภายในหนึ่งวันก็จำเป็นต้องพักแรม รุ่งเช้าจึงเดินทางต่อไป ซึ่งบริเวณที่เกวียนหยุดพักแรมนี้ก็มักจะมีชาวบ้านชาวป่าที่อาศัยอยู่ในละแวกนั้นมาปลุกเพิงขายอาหารและสิ่งของเครื่องใช้แก่ผู้สัญจรผ่านไปมา รวมทั้งหาสิ่งของมาแลกเปลี่ยนกับชาวเกวียนด้วย ซึ่งต่อมากิจการค้าได้เจริญขึ้นและเกวียนผ่านไปมามากขึ้น ก็จะมีชาวบ้านมาปลุกเพิงขายของมากขึ้นตามลำดับ เพิงค้าขายเหล่านี้ก็ขยายออกไปตามแนวยาวและก็เพิ่มมากขึ้นจากหนึ่งแถวเป็นสองแถว และเมื่อเวลาผ่านไปผู้อยู่อาศัยมีความคุ้นเคยกับสถานที่บริเวณนั้นมากขึ้นจึงได้ปลุกเป็นเรือนถาวรขึ้นแทนเพิงค้าขาย โดยจัดให้พื้นที่ส่วนหนึ่งเป็นที่พักอาศัยและอีกส่วนหนึ่งเป็นที่ค้าขาย เมื่อมีจำนวนหลังคาเรือนมากขึ้นจึงได้กลายเป็นหมู่บ้านไปในที่สุด และด้านหลังของหมู่บ้านก็มักจะเป็นสวน ไร่ นา ซึ่งมีลักษณะคล้ายบ้านริมน้ำ

2. หมู่บ้านดอน

ในกรณีที่นา ไร่ อยู่ห่างจากแม่น้ำลำคลองก็อาจมีหมู่บ้านเกิดขึ้นได้เช่นกัน แต่บริเวณอันเป็นที่ตั้งหมู่บ้านมักจะตั้งอยู่บนพื้นที่ซึ่งสูงกว่านา ไร่ ชาวบ้านจะสร้างเรือนอยู่รวมกันเป็นกลุ่มและแยกกันออกไปทำนา ในหมู่บ้านมักจะมีสระน้ำหรือบึงขนาดใหญ่เพื่อไว้กินไว้ใช้ ส่วนน้ำเพื่อการเกษตรกรรมนั้นก็ได้อีกจากน้ำฝนและน้ำป่าในเดือน 11 หรือเดือน 12 หมู่บ้านลักษณะเช่นนี้เรียกว่า “บ้านหรือดอน” ตัวอย่างเช่น บ้านสระยายโสม บ้านโป่งลาน บ้านทับกระดาน บ้านโพธิ์ บ้านต่อ ดอนกลาง ดอนมะนาว ดอนเจดีย์ ดอนกระเบื้อง ดอนหัวทราย และดอนไผ่ช่องลม เป็นต้น

3. หมู่บ้านกระจัดกระจาย

หมู่บ้านในลักษณะที่ 3 นี้เกิดจากการรวมตัวกันของบ้านเรือนหลายๆ หลัง ซึ่งแต่ละหลังก็อยู่อย่างกระจัดกระจายและโดดเดี่ยว กล่าวคือ อยู่เป็นหลังๆ ห่างกันมาก โดยทั่วไปแล้วเรือน แต่ละหลังมักจะตั้งอยู่ในที่นาหรือที่สวนของตนเอง หมู่บ้านในลักษณะเช่นนี้ลำบากต่อการพัฒนาเป็นอย่างยิ่ง ดังจะเห็นได้จากหมู่บ้านในบางส่วนของภาคกลางซึ่งสภาพความเป็นอยู่ สังคม ประเพณี และคตินิยมอันครีเอญาติของหมู่บ้านในลักษณะนี้จะไม่เข้มเหมือนหมู่บ้านลักษณะอื่นๆ

2.3.3 ปัจจัยการเจริญเติบโตและพัฒนาการของเมือง

มานพ พงศทัต (2527) สาเหตุของการเจริญเติบโตของชานเมืองที่อยู่ใต้อิทธิพลเมืองขนาดใหญ่ โดยเน้นการพิจารณาปัจจัยหลักที่จะทำให้การใช้ที่ดินเปลี่ยนแปลงไปในอนาคตนั้นอาจกำหนดเป็นปัจจัยหลัก 4 ตัว คือ

- 1.) ประชากรที่เพิ่มขึ้น (Population) มีจำนวนประชากรที่เพิ่มขึ้นจะทำให้มีความต้องการพื้นที่สำหรับที่อยู่อาศัย พักผ่อน ทำงานมากขึ้นเป็นเงาตามตัว
- 2.) การให้บริการทางด้านการคมนาคมและการเข้าถึง (Transportation Services & Accessibility) ปัจจัยประการสำคัญที่ส่งรองลงมา การให้บริการด้านการคมนาคม
- 3.) การควบคุมของรัฐ (State Control) ปัจจัยสำคัญต่อเนื่องมาก็คือ การที่มีการควบคุมการใช้ที่ดินจากรัฐ ในประเทศที่พัฒนาแล้วมีการจัดทำผังเมืองรวม และผังเมืองเฉพาะโดยการวางแผนชี้แนะและควบคุม
- 4.) ราคาที่ดิน (Land Cost) ปัจจัยหลักที่สำคัญที่เป็นตัวกำหนดการใช้ที่ดินในอนาคต คือราคาที่ดินที่สูงย่อมจะใช้ในกิจกรรมที่ให้ผลตอบแทนสูง ราคาที่ดินต่ำจะใช้ในกิจกรรมที่ให้ผลตอบแทนต่ำ ดังนั้น ราคาที่ดินจะเป็นปัจจัยที่สำคัญในการระบุถึงกิจกรรมที่จะใช้ในอนาคตด้วย

ข้อสังเกตในการสำรวจเพื่อช่วยในการเข้าใจอดีต วิวัฒนาการ และสภาพปัจจุบันของสภาพแวดล้อมเมือง (จรรยาพร รัศมีแพทย์, 2544 : 24-25)

1. สิ่งก่อสร้าง สามารถบอกเราได้ว่าใครที่อาศัยอยู่ หรือใช้มัน มีการเปลี่ยนแปลงอะไรและมีจุดอ่อนอะไรบ้างสำหรับการเปลี่ยนแปลงในอนาคต อย่างไรก็ตามสิ่งก่อสร้างดูจะกว้างเกินไปในการพิจารณาลักษณะเฉพาะ นอกจากนี้ยังเป็นสิ่งสำคัญที่ต้องพิจารณาส่งก่อสร้างในลักษณะที่เป็นกลุ่มมากกว่าที่จะแยกเดี่ยว สิ่งที่ต้องพิจารณาประกอบด้วย รูปแบบทางสถาปัตยกรรม จุดประสงค์ในการสร้างหรือการใช้งาน ขนาด วัสดุที่ใช้ คุณภาพคุณภาพการออกแบบ สภาพและการบำรุงรักษา
2. ที่ดินและภูมิทัศน์ ที่ดินสามารถบ่งบอกฐานะทางเศรษฐกิจ เชื้อชาติ ค่านิยม ผู้สังเกตอาจสังเกตว่ามีการใช้พื้นที่นอกบ้านอย่างไร โดยใคร มีการทำอาหารกันนอกบ้านหรือไม่ มีการดูแลพื้นที่บริเวณบ้านอย่างไร คุณภาพของสภาพภูมิทัศน์มีความสำคัญเท่า ๆ กับคุณภาพของสิ่งก่อสร้าง นอกจากนี้ยังมีเรื่องของชนิดของต้นไม้และดอกไม้ และการจัดวางสภาพภูมิทัศน์ ซึ่งจะมีผลต่อการสื่อสารกันระหว่างเพื่อนบ้าน
3. การใช้สิ่งก่อสร้างและที่ดิน การใช้ที่ดินสามารถสังเกตได้โดยตรงซึ่งจะสามารถระบุถึงธรรมชาติของกิจกรรมที่เกิดขึ้นด้วย ขนาดของพื้นที่ทำให้เราทราบว่ามีคนจำนวนมากเท่าไรที่ทำกิจกรรมต่าง ๆ บนพื้นที่ สิ่งก็ตามมาคือ พวกเขาเหล่านั้นเข้าถึงพื้นที่นั้น ๆ ได้อย่างไร และกิจกรรมเกิดขึ้นตอนไหน นอกจากนี้การขาดการใช้ที่ดินบางประเภทและระดับความเข้มของการใช้ที่ดินยังแสดงให้เห็นถึงวิถีชีวิตของคนในพื้นที่นั้นด้วย กล่าวคือ ผู้ที่อยู่อาศัยในพื้นที่ที่มีความหนาแน่นสูงอาจจะพอใจหรือมีความต้องการแหล่งพักผ่อนหย่อนใจที่อยู่ห่างจากบ้านมากกว่าผู้ที่อยู่อาศัยบนพื้นที่ที่มีความหนาแน่นต่ำ

4. พื้นที่สาธารณะ สามารถบอกถึงการพัฒนาการเชิงประวัติศาสตร์ การเปลี่ยนแปลงเกิดขึ้นได้ โดยสังเกตุสิ่งต่าง ๆ ดังต่อไปนี้ ชื่อถนน ความกว้างของถนน ทางเดิน วัสดุที่ทำทางเดิน ต้นไม้ และการบำรุงรักษา การรักษาความสะอาด
5. ผังและรูปแบบของถนน แสดงให้เห็นระดับการพัฒนา เหตุการณ์สำคัญ ๆ โครงการสาธารณะ รูปแบบที่ธรรมดาและแบบที่ไม่ธรรมดา รูปแบบถนนที่ไม่ธรรมดาบ่งบอกเป็นนัยว่าพื้นที่นี้มีการเพิ่มขึ้นของประชากรโดยไม่ได้มีการวางแผน มาตราส่วนและขนาดของบล็อก พื้นที่ที่อยู่ในบล็อกขนาดเล็กมักจะเก่ากว่าพื้นที่ที่อยู่ในบล็อกขนาดใหญ่ นักพัฒนาพื้นที่ทั้งภาครัฐและเอกชนเชื่อว่าบล็อกที่มีขนาดใหญ่ก็น่าจะมีประสิทธิภาพในการใช้ที่ดินได้สูงกว่า เพราะบล็อกขนาดใหญ่ทำให้เกิดจุดเชื่อมต่อน้อยกว่าและสามารถทำให้ใช้ความเร็วได้ สร้างถนนน้อยกว่าซึ่งทำให้ค่าใช้จ่ายในการดูแลรักษาต่ำกว่า
6. การจัดวางสิ่งก่อสร้าง การจัดวางสิ่งก่อสร้างใช้เป็นตัวชี้วัดค่านิยมของชุมชนและการสื่อสารกันของคนในชุมชนได้ เนื่องจากบ้านยังปลูกติดกันเท่าใดก็จะทำให้เกิดการประสานตากันมากขึ้นเท่านั้น รวมทั้งการตอบสนองกับปัญหาที่เกิดขึ้นในชุมชน

2.3 แนวความคิดเกี่ยวกับชุมชน และชุมชนริมน้ำ

ในส่วนนี้จะเป็นการศึกษาแนวความคิดที่เกี่ยวกับความหมายของชุมชนในภาพรวม และการให้ความหมายของชุมชนริมน้ำในแง่มุมต่างๆ รวมถึงองค์ประกอบและลักษณะเฉพาะของชุมชนริมน้ำ ทั้งรูปแบบการตั้งถิ่นฐาน องค์ประกอบทางกายภาพที่สะท้อนการดำรงชีวิต การเปลี่ยนแปลง และความเชื่อมโยงของชุมชนริมน้ำกับพื้นที่โดยรอบ เพื่อใช้อธิบายพัฒนาการตลอดจนคุณค่าและเอกลักษณ์ของพื้นที่ศึกษา ทั้งช่วยกำหนดความชัดเจนขอบเขตพื้นที่ชุมชนริมน้ำประกอบการเลือกชุมชนตัวแทนเพื่อศึกษาในรายละเอียดเกี่ยวกับองค์ประกอบที่มีคุณค่าและเอกลักษณ์ของชุมชนต่อไป

2.3.1 ความหมายของชุมชน

ในทศวรรษที่ผ่านมากระแสที่สนับสนุนเรื่องความเป็นชุมชน หรือองค์กรชุมชน (Localization) ได้กลายมาเป็นกระแสหนึ่งที่ไหลขนานไปกับกระแสโลกาภิวัตน์ (Globalization) อย่างไรก็ตามคำว่า ชุมชน เป็นคำที่นิยามความหมายได้ยาก เพราะชุมชนกับหมู่บ้านในหลายกรณีก็ไม่ใช้สิ่งเดียวกัน บางหมู่บ้านอาจไม่มีความเป็นชุมชนเหลืออยู่เลย เพราะคนในหมู่บ้านไม่มีความสัมพันธ์ต่อกัน ไม่มีการจัดการชุมชนร่วมกันเลย (สีลาภรณ์ นาคทรพรพ, 2541: 234)

คำว่า “ชุมชน” มีผู้ให้ความหมายไว้มากมาย แต่โดยรวม “ชุมชน” มีความหมายคือ บริเวณหรือสถานที่หนึ่งที่มีผู้คนอาศัยอยู่ ซึ่งกลุ่มคนเหล่านั้นตั้งถิ่นฐานอยู่ร่วมกัน เพราะมีความต้องการและผูกพันด้วยกัน ฟังพาอาศัยด้วยกัน

พจนานุกรม Webster's New American Language ให้ความหมายไว้ว่า “ ชุมชน” หมายถึง กลุ่มชนที่อยู่ในท้องที่หรือในเมืองเดียวกัน มีอาณาบริเวณที่มีกลุ่มคนอยู่รวมกัน ชนกลุ่มหนึ่งที่มีความสนใจในเรื่องต่างๆคล้ายกัน” (รัชนีกร เศรษฐโชติ, 2533: 11)

พจนานุกรมศัพท์ทางสังคมวิทยา ฉบับราชบัณฑิตยสถาน พ.ศ. 2524 ได้ให้ความหมายไว้ว่า ชุมชนหรือประชาคม คือ

1.) กลุ่มย่อยที่มีลักษณะหลายประการเหมือนกับลักษณะสังคม แต่มีขนาดเล็กกว่าและมีความสนใจร่วมที่จะประสานกันในวงแคบกว่า ชุมชนที่หมายถึงเขตพื้นที่ ระดับของความคุ้นเคยและการติดต่อระหว่างบุคคล ตลอดจนพื้นฐานความยึดเหนี่ยวเฉพาะบางอย่างที่ทำให้ชุมชนต่างไปจากกลุ่มเพื่อนบ้าน ชุมชนมีลักษณะทางเศรษฐกิจแบบเลี้ยงตนเองที่จำกัดมากกว่าสังคม แต่ภายในวงจำกัดเหล่านั้นย่อมมีการสังสรรค์ใกล้ชิดดีกว่าและความเห็นอกเห็นใจลึกซึ้งกว่า อาจมีเฉพาะบางประการที่ผูกพันเอกภาพ เช่น เชื้อชาติ ต้นกำเนิดเดิมของชาติ หรือศาสนา

2.) ความรู้สึกและทัศนคติทั้งหมดที่ผูกพันปัจเจกบุคคลให้รวมเป็นกลุ่ม (ราชบัณฑิตยสถาน, 2524:

112) องค์ประกอบที่รวมกันเป็นชุมชนนั้นโดยทั่วไปแล้วจะต้องมีองค์ประกอบดังนี้

1. คนหรือกลุ่มบุคคล
2. มีอาณาเขตครอบคลุมบริเวณหนึ่งบริเวณใด
3. ความสนใจร่วมกัน ซึ่งจะทำให้เกิด
  - การปฏิบัติระหว่างกัน
  - ความสัมพันธ์ระหว่างกัน
  - การรวมกันอยู่ในอาณาเขตนั้น (สัญญา สัญญาวิวัฒน์, 2515: 19)

ชุมชนในทางสังคมวิทยา (ฐิติวัฒน์ นงนุช , 2542:5) หมายถึง สถานที่ที่คนใช้ตั้งบ้านเรือนและทำกิจกรรมต่าง ๆ โดยมีองค์ประกอบสำคัญ 3 ประการ ได้แก่

1. พื้นที่ทางภูมิศาสตร์ (Geographical Area)
2. การปะทะสัมพันธ์ทางสังคม (Social Interaction)
3. ความผูกพันร่วมกัน (Common Tied)

Warren (1972) ให้นิยามของชุมชนว่า มีความหมายทั้งในแง่จิตวิทยา และภูมิศาสตร์โดยที่ชุมชนสามารถสังเกตได้จากกรมีกิจกรรม และระบบการกำหนดคุณค่าทางสังคมของคนในชุมชนนั้น ตลอดจนการมีพื้นที่เฉพาะที่มีผู้คนเกาะกลุ่มกัน ซึ่งมีองค์ประกอบดังนี้

1. อาคารและบ้านพักอาศัย (Residential)

2. ขอบเขตทางภูมิศาสตร์ (Geography Boundary)
3. ความเชื่อมโยงระหว่างกัน (Mutual Relationship)
4. การจัดระเบียบทางสังคม (Social Organization)
5. ความมีจิตสำนึกสำหรับชุมชน (Community Conciousness)

Lozono (1990) ได้ให้นิยามของชุมชนเมือง (Urban Community) ว่าเป็นสถานที่ซึ่งให้ทางเลือกในการปฏิสัมพันธ์ในรูปแบบที่หลากหลายแก่คนในชุมชนและแสดงตัวออกมาในลักษณะของพฤติกรรมหรือการกระทำที่ตึงตัง ซึ่งมีการยึดถือสืบต่อกันมาจนกลายเป็นระบบการให้คุณค่าทางสังคมของชุมชนนั้น ๆ ในขณะที่ Poplin, Dennis E. มองชุมชนใน 3 สถานะ คือ

1.) หน่วยของถิ่นที่อยู่ (Territorial Unit) ชุมชนจะเกิดในที่ซึ่งมีทรัพยากรธรรมชาติและเส้นทางคมนาคมผ่าน ในขณะที่ลักษณะทางภูมิศาสตร์ของพื้นที่มีอิทธิพลต่อชีวิตคนในชุมชน มนุษย์ก็จะปรับและดัดแปลงสภาพกายภาพของชุมชนตามความต้องการทางกฎหมาย ค่านิยม และกิจกรรมทางเศรษฐกิจของคนในชุมชน

2.) หน่วยของการจัดองค์กรทางสังคม (Social Organization Unit) ชุมชนถูกมองว่าเป็นระบบสังคมอันหนึ่งซึ่งประกอบด้วยระบบย่อยๆ ซึ่งทำหน้าที่เกี่ยวข้องกับท้องถิ่น อันได้แก่

- การถ่ายทอดทางวัฒนธรรมให้แก่สมาชิกใหม่ของสังคม (Socialization)
- การควบคุมทางสังคม (Social Control)
- การมีส่วนร่วมในสังคม (Social Participation)
- การช่วยเหลือเกื้อกูลกัน (Mutual Support)
- การผลิต บริโภค และการกระจายสินค้าและบริการภายในชุมชน
(Production – Consumption – Distribution)

นอกจากนี้ชุมชนยังถูกมองว่าเป็นโครงข่ายการปฏิสัมพันธ์ทางสังคมอีกด้วย การติดต่อสัมพันธ์กันจะเกิดขึ้นระหว่างบุคคล กลุ่มสถาบันต่างระดับกัน เรียกว่า เป็นการเชื่อมโยงในแนวตั้ง (Vertical Ties) การปฏิสัมพันธ์กันในระดับชุมชนจะอยู่ในรูปแบบใหญ่ 3 แบบ คือ

- การร่วมมือกัน (Cooperation)
- การแข่งขันกัน (Competition)
- ความขัดแย้งกัน (Conflict)

3.) หน่วยทางจิตใจและวัฒนธรรม (Psychocultural Unit) ความรู้สึกที่ว่าเป็นส่วนหนึ่งของ

ชุมชน เป็นความผูกพันร่วมกันของคนที่อยู่อาศัยอยู่ในชุมชนนั้น การที่คนมีความรู้สึกว่าเขาเป็นคนถิ่นนั้น ถิ่นนี้ ทำให้เขาเกิดความรู้สึกมั่นคงเพราะมีที่ยึดเหนี่ยว ความรู้สึกนี้จะเรียกว่า Community Sentiment มีอยู่เพราะสมาชิกของชุมชนมีค่านิยม กฎเกณฑ์ทางสังคม และเป้าหมายร่วมกัน ถ้าหากชุมชนใดขาด

Community Sentiment จะทำให้เกิดปัญหาสังคม เช่น อาชญากรรม ความไม่สงบทางสังคม ซึ่งจะทำให้การควบคุมทางสังคมทำได้ลำบาก (Poplin,1972)

แนวความคิดชุมชนนิยมที่เน้นวัฒนธรรมของชุมชนมองว่าความเป็นปึกแผ่นของชุมชน (Community Solidarity) สามารถเป็นรากฐานให้กับการเกิดสำนึกในประชาสังคม ซึ่งจะเกิดการสืบทอดกันตามวัฒนธรรมดั้งเดิม ถึงแม้ราษฎรจะมีข้อจำกัดในการครอบครองผลผลิตรวมถึงข้อจำกัดในการครอบครองที่ดิน แต่ทว่าการเกิดชุมชนการค้าภายในหมู่บ้าน วัด โบสถ์ ก็สามารถทำให้สมาชิกในหมู่บ้านรู้สึกเป็นพวกพ้องเดียวกันได้

แนวความคิดปัจเจกนิยมที่เน้นวัฒนธรรมของพลเมือง มองว่าการมีสิทธิในการครองผลผลิตและที่ดิน รวมถึงสิทธิทางการค้าที่เป็นเสรีอย่างแท้จริงเท่านั้น จึงจะเป็นพื้นฐานที่ทำให้เกิดสำนึกการปกครองตนเอง และทำที่สุด เมื่อสมาชิกรู้สึกถึงการเป็นเจ้าของเมือง ก็ยังเกิดสำนึกในการปกครองร่วมกันและก่อเกิดเป็น “ประชาสังคม” ตามมา (ฉันทัส เพียรธรรม,2542:43-44)

ชุมชนในแง่ของสังคมวิทยา จึงให้ความสำคัญกับคนหรือบุคคลในการเป็นกลไกหลักของชุมชนที่ก่อให้เกิดการตั้งถิ่นฐานและการครอบครองพื้นที่หนึ่ง เพื่อเข้าไปจัดการและแบ่งปันทรัพยากรในพื้นที่ให้กับคนหรือชุมชน จนเกิดเป็นระเบียบกฎเกณฑ์ต่างๆ มีการจัดองค์กรภายในชุมชนทั้งที่เป็นทางการและไม่เป็นทางการ เป็นส่วนหนึ่งของการเริ่มต้นชีวิตและกิจกรรมต่างๆภายในชุมชน

ความหมายของชุมชนในการศึกษาครั้งนี้จึงมุ่งเน้นประเด็นไปที่การปะทะสัมพันธ์ทางสังคมเนื่องจากระบบการคมนาคมและการสื่อสารสมัยใหม่ ทำให้การเชื่อมโยงระหว่างบุคคลไม่ถูกจำกัดเฉพาะพื้นที่ใดพื้นที่หนึ่งโดย Homan (1993) ได้ให้นิยามของชุมชนสมัยใหม่ว่าประกอบไปด้วยกลุ่มคนที่มีสิ่งใดสิ่งหนึ่งร่วมกัน และมีการเชื่อมโยงถึงกันด้วยวิธีใดวิธีหนึ่ง ซึ่งอาจเกิดในที่พักอาศัย ย่านหรือเมือง หรืออาจจะเป็นกิจกรรมหรืองานที่เชื่อมโยงผู้คนเข้าด้วยกันก็ได้

2.3.2 ชุมชนริมน้ำ

2.3.2.1 ความหมายและองค์ประกอบของชุมชนริมน้ำ

ไพฑูถย์ เครื่องแก้ว ณ ลำพูน (2518) ชุมชนริมน้ำ หมายถึง ชุมชนที่มีอาคารบ้านเรือนสิ่งปลูกสร้างเรียงรายตามริมน้ำ และเป็นชุมชนที่มีความเชื่อมโยงความสัมพันธ์กับแม่น้ำลำคลอง มีลักษณะคล้ายกับชุมชนชนบท มีการประกอบอาชีพแบบสังคมเกษตรกรรม มีความผูกพันกับครอบครัวและสืบสานวัฒนธรรมยึดมั่นในขนบธรรมเนียมแบบท้องถิ่น

สุเมธ ชุมสาย ณ อยุธยา (2529) ชุมชนริมน้ำ หมายถึง ลักษณะการตั้งถิ่นฐานที่มีรูปลักษณะมีโดดเด่นของชุมชนไทย มีการสร้างอาคารบ้านเรือนลงบนน้ำประกอบด้วยเรือนแพ หรือเป็นลักษณะชุมชน สะเทินน้ำสะเทินบก คือ เป็นชุมชนที่ตั้งถิ่นฐานอยู่ริมฝั่งแม่น้ำ ลำคลอง หรืออยู่ในน้ำตื้น ๆ รวมทั้งบริเวณน้ำท่วม ซึ่งใช้ประโยชน์จากน้ำในการสัญจรรับส่งสินค้า ตลอดจนการอุปโภคบริโภค ประกอบด้วย เรือนไม้ยกพื้นสูง ดังนั้นสังคมไทยจึงมีวิถีการดำเนินชีวิตแบบชาวน้ำ คือ การสร้างถิ่นฐานอยู่แบบง่าย ๆ ตามแม่น้ำลำคลอง ซึ่งอาจจะเป็นการอยู่ในน้ำเลยที่ได้ยวหรืออยู่บนตลิ่งก็ได้

ฉัตรชัย พงศ์ประยูร (อ้างในพรพนทิพย์ เปี่ยมพุทธากุล, 2537:5-7) กล่าวถึงรูปแบบการตั้งถิ่นฐานของชุมชนบริเวณแม่น้ำ ลำคลอง (River linear Settlement) ว่าเป็นการตั้งถิ่นฐานแบบแนวยาว (Linear Settlement) บ้านเรือนจะอยู่เรียงรายทั้งสองฟากของเส้นทางคมนาคม และด้านหลังที่พักอาศัยมักใช้เป็นพื้นที่ทำการเกษตร ในขณะที่เขตการค้าหรือตลาดของชุมชนจะอยู่บริเวณจุดตัดหรือทางแยก และมีการกระจุกตัวหนาแน่นของกลุ่มอาคาร

เอกวิทย์ ณ ถลาง (2540:63-65) อธิบายลักษณะของชุมชนริมน้ำว่าจะมีการสร้างบ้านเรือนเป็นแนวยาวไปตามลำน้ำทั้งสองฝั่งในลักษณะสะเทินน้ำสะเทินบก โดยมีเรือนจำนวนมากตั้งอยู่ในน้ำหน้าตลิ่งเป็นแถวแรก แล้วต่อกับกลุ่มเรือนที่ตั้งอยู่บนตลิ่งหรือหลังตลิ่งขึ้นไปอีกหนึ่งหรือสองแถว ขึ้นกับอายุและความแออัดของชุมชน

เช่นเดียวกับสุนทร ชูติธวานนท์ (2540) และ ส.พลายน้อย (2525) ที่กล่าวว่าพื้นฐานการดำเนินชีวิต และโครงสร้างทางเศรษฐกิจที่มีความผูกพันกับการเกษตรกรรม วิถีชีวิตผู้คนจึงมีความผูกพันกับสายน้ำ การตั้งถิ่นฐานบ้านเรือนจะอยู่ริมน้ำหลังบ้านมักเป็นสวนถัดออกไปจะเป็นทุ่งนาและป่าละเมาะจากริมน้ำถึงพื้นที่เพาะปลูกเชื่อมจะด้วยคลองเล็กๆซึ่งมาจากแม่น้ำโดยใช้เป็นทางสัญจรเข้าสู่พื้นที่เพาะปลูก

เทิดศักดิ์ เตชะกิจขจร (2542) ชุมชนริมน้ำคือ ชุมชนที่มีองค์ประกอบ คือ

- 1.) วัด เป็นที่รวมจิตใจของผู้คนชาวพุทธ หรือ โรงเจ (ชาวจีน) ซึ่งตั้งอยู่ริมฝั่งคลอง ลิงที่บ่งบอกถึงจุดเริ่มต้นของการก่อกำเนิดของชุมชนริมน้ำ
- 2.) ทำเรือร่วม บ้านริมคลองส่วนใหญ่จะมีที่ขึ้นลงเรือประจำบ้านอยู่ แต่กรณีที่บ้านอยู่เข้าไปในคลองสายคลองหรือคลองสวน ซึ่งเรือหางยาวหลักไม่วิ่งผ่าน ก็ต้องอาศัยเรือแท็กซี่ในบริเวณหนึ่งมาส่งที่ทำเรือร่วมดังกล่าว นอกเหนือจากทำเรือร่วมหน้าวัดแล้วบริเวณที่เป็นทำเรือนั้นถูกกำหนดโดยตำแหน่งก็เป็นจุดศูนย์รวมของชุมชน
- 3.) ตลิ่งหรือเขื่อน เป็นตัวกำหนดแนวเขตของลำน้ำตามธรรมชาติ หรือเพื่อกันคลื่นซัดเดิมเริ่มจากตลิ่งดิน ต่อมาทำเขื่อนไม้ เปลี่ยนมาเป็นเขื่อนหินทิ้ง เพื่อรักษาหน้าดินและนำหินมาก่อเป็นกำแพงล้อมบ้านตนเองแล้วนำไปสู่การเทคอนกรีตหินที่รวมกันเป็นเขื่อนคอนกรีตเสริมเหล็กแบบถาวรในที่สุด

องค์ประกอบเหล่านี้ นอกจากก่อให้เกิดลักษณะเฉพาะของพื้นที่แล้วยังสะท้อนถึงพื้นที่ที่เป็นศูนย์กลางของชุมชนด้วย ซึ่งองค์ประกอบที่สำคัญที่แสดงความเป็นเอกลักษณ์ของชุมชนริมน้ำ แบ่งเป็น

- องค์ประกอบทางกายภาพ ได้แก่ สถาปัตยกรรมและสภาพแวดล้อมที่อยู่ริม 2 ฝั่งลำน้ำ ย่านหรือพื้นที่รองรับกิจกรรมของชุมชน การใช้ที่ดิน เส้นทางการสัญจร ขอบเขต จุดหมายตา เป็นต้น
- องค์ประกอบทางสังคม ได้แก่ กิจกรรมทางวัฒนธรรม ประเพณี การละเล่น
- องค์ประกอบทางเศรษฐกิจ ได้แก่ ลักษณะการประกอบอาชีพ รายได้ และแหล่งกิจกรรมทางเศรษฐกิจ

รูปแบบการตั้งถิ่นฐานของชุมชนริมน้ำ ในลักษณะเป็นแนวยาวขนานไปกับลำน้ำเป็นองค์ประกอบทางกายภาพที่นอกจากจะก่อให้เกิดลักษณะเฉพาะของการอยู่อาศัยแล้ว ยังสะท้อนถึงบทบาทความสัมพันธ์ระหว่างน้ำกับชุมชนทางด้านสังคม-เศรษฐกิจ วิถีชีวิตและวัฒนธรรมอีกด้วย

2.3.2.2 บทบาทความสัมพันธ์ของแม่น้ำลำคลองกับชุมชนไทย

การตั้งถิ่นฐานบ้านเรือนของชุมชนริมน้ำในมิติทางประวัติศาสตร์นั้น ถือเป็นพัฒนาการของการปรับตัวเพื่อการดำรงอยู่ของกลุ่มชน ท่ามกลางองค์ประกอบพื้นฐานทางสิ่งแวดล้อม และกระแสผลักดันจากภายนอกพร้อมกันเป็นปัจจัยสำคัญในการกำหนดรูปแบบของชุมชน และวิถีชีวิตความเป็นอยู่ของชุมชน ซึ่งในทางภูมิศาสตร์ของพื้นที่แถบลุ่มน้ำภาคกลาง ในสมัยโบราณเมืองหรือชุมชนส่วนใหญ่ของไทย จะเอาแม่น้ำลำคลอง หรือลำน้ำที่ขุดขึ้นเป็นคูเมืองเพื่อป้องกันข้าศึก การคมนาคม และเศรษฐกิจแล้ว ยังมีความสำคัญต่อการเกษตร วัฒนธรรม นอกจากนี้ยังมีการใช้น้ำเพื่ออุปโภคบริโภครวมถึงการบรรเทาความร้อนของสภาพภูมิอากาศประเทศไทยและการระบายสิ่งโสโครกไปในตัวด้วย โดยอาศัยคูเมืองที่เชื่อมต่อกับแม่น้ำลำคลองที่มีอยู่ตามธรรมชาติ ทำให้เกิดลักษณะเฉพาะของการตั้งถิ่นฐานและวัฒนธรรมการดำรงชีวิตของชุมชนริมน้ำ ซึ่งทัศนียภาพของลำน้ำที่มีสายน้ำที่สะอาด ทำให้บ้านเมืองมีสภาพน่าอยู่ และประชาชนมีสภาพจิตใจดี น้ำจึงผูกพันแทรกซึมกับวิถีชีวิตคนไทยมาโดยตลอด

- สภาพทางภูมิศาสตร์

ผืนอาหารผืนใหญ่ของประเทศไทย คือ บริเวณที่ราบลุ่มน้ำภาคกลาง เป็นพื้นที่ที่อุดมสมบูรณ์ และเป็นทำเลที่เหมาะสมต่อการตั้งถิ่นฐาน มีแม่น้ำ 4 สาย เรียงตัวกันไหลลงสู่อ่าวไทย ได้แก่แม่น้ำเจ้าพระยาไหลผ่านกลางที่ราบภาคกลาง แม่น้ำท่าจีนแยกจากแม่น้ำเจ้าพระยาทางฝั่งขวา แม่น้ำแม่กลองและแม่น้ำบางปะกงไหลขนานทางฝั่งขวาและซ้ายของแม่น้ำเจ้าพระยา แม่น้ำเหล่านี้ได้พัดพาโคลนตะกอนมาทับถมทำให้เกิดที่ราบอันอุดมสมบูรณ์ เป็นศูนย์กลางการเพาะปลูก การค้าและเศรษฐกิจที่สำคัญของประเทศ เมืองสำคัญจึงตั้งอยู่ริมแม่น้ำเหล่านี้ เช่น กรุงเทพมหานคร ธนบุรี อัญญา ฉะเชิงเทรา อ่างทอง สุพรรณบุรี ราชบุรี นครปฐม สมุทรสงคราม สมุทรสาคร เป็นต้น

- สัญลักษณ์ของชาวน้ำและสถาปัตยกรรม

ในการนี้จะพิจารณาถึงเรือนไทยซึ่งจะเห็นว่าเป็นสถาปัตยกรรมที่มีต้นกำเนิดมาจากชุมชนน่านน้ำ และวิถีการดำรงชีวิตของชาวน้ำอย่างแท้จริง การที่เรือนไทยเป็นเรือนที่ยกพื้นสูงนั้นเนื่องจากต้องการความปลอดภัยจากสัตว์ร้าย เพื่อหนีน้ำท่วม เพื่อระบายอากาศ และเพื่อให้ได้ทุนเป็นที่ทำงาน หรือ เก็บสิ่งของเครื่องใช้ต่าง ๆ ทั้งนี้ต้นเหตุที่ทำให้มนุษย์สร้างบ้านยกพื้นสูงก็เพราะถิ่นฐานเดิมมีลักษณะสะเทินน้ำสะเทินบก

ในปัจจุบันเรือนไทยหาดูได้ยาก เพราะค่านิยมเปลี่ยนไปและไม่ก็หาได้ยาก เรายังสามารถพบเห็นเรือนไทยได้ในบริเวณวัด ซึ่งกุฏิหลายแห่งเดิมเป็นเรือนธรรมดาซึ่งคนบิณฑุมีฐานะได้ยกถวายให้แก่วัด เรือนเหล่านี้มีได้ทุนสูงเพื่ออยู่กับน้ำได้ ทางขึ้นบานมักประกอบด้วยนอกชานซึ่งอาจมีหนึ่ง หรือสองระดับสำหรับเวลาน้ำท่วมมากหรือน้อย นอกชานนี้มักสร้างเป็นศาลาเพื่อใช้เป็นที่รับแขก หรือพบปะสนทนากันได้ อันที่จริงชานบ้านมีลักษณะเหมือนกับแพขนาดใหญ่อยกขึ้นมาบนบกแล้วใส่เสาให้พื้นสูง ซึ่งลักษณะเช่นนี้ พบที่ชานกุฏิวัดชนะสงคราม กรุงเทพฯ (ปัจจุบันรื้อออกแล้ว) และหมู่กุฏิวัดอัมพวัน

ความเชื่อในเรื่องการตั้งบ้านเรือนของสังคมไทยก็มีรายละเอียดมาก กล่าวคือ ในการปลูกเรือนคนโบราณจะไม่หันหน้าไปทางทิศตะวันตก นอกจากนั้นจะหันหน้าไปทางทิศใดก็ได้ โดยเฉพาะทางขึ้นหรือหน้าบ้านมักหันออกสู่ถนนหรือคลอง การวางตัวบ้านมักหันแนวยาวตามแนวตะวันออก เพื่อเลี่ยงการรับแสงแดด และเปิดรับลมเต็มที่ เพราะลมพัดมาจากทางทิศใต้หรือตะวันตกเฉียงใต้ ตามทิศทางของลมมรสุม การจัดห้วนอนไปตามทิศใต้ตามคติโบราณ หรือตามทิศตะวันออกตามคติพุทธเป็นองค์ประกอบทางด้านจิตใจ ซึ่งมีความสำคัญมากเพราะเกี่ยวกับพิธีกรรมต่างๆ ที่ผูกพันกับบ้านตั้งแต่เริ่มสร้าง

ในขณะที่กระบวนการเป็นเมืองตามกระแสการพัฒนาสมัยใหม่ได้ส่งผลกระทบต่อการเปลี่ยนแปลงรูปแบบของชุมชนในสังคมไทยในทุกๆ ด้าน เปรื่อง เปลี่ยนสายสืบ(อ้างในเอกวิทย์ ณ ถลาง, 2540:77-79) เมื่อบ้านเมืองเต็มไปด้วยความเจริญ ถนนหนทางก็เข้าแทนที่การสัญจรทางน้ำ แม่น้ำลำคลองถูกปล่อยให้ตื้นเขิน เรือนไม้ได้ทุนสูงถูกรื้อและแทนที่ด้วยเรือนตึก ขณะที่การใช้พื้นที่ไม่สัมพันธ์กับธรรมชาติ ไม่มีการจัดวางผังเมืองและรูปแบบอาคารให้เหมาะกับพื้นที่ปัญหาจึงเกิดขึ้น การโยกย้ายถิ่นฐานของชุมชนเดิม และการเข้ามาของชนกลุ่มใหม่ที่เข้ามาพร้อมกับการดำเนินชีวิตรูปแบบใหม่ ส่งผลต่อการเปลี่ยนแปลงองค์ประกอบทางกายภาพและโครงสร้างทางสังคมของชุมชนเดิม การดำรงชีวิตที่อิงกับน้ำของพื้นที่จึงเริ่มปรับเปลี่ยนเข้าหาการดำรงชีวิตในสังคมเมืองบก

ฉัตรชัย พงศ์ประยูร (2536) กล่าวถึง ปัจจัยที่ทำให้เกิดความเชื่อมโยงของชุมชนริมน้ำกับพื้นที่เมืองไว้ 7 ประการ คือ

1. การเชื่อมโยงทางกายภาพ ประกอบด้วยโครงข่ายถนน รวมถึงการขนส่งทางน้ำ
2. การเชื่อมโยงทางเศรษฐกิจ ชุมชนสามารถเป็นแหล่งผลิตสินค้าเกษตรแก่เมือง เป็นตลาดกลางให้กับสินค้าในเมืองไปสู่ครอบครัวเกษตรกร

3. มีการเคลื่อนย้ายประชากร ที่สามารถเดินทางไปทำงานในเขตเมืองหรือเขตชานเมือง
4. ปฏิสัมพันธ์ทางด้านเทคโนโลยี สามารถรับนวัตกรรมต่างๆทางด้านเทคโนโลยี ทั้งข่าวสาร การพักผ่อนหย่อนใจ หรือการปรับปรุงระบบชลประทาน
5. ความเชื่อมโยงด้านบริการสังคม
6. ปฏิสัมพันธ์ทางด้านสังคม เช่น เครือญาติตลอดจนกิจกรรมและประเพณีทางศาสนาต่างๆ
7. ความเชื่อมโยงด้านการบริหาร สิทธิ และอำนาจในการบริหารพื้นที่

2.4 แนวความคิดเกี่ยวกับคุณค่าและเอกลักษณ์

คุณค่าของสิ่งที่ควรอนุรักษ์เกิดจากความมีเอกลักษณ์ (Uniqueness) ซึ่งเป็นคุณสมบัติพิเศษเฉพาะในการสร้างจิตวิญญาณแห่งสถานที่ (Spirit of place) โดยตั้งอยู่บนแนวคิดลักษณะของเมือง (Character of town) ที่เป็นการศึกษาสิ่งที่เป็นคุณค่าในพื้นที่ระดับเมือง และระดับความเป็นย่านชุมชน ทั้งในสิ่งที่เป็นเอกลักษณ์ทางรูปธรรม และนามธรรม ซึ่งองค์ประกอบในด้านต่างๆที่ประกอบกันเป็นเมืองนั้นจะเป็นสิ่งที่ทำให้เมืองมีลักษณะพิเศษแตกต่างออกไปจากพื้นที่อื่นๆ

วิชัย ขจรปริदानนท์(อ้างในกนกพร แก้วกั้งวาล:2528,10) กล่าวถึงแนวความคิดเรื่องคุณค่าในการอนุรักษ์ว่ามี 4 ประเภท คือ

1. คุณค่าทางประวัติศาสตร์และการศึกษา(Historical & Academic Value) เป็นคุณค่าที่เกิดจากความเข้าใจในความเป็นมาและเป็นไปของอาคาร สถานที่ หรือเมือง ซึ่งมีความสำคัญต่อการเรียนรู้ตัวตนของเมืองและชุมชน
2. คุณค่าทางศิลปะ (Aesthetic Value) เกิดจากความตระหนักถึงคุณค่าในงานศิลปะโบราณ วัตถุ และงานสถาปัตยกรรม ซึ่งเป็นมูลเหตุการอนุรักษ์ในยุคเริ่มแรก
3. คุณค่าทางสังคม-วัฒนธรรม (Socio-cultural Value)เป็นคุณค่าจากการคงอยู่ของลักษณะเฉพาะ(Comtinuty)ที่มีความต่อเนื่อง (Identity) ของสังคม โดยถือว่าพัฒนาการทางสังคมเป็นบันทึกที่มีชีวิตเป็นมรดกทางวัฒนธรรม เพื่อรักษาความสมดุลย์ของความสัมพันธ์ระหว่างอดีต ปัจจุบัน และอนาคต
4. คุณค่าทางนิเวศวิทยา (Ecological Value) เป็นคุณค่าจากความสามารถในการใช้ หรือจัดสรรทรัพยากรที่มีอยู่จำกัดอย่างมีประสิทธิภาพที่สุดทั้งในแง่กายภาพ เศรษฐกิจ และสังคม

2.5.1 องค์ประกอบที่มีคุณค่าในการอนุรักษ์

ปัจจัยการพิจารณาคูณลักษณะและองค์ประกอบทางกายภาพที่มีคุณค่าในการอนุรักษ์ คือ สภาพการตั้งถิ่นฐานและสภาพแวดล้อมเมือง (Urban setting) จินตภาพของพื้นที่ (Sense of place) การเชื่อมโยงภายใน (Internal link) รูปแบบและการออกแบบ (Style&Design) และระบบกิจกรรมที่แสดงถึงวิถีชีวิตของชุมชน (Activity system)

2.5.1.1 องค์ประกอบพื้นฐานของเมือง

Kevin Lynch ได้กล่าวถึง องค์ประกอบพื้นฐาน 5 ประการของเมืองซึ่ง ผู้คนมักใช้ในการสร้างจินตภาพของตนเองเกี่ยวกับเมือง ไว้ในหนังสือ The Image of the City ได้แก่

- ทางสัญจร (Pathways) หมายถึง เส้นทางสัญจรหลักและรองที่ผู้คนใช้ในการสัญจรไปมา เมืองแต่ละเมือง มีโครงข่ายของถนนทั้งถนนหลักและรอง อาคารหลังหนึ่ง ๆ อาจมีทางเข้าออกหลายทางด้วยกัน โครงข่ายของถนนหลักในเมืองเป็นโครงข่ายของทางสัญจรส่วนรวมของเมือง ขณะที่ทางเดินเท้าในมหาวิทยาลัยก็เป็นทางสัญจรเฉพาะส่วนของเมือง

- ย่าน (Districts) เมืองทุกเมืองย่อมประกอบด้วยส่วนต่าง ๆ หลาย ๆ ส่วน แต่ละส่วนที่เราเรียกว่า ย่าน หรือ ส่วน หรือ พื้นที่ ซึ่งสามารถพิจารณาความแตกต่างของแต่ละย่านได้จากลักษณะเด่นและการแผ่ขยายตัวของมัน มโนภาพของคนเราเกี่ยวกับเมืองจะเป็นภาพรวมของย่านต่าง ๆ ที่ประกอบเข้าด้วยกัน ทั้งย่านที่มีขอบเขตที่แน่นอนหรือซ้อนเหลื่อมกับย่านอื่น

รูปแบบของย่านมีความสัมพันธ์อย่างใกล้ชิดกับรูปแบบของเส้นทาง ขนาดของย่านอาจถูกกำหนดโดยธรรมชาติของเส้นทางที่ให้บริการในพื้นที่นั้น เช่น ย่านศูนย์กลางพาณิชย์กรรมตามปกติจะมีเส้นผ่านศูนย์กลางไม่เกินความสามารถในการเดินเท้าหรือใช้รถเช่าในระยะสั้น ๆ ได้ ย่านพักอาศัยจะมีสิ่งอำนวยความสะดวกต่าง ๆ ของชุมชนซึ่งอยู่ในรัศมีของการเดินเท้า เป็นต้น

ในความเป็นจริงโดยทั่วไปมักพบว่ามีโอกาสเป็นไปได้ยากที่จะพบย่านที่มีลักษณะเฉพาะที่แยกประเภทได้อย่างชัดเจน ความสลับซับซ้อนดังกล่าวของเมือง โดยเฉพาะอย่างยิ่งการผสมผสานกิจกรรมหลาย ๆ ชนิดเข้าด้วยกันทำให้เราสับสนได้ ทั้งที่จริงแล้วมันเป็นเหตุปัจจัยสำคัญของความเป็นเมืองซึ่งช่วยให้เมืองมีสีสันและชีวิตชีวา เพื่อให้สามารถจำแนกลักษณะความแตกต่างระหว่างย่านภายในเมืองที่สลับซับซ้อนได้ เราจำเป็นต้องพิจารณาเพิ่มเติมถึงองค์ประกอบทางสถาปัตยกรรมและสภาพภูมิทัศน์ที่ก่อให้เกิดความต่อเนื่องของสิ่งที่ปรากฏแก่สายตาของเรา ได้แก่

- 1.) ย่านที่เป็นองค์ประกอบหลักของเมือง (Principal Component Districts) จุดเริ่มต้นและสิ้นสุดของย่านนั้น ลักษณะเฉพาะทางกายภาพและกิจกรรมตลอดจนความเด่นชัดของตัวย่านขนาดของย่าน (Size) รูปร่าง ความหนาแน่น พื้นผิว จุดสังเกตและที่เว้นว่าง

2.) ลักษณะที่ปรากฏให้เห็นทางกายภาพ (Physical Appearance) รูปทรงของอาคาร ความหนาแน่นของการก่อสร้าง ป้าย วัสดุที่ใช้ สนามหญ้า ความสูงต่ำของพื้นที่ จุดสังเกตจากรูปแบบของการสัญจร ตลอดจนลักษณะการผสมผสานของอาคารต่างประเภทกัน

3.) กิจกรรม (Activity) ที่เป็นหลักในพื้นที่ ประเภทของประชากรและการเคลื่อนไหวซึ่งก่อให้เกิดลักษณะเฉพาะตัวของแต่ละย่าน

4.) สิ่งแปลกปลอมที่เป็นภัยคุกคามย่าน (Threats) เช่น ถนนผ่านกลางย่าน (Through Road) ซึ่งเป็นภัยคุกคามต่อสุขภาพและความปลอดภัยของประชากรมนย่านนั้น การเปลี่ยนแปลงของย่าน การเปลี่ยนแปลงตำแหน่ง การขยายตัวหรือหดตัวของขอบเขตของย่าน

5.) การปรากฏตัว (Emerge) ของย่านใหม่ที่แฝงตัวอยู่ในย่านเดิม เช่น บริเวณย่านพักอาศัยแห่งใหม่ที่อยู่ภายในเมืองเดิม

6.) ความสัมพันธ์ (Relation) ระหว่างย่านกับย่าน และย่านกับรูปแบบของเส้นทางสัญจรของเมืองในสวนรวม (วรรณศิลป์ พีรพันธุ์, 2538 : 16-18)

- ขอบเขต (Edges) จุดสิ้นสุดของย่านก็คือขอบเขตของมัน ย่านบางแห่งไม่มีขอบเขตที่ชัดเจน แต่ขยายตัวออกจากศูนย์กลางไปที่ละน้อยจนผสมผสานเข้ากับย่านอื่น ๆ เมื่อย่าน 2 แห่งมาบรรจบกันเข้าที่ขอบเขตหนึ่งจะก่อให้เกิดตะเข็บ (Seam) ขึ้น เช่น สนามหลวงเป็นแนวตะเข็บร่วมระหว่างย่านราชดำเนินและย่านท่าช้าง ท่าพระจันทร์ เป็นต้น

- จุดหมายตา (Landmarks) คือ ลักษณะเด่นภายในเมืองที่ปรากฏแก่สายตาโดยทั่วไป จุดหมายตาบางแห่งจะมีขนาดใหญ่มากเมื่อมองเห็นได้จากระยะไกล เช่น ภูเขาทอง หรือพระปรางค์วัดอรุณราชวราราม เป็นต้น จุดหมายตาบางแห่งมีขนาดเล็กและมองเห็นได้ในระยะใกล้ ๆ เท่านั้น เช่น หอนาฬิกา น้ำพุ รูปปั้น อนุสาวรีย์ขนาดเล็ก จุดหมายเป็นองค์ประกอบที่สำคัญมากของเมือง เพราะช่วยให้คนกำหนดพื้นที่และตำแหน่งที่อยู่ของตัวเองในเมืองได้ จุดหมายตาที่ดีควรเป็นจุดที่มองเห็นได้ชัดเจน ขณะเดียวกันก็ควรจะต้องกลมกลืนไปกับองค์ประกอบอื่น ๆ ของเมือง

- จุดศูนย์รวม (Nodes) หมายถึง ศูนย์กลางของกิจกรรมซึ่งเป็นเสมือนจุดหมายตาประเภทหนึ่งแต่ต่างกันตรงที่จุดศูนย์รวมจะมีการเคลื่อนไหวของกิจกรรมอยู่ตลอดเวลา ขณะที่จุดหมายตาเป็นองค์ประกอบหรือวัตถุที่สามารถมองเห็นได้ชัดเจน จุดศูนย์รวมที่มีความชัดเจนของการเป็นศูนย์กลางของกิจกรรมในเมือง ซึ่งบางครั้งจุดหมายตาและจุดศูนย์รวมก็อยู่ในสถานที่เดียวกัน เช่น บริเวณอนุสาวรีย์ชัยสมรภูมิ เป็นต้น (วรรณศิลป์ พีรพันธุ์, 2538 : 3-4)

2.5.2 แนวความคิดเกี่ยวกับองค์ประกอบทางกายภาพ

จากการศึกษาของวรรณศิลป์ พีระพันธุ์ (2538:5-18) และ การศึกษาของ Speiregen,Paul D (1965:51-64)องค์ประกอบทางกายภาพของเมือง ประกอบด้วย

1.) สภาพภูมิประเทศและธรรมชาติ (Landform and nature) เป็นการวิเคราะห์ความสัมพันธ์ระหว่างสภาพภูมิประเทศกับภูมิทัศน์เมืองและสถาปัตยกรรม ในเชิงสุนทรียภาพและประโยชน์ใช้สอย เพื่อประเมินความสัมพันธ์และผลกระทบระหว่างงานสถาปัตยกรรมและเมืองกับพื้นที่สีเขียว เพื่อการเก็บรักษาพื้นที่ธรรมชาติที่เสริมสร้างคุณค่าให้เมืองไว้

2.) รูปร่าง ขนาด และความหนาแน่นของเมือง(Shape,Size and Density) เป็นการวิเคราะห์ลักษณะความสัมพันธ์ระหว่างการใช้ประโยชน์แต่ละพื้นที่ของเมืองกับเส้นทางสัญจรและพื้นที่เปิดโล่ง ความต่อเนื่องระหว่างชุมชน ขนาดและความหนาแน่นของการกระจายตัวประชากร รวมถึงลักษณะการขนส่งเชื่อมต่อกันที่ต่างๆ

3.) ลักษณะของเนื้อเมือง (Urban Grain)รูปแบบ (Pattern) และพื้นผิว (Texture) พิจารณาความหยาบ-ละเอียดจากมวลและขนาดอาคารว่ามีขนาดใหญ่หรือขนาดเล็ก

โดย เกรน(Grain) หมายถึง ความละเอียดอ่อน หรือความหยาบของพื้นที่เมือง ส่วนพื้นผิว หมายถึงสัดส่วนของการผสมผสานระหว่างองค์ประกอบที่ละเอียดและองค์ประกอบที่หยาบ บริเวณชานเมืองที่มีบ้านเรือนและแปลงที่ดินขนาดเล็กจะมีเกรนละเอียดและมีพื้นผิวที่เป็นเอกรูป ขณะที่บ้านเรือนขนาดเล็กแต่แปลงที่ดินขนาดใหญ่เล็กผสมผสานกันก็ยังคงมีเกรนละเอียดแต่พื้นผิวไม่สม่ำเสมอ ส่วนภายในเมืองนั้นกลุ่มอาคารขนาดใหญ่ซึ่งมีอาคารหลายขนาดรวมอยู่ด้วยกันจัดว่ามีเกรนหยาบพื้นผิวที่ไม่สม่ำเสมอ แต่ถ้าอาคารเหล่านั้นมีขนาดเท่า ๆ กันก็จัดว่ามีเกรนหยาบและพื้นผิวที่สม่ำเสมอ

รูปแบบของเมืองที่มีอยู่จำกัดเพียงไม่กี่แบบ ซึ่งมักจะเห็นได้จากผังบริเวณของกลุ่มอาคารและถนน เมืองในอเมริกาส่วนใหญ่จะมีรูปแบบของกลุ่มอาคาร และถนนแบบตาราง ในพื้นที่ที่เป็นลอนคลื่นแนวโค้งไปตามแนวยาว และกลุ่มอาคารก่อให้เกิดรูปแบบที่แตกต่างกันไปอีกรูปแบบหนึ่ง รูปแบบพื้นฐานในการออกแบบจะมีส่วนช่วยเป็นอย่างมากในการวางผังย่านพักอาศัยหรือย่านการศึกษา รูปแบบของเมืองอาจเป็นแบบเรขาคณิต แบบธรรมดา หรือแบบพิเศษก็ได้ขึ้นอยู่กับเส้นทางสัญจร ที่เว้นว่างอาคารเป็นสำคัญ

4.) เส้นทาง (Routes) เราสามารถมองเห็นภูมิทัศน์ สถาปัตยกรรมและเมืองเป็นลำดับต่อเนื่องกันถ้าเราเดินทางไปตามเส้นทางของการสัญจร เส้นทางของการสัญจรที่มีผลต่อสภาพภูมิทัศน์ของพื้นที่ที่มันตัดผ่าน ตลอดจนสถาปัตยกรรมและเมืองที่มันอำนวยความสะดวกให้ เส้นทางของการสัญจรจึงเป็นตัวกำหนดรูปทรงของเมืองที่สำคัญประการหนึ่ง ในการพิจารณาเส้นทางของเมืองเราควรเริ่มต้นจากพื้นที่ที่อยู่นอกขอบเขตของเมืองก่อน เราจะเห็นว่าทางหลวงหลาย ๆ สายมีความสัมพันธ์ทางกายภาพที่

แย่มากกับพื้นที่ที่มันให้บริการอยู่ ซึ่งนอกจากจะไม่เป็นการช่วยกำหนดความชัดเจนของพื้นที่แล้วยังเป็นการแบ่งพื้นที่ออกเป็นเสี่ยง ๆ อีกด้วย

เส้นทางนำสายตา (Approach Route) ช่วยนำเราให้ไปรู้จักกับเมืองโดยนอกจากจะแสดงให้เห็นถึงสถาปัตยกรรมและเมืองแล้วยังช่วยให้เรากำหนดจุดหมายปลายทางได้ด้วย เส้นทางหลักที่ผ่านเมืองได้แก่ถนนสายประธาน (Surface Arteries) ซึ่งควรจะได้รับพิจารณาในแง่ของการเชื่อมต่อกับถนนความเร็วสูง (Expressway) ความชัดเจนของรูปทรง ความสัมพันธ์กับภูมิทัศน์ของเมือง รูปวางของที่ตึกอาคารและลักษณะการพาดผ่านพื้นที่ชุมชนรวมทั้งสิ่งประดับบนท้องถนน (Street Furnitures) ด้วย (วรรณศิลป์ พีรพันธุ์ , 2538 :13)

สำหรับถนนซอย (Local Street) ซึ่งเป็นถนนขนาดเล็กที่เชื่อมต่อกับถนนสายประธานเข้าด้วยกันนั้น ควรจะได้รับการพิจารณาว่ามีความชัดเจนระหว่างทางสัญจรของรถยนต์และคนเดินเท้าหรือไม่ คนเดินสามารถข้ามถนนได้สะดวกเพียงใดและมีความปลอดภัยเพียงพอหรือไม่ เน้นเฉพาะรถยนต์ในท้องถิ่น หรือเป็นแบบผ่านตลอด ถ้าเป็นแบบผ่านตลอดจะแก้ไขได้อย่างไร สัดส่วนของถนนมีความสัมพันธ์กับขนาดของชุมชนเพียงใด ตลอดจนแนวทางในการอนุรักษ์หรือปรับปรุงรูปแบบต่าง ๆ ดังกล่าวสามารถกระทำได้น้อยเพียงใด (วรรณศิลป์ พีรพันธุ์ , 2538 :15-16)

การศึกษาของ Garnham, Harry L.(1976) และ Manler and Guix(1998) พบว่า การระลึกได้ถึงจิตวิญญาณของสถานที่ ที่สร้างลักษณะเฉพาะ (Identity) และความมีเอกลักษณ์ของเมืองจากองค์ประกอบทางกายภาพและองค์ประกอบในด้านอื่นๆ ดังนี้

1. ลักษณะทางกายภาพและรูปลักษณะ เป็นการพิจารณาโครงสร้างทางกายภาพของสถานที่ และคุณลักษณะทางสุนทรียภาพของพื้นที่ ได้แก่

- ลักษณะทางภูมิศาสตร์ (Topography) ประกอบด้วย ลักษณะสภาพแวดล้อมที่โดดเด่นตามธรรมชาติของที่ตั้งซึ่งส่งผลต่อรูปแบบการตั้งถิ่นฐานของชุมชน ซึ่งแสดงขอบเขตหรือมีความเกี่ยวข้องกับประวัติศาสตร์ของเมือง

- ลักษณะทางภูมิสถาปัตยกรรม (Greenery & Landscape) และสภาพแวดล้อมลักษณะของภูมิทัศน์ภายนอกอาคาร สภาพภูมิอากาศของชุมชน เป็นปัจจัยส่งผลต่อการใช้พื้นที่พันธุ์และการจัดภูมิสถาปัตยกรรมภายในชุมชน

- รูปแบบทางสถาปัตยกรรม (Architectural style Richness & Colour) จะสะท้อนการใช้สอยและงานช่างฝีมือของชุมชนในช่วงเวลานั้น โดยพิจารณาจากคุณค่าของงานสถาปัตยกรรม 4 ด้าน (ประนอม ตันสุขานันท์:2530) คือ

1.) ด้านประวัติศาสตร์ พิจารณาจากอายุ ความเก่าแก่ และความสำคัญทางประวัติศาสตร์

2.) ด้านรูปแบบสถาปัตยกรรม พิจารณาลักษณะพิเศษและรูปแบบของความงาม

3.) ด้านภูมิทัศน์ชุมชน พิจารณาความสำคัญของที่ตั้งและคุณค่าที่มีต่อย่านชุมชน

4.) ด้านการท่องเที่ยว เป็นทรัพยากรที่สามารถใช้เพื่อรองรับการท่องเที่ยวได้

- สภาพของอาคาร (Building Condition) เป็นการพิจารณาจาก การมีอาคารที่ยังอยู่ในช่วงอายุของการใช้งาน สภาพความทรุดโทรมของอาคาร และความสำคัญทางประวัติศาสตร์ของอาคาร

- ช่วงอายุของอาคาร (Age Range of Building)เป็นการพิจารณาช่วงอายุของอาคารที่มีความใกล้เคียงกัน หรือแตกต่างกัน และช่วงอายุอาคารที่ยังใช้งานได้กับช่วงอายุที่ใช้งานไม่ได้แล้ว

- วัสดุและพื้นผิวของอาคาร (Buildings Materials & Textures)วัสดุและพื้นผิวของอาคารในท้องถิ่น หรืออาคารในช่วงยุคใดยุคหนึ่ง จะมีรูปแบบเพื่อใช้เฉพาะกับอาคารที่อยู่ในพื้นที่ ณ ช่วงเวลานั้น

2. กิจกรรมและหน้าที่ที่สังเกตได้ เป็นการพิจารณาสิ่งแสดงปฏิสัมพันธ์ของคนต่อพื้นที่ และปฏิสัมพันธ์ระหว่างสถาบันทางวัฒนธรรมรวมถึงอาคารและสภาพแวดล้อมต่อการใช้งานพื้นที่ ได้แก่

- จินตภาพของพื้นที่จากประเภทของกิจกรรม (The image of area perceived by activity)ประเภทกิจกรรมที่แตกต่างกันไปของชุมชน จะทำให้เมืองเกิดพื้นที่ที่มีลักษณะเฉพาะเพื่อใช้รองรับกลุ่มกิจกรรมที่แตกต่างนั้น

- ระดับของกิจกรรม (Level of Activity) แบ่งเป็นกิจกรรมหลักที่คนในชุมชนให้ความสำคัญและเกิดขึ้นเป็นประจำ เช่น งานประเพณี และกิจกรรมที่มีความน่าสนใจลดลงมา

- ลักษณะที่ปรากฏชัด (Transparency)ของการมีกิจกรรม และวัฒนธรรมที่เด่นชัดซึ่งพบได้เมื่อเข้าเขตชุมชน

- ลำดับและสัดส่วนของการใช้งาน (Range of Uses & Scale of uses) ความถี่ของการใช้งาน และลักษณะของการใช้ที่เกิดขึ้นจะบอกลักษณะกิจกรรมและวิถีชีวิตของคนในชุมชน

- การรับรู้เสียงและกลิ่น (Sound & Smells) รูปแบบของเสียงและกลิ่นที่เกิดขึ้นเมื่อเข้าเขตบริเวณชุมชนนั้นจะสะท้อนลักษณะอาชีพหรือกิจกรรมที่ปรากฏชัดเจนของชุมชน

3. การสื่อความหมายหรือสัญลักษณ์ เป็นการพิจารณาถึงความมุ่งหมายและประสบการณ์ของมนุษย์ คุณลักษณะที่หลากหลายของสถานที่ที่สืบเนื่องจากการตอบสนองของประชากรต่อลักษณะทางกายภาพและหน้าที่ใช้สอย ได้แก่

- รูปแบบของกรรมสิทธิ์ (Pattern of Ownership) ลักษณะเฉพาะของชุมชนในการรวมกรรมสิทธิ์การครอบครองพื้นที่โดยขึ้นกับขนาดและความเชื่อมโยงของพื้นที่

- ข้อกำหนดของพื้นที่ (Area Rule) ได้แก่ กฎระเบียบ ข้อบังคับ และมาตรการของพื้นที่ที่จะส่งผลต่อลักษณะทางกายภาพและสังคมของชุมชน

- ระดับของการปิดล้อม (Levels of Encloses) ความหนาแน่นหรือเบาบางของกลุ่มอาคารที่ปิดล้อมพื้นที่ในชุมชน แสดงถึงระดับการใช้งาน (Uses) และการเข้าถึงของแต่ละพื้นที่ (Accessibility)

- พื้นที่ว่าง(Open Space) คือที่เว้นว่างของเมืองที่มีรูปแบบธรรมชาติที่เปิดโล่ง นอกจากนี้ยังรวมถึงธรรมชาติที่ถูกสร้างขึ้น (Speiregen,Paul D:1965,51-64) โดยที่เว้นว่างของเมืองจะมีตั้งแต่ที่เว้นว่างในรูปของถนนไปจนถึงที่เว้นว่างที่เป็นสวนสาธารณะหรืออาจเลยไปถึงที่โล่งที่ล้อมรอบตัวเมืองอยู่ ซึ่งเราอาจแยกประเภทของที่เว้นว่างเหล่านี้ ออกได้เป็น 2 รูปแบบด้วยกัน คือ

1.) รูปแบบสามัญหรือที่เว้นว่างของเมือง (Urban Space) ซึ่งโดยทั่วไปเกิดจากรูปด้านหน้าของอาคารและพื้นล่าง (Floor) ของเมือง

2.) รูปแบบธรรมชาติที่ถูกนำเข้ามาภายในหรือรอบ ๆ เมือง โดยทั่วไปแล้วที่เว้นว่างของเมืองจะแตกต่างกันออกไปตามลักษณะเด่นของมัน เช่น คุณภาพของการปิดล้อม คุณภาพของรายละเอียดและความเหมาะสมตลอดจนกิจกรรมที่เกิดขึ้นภายใน ที่เปิดโล่งในเมืองมีประโยชน์ใช้สอยที่แตกต่างกันออกไปหลายประการด้วยกัน อาจจะเป็นเพื่อเสริมหรือต่อเติมรูปทรงของเมืองให้สมบูรณ์ยิ่งขึ้น หรืออาจใช้เป็นพื้นที่สำรองสำหรับการขยายตัวของเมืองในอนาคตก็เป็นได้ (วรรณศิลป์ พิรพันธุ์ , 2538 :13)

- โครงข่ายของที่ว่าง (Network of spaces) การเชื่อมต่อกันเป็นโครงข่ายของที่ว่างในชุมชนจะแสดงถึงความถี่ ความห่าง และการเกิดขึ้นเฉพาะจุดของกิจกรรมภายในชุมชน

การเชื่อมต่อกันของโครงข่ายที่ว่างนี้จะสร้างให้เกิดเป็นพื้นที่ทางสังคมขึ้นในเมือง (Urban social space) ที่แสดงความสัมพันธ์ของพื้นที่กับชุมชน ซึ่ง Chombart de Lauwe (อ้างใน Gollidge,R.G.and Stimson,1997) ได้แบ่งลำดับค้ำยของพื้นที่ตามรูปแบบที่กลุ่มหรือบุคคล อาศัยเคลื่อนย้าย และมีปฏิสัมพันธ์กัน ออกเป็น 4 กลุ่ม ดังนี้

1.) พื้นที่ระดับครอบครัว(Family space)เป็นเครือข่ายความเชื่อมโยงในการปะทะสัมพันธ์ทางสังคมระดับทั่วไป

2.) พื้นที่ละแวกบ้าน(Neighborhood space) เป็นเครือข่ายที่ขึ้นากการเคลื่อนไหวในระดับทั่วไปและในชีวิตประจำวัน

3.) พื้นที่ทางเศรษฐกิจ(Economic space)เป็นแก่นศูนย์รวมของการจ้างงานอันมั่นคง

4.) ส่วนของเมืองหรือพื้นที่ทางสังคมระดับภูมิภาค เป็นความเชื่อมโยงความเคลื่อนไหวในภาพกว้างของความเป็นเมือง

2.5.3 แนวความคิดเกี่ยวกับระบบกิจกรรมและระบบของที่ตั้ง

ความสัมพันธ์ระหว่างวัฒนธรรม (ในด้านพฤติกรรมมนุษย์) และการจัดสภาพแวดล้อม เป็นเรื่องที่เกี่ยวข้องกับความสัมพันธ์ของกิจกรรมและวัฒนธรรม Fellman กล่าวว่าระบบกิจกรรม (ในเวลาและพื้นที่) มีความสำคัญในการวางแผนและออกแบบในระดับความต้องการพื้นฐานที่มีความแตกต่างกันออกไป ซึ่งทุกกิจกรรมเกี่ยวเนื่ององค์ประกอบ 4 ด้าน คือ

- 1.ตัวกิจกรรมเอง
- 2.กิจกรรมถูกนำไปใช้อย่างไร
- 3.กิจกรรมเกี่ยวข้องอย่างไรกับกิจกรรมอื่นๆ
- 4.ความหมายที่แอบแฝงอยู่ของกิจกรรม

Chapin(1972:221-253) กิจกรรมจะมีการเกี่ยวข้องอยู่ด้วยกัน 3 ประการ คือ แหล่งประกอบกิจกรรม ประเภทของกิจกรรม และระบบกิจกรรม โดยระบบของกิจกรรมเป็นเรื่องพฤติกรรมของบุคคลที่มีความต่อเนื่องของประเภทกิจกรรม หรือกล่าวได้ว่า ระบบกิจกรรมมีทั้งองค์ประกอบเชิงพื้นที่ (สถานที่) และองค์ประกอบเวลา(เวลาที่ไป) ทั้งสองอย่างรับอิทธิพลด้วยข้อจำกัดจากวัฒนธรรม และธรรมชาติของสภาพแวดล้อมทางภูมิศาสตร์ (Walmsley,D.J. and Lewis,G.J.1993:) เช่น กิจกรรมคือ การเดินทางของบุคคลเพื่อซื้อของ แต่เมื่อบุคคลต่างๆ แสดงกรณิเหมื่อนๆกัน นั้นทำให้กรณินั้นกลายเป็นประเภทของกิจกรรม และเมื่อกิจกรรมนั้นเกิดการดำเนินงานเชื่อมโยงกันด้วยวัตถุประสงค์และเป้าหมายร่วมกันอย่างต่อเนื่องเป็นประจำ ประเภทกิจกรรมนั้นก็กลายเป็นระบบกิจกรรมในที่สุด เช่น การไปพักผ่อน การจับจ่าย

2.5.3.1 แนวความคิดเรื่องกิจกรรม เวลา สถานที่

การทำความเข้าใจถึงการคงอยู่ของชุมชนส่วนหนึ่งอาศัยการรับรู้ความเป็นสถานที่ (Placeness) และที่ว่าง (Space) จากลักษณะของตำแหน่งที่ตั้ง (site) ทั้งในเชิงกายภาพ และพฤติกรรมการใช้พื้นที่หรือการเกิดกิจกรรม ซึ่ง การรับรู้ความเป็นสถานที่นั้น (Prommin ,2539) เป็นการรับรู้พื้นที่ในลักษณะทางกายภาพของตำแหน่งที่ตั้ง และบรรยากาศ (Atmosphere) ของที่ว่างในสภาพแวดล้อมรอบๆพื้นที่ซึ่งมีลักษณะที่แปรเปลี่ยนไปตลอดตามช่วงเวลา การสร้างความเข้าใจต้องอาศัยการพิจารณาความสัมพันธ์ระหว่างที่ว่าง เวลาและสถานที่แบบองค์รวมจึงจะเกิดความหมายของการรับรู้ โดยผ่านกระบวนการใช้สถานที่หรือการเกิดกิจกรรม

องค์ประกอบทางวัฒนธรรมเป็นรูปแบบหลักและสำคัญยิ่งของระบบแหล่งตั้งถิ่นฐาน เราสามารถศึกษาวัฒนธรรม ซึ่งหมายถึง แบบแผนวิถีชีวิตของกลุ่ม ได้จากสิ่งที่เป็นรูปธรรมที่สุดนั่น คือ ระบบกิจกรรม ระบบกิจกรรมของมนุษย์ทั้งหมดจะเกิดขึ้น บนพื้นที่และเวลาที่ซ้อนทับกันสนิท นั้นหมายถึง การให้ความสำคัญทั้งเรื่องของกิจกรรม และการตัดสินใจพร้อมกัน เมื่อเราสามารถทราบตำแหน่งที่

เกิดกิจกรรม ในเวลาหนึ่งก็จะสามารถนำไปเชื่อมโยงกับตำแหน่งของกิจกรรมอื่น ในเวลาหนึ่งหรือนำไปเชื่อมโยงกับที่ตั้งในช่วงเวลานั้นได้ การศึกษากิจกรรมบนพื้นที่ทำได้โดยพิจารณากิจกรรมที่เกิดขึ้นประจำวัน และใช้เมทริกซ์ แสดงความสัมพันธ์ระหว่างพื้นที่และเวลา เราสามารถรู้ได้กิจกรรมนั้นเกิดขึ้นที่ไหนเมื่อไร กิจกรรมและเหตุการณ์ อาจระบุลงไปบนแผนที่เวลา-พื้นที่ (Time – space map)

ผลลัพธ์ของการศึกษาองค์ประกอบทั้ง 3 คือ รูปแบบกิจกรรม (Activity patterns) ซึ่งมีโครงสร้างที่ถูกส่งผ่านเชิงวัฒนธรรม (Culturally transmitted structure) ที่แสดงการปฏิสัมพันธ์กันระหว่างกิจกรรมของมนุษย์กับสภาพแวดล้อมทางกายภาพของชุมชน การศึกษากิจกรรมที่เกิดขึ้นบนพื้นที่ทำให้เราอยู่ในตำแหน่งที่ดีกว่าในการอธิบายพื้นที่ และในการประเมินนโยบายที่จะทำให้เกิดการเปลี่ยนแปลงบนพื้นที่

2.5.3.2 ระบบของกิจกรรมและระบบของที่ตั้ง

ระบบกิจกรรมไม่สามารถเกิดขึ้นโดยปราศจากพื้นที่และเวลาได้ และไม่สามารถมองตัวกิจกรรมเพียงกิจกรรมเดียว แต่ต้องพิจารณาทั้งระบบกิจกรรม เช่น เราไม่สามารถพิจารณาอาคารเพียงอาคารเดียว เพราะคนเราใช้หลายอาคาร และมีกิจกรรมหลากหลายในพื้นที่เปิดโล่งนอกอาคาร การตั้งถิ่นฐานและทั้งภูมิภาค คนอาศัยอยู่ในภูมิประเทศวัฒนธรรม (Cultural Landscapes) ดังนั้นจึงไม่สามารถพิจารณาเพียงแค่สถาปัตยกรรมเพียงอย่างเดียว ทุกอาคารที่ปรากฏมันถูกเชื่อมโยงกับระบบกิจกรรมของผู้คนที่เกี่ยวข้อง ขอบเขตของบทสรุปนี้คือ มันมีความสัมพันธ์ระหว่างระบบกิจกรรมและวัฒนธรรม

ที่ตั้ง (Setting) เป็นการผสมผสานกันของพฤติกรรมที่ตั้ง (Behavior setting) และบทบาทที่ตั้ง ที่ตั้งเป็นสภาพแวดล้อมกับระบบของกิจกรรมที่ต่อเนื่อง ที่ซึ่งสภาพแวดล้อมและกิจกรรมถูกเชื่อมโยงด้วยกฎเกณฑ์ (Rules) ต่างๆ เพื่อทำให้เกิดที่ตั้งที่เหมาะสม และตามที่คาดหวังเอาไว้ กฎต่างๆนี้มีขึ้นเสมอเพื่อกำหนดเกณฑ์ในที่ตั้ง สถานการณ์ และแปรเปลี่ยนตามวัฒนธรรมด้วย ที่ตั้งต้องพิจารณาโดยรวมกับระบบภายในของกิจกรรมที่เกิดขึ้นซึ่งถูกเชื่อมโยงอย่างเป็นระบบ ที่ตั้งถูกเชื่อมโยงในหลายด้านทั้งในพื้นที่เอง ความใกล้ชิด การเชื่อมโยง และการแบ่งแยก รวมถึงเรื่องเวลาในการลำดับ

ที่ตั้งมักจะจะเป็นไปตามความเหมาะสมของกิจกรรมและพฤติกรรมเสมอๆ ที่ตั้งของคนมีขอบเขตและเกี่ยวข้องกับวัฒนธรรม เวลา และคุณภาพของที่ตั้งแปรเปลี่ยนไปตามวัฒนธรรม และเปลี่ยนไปตามสมาชิกของวัฒนธรรมหนึ่งๆ หรือกลุ่มในวัฒนธรรมนั้นๆ

สิ่งแวดล้อมสามารถสร้างแนวคิดให้กับที่ตั้ง และอีกส่วนหนึ่งเกี่ยวข้องกับระบบของกิจกรรมการจัดสภาพแวดล้อมมีผลสร้างแนวคิดในฐานะที่เป็นองค์ประกอบของ 4 ตัวแปร คือ พื้นที่ เวลา ความหมาย และการติดต่อสื่อสาร ซึ่งเป็นไปตามกิจกรรมที่แปรเปลี่ยนตามตัวแปรดังกล่าวและด้วยตัวกิจกรรมเอง เกี่ยวข้องกับการจัดเรียงกิจกรรมที่แตกต่งของกิจกรรมในเวลาและพื้นที่พอกๆกัน ความเร็วของกิจกรรม (จำนวนของกิจกรรมต่อหน่วยเวลา) และจังหวะต่างๆ (ในช่วงของกิจกรรมเกี่ยวข้องกับวงจรหลากหลาย เช่นวิถีชีวิต ช่วงชีวิต ปี ฤดูกาล เทศกาล วันทำงาน วันหยุด กลางวัน กลางคืน เป็นต้น)

การพิจารณาระบบกิจกรรมในระบบของที่ตั้งเป็นประเด็นสำคัญที่จะเข้าใจรูปแบบของเมือง การเลือกที่อยู่และการใช้พื้นที่เปิดโล่งในย่านละแวกบ้านของเมือง

ถ้ากิจกรรมนั้นหนาแน่นเกิดขึ้นอย่างมากในพื้นที่ส่วนตัว เช่นภายในที่อยู่อาศัย หรือสวนหลังบ้าน กิจกรรมในพื้นที่เปิดโล่งของเมืองหรือพื้นที่สาธารณะในละแวกบ้านจะเกิดขึ้นน้อย ถ้าในวัฒนธรรมที่ใช้พื้นที่ของเมืองในการสัญจรเป็นหลัก ซึ่งตรงข้ามกับกิจกรรมอื่นๆ การใช้พื้นที่ก็จะแตกต่างกันกับกิจกรรมต่างๆ ที่มีลักษณะเช่นเดียวกัน ถ้ากฎของวัฒนธรรมหรือบรรทัดฐานเปลี่ยนไป พื้นที่เมืองในทางตรงข้ามกับพื้นที่ส่วนตัวก็จะถูกใช้ต่างกันไปด้วย (Rapoport, 1990)

2.6 แนวความคิดเกี่ยวกับการกำหนดแนวทางการอนุรักษ์

เป็นการศึกษาแนวคิดที่เกี่ยวกับการกำหนดแนวทางการอนุรักษ์โดยแบ่งเป็นการอนุรักษ์คลองและพื้นที่โดยรวม และแนวทางในการอนุรักษ์ชุมชน ดังนี้

วรรณศิลป์ พีรพันธุ์ (2546) ศึกษาแนวทางการอนุรักษ์และพัฒนาสภาพแวดล้อมคลองอัมพวาว่ามีองค์ประกอบสำคัญที่ต้องพิจารณา ประกอบด้วย

1. องค์ประกอบทางกายภาพที่เหมาะสม ได้แก่การอนุรักษ์พื้นที่ที่มีเอกลักษณ์และคุณค่าของชุมชน การควบคุมการพัฒนาที่เหมาะสมและการปรับปรุงหรือฟื้นฟูบริเวณที่เสื่อมโทรมให้กลับคืนสภาพที่ดี
2. องค์ประกอบทางเศรษฐกิจที่เหมาะสม ได้แก่ การพัฒนาการท่องเที่ยวฐานชุมชนตามหลักการของการท่องเที่ยวเชิงอนุรักษ์และการกระจายรายได้ในชุมชน
3. องค์ประกอบทางสังคม/วัฒนธรรมที่เหมาะสม ได้แก่ การอนุรักษ์วิถีชีวิตและประเพณีที่ดีงาม การฟื้นฟูวิถีชีวิตและประเพณีที่ดีงามแต่สูญหายหรือเสื่อมไปโดยเฉพาะที่เกี่ยวกับแม่น้ำ คู คลองให้กลับคืนมารวมถึงการสร้างความรู้ความเข้าใจและจิตสำนึกในการอนุรักษ์มรดกทางธรรมชาติและมรดกทางวัฒนธรรมแก่ทุกคนในชุมชน
4. องค์ประกอบทางการเมืองการปกครองที่เหมาะสม ได้แก่ การสนับสนุนการมีส่วนร่วมของประชาชนในกระบวนการอนุรักษ์และพัฒนา และเสริมสร้างความเข้มแข็งของชุมชนและเครือข่าย

แนวทางที่กำหนดสำหรับการพัฒนาการใช้พื้นที่ที่มีคุณค่าและเป็นเอกลักษณ์ของชุมชน (Worskett, 1969) ดังต่อไปนี้

1. กำหนดนโยบายเรื่องความสูงของอาคาร (Building Height Policy) โดยมีการคำนึงถึงเส้นขอบฟ้าเดิมของเมือง (Skylines) รวมถึงจุดรวมสายตา (Focal Point) ทั้งนี้อาจใช้มาตรการเกี่ยวกับความสูงซึ่งสามารถทำได้สองระดับด้วยกัน คือ

- การสร้างอาคารสูงชันใหม่ จะต้องคำนึงถึงขอบฟ้าของเมือง
- การป้องกันทิวทัศน์ภายในเมือง โดยสร้างเกณฑ์ในการควบคุมขนาดของอาคาร และเส้นขอบฟ้าของเมือง

2. กำหนดแนวทางและนโยบายในการออกแบบลักษณะทางกายภาพของอาคาร ที่จะสร้างขึ้นใหม่ให้เหมาะสมกับย่าน (Design of Infilling) ผลกระทบของการอนุรักษ์หรือการกำหนดเขตในการอนุรักษ์ ไม่ได้ครอบคลุมเพียงแค่การวางแผนหรือเป็นเพียงนโยบายที่จะอนุรักษ์แต่แนวโน้มมักจะให้ความสำคัญกับการนำมาใช้ใหม่ในวิถีชีวิตปัจจุบัน ต้องสร้างให้กลมกลืนกับอาคารเก่าที่ปรากฏอยู่แล้วภายในย่านนั้น ๆ สิ่งที่สำคัญที่สุดในการสร้างขึ้นใหม่ คือ การรักษาเส้นขอบฟ้า (Sky Lines) และด้านหน้าของอาคาร (Facade) ให้อยู่ในยุคสมัยเดียวกันกับอาคารเก่า (Same Style, Same Period) อีกด้วย

3. กำหนดแนวทางในการออกแบบภูมิทัศน์เมือง (Townscape Discipline) ในเมืองแต่ละเมือง จะมีเอกลักษณ์ในการวางผัง การตัดถนน การจัดที่โล่ง (Open Space) การจัดที่ว่างระหว่างอาคารบางเมือง อาจมีกำแพงเมืองหรือปราการเมืองเก่าที่เป็นลักษณะพิเศษของเมือง แนวทางในการออกแบบ หรือการพัฒนาจะต้องมีการอนุรักษ์ ทั้งทางด้านกายภาพและคุณภาพของมุมมอง (Visual Quality) เพื่อให้เกิดความรู้สึกสัมพันธ์กับโครงสร้างเดิมของเมือง

4. ความสัมพันธ์ของเมืองและภูมิทัศน์ (Town, Landscape Relationship) สภาพภูมิทัศน์เมืองเป็นสิ่งบ่งบอกถึงความเป็นเอกลักษณ์ของเมือง โดยเรามักจะเข้าใจว่าขนาดของเมืองจำนวนประชากร รูปแบบของอาคาร ลักษณะของภูมิประเทศและขอบเขตในส่วนที่ต้องกำหนดให้เมืองแต่ละเมืองมีเอกลักษณ์ของตนเอง ซึ่งขนาดเมืองจะแสดงให้เห็นถึงลักษณะเฉพาะของเมืองๆ หนึ่ง ด้วยเหตุผลที่ว่า ในการเปลี่ยนแปลงของชุมชนหนึ่งชุมชนใด อีกทั้งยังเป็นสิ่งที่ประกอบถึงประวัติศาสตร์ของชุมชน รวมไปถึงการสะท้อนกลับทางทัศนียภาพของชุมชนในระดับต่างๆ ความสัมพันธ์ของภูมิทัศน์เหล่านี้ นับเป็นส่วนหนึ่งที่ช่วยกระตุ้นให้เกิดการจำได้ในมโนภาพต่อชุมชน

อรศิริ ปาณินย์ และคณะ (2527) ได้เสนอแนะเกี่ยวกับลักษณะความสัมพันธ์และองค์ประกอบของอาคารริมน้ำจากการศึกษารูปแบบอาคารพักอาศัยชุมชนริมน้ำคลองบางกอกน้อย พบว่า

1. การวางอาคาร ควรสัมพันธ์กับลักษณะทางกายภาพของคลอง คือ วางยาวตามแนวลำคลอง โดยหันด้านหน้าเข้าสู่คลองส่วนด้านหลังอาจใช้เป็นที่เพาะปลูก เพื่อรับลมและให้เกิดการระบายอากาศได้เต็มที่

2. อาคารที่ปลูกบนดิน ควรมีลักษณะที่แสดงออกถึงความสัมพันธ์ระหว่างน้ำกับชีวิตความเป็นอยู่ และกิจกรรมประจำวัน เช่น การยื่นตัวเรือนบางส่วนออกไปในน้ำ อาจเป็นส่วนของชานหรือการมีศาลาทำน้ำที่มีบันไดลงสู่น้ำ เพื่อเทียบเรือ ซึ่งเป็นสัญลักษณ์ของการเชื่อมต่อกับสังคมภายนอก

3. เขื่อน สร้างเพื่อบรรเทาและป้องกันน้ำเซาะตลิ่งตลอดแนวคลองจากแรงคลื่นที่เกิดจากเรือสัญจร และกระแสน้ำตามธรรมชาติ นอกจากนี้ยังเป็นเครื่องบังบอดอาณาเขตของพื้นที่ด้วย โดยแบ่งเป็นเขื่อนที่มีลักษณะถาวร กึ่งถาวร และชั่วคราว ขึ้นกับวัสดุและวัตถุประสงค์การใช้งาน

4. รั้ว เพื่อสร้างความเป็นส่วนตัว และเพื่อความปลอดภัย ซึ่งควรมีลักษณะเป็นรั้วโปร่งเพื่อการรับและถ่ายเทอากาศ นอกจากนี้รั้วโปร่งยังสร้างให้เกิดความต่อเนื่องของที่ว่างระหว่างอาคารกับน้ำด้วย แต่ในบางกรณีการไม่มีรั้วจะช่วยเสริมสร้างความสัมพันธ์ระหว่างครัวเรือนข้างเคียงได้มากกว่าการมีรั้วแบ่งเขต

5. ศาลา และชาน เป็นองค์ประกอบที่สำคัญของอาคารที่พักอาศัยริมน้ำ ซึ่งนอกจากเป็นพื้นที่อเนกประสงค์แล้วยังเป็นสัญลักษณ์ของการเชื่อมต่อระหว่างพื้นที่ภายในและภายนอกระหว่างอาคารกับน้ำ โดยใช้รองรับกิจกรรมต่างๆในชีวิตประจำวันที่ทำให้เกิดวัฒนธรรมความเป็นอยู่เฉพาะของชุมชนริมน้ำที่หลากหลาย เช่น การตักบาตรตอนเช้า การอาบน้ำ การสัญจร ประเพณีเกี่ยวกับน้ำ เช่น ประเพณีชักพระ เป็นจุดชนส่งสินค้าและผลิตผลของครัวเรือน เป็นต้น

6. หลังคา เป็นองค์ประกอบสำคัญทั้งในแง่จิตวิทยาที่สร้างความรู้สึกปลอดภัย อบอุ่น และในแง่ของหน้าที่ใช้สอยที่ใช้เป็นเครื่องกำบังแดดฝน และระดับความสูงชันของหลังคาบ้านแต่ละหลังยังช่วยให้เกิดเส้นแนวหลังคา(Roof line)ตลอดแนวลำคลอง ซึ่งสร้างความน่าสนใจ และความมีชีวิตชีวาอีกด้วย

7. องค์ประกอบอื่นๆที่สัมพันธ์กับสภาพแวดล้อมนอกเหนือจากหลังคา ได้แก่ ช่องเปิดของอาคาร เช่น หน้าต่าง ผนังที่มีลักษณะโปร่ง และองค์ประกอบอื่นๆที่ใช้บังแดด ซึ่งควรมีการเจาะช่องเปิดให้มากเพื่อการถ่ายเทอากาศที่ดี

อย่างไรก็ตาม นอกจากการมุ่งเน้นไปที่การอนุรักษ์สภาพแวดล้อมและชุมชนริมคลองแล้ว สภาพของแม่น้ำ ลำคลองก็มีความสำคัญ ซึ่งปัญหาและอุปสรรคในการอนุรักษ์และพัฒนาคลอง (สถาบันวิจัยสภาวะแวดล้อม จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย , 2537 : 86-92) ในปัจจุบัน สามารถสรุปได้ดังนี้

1. ปัญหาคุณภาพของน้ำ ในอดีต เพื่อการรองรับยานพาหนะที่ทวีจำนวนขึ้น คลองทั้ง 2 ข้างถนนถูกถมให้เป็นถนนที่ขยายขนาดให้กว้างขึ้นโดยทำ "ท่อระบายน้ำ" (Storm Sewer) แทน ซึ่งสามารถรับปริมาณน้ำได้เพียงเล็กน้อยเมื่อเทียบกับคลองที่เคยมีอยู่แต่เดิม ซึ่งต่างกับ "ท่อรับสิ่งปฏิกูล" (Sanitary Sewer) สำหรับรับของเสียโดยตรงจากชุมชน แต่ในทางปฏิบัติแล้วระบบดังกล่าวยังไม่สมบูรณ์ ประกอบกับความเข้าใจผิดของคน ทำให้คลองกลายเป็นสภาพ เพียง ท่อปฏิกูลแบบเปิด (Open Sewer) ไปโดยไม่มีทางเลี้ยง น้ำทิ้งและสิ่งปฏิกูลที่มาสู่คลองจากแหล่งใหญ่ ๆ 3 แหล่ง คือ

- ภาคชุมชน (การชำระ ชัก ล้าง ขับถ่าย ฯลฯ)

- ภาคเกษตรกรรม (ฟาร์มเลี้ยงโค สุกร บ่อปลา ยากำจัดศัตรูพืช ฯลฯ)
  - ภาคอุตสาหกรรม (สารเคมี สารพิษ สิ่งเจือปน ซึ่งมีความเป็นกรดเป็นด่างสูง)
2. ปัญหาความลึกของคลองที่ลดลงเนื่องจากความตื้นเขิน แบ่งเป็น 2 ลักษณะ คือ
- โดยธรรมชาติ จากการพัดพาของกระแสน้ำนำตะกอนมาทับถม และกระแสน้ำเซาะตลิ่ง
  - จากการกระทำของมนุษย์ ที่ทิ้งขยะมูลฝอยและสิ่งปฏิกูลลงไปในคลอง
3. ปัญหาความกว้างของคลองที่ลดลงเนื่องจากการรुक้า เช่น การสร้างเสาไฟฟ้าลงไปในคลอง การรูก้าของชุมชนแออัดที่ปลูกบ้านเข้าไปในคลอง
4. ปัญหาความสูงของสะพานที่ไม่พอให้ลอด
5. ปัญหาการสร้างประตูระบายน้ำ ทำให้กระแสน้ำในคลองเปลี่ยนระดับ และ มีการเอ่อท่วมพื้นที่ 2 ฝั่ง เวล่าน้ำหลาก เนื่องจากประตูน้ำกั้นการไหลของน้ำตามธรรมชาติ
6. ปัญหาการก่อสร้างที่คร่อมหรือทับลงไปบนคลอง มีอยู่ 4 ลักษณะดังนี้
- รุก้าคลอง
  - คร่อมคลอง
  - ทับคลอง
  - ถมคลอง
7. ปัญหาการสัญจรทางน้ำซึ่งลดบทบาทลง เนื่องจากความไม่ปลอดภัย และความสะดวกรวดเร็วกว่าในการใช้การสัญจรทางถนน

2.7 งานวิจัยที่เกี่ยวข้อง

แบ่งเป็นการศึกษางานวิจัยที่เกี่ยวข้องกับการศึกษาเพื่อศึกษาคุณค่าเอกลักษณ์ของเมืองและชุมชน และงานวิจัยที่เกี่ยวข้องกับการกำหนดแนวทางในการอนุรักษ์ ดังนี้

2.8.1 งานวิจัยที่เกี่ยวข้องกับการวิเคราะห์คุณค่าและเอกลักษณ์

ทวีเดช ทองอ่อน (2537) ได้ทำการศึกษาคุณค่าสภาพแวดล้อมเมืองและชุมชนกรุงเทพมหานครเพื่อการอนุรักษ์ โดยศึกษาวิวัฒนาการของกรุงเทพมหานคร จากการวิเคราะห์และประเมินคุณค่าองค์ประกอบของพื้นที่ในด้านประวัติศาสตร์ ศิลปกรรม สถาปัตยกรรม วิถีชีวิตและสังคมประเพณี เพื่อเสนอแนะแนวทางในการวางแผนอนุรักษ์และพัฒนาสภาพแวดล้อมเมืองและชุมชน

ปวรพรรณ ดันตยานุสรณ์ และคณะ (2542) ได้ทำการศึกษาเพื่อการอนุรักษ์และพัฒนาพื้นที่ชุมชนโบราณบริเวณแขวงวัดกัลยาณมิตรแม่น้ำเจ้าพระยาฝั่งธนบุรีไว้ โดยศึกษาเอกลักษณ์ และสภาพชุมชนตั้งแต่อดีตถึงปัจจุบัน โดยรวบรวมปัญหาและศักยภาพของพื้นที่ เพื่อนำมากำหนดวัตถุประสงค์เสนอเป็นแผนและแนวทางดำเนินงาน รวมถึงมาตรการในการอนุรักษ์และพัฒนาสภาพพื้นที่

พามิลา หารักษ์ (2544) ได้ทำการศึกษาวิวัฒนาการและรูปแบบการตั้งถิ่นฐานของย่านชุมชนกุฎีจีนไว้ โดยศึกษาเอกลักษณ์ของชุมชนจากความสัมพันธ์ระหว่างการทำกิจกรรม การใช้พื้นที่ และวิถีชีวิตของชุมชนอย่างเป็นระบบ ซึ่งมีอิทธิพลจากวิวัฒนาการและรูปแบบการตั้งถิ่นฐาน ลักษณะทางสังคม ความเชื่อทางศาสนา วัฒนธรรม และเศรษฐกิจ ในการทำความเข้าใจถึงความเป็นชุมชน เพื่อให้เป็นแนวทางในการอนุรักษ์และพัฒนาพื้นที่ให้เกิดความสอดคล้องกับวิถีชีวิต

เต็มศักดิ์ ภาณุวรรณ (2543) ได้ทำการศึกษาปัจจัยการเปลี่ยนแปลงของชุมชนริมน้ำในคลองบางกอกน้อย โดยศึกษาวิวัฒนาการ และสภาพการเปลี่ยนแปลงของชุมชนริมน้ำทางด้านกายภาพ เศรษฐกิจ และสังคม วิเคราะห์ศักยภาพ และทัศนคติของคนในชุมชนที่มีต่อแม่น้ำลำคลองจากเนื้อหาทางประวัติศาสตร์ กิจกรรมที่สัมพันธ์กับการใช้ที่ดิน ลักษณะสถาปัตยกรรม การประกอบอาชีพ รายได้ สภาพแวดล้อม ที่สะท้อนในชีวิตประจำวันที่เปลี่ยนจากชุมชนน้ำมาเป็นชุมชนบก รวมถึงผลกระทบในด้านต่างๆที่มีต่อพื้นที่ เพื่อใช้เป็นแนวทางในการพัฒนาพื้นที่ให้มีความสอดคล้องกับการรักษาสภาพแวดล้อมและวิถีชีวิตแบบชาวน้ำของชุมชน

ณัฐนาถ สุวรรณ (2534) ได้ศึกษาเปรียบเทียบการเปลี่ยนแปลงของชุมชนริมน้ำระหว่างเมืองอ่างทอง กับเมืองสิงห์บุรี พบว่า โครงข่ายการสัญจรที่พัฒนาขึ้นตามยุคสมัยมีส่วนในการพัฒนาและเปลี่ยนแปลงพื้นที่เมืองเดิมเป็นอย่างมาก ในกรณีของทั้งสองเมืองที่เป็นเมืองริมน้ำมาแต่เดิมต่อมามีการตัดถนนผ่านพื้นที่เมืองเข้ามาแต่มาในต่างลักษณะกัน และแต่ละเมืองก็ปรับตัวรับกับถนนต่างกันโดยทางสิงห์บุรีสามารถเชื่อมต่อบริเวณทางถนนเข้ากับชุมชนริมน้ำเดิมได้ดีกว่า ทั้งด้านการเข้าถึง การใช้ที่ดินที่สัมพันธ์กับวิถีชีวิตผู้คน ทำให้เมืองสิงห์บุรีดูเป็นเมืองที่น่าอยู่กว่า เมืองอ่างทองที่การปรับตัวที่เกิดขึ้นทำให้เมืองเงียบเหงาซบเซาลง

2.8.2 งานวิจัยที่เกี่ยวข้องกับการกำหนดแนวทางในการอนุรักษ์

เทิดศักดิ์ เตชะกิจขจร (2541) ได้ทำการศึกษาการเปลี่ยนแปลงของชุมชนริมน้ำบริเวณบางคูเวียงในคลองบางกอกน้อย พบว่าเกิดการเปลี่ยนแปลงของพื้นที่ทางเกษตรกรรมไปสู่พื้นที่พักอาศัยหรือโรงงาน มีความเสื่อมโทรมของเครือข่ายลำน้ำย่อย และรูปแบบของการดำเนินชีวิตแบบชุมชนริมน้ำเบนความสำคัญสู่บกแทน โดยอิงความสัมพันธ์ของ 3 ตัวแปรหลัก ที่ทำให้ชุมชนริมน้ำดำรงอยู่ได้ คือ

1. ชุมชนริมน้ำที่ยังคงใช้ประโยชน์ทั้งทางตรงและทางอ้อม จากลำน้ำหลักและรอง
2. โครงสร้างเครือข่ายลำน้ำ ที่มีบทบาทด้านการคมนาคมและเครือข่ายลำน้ำย่อย
3. สวนผลไม่ทำให้เกิดรายได้ทั้งที่อยู่ริมน้ำและผืนสวนที่อยู่ลึกเข้าไป

พรรณทิพย์ เปี่ยมพุทธานุกูล (2537) ได้ทำการศึกษาวิวัฒนาการชุมชนและตลาดน้ำดำเนินสะดวก จังหวัดราชบุรี โดยศึกษาวิวัฒนาการของรูปแบบ วิถีชีวิตและกิจกรรมของชุมชนริมน้ำที่ก่อให้เกิดเอกลักษณ์วัฒนธรรมเฉพาะถิ่นขึ้น และแบ่งประเภทชุมชนจากความสัมพันธ์ขององค์ประกอบด้าน

ต่างๆที่ปรากฏในปัจจุบันได้แก่ ชุมชนชาวสวน และเมืองตลาดน้ำ ซึ่งนำไปกำหนดแนวทางการอนุรักษ์ชุมชนและตลาดน้ำดำเนินสะดวก 2 ส่วน คือ

- 1.การอนุรักษ์ชุมชนริมน้ำ
- 2.การอนุรักษ์เมืองริมน้ำ

โดยการกำหนดขอบเขตพื้นที่การอนุรักษ์จากลักษณะทางกายภาพและความสัมพันธ์กับพื้นที่ของของชุมชน ได้แก่ การพิจารณา การวางอาคารกับลำคลอง รูปแบบการใช้ที่ดิน ระบบถนน และโครงข่ายการเข้าถึงพื้นที่ในปัจจุบัน และระบบสาธารณูปโภค และกำหนดแนวทางการพัฒนาเพื่ออนุรักษ์รูปแบบชุมชนน้ำ โดยใช้มาตรการควบคุมลักษณะของอาคารริมน้ำ การจัดระเบียบการใช้ที่ดินของพื้นที่ริมน้ำ การจัดการระบบโครงข่ายทางน้ำ-ทางบกทั้งระบบการจราจรและการขนส่ง มาตรการส่งเสริมได้แก่ การส่งเสริมและรณรงค์ให้ชุมชนมีส่วนร่วมในการดูแลสภาพแวดล้อมของลำน้ำ การสนับสนุนงบประมาณให้กับชาวสวนเพื่อคงวิถีชีวิตของสวนริมน้ำ และการส่งเสริมกิจกรรมการใช้อาคารริมน้ำเพื่อการค้าและการพักผ่อน

เป็รื่อง เปลี่ยนสายสีบ (อ้างในเอกวิทย์ ณ ถลาง,2540:78-79) ได้ทำการศึกษาการเปลี่ยนแปลงของชุมชน "บางลี่" ในจังหวัดสุพรรณบุรี พบว่า มีการปรับตัวให้การพัฒนาทางเศรษฐกิจสามารถดำเนินควบคู่กับการดำรงชีวิตในสภาพแวดล้อมธรรมชาติ โดยการดัดแปลงอาคารตลาดขายน้ำที่เป็นเรือนแถวสองชั้นให้มีชั้นบนเป็นพื้นที่โปร่ง ชั้นล่างใช้ค้าขายและเทียบเรือลูกค้า ในหน้าแล้งที่น้ำน้อยสามารถขายได้ทั้งลูกค้าที่มาจากน้ำและทางบก ในหน้าน้ำก็ให้ชั้นบนเป็นที่ค้าขายซึ่งระดับน้ำจะพอดีกับชานระเบียงชั้นบน ซึ่งเป็นการแสดงลักษณะการปรับรูปแบบสถาปัตยกรรมให้กลมกลืนกับวิถีชีวิตที่เปลี่ยนแปลง

2.8 สรุปแนวคิด ทฤษฎี และงานวิจัยที่เกี่ยวข้องที่ใช้ในการศึกษา

จากประเด็นต่างๆที่กล่าวมาข้างต้น สามารถสรุปเป็นกรอบการวิจัยได้ดังนี้ การอนุรักษ์ในการศึกษาครั้งนี้เป็นการคงไว้และฟื้นฟูลักษณะองค์ประกอบด้านต่างๆของพื้นที่ในระดับเมืองและระดับชุมชนทั้งทางกายภาพ สถาปัตยกรรม สภาพแวดล้อม เศรษฐกิจ วิถีชีวิตและมรดกทางวัฒนธรรมที่เป็นคุณค่าและเอกลักษณ์ของพื้นที่ คุณค่าเอกลักษณ์นี้เกิดจากรูปแบบการตั้งถิ่นฐานที่มีลักษณะเฉพาะของชุมชนที่อยู่ริมน้ำ การดำเนินชีวิตที่สัมพันธ์และผูกพันกับน้ำสะท้อนออกมาเป็นองค์ประกอบทางกายภาพและรูปแบบการตั้งถิ่นฐานที่เป็นเอกลักษณ์ผ่านพัฒนาการทางประวัติศาสตร์ของพื้นที่ ซึ่งกิจกรรมและการใช้พื้นที่ริมคลองผ่านมิติด้านเวลาบ่งบอกถึงความสัมพันธ์ระหว่างคลองและคนในชุมชน คลองนั้นส่งผลให้ชุมชนมี รูปแบบการตั้งถิ่นฐาน วิถีชีวิต และกิจกรรมทางเศรษฐกิจที่มีลักษณะเฉพาะ ซึ่งพัฒนาการของโครงสร้างและองค์ประกอบภายในของชุมชนนั้นมีความสัมพันธ์กับการเปลี่ยนแปลงโครงข่ายของคลองจากการขยายตัวและการเปลี่ยนแปลงทางโครงสร้างในด้านต่างๆของเมือง คือ เมื่อเมืองมีการ

ขยายตัวและมีการเปลี่ยนแปลงโครงสร้างด้านต่างๆ เช่น การเปลี่ยนแปลงโครงข่ายการคมนาคม การขยายตัวของประชากร รวมถึง แนวคิดในการกำหนดแผน นโยบายในการพัฒนาประเทศของรัฐในแต่ละยุคสมัย ส่งผลต่อการเปลี่ยนรูปแบบการดำเนินชีวิตจากการเกษตรกรรมน้ำมาสู่การค้าบริการ การเปลี่ยนแปลงการใช้ที่ดินทำให้มีการอพยพของกลุ่มคนดั้งเดิมในชุมชน และการเข้ามาของประชากรที่เคลื่อนย้ายมาตามเส้นทางคมนาคมและแหล่งงานภาคอุตสาหกรรมและการค้า จากการพัฒนา การดำเนินกิจกรรมของคนในชุมชนจึงเป็นเข้าหาศูนย์กลางเมืองมากขึ้น ทำให้ความผูกพันและความสัมพันธ์ระหว่างคลองและผู้อยู่อาศัยในชุมชนจึงลดลง ส่งผลต่อการเปลี่ยนแปลงโครงสร้างที่กระทบต่อการสูญเสียองค์ประกอบที่มีคุณค่าเอกลักษณ์ชุมชนริมคลอง

คลองถือว่าเป็นส่วนประกอบหนึ่งของเมือง ซึ่งในการศึกษาคั้งนี้ให้คลองบางกอกใหญ่เป็นตัวแทนของลำน้ำที่มีการเปลี่ยนแปลงไปตามสภาพชุมชนเมืองที่เปลี่ยนแปลงไป และให้ชุมชนริมคลองบางกอกใหญ่เป็นตัวแทนของชุมชนริมน้ำ โดยมีกรอบแนวความคิดหลักในการศึกษาอยู่ 3 ส่วนหลักๆ คือ

1. พัฒนาการซึ่งทำให้เกิดลักษณะเฉพาะของพื้นที่ อาศัยแนวความคิดเกี่ยวกับพัฒนาการของเมืองและชุมชน แนวคิดเกี่ยวกับระบบที่ตั้ง แนวคิดเกี่ยวกับชุมชนและรูปแบบการตั้งถิ่นฐานของชุมชนริมน้ำ ซึ่งจะทำการศึกษาบทบาทและความสัมพันธ์ระหว่างคลองและชุมชนรวมคลอง ดังนี้

1.1 พัฒนาการของลักษณะทางกายภาพ ได้แก่ โครงข่ายคลอง ตำแหน่งที่ตั้งของชุมชน การตั้งถิ่นฐาน สภาพแวดล้อม การใช้ที่ดิน ระบบการสัญจร และสถาปัตยกรรม

1.2 พัฒนาการของลักษณะทางเศรษฐกิจ ได้แก่ สภาพทางเศรษฐกิจ และ กิจกรรมทางเศรษฐกิจ

1.3 พัฒนาการของลักษณะทางสังคม ได้แก่ ประวัติศาสตร์ ลักษณะชุมชน เชื้อชาติ ศาสนา

2. โครงสร้างของคลองและชุมชน อาศัยแนวความคิดในเรื่องพัฒนาการของเมืองและชุมชน แนวความคิดเกี่ยวกับชุมชนริมน้ำ ประกอบด้วย

2.1 โครงสร้างคลอง ศึกษาข้อมูลเกี่ยวกับโครงสร้างของเครือข่ายลำน้ำที่แยกเป็นแม่น้ำสายหลัก คลองสายหลัก คลองสายย่อย และคลองเล็กในสวน หรือลำกระโดง และโครงข่ายระบบสวนซึ่งทำให้เกิดเครือข่ายลำน้ำขนาดเล็กอย่างลำกระโดงซึ่งสัมพันธ์กับการใช้ชีวิตของชุมชน

2.2 โครงสร้างของเมืองและชุมชนริมคลอง ศึกษาด้านต่างๆ ได้แก่

- โครงสร้างทางกายภาพ คือ การใช้ประโยชน์ที่ดิน ระบบคมนาคม สาธารณูปโภค-สาธารณูปการ

- โครงสร้างทางเศรษฐกิจ คือ แหล่งกิจกรรมทางเศรษฐกิจ อาชีพ รายได้

- โครงสร้างทางสังคม คือ ขนาดประชากร โครงสร้างประชากร วัฒนธรรมประเพณี การปกครอง แผน/นโยบายที่เกี่ยวข้อง

3. คุณค่าและเอกลักษณ์ของคลองและชุมชน อาศัยแนวคิดเกี่ยวกับชุมชนริมน้ำ และแนวคิดเกี่ยวกับคุณค่าและเอกลักษณ์ โดยศึกษาเกี่ยวกับองค์ประกอบที่มีคุณค่าและเอกลักษณ์ในด้านต่างๆ ดังนี้

3.1 คุณค่าขององค์ประกอบทางกายภาพ ประกอบด้วย

-คุณค่าขององค์ประกอบในระดับเมือง ได้แก่ องค์ประกอบพื้นฐานของเมือง ทางสัญจร ย่าน ขอบเขต จุดหมายตา และจุดศูนย์รวม

-คุณค่าขององค์ประกอบในระดับชุมชน ได้แก่ สภาพที่ตั้ง และการใช้ที่ดิน รูปร่างขนาด และความหนาแน่นของเมือง ลักษณะเนื้อเมือง รูปแบบและพื้นผิว รูปแบบทางสถาปัตยกรรม เส้นทางและการเข้าถึง มุมมองและสภาพภูมิทัศน์ พื้นที่ว่างและพื้นที่สาธารณะ

3.2 คุณค่าขององค์ประกอบทางสังคม ได้แก่ รูปแบบกรรมสิทธิ์ที่ดิน ข้อกำหนดของพื้นที่ ข้อมูลด้านพฤติกรรมและความคิดเห็น กิจกรรมที่เกิดในชุมชนซึ่งจะสะท้อนถึงความสัมพันธ์และศักยภาพระหว่างคลองและชุมชนริมคลองบางกอกใหญ่ อาศัยแนวคิดของ Chapin ที่กล่าวว่า กิจกรรมมีส่วนที่เกี่ยวข้องกัน 3 ประการ คือ

- แหล่งประกอบกิจกรรม ศึกษาลักษณะทางกายภาพของพื้นที่ และการจัดการภายในพื้นที่

- ประเภทกิจกรรม ศึกษากิจกรรมหลัก และกิจกรรมที่เกี่ยวข้อง

- ระบบกิจกรรม ศึกษาตัวกิจกรรม วิธีในการทำ ระดับของกิจกรรม ความถี่ในการประกอบกิจกรรม

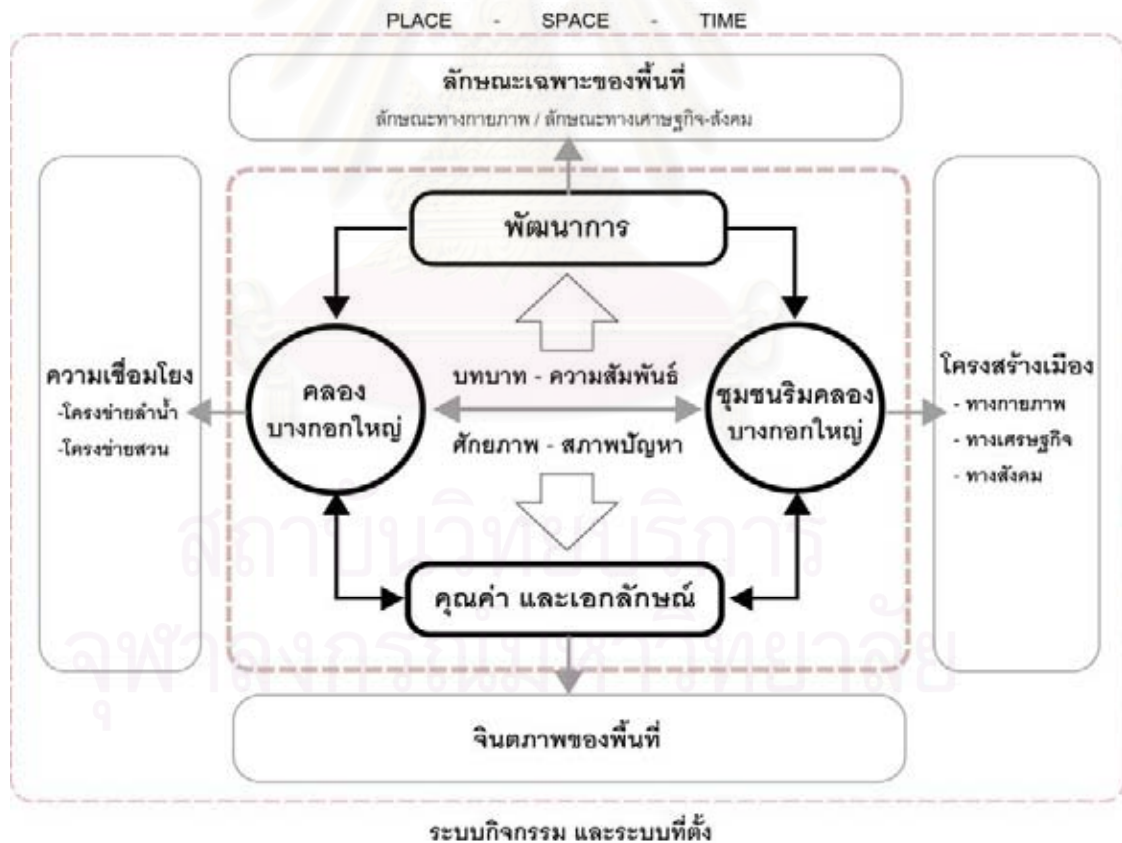
บทที่ 3

ระเบียบวิธีการวิจัย

ในการศึกษาเรื่องแนวทางการอนุรักษ์คลองและชุมชนริมคลองบางกอกใหญ่ในครั้งนี้ มีวัตถุประสงค์เพื่อศึกษาพัฒนาการ คุณค่าและเอกลักษณ์ของคลองและชุมชนริมคลอง บทบาทและศักยภาพของชุมชนในการอนุรักษ์ ซึ่งจากการทบทวนวรรณกรรมในบทที่ 2 สามารถสรุปเป็นกรอบแนวความคิดและวิธีการดำเนินการวิจัยดังนี้

3.1 กรอบแนวความคิด

จากแนวความคิด และงานวิจัยที่เกี่ยวข้องที่ได้ทบทวนในบทที่ผ่านมา สามารถนำมาสร้างเป็นกรอบแนวความคิดสำหรับการศึกษา ดังนี้

แผนภูมิที่ 3.1 แสดงกรอบแนวคิดในการศึกษา

จากกรอบแนวคิดข้างต้น พัฒนาการในแง่ประวัติศาสตร์เป็นสิ่งกำหนดลักษณะเฉพาะของพื้นที่ ทั้งในระดับเมืองและระดับละแวกบ้าน เป็นการศึกษาพัฒนาการความเป็นมาของคลองและชุมชนริมคลองบางกอกใหญ่ตั้งแต่อดีตจนถึงปัจจุบันซึ่งเป็นปัจจัยที่ทำให้เมืองมีลักษณะเฉพาะ โดยเป็นการพิจารณาใน 3 ปัจจัย ดังนี้

1.) ลักษณะทางกายภาพ ได้แก่

- สภาพทางภูมิศาสตร์
- ตำแหน่งที่ตั้งของชุมชน
- รูปแบบการตั้งถิ่นฐาน
- ลักษณะสภาพแวดล้อม
- ระบบการสัญจร
- สิ่งปลูกสร้างและสถาปัตยกรรม

2.) ลักษณะทางเศรษฐกิจ ได้แก่

- สภาพทางเศรษฐกิจ
- กิจกรรมทางเศรษฐกิจ

3.) ลักษณะทางสังคม ได้แก่

- ประวัติศาสตร์ความเป็นมา
- ลักษณะชุมชน เป็นการแสดงพัฒนาการและการเปลี่ยนแปลงโครงสร้างของชุมชนในแต่ละ

ช่วงเวลา

- วิถีชีวิต
- กลุ่มคน-เชื้อชาติ-ศาสนา

โดยพิจารณาร่วมกับการศึกษาข้อมูลโครงสร้างของพื้นที่ ทั้งในส่วนของคลองและชุมชนริมคลองบางกอกใหญ่ในสภาพปัจจุบัน ประกอบด้วยการศึกษาโครงสร้างของเมืองและชุมชนใน 3 ด้าน ดังนี้

1.) โครงสร้างทางกายภาพ ได้แก่

- การใช้ประโยชน์ที่ดิน
- ระบบการคมนาคมขนส่ง
- ระบบสาธารณูปโภค-สาธารณูปการ

2.) โครงสร้างทางเศรษฐกิจ ได้แก่

- แหล่งประกอบกิจกรรมทางเศรษฐกิจ
- อาชีพ

3.) โครงสร้างทางสังคม ได้แก่

- ขนาดประชากร
- โครงสร้างประชากร

- วัฒนธรรม ประเพณี
- เขตการปกครอง
- แผน นโยบายการพัฒนาที่เกี่ยวข้อง

ในส่วนการศึกษาพัฒนาการของคลองบางกอกใหญ่นั้นจะเป็นการศึกษาถึงระบบโครงข่ายลำน้ำ ซึ่งเป็นปัจจัยที่ทำให้คลองสามารถคงสภาพ หรือเกิดการเปลี่ยนแปลง โดยพิจารณาถึงบทบาทและระดับศักยภาพของลำน้ำทั้งระบบ ซึ่งจำแนกได้ดังนี้

- แม่น้ำ เป็นเส้นทางหลักของน้ำซึ่งมีอิทธิพลต่อการตั้งถิ่นฐานและการเปลี่ยนแปลงสัณฐานของพื้นที่ มีบทบาทสำคัญทั้งการอุปโภคบริโภคของสังคมไทย ในการศึกษาครั้งนี้ หมายถึง แม่น้ำเจ้าพระยาในปัจจุบัน

- คลองสายหลัก เป็นคลองที่แยกมาจากแม่น้ำ โดยมากจะมีขนาดใหญ่และเป็นแหล่งที่มีการตั้งถิ่นฐานของชุมชน คลองสายหลักจะมีบทบาทต่อเมืองทั้งในด้านการปกครอง การดำรงชีวิต เช่น เป็นคูเมือง หรือ เส้นทางสัญจรหลักของพื้นที่ในอดีต คลองสายหลักอาจเป็นการเปลี่ยนรูปมาจากแม่น้ำเดิมที่ตื้นเขิน หรือ เป็นคลองที่ขุดเพิ่มเติมด้วยฝีมือมนุษย์ ในการศึกษาคลองสายหลัก หมายถึง คลองบางกอกใหญ่ คลองบางกอกน้อย และคลองชักพระ

- คลองย่อย เป็นคลองที่แยกมาจากคลองสายหลัก จะมีการไหลของน้ำที่เข็วน้อยกว่าคลองสายหลัก จึงมักจะเป็นที่ตั้งของชุมชนหนาแน่น ซึ่งหากเป็นคลองที่สามารถเชื่อมต่อกับคลองหลักเส้นอื่นหรือ เชื่อมต่อกับแม่น้ำ หรือ ทะเล ได้ ก็จะมีชุมชนหนาแน่นตามไปด้วย คลองย่อยมักเป็นคลองที่เกิดขึ้นตามธรรมชาติ หรือ อาจจะเป็นคลองที่ขุดขึ้นเพื่อประโยชน์ในการสัญจร หรือ การขนส่งเป็นสำคัญ ทั้งยังมีบทบาทในการช่วยถ่ายเท และหมุนเวียนน้ำจากแม่น้ำและคลองสายหลักโดยเฉพาะในฤดูน้ำหลาก คลองย่อยในการศึกษาครั้งนี้ หมายถึง คลองด่าน คลองภาษีเจริญ คลองมอญ คลองบางเชือกหนัง คลองบางแวก

- ลำกระโดง เป็นลำน้ำขนาดเล็กที่ขุดขึ้นเพื่อชักน้ำเข้าสู่พื้นที่สวนผลไม้ของชาวสวน มักเป็นลำน้ำขนาดเล็กที่แคบและยาวไปตามรูปร่างของร่องสวนผลไม้ อาจใช้เป็นเส้นทางสัญจรเข้าสู่พื้นที่สวนตัวของชาวสวน ในระยะหลังแม้ว่าพื้นที่สวนผลไม้เดิมจะไม่ได้ทำสวนแล้วแต่ลำกระโดงก็ยังมีส่วนในการกำหนดรูปร่างของแปลงที่ดินด้วยการที่เป็นแนวร่องน้ำในพื้นที่นั่นเอง

โครงข่ายอีกระบบที่นำมาพิจารณาประกอบในการศึกษาพัฒนาการของคลองและชุมชนนั้นก็คือโครงข่ายของพื้นที่สวนผลไม้ที่มีอยู่เดิมในพื้นที่ศึกษา ซึ่งนอกจากจะเชื่อมโยงถึงระบบโครงข่ายลำน้ำขนาดเล็กที่ต่อเข้าสู่สวน หรือลำกระโดงแล้ว ยังเป็นสิ่งแสดงแหล่งกิจกรรมทางเศรษฐกิจ ละวิถีชีวิตของคนในชุมชนอีกด้วย นอกจากนี้การที่พื้นที่สวนผลไม้เดิมที่มีอยู่หดหายไป แสดงถึงการเปลี่ยนแปลงการใช้ที่ดินของพื้นที่ไปสู่สภาวะการเป็นเมือง ที่มีผลต่อการเปลี่ยนแปลงวิถีชีวิตของคนในชุมชน และเป็นเหตุของการสูญเสียคุณค่าและเอกลักษณ์ของพื้นที่ประการหนึ่ง

3.2 ข้อมูลและการเก็บรวบรวมข้อมูล

ข้อมูลที่ใช้ในการศึกษา แบ่งออกเป็น 2 ประเภท คือ

3.2.1 ข้อมูลปฐมภูมิ เป็นข้อมูลเกี่ยวกับลักษณะและสภาพทั่วไปของพื้นที่ศึกษาที่ได้จากการสำรวจภาคสนาม การสัมภาษณ์ และสังเกตการณ์ โดยแบ่งข้อมูลได้ดังนี้

- ข้อมูลเกี่ยวกับพัฒนาการของคลองและชุมชนริมคลองบางกอกใหญ่ ใช้การสัมภาษณ์ สอบถามผู้สูงอายุที่อยู่อาศัยในพื้นที่ และใช้การสังเกตการณ์
- ข้อมูลสภาพทั่วไปของพื้นที่ ใช้การสำรวจ การสังเกต และสัมภาษณ์
- ข้อมูลเกี่ยวกับองค์ประกอบที่มีคุณค่าและเอกลักษณ์ของคลองและชุมชนริมคลอง ใช้การสำรวจภาคสนาม และการสัมภาษณ์คนในพื้นที่
- ข้อมูลของระบบกิจกรรมที่สัมพันธ์กับที่ตั้งของคนในชุมชน ใช้การสัมภาษณ์ สอบถาม และการสังเกต

ข้อมูลทีกล่าวมาแล้วข้างต้น ได้จากการลงพื้นที่ภาคสนามระหว่างเดือนตุลาคม 2544 – ธันวาคม 2546 ซึ่งข้อมูลทั้งหมดนำมาประกอบกับข้อมูลทุติยภูมิที่รวบรวมจากหน่วยงานต่าง ๆ ที่เกี่ยวข้อง

3.2.2 ข้อมูลทุติยภูมิ รวบรวมมาจากรายงาน เอกสารต่างๆ ตำรา หนังสือ วิทยานิพนธ์ แผนที่ สถิติ ที่เกี่ยวข้อง ซึ่งแหล่งข้อมูลทุติยภูมิ ได้แก่

- 1) หอจดหมายเหตุแห่งชาติ
- 2) กรมแผนที่ทหาร
- 3) สำนักงานสถิติแห่งชาติ
- 4) สำนักผังเมืองกรุงเทพมหานคร
- 5) สำนักงานเขตบางกอกใหญ่,เขตธนบุรี และเขตภาษีเจริญ
- 6) สำนักระบายน้ำกรุงเทพมหานคร
- 7) สถาบันวิทยบริการ จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย
- 8) ห้องสมุดคณะสถาปัตยกรรมศาสตร์ จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย
- 9) ห้องสมุดคณะสถาปัตยกรรมศาสตร์ มหาวิทยาลัยศิลปากร

3.3 การวิเคราะห์ข้อมูล

แบ่งออกเป็น 3 ประเด็นหลัก คือ การวิเคราะห์ลักษณะของเมืองและชุมชนจากการศึกษาพัฒนาการของคลองและชุมชนริมคลองในแง่ประวัติศาสตร์และการตั้งถิ่นฐาน การวิเคราะห์คุณค่าและเอกลักษณ์ของคลองและชุมชนริมคลองจากองค์ประกอบในด้านต่างๆ และการวิเคราะห์บทบาทศักยภาพ

ภาพของคลองและชุมชนริมคลองบางกอกใหญ่ รวมถึงสภาพปัญหาและแนวโน้ม เพื่อประกอบการเสนอแนวทางในการอนุรักษ์

3.3.1 การวิเคราะห์ลักษณะเฉพาะของเมืองและชุมชน

ในด้านการศึกษาลักษณะเฉพาะของเมืองและชุมชนนั้น ได้อาศัยกรอบแนวความคิดเรื่องลักษณะเฉพาะของพื้นที่เมืองและชุมชน ไว้ 3 ด้านด้วยกัน คือ

1. พัฒนาการซึ่งทำให้เกิดลักษณะเฉพาะของพื้นที่

อาศัยแนวความคิดเกี่ยวกับพัฒนาการของเมืองและชุมชน แนวคิดเกี่ยวกับระบบที่ตั้ง แนวคิดเกี่ยวกับชุมชนและรูปแบบการตั้งถิ่นฐานของชุมชนริมน้ำ ซึ่งจะทำการศึกษาบทบาทและความสัมพันธ์ระหว่างคลองและชุมชนรวมคลอง ดังนี้

1.1 พัฒนาการของลักษณะทางกายภาพ ได้แก่

- โครงข่ายคลอง
- ตำแหน่งที่ตั้งของชุมชน
- การตั้งถิ่นฐาน
- สภาพแวดล้อม
- การใช้ที่ดิน
- ระบบการสัญจร
- สถาปัตยกรรม
- ระบบสาธารณูปโภคที่จำเป็นได้แก่ ถนน ไฟฟ้า น้ำประปา ฯลฯ

1.2 พัฒนาการของลักษณะทางเศรษฐกิจ ได้แก่ สภาพทางเศรษฐกิจ และ กิจกรรมทางเศรษฐกิจ

1.3 พัฒนาการของลักษณะทางสังคม ได้แก่ ประวัติศาสตร์ ลักษณะชุมชน เชื้อชาติ ศาสนา

2. โครงสร้างของคลองและชุมชน

อาศัยแนวความคิดในเรื่องพัฒนาการของเมืองและชุมชนแนวความคิดเกี่ยวกับชุมชนริมน้ำประกอบด้วย

2.1 โครงสร้างคลอง ศึกษาข้อมูลเกี่ยวกับโครงสร้างของเครือข่ายลำน้ำที่แยกเป็นแม่น้ำสายหลัก คลองสายหลัก คลองสายย่อย และคลองเล็กในสวน หรือลำกระโดง และโครงข่ายระบบสวนซึ่งทำให้เกิดเครือข่ายลำน้ำขนาดเล็กอย่างลำกระโดงซึ่งสัมพันธ์กับการใช้ชีวิตของชุมชน

2.2 โครงสร้างของเมืองและชุมชนริมคลอง ศึกษาด้านต่างๆ ได้แก่

- โครงสร้างทางกายภาพ คือ การใช้ประโยชน์ที่ดิน ระบบคมนาคม สาธารณูปโภค-สาธารณูปการ
- โครงสร้างทางเศรษฐกิจ คือ แหล่งกิจกรรมทางเศรษฐกิจ อาชีพ รายได้
- โครงสร้างทางสังคม คือ ลักษณะประชากร ขนาดประชากร โครงสร้างประชากร วัฒนธรรมประเพณี การปกครอง แผน/นโยบายที่เกี่ยวข้อง

3. คุณค่าและเอกลักษณ์ของคลองและชุมชนริมคลองบางกอกใหญ่

อาศัยแนวคิดเกี่ยวกับชุมชนริมน้ำ และแนวคิดเกี่ยวกับคุณค่าและเอกลักษณ์ โดยศึกษาเกี่ยวกับองค์ประกอบที่มีคุณค่าและเอกลักษณ์ในด้านต่างๆ ดังนี้

3.1 คุณค่าขององค์ประกอบทางกายภาพ ประกอบด้วย

3.1.1 คุณค่าขององค์ประกอบในระดับเมือง ได้แก่

- องค์ประกอบพื้นฐานของเมือง ทางสัญจร ย่าน ขอบเขต จุดหมายตา และจุดศูนย์รวม

3.1.2 คุณค่าขององค์ประกอบในระดับชุมชน ได้แก่

- สภาพที่ตั้ง และการใช้ที่ดิน
- รูปร่าง ขนาด และความหนาแน่นของเมือง
- ลักษณะเนื้อเมือง รูปแบบและพื้นผิว
- รูปแบบทางสถาปัตยกรรม
- เส้นทางและความสะดวกในการการเข้าถึง หมายถึง ความสะดวกของผู้คนในการเดินทางไปยังพื้นที่ส่วนต่างๆ ได้แก่ วิธีการที่จะเข้าสู่พื้นที่ เส้นทางเดินรถโดยสารณะ ความใกล้ไกลจากถนนสายหลักของเมือง พื้นที่จอดรถ เป็นต้น
- มุมมองและสภาพภูมิทัศน์
- พื้นที่ว่างและพื้นที่สาธารณะ

3.2 คุณค่าขององค์ประกอบทางสังคม ได้แก่ รูปแบบกรรมสิทธิ์ที่ดิน ข้อกำหนดของพื้นที่ ข้อมูลด้านพฤติกรรมและความคิดเห็น กิจกรรมที่เกิดในชุมชนซึ่งจะสะท้อนถึงความสัมพันธ์และศักยภาพระหว่างคลองและชุมชนริมคลองบางกอกใหญ่ อาศัยแนวคิดของ Chapin ที่กล่าวว่า กิจกรรมมีส่วนร่วมที่เกี่ยวข้องกัน 3 ประการ คือ

- แหล่งประกอบกิจกรรม ศึกษาลักษณะทางกายภาพของพื้นที่ และการจัดการภายในพื้นที่
- ประเภทกิจกรรม ศึกษากิจกรรมหลัก และกิจกรรมที่เกี่ยวข้อง

- ระบบกิจกรรม ศึกษาตัวกิจกรรม วิธีในการทำ ระดับของกิจกรรม ความถี่ในการประกอบกิจกรรม

หลังจากที่ได้ผลของการศึกษาเกี่ยวกับสิ่งที่เป็นคุณค่าเอกลักษณ์ในข้อมูลเกี่ยวกับลักษณะเฉพาะของของคลองและชุมชนริมบางกอกใหญ่ในระดับเมืองแล้ว จะนำมาสรุป และใช้เป็นปัจจัยในการเลือกชุมชนตัวแทนโดยพิจารณาพร้อมกับผลที่ได้มาวิเคราะห์จากการสำรวจภาคสนาม ก่อนนำไปเป็นแนวทางในการศึกษาองค์ประกอบที่เป็นเอกลักษณ์ในระดับชุมชน

โดยในการศึกษาส่วนนี้จะทำการศึกษาโดยใช้วิธีการสัมภาษณ์ประกอบการสำรวจภาคสนาม ซึ่งวิธีการสัมภาษณ์จะมีทั้งคำถามปลายเปิดและคำถามปลายปิด โดยมีขั้นตอนดังนี้

3.2.1 การเตรียมการก่อนการเก็บข้อมูลและรวบรวมข้อมูล ได้มีการจัดเตรียมแบบสัมภาษณ์ ผู้พักอาศัยในชุมชนริมน้ำ และแบบสำรวจจำนวน 2 ชุด โดยชุดแรกเป็นชุดคำถามที่ใช้สัมภาษณ์ผู้พักอาศัยในชุมชนริมน้ำ อีกชุดหนึ่งเป็นแบบสำรวจพื้นที่ชุมชนและกิจกรรมที่เกิดขึ้นในชุมชน เมื่อจัดเตรียมแบบสัมภาษณ์เสร็จแล้ว ก็นำแบบสัมภาษณ์ไปใช้ประกอบการศึกษาต่อไป

3.2.2 การเลือกตัวอย่างในการศึกษา ในการเลือกชุมชนริมน้ำที่จะนำไปเป็นตัวแทนในการศึกษา พิจารณาจากกลุ่มของชุมชนริมน้ำที่ได้จากการวิเคราะห์ลักษณะองค์ประกอบที่มีเอกลักษณ์ ซึ่งสามารถแบ่งเป็นได้ 3 กลุ่ม คือ กลุ่มที่มีการเปลี่ยนแปลงโครงสร้างของชุมชน กลุ่มที่ยังรักษาโครงสร้างของชุมชนไว้ได้ กลุ่มที่เสี่ยงต่อการเปลี่ยนแปลงโครงสร้างของชุมชน

หลังจากได้แบ่ง ชุมชนริมน้ำ ออกเป็น 3 กลุ่มใหญ่แล้ว ภายในชุมชนริมคลองทั้ง 3 กลุ่มใหญ่นี้ก็จะมีย่อยกลุ่มชุมชนริมน้ำย่อยๆอีก โดยในการคัดเลือกตัวแทนของชุมชนริมคลองที่จะนำมาศึกษานั้นจะเลือกจากชุมชนริมน้ำที่มีพัฒนาการการตั้งถิ่นฐาน และองค์ประกอบของชุมชนซึ่งแสดงถึงเอกลักษณ์ และการเปลี่ยนแปลงลักษณะ โครงสร้างของชุมชนที่เด่นชัด

3.3 การคัดเลือกชุมชนริมน้ำเพื่อเป็นตัวแทนในการศึกษา

ก่อนที่จะทำการวิเคราะห์ลักษณะเอกลักษณ์และศักยภาพของชุมชนริมน้ำนั้นจะต้องทำการแบ่งประเภทและจัดกลุ่มชุมชนริมน้ำ เพื่อใช้เป็นตัวแทนในการเก็บรวบรวมข้อมูล โดยได้มีการศึกษาแบ่งกลุ่มของชุมชนริมน้ำไว้ ซึ่งมีอยู่ 3 กลุ่มด้วยกัน คือ

1. กลุ่มชุมชนที่เสี่ยงต่อการสูญเสียคุณค่าเอกลักษณ์และรูปแบบของชุมชนริมน้ำ
2. กลุ่มชุมชนที่ยังคงคุณค่าเอกลักษณ์แต่สูญเสียรูปแบบของชุมชนริมน้ำ
3. กลุ่มชุมชนที่ยังคงคุณค่าเอกลักษณ์และรูปแบบของชุมชนริมน้ำ

จากนั้นจึงเป็นการนำผลการศึกษาศึกษาการศึกษารายละเอียดเกี่ยวกับองค์ประกอบที่เป็นเอกลักษณ์ของชุมชนตัวแทนทั้งสามในองค์ประกอบทางกายภาพ องค์ประกอบทางเศรษฐกิจ-สังคม รวมถึงศักยภาพ ข้อจำกัด และสภาพปัญหา โดยอาศัยการวิเคราะห์จากการสำรวจและการสัมภาษณ์เกี่ยวกับการใช้พื้นที่ และระบบกิจกรรมภายในชุมชน ซึ่งสะท้อนความสัมพันธ์ระหว่างคลองกับชุมชนริมคลอง

ในการสัมภาษณ์ผู้เกี่ยวข้องนั้นจะทำการสัมภาษณ์ผู้พักอาศัยในชุมชนริมคลอง โดยการสัมภาษณ์จะใช้แบบสัมภาษณ์ที่ได้จัดเตรียมในข้างต้นเป็นแนวทางในการสัมภาษณ์ผู้พักอาศัยในชุมชนริมคลองตัวแทนทั้งสาม เพื่อให้ได้ข้อมูลในประเด็นเดียวกัน

จากกรอบแนวความคิดข้างต้นนำมาเป็นแนวทางในการสร้างแบบสัมภาษณ์สำหรับผู้เกี่ยวข้อง โดยทำการสัมภาษณ์ผู้พักอาศัยและผู้เยี่ยมเยือนชุมชนริมคลอง ซึ่งผู้พักอาศัยบางรายมีที่พักอยู่ในหลายพื้นที่ โดยมีประเด็นในการสัมภาษณ์ จะมีอยู่ 3 ประเด็นหลัก ดังนี้

1) เหตุผลในการเลือกพื้นที่เพื่อพักอาศัยริมคลอง โดยเน้นถึงการตัดสินใจเลือกพื้นที่ผู้พักอาศัยแต่ละรายว่า ในการพิจารณาพื้นที่แต่ละพื้นที่นั้น ปัจจัยอะไรบ้างที่ผู้อยู่อาศัยนำมาพิจารณา และมีการอยู่อาศัยหนาแน่นบริเวณใดบ้าง โดยพิจารณาพร้อมกับลักษณะการตั้งถิ่นฐานและองค์ประกอบจากการสำรวจ

2) การจัดการภายในชุมชนริมคลอง ได้แก่ การประชาสัมพันธ์ให้ชุมชนมีส่วนในการดูแลคลองและสภาพแวดล้อมของชุมชน การจัดการการใช้พื้นที่ภายในชุมชน การจัดการด้านที่พักอาศัยและการจัดการขยะ

3) ความคิดเห็นต่างๆเกี่ยวกับพื้นที่ริมคลองและชุมชนริมคลองบางกอกใหญ่

การสุ่มตัวอย่างจะแบ่งกลุ่มเป้าหมายที่จะสัมภาษณ์ออกเป็น 2 กลุ่ม คือ สัมภาษณ์ผู้พักอาศัยริมคลองบางกอกใหญ่ และสัมภาษณ์ผู้เยี่ยมเยือนที่เข้ามาใช้พื้นที่ชุมชนริมคลองบางกอกใหญ่ โดยมีรายละเอียดดังนี้

1) ผู้พักอาศัยริมคลอง จากการประมาณเบื้องต้นเกี่ยวกับการดำเนินชีวิตของผู้พักอาศัยริมคลอง อาศัยการสัมภาษณ์ที่มีการจัดเตรียมให้มีรูปแบบคำถามในลักษณะปลายเปิดทั้งหมดเพื่อให้สอดคล้องกับความมุ่งหมายในการศึกษา ข้อมูลที่จะใช้ทำการสัมภาษณ์มี 3 ประเด็น คือ

- ข้อมูลส่วนบุคคล ได้แก่ เพศ อายุ ระดับการศึกษา ที่อยู่ รายได้โดยเฉลี่ย การประกอบอาชีพอื่นๆ

- ข้อมูลด้านพฤติกรรมและความคิดเห็น ได้แก่ การเดินทาง การทำกิจกรรม เหตุผลในการเลือกที่ริมคลองเป็นสถานที่พักอาศัย ความช่วยเหลือระหว่างคนในชุมชน ความรู้สึกถึงคุณค่าขององค์ประกอบและพื้นที่ส่วนต่างๆของชุมชน และความคิดเห็นต่างๆ

- ข้อมูลเกี่ยวกับเหตุการณ์ อาคาร สถานที่ในชุมชน ได้แก่ ช่วงอายุของการอยู่อาศัย อายุอาคาร กรรมสิทธิ์ที่ดิน การปรับปรุงเปลี่ยนแปลงอาคาร

2) ผู้เยี่ยมเยือน จากการประมาณเบื้องต้นเกี่ยวกับการเข้ามาใช้พื้นที่ประกอบกิจกรรมของผู้เยี่ยมเยือน โดยข้อมูลที่จะทำการสัมภาษณ์ มี 2 ประเด็น คือ

- ข้อมูลส่วนบุคคล ได้แก่ เพศ อายุ อาชีพ ระดับการศึกษา รายได้ ที่อยู่อาศัย
- ข้อมูลด้านพฤติกรรมและความคิดเห็น ได้แก่ การเดินทางมาใช้พื้นที่ ระยะเวลาและระยะทางในการเดินทาง ช่วงเวลาที่มาในชุมชน ความถี่ในการมา เหตุผลที่มา พื้นที่กิจกรรมอื่นที่ไปใช้ พฤติกรรมกรเข้ามาใช้พื้นที่ริมคลอง ทิศนะคติต่อคลองและชุมชนริมคลอง และความคิดเห็นต่างๆ

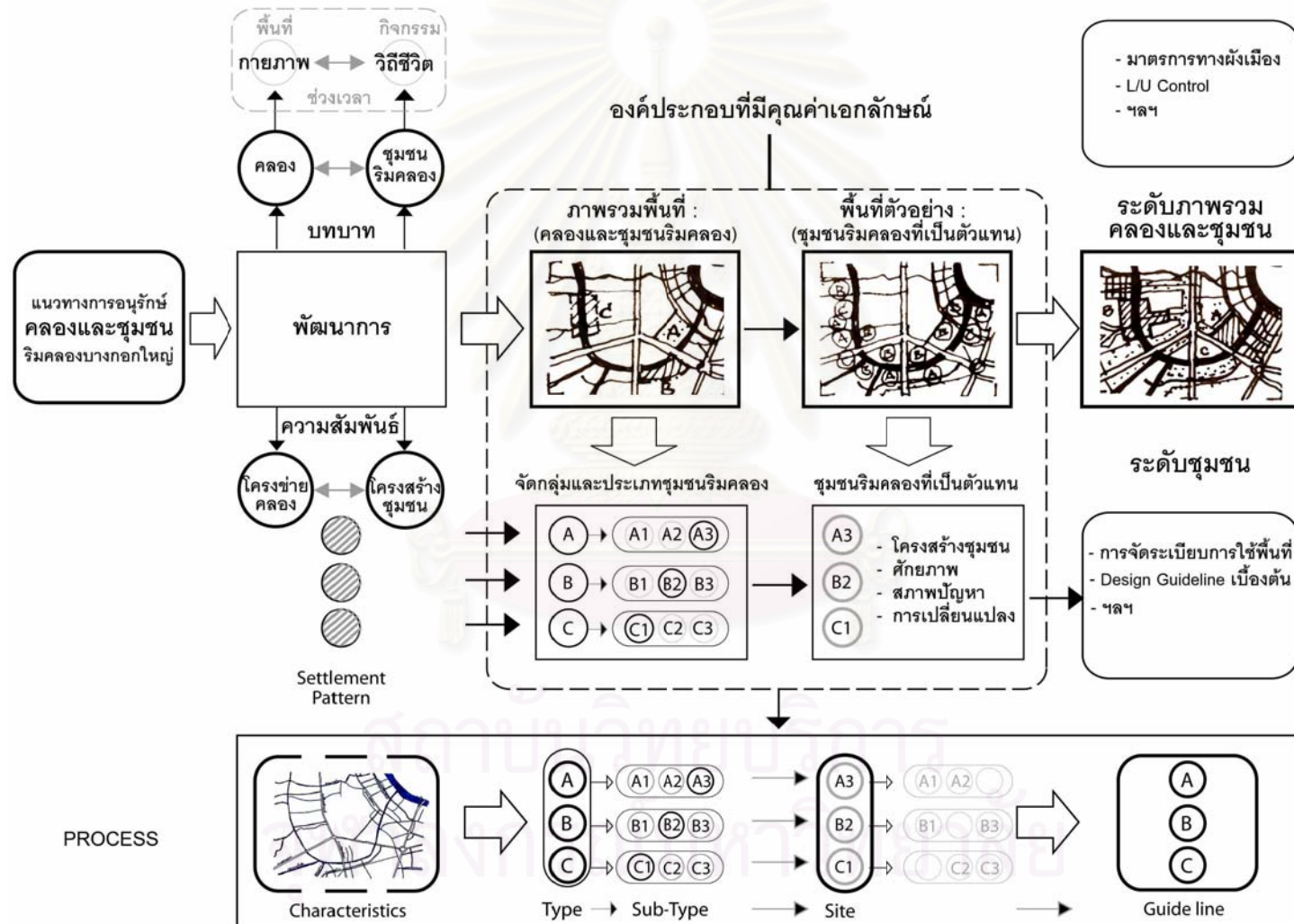
3.4 การวิเคราะห์ความสัมพันธ์ของคลองกับชุมชนริมคลองบางกอกใหญ่ จะเป็นการนำเอาผลที่ได้จากการศึกษาพัฒนาการที่มีผลลักษณะเฉพาะของชุมชนริมคลอง องค์ประกอบและกิจกรรมของชุมชนริมคลอง มาวิเคราะห์ร่วมกับข้อมูลที่ได้จากการสำรวจภาคสนาม การสัมภาษณ์ผู้พักอาศัย ผู้เยี่ยมเยือน และบุคคลอื่น ๆ ที่เกี่ยวข้อง

3.5 เครื่องมือที่ใช้ในการวิจัย

ในการศึกษาวิจัยครั้งนี้อาศัยเครื่องมือในการวิจัย 4 รูปแบบ คือ การสัมภาษณ์ การสำรวจ และเอกสารอ้างอิง โดยข้อมูลแต่ละอย่างจะใช้เครื่องมือแตกต่างกันออกไป

สถาบันวิทยบริการ
จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย

แผนภูมิที่ 3.2 แสดงกระบวนการและขั้นตอนในการศึกษา

พัฒนานาการของคลองและชุมชนริมคลองบางกอกใหญ่

ในบทนี้จะเป็นการศึกษาพัฒนาการของคลองและชุมชนริมคลองบางกอกใหญ่ ทางด้านประวัติศาสตร์ และบทบาทของคลองและชุมชนริมคลองในแต่ละช่วงเวลาจากอดีตมาจนถึงปัจจุบัน โดยพิจารณาบทบาทด้านเศรษฐกิจและสังคม และบทบาทด้านภูมิศาสตร์และการปกครอง ทั้งลักษณะการตั้งถิ่นฐานที่ตั้งชุมชน ระบบการสัญจร กิจกรรม และองค์ประกอบทางกายภาพที่มีคุณค่าบริเวณพื้นที่คลองและชุมชนริมคลองบางกอกใหญ่ในอดีต เพื่อเป็นข้อมูลในการเลือกชุมชนตัวแทนสำหรับศึกษาองค์ประกอบที่เป็นเอกลักษณ์ของคลองและชุมชนริมคลองบางกอกใหญ่ในอดีต โดยแบ่งการศึกษาพื้นที่ตามลำดับช่วงเวลา ดังนี้

ช่วงที่ 1 เมืองหน้าด่านทางทะเลสมัยกรุงศรีอยุธยา (พ.ศ.1893-2310)

ช่วงที่ 2 เมืองหลวงสมัยกรุงธนบุรี (พ.ศ.2310-2325)

ช่วงที่ 3 สมัยกรุงรัตนโกสินทร์ช่วงรัชกาลที่ 1-3 (พ.ศ.2325-2394)

ช่วงที่ 4 สมัยกรุงรัตนโกสินทร์ช่วงรัชกาลที่ 4-7(พ.ศ.2394-2475)

ช่วงที่ 5 ช่วงหลังการเปลี่ยนแปลงการปกครอง-ปัจจุบัน (พ.ศ.2475-ปัจจุบัน)

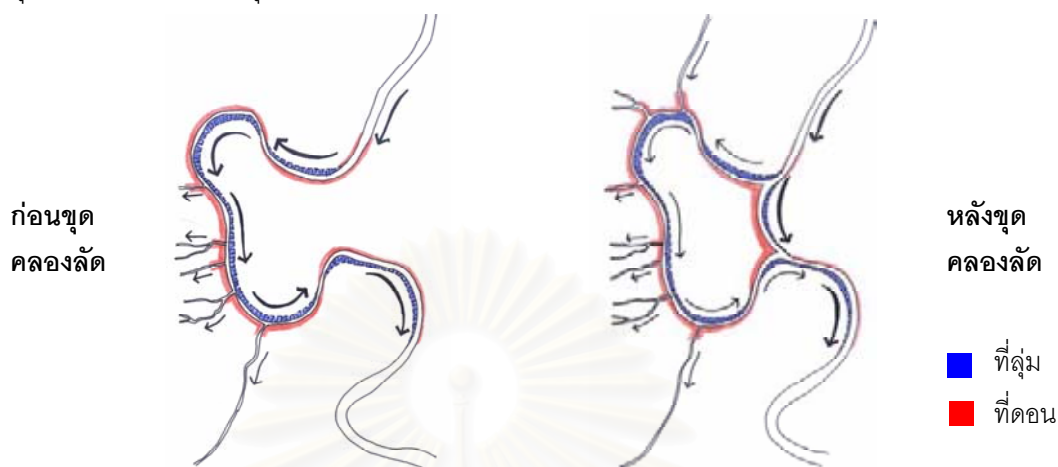
4.1 ประวัติศาสตร์

คลองบางกอกใหญ่ หรือที่เรียกว่า “คลองบางข้าหลวง” หรือ “คลองบางหลวง” เป็นคลองเก่าแก่ที่มีประวัติศาสตร์ยาวนานเป็นบริเวณที่มีการตั้งถิ่นฐานของย่านชุมชนมาตั้งแต่สมัยกรุงศรีอยุธยา ซึ่งคลองบางกอกใหญ่นี้ก็คือ “แม่น้ำเจ้าพระยาสายเดิม” มีลักษณะเป็นคลองแยกจากแม่น้ำเจ้าพระยาในปัจจุบัน ปากคลองจากพื้นที่ทางฝั่งขวาของป้อมวิชัยประสิทธิ์ไปบรรจบกับคลองบางขุนศรี ที่บริเวณปากคลองภาษีเจริญมารวมกันต่อเนื่องไปบรรจบคลองมอญและคลองชักพระ มีความยาวประมาณ 3.5 กิโลเมตร มีคลองประวัติศาสตร์เชื่อมต่อหลายสาย ได้แก่ คลองบ้านสมเด็จ คลองบางไส้ไก่ คลองลำห่อ คลองบางสะแก และคลองด่าน

ก่อนที่จะมีการขุดคลองลัดบางกอกนั้นพื้นที่ฝั่งกรุงเทพฯและฝั่งธนบุรียังคงเป็นแผ่นดินเดียวกันซึ่งรู้จักในชื่อ “บางกอก” เป็นบริเวณที่ลำน้ำแม่น้ำเจ้าพระยาไหลคดเป็นรูปโค้งเกือกม้า (OXBOW LAKE) และจากการที่แม่น้ำเจ้าพระยาเดิมไหลคดเป็นรูปโค้งเกือกม้า เป็นเหตุให้สองฟากแม่น้ำที่คดโค้งนี้กลายเป็นที่ดอนขึ้นมา โดยเกิดจากตะกอนจากที่ต่างๆที่กระแสน้ำพัดพามาทับถมทุกปีในฤดูน้ำหลากพื้นที่ดังกล่าวจึงเหมาะแก่การตั้งถิ่นฐานบ้านเรือนและกลายมาเป็นย่านชุมชนที่เรียกว่า “ชุมชนย่านบางกอก” ในที่สุด

แต่ด้วยลักษณะของพื้นที่ที่เป็นที่ราบลุ่มน้ำซึ่งมีความลาดชันน้อยมากจนเกือบจะแบนราบทำให้กระแสน้ำในแม่น้ำไหลไม่แรงพอที่จะกัดเซาะพื้นดินให้เป็นแนวตรงได้กระแสน้ำจึงไหลคดเคี้ยวมาก แม้

จะสามารถใช้เป็นเส้นทางคมนาคมได้แต่ก็ทำให้การเดินทางลำบากล่าช้า และเป็นอันตราย จึงทำให้มีการขุดคลองลัดแม่น้ำเจ้าพระยาขึ้นหลายสาย ซึ่งเป็นที่มาของเส้นทางโครงข่ายแม่น้ำและการตั้งถิ่นฐานของชุมชนตามลำน้ำในปัจจุบัน(แผนที่ 4.1)

แผนที่ 4.1 แสดงเส้นทางการไหลของน้ำ และสภาพทางภูมิศาสตร์ของพื้นที่
ก่อน(ซ้าย)และ หลัง(ขวา)การขุดคลองลัดบางกอก

ที่มา : ดัดแปลงจากหนังสือกรุงเทพฯเมื่อวานนี้(กาญจนาภรณ์,2542 :4- 5)

ทั้งนี้บริเวณพื้นที่ริมคลองเป็นที่ตั้งของกลุ่มชนหลากหลายเชื้อชาติ ศาสนา ซึ่งมีวิวัฒนาการสัมพันธ์กับการเติบโตของเมืองธนบุรีและเมืองบางกอกมาจวบจนปัจจุบัน ทั้งนี้คลองบางกอกใหญ่และชุมชนบริเวณริมคลองมีบทบาทและลักษณะการตั้งถิ่นฐานที่แตกต่างกันไปในแต่ละยุคสมัย

4.1.1 ช่วงที่ 1 เมืองหน้าด่านทางทะเลสมัยกรุงศรีอยุธยา (พ.ศ.1893-2310)

“ย่านบางกอก” เป็นชุมชนเล็ก ๆ ตั้งอยู่ริมแม่น้ำเจ้าพระยาจากลักษณะทางภูมิศาสตร์ที่มีโครงข่ายลำน้ำเป็นเส้นทางคมนาคมสำคัญสามารถติดต่อได้ทั้งภายในและภายนอกราชอาณาจักร บางกอกจึงเป็นจุดพักสินค้าที่ดีที่สุดหลังการรอนแรมผ่านมหาสมุทร และก่อนออกเดินทางผ่านลำน้ำคึกเคี้ยวมุ่งสู่อยุธา ดังนั้นใน พ.ศ. 1976 สมัยพระบรมราชาธิราชที่ 2 (เจ้าสามพระยา) ชุมชนเล็ก ๆ เหล่านี้ก็ได้พัฒนาขึ้นเป็นด่านขนอนของกรุงศรีอยุธยาปรากฏในพระไอยการอาชญาหลวงระบุตำแหน่ง “นายพระขนอนทณบุรี” (กฎหมายตราสามดวง เล่ม 4, 2505:89)และทวีความสำคัญมากขึ้นเป็นลำดับกระทั่งในปี พ.ศ. 2100 สมเด็จพระมหาจักรพรรดิโปรดให้ย้ายด่านขนอนจากเดิมไปตั้งที่วัดมะกอกนอก(วัดแจ้ง)และยกฐานะด่านขนอนนี้ขึ้นเป็น “เมืองทณบุรีศรีมหาสมุทร” (สุดารา สุจฉายา , 2542 : 29-30)ทำหน้าที่ควบคุมการเข้า-ออกทางทะเล ส่วนด่านขนอนเดิมก็ลดบทบาทลงเหลือเพียงควบคุมการค้าการเดินทางจากเมืองด่านตะวันตกและใต้ จากพระราชพงศาวดารฉบับพระราชหัตถเลขาตอนแผ่นดินสมเด็จพระเจ้าเสือโดยสมเด็จพระยาดำรงราชานุภาพ(กรมศิลปากร,2516) ได้กล่าวถึง คลองลัดแม่น้ำเจ้าพระยาที่มีการขุดในช่วงสมัยอยุธยา มีใจความสำคัญดังนี้

ปี พ.ศ. 2065 พระไชยราชาธิราชโปรดให้ขุดคลองลัดบางกอกใหญ่ขึ้นที่ย่านบางกอกช่วงตั้งแต่หน้าสถานีรถไฟบางกอกน้อยในปัจจุบันไปออกแม่น้ำเก่าที่หน้าวัดอรุณราชวรารามบริเวณปากคลองบางกอกใหญ่ เพื่ออำนวยความสะดวกแก่เรือสินค้านานาชาติในยุคที่การค้าทางทะเลเฟื่องฟู

ปี พ.ศ. 2081 สมเด็จพระมหาจักรพรรดิโปรดให้ขุดคลองบางกวยเชื่อมเกาะบางกอกกับเกาะบางกวยเข้าด้วยกันช่วงตั้งแต่วัดชะลอมซึ่งอยู่ทางแม่น้ำอ้อมมาทะเลริมวัดชีเหล็กซึ่งอยู่ทางคลองบางกอกน้อย เพื่อจะได้เดินทางโดยไม่ต้องอ้อมออกบางกวยมาทางสามเสน

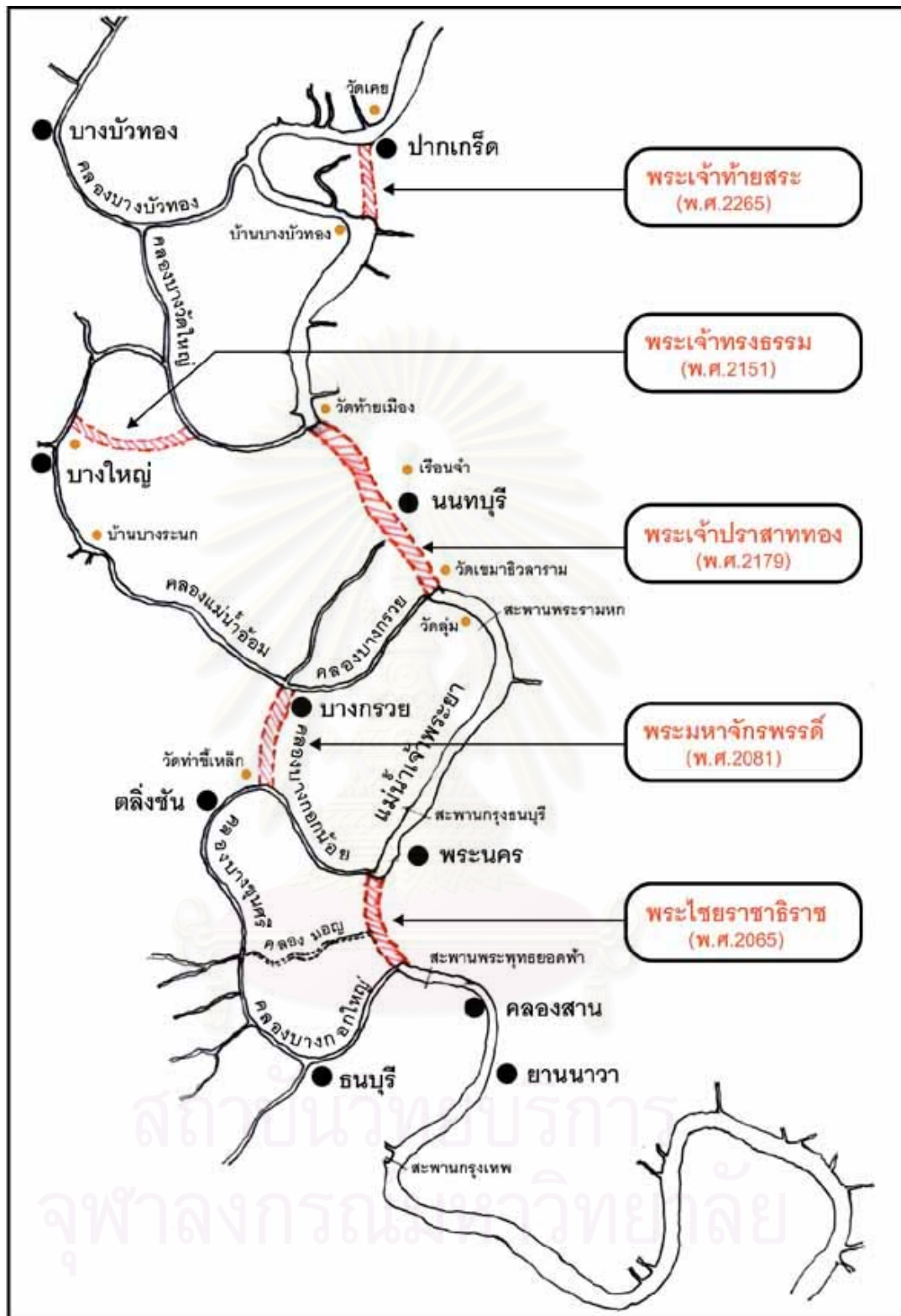
ปี พ.ศ. 2151 ในแผ่นดินพระเจ้าทรงธรรม ให้ขุดคลองลัดที่ท้ายสามโคกตั้งแต่ปากคลองลาดพร้าว หรือ คลองบ้านพร้าวในปัจจุบัน ลงมาจนปากคลองบางหลวงเชียงราก เรียกว่าคลองเกร็ดใหญ่ หรือ คลองลัดริมวัดไก่อี้อย

ปี พ.ศ. 2179 พระเจ้าปราสาททองโปรดให้ขุดคลองลัดเมืองนนท์มาออกบางกวย คือขุดตั้งแต่ปากคลองแม่น้ำอ้อมเมืองนนทบุรีลงมาถึงวัดเขมา เรียกว่า คลองลัดเมืองนนท์

ปี พ.ศ. 2265 พระเจ้าท้ายสระโปรดให้ขุดคลองลัดเกร็ดน้อย หรือ คลองลัดเตร็ดน้อย ตรงบริเวณลัดคู้ปากคลองบางบัวทองในบริเวณปากเกร็ดในปัจจุบัน

ผลสืบเนื่องสำคัญจากการขุดคลองลัด คือ เมื่อเวลาผ่านไปกระแสน้ำได้เปลี่ยนทางเดินมาพุ่งลงตรงทางลัดที่ขุดขึ้นใหม่ซึ่งเป็นทางตรง ประกอบกับในฤดูน้ำหลากทุกปีกระแสน้ำจะไหลเชี่ยวและแรงจนสามารถเซาะตลิ่งพังออกได้คราวละมาก ๆ ในที่สุดบรรดาคลองลัดที่ได้ขุดจึงกลายเป็นแม่น้ำแทบทุกสาย ยกเว้นคลองลัดที่บางกวย ส่วนแม่น้ำเจ้าพระยาสายเดิมที่ผ่านย่านบางกอกก็แคบเขินลงกลายเป็นคลองไปในที่สุด ได้แก่ คลองบางกอกใหญ่(คลองบางหลวง) คลองบางระมาดตลิ่งชัน คลองบางกอกน้อย คลองบางกวย และ คลองบางหลวงเชียงราก (แผนที่ 4.2)

สถาบันวิทยบริการ
จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย

แผนที่ 4.2 แสดงลำดับการขุดคลองลัดแม่น้ำเจ้าพระยาในช่วงเวลาต่างๆ
ที่มา : ดัดแปลงจากพระราชพงศาวดารฉบับพระราชหัตถเลขา(กรมศิลปากร, 2516)

บทบาทของคลองบางกอกใหญ่และที่ตั้งชุมชนโดยรอบ

1.) ด้านเศรษฐกิจและสังคม

จากลักษณะพื้นที่ที่เป็นบริเวณที่แม่น้ำเจ้าพระยาไหลคดเป็นรูปโค้งเกือกม้า เป็นเหตุให้สองฟากแม่น้ำที่คดโค้งนี้กลายเป็นที่ดอนโดยเกิดจากตะกอนจากที่ต่างๆที่กระแสน้ำพัดพามาทับถมทุกปีในฤดูน้ำหลาก ประกอบกับโครงข่ายลำน้ำสายย่อยตามธรรมชาติที่มีอยู่แต่เดิมและการขุดคลองเพิ่มเติมในยุคสมัยต่างๆ พื้นที่ดังกล่าวจึงเหมาะแก่การตั้งถิ่นฐานบ้านเรือนและทำการการเพาะปลูก พื้นที่บริเวณ 2 ฝั่งแม่น้ำ จึงเป็นการทำสวนผลไม้และทำประมงริมน้ำ นอกจากอาชีพทำสวนผลไม้แล้วยังมีการทำนาบ้างเล็กน้อยในบริเวณตอนที่ลี้กจากแม่น้ำเจ้าพระยาเข้าไป โดยมีผลไม้และหมากเป็นสินค้าสำคัญสำหรับการส่งออกไปยังกรุงศรีอยุธยาโดยเฉพาะพื้นที่ทางฝั่งตะวันตกของแม่น้ำเจ้าพระยา (ฝั่งธนบุรี) ส่วนพื้นที่ฝั่งตะวันออก (ฝั่งพระนคร) เป็นที่ลุ่มน้ำท่วมถึงจึงเหมาะกับการทำนามากกว่าทำสวน

หลังจากที่มีการขุดคลองลัดบางกอกในสมัยพระไชยราชาธิราช พื้นที่บริเวณย่านบางกอกจึงถูกใช้เป็นเมืองท่าและเมืองด่านที่สำคัญโดยในสมัยสมเด็จพระมหาจักรพรรดิกำหนดให้เป็นจุดพักเรือทอดสมอ เพื่อแจ้งรายละเอียดการเดินทางและเก็บภาษีทั้งขาขึ้นและขาล่อง (กรมศิลปากร , 2521)ซึ่งถือเป็นด่านภาษีแห่งแรก เรียกว่า “ขนอนบางกอก” ในยุคนี้การค้ามีความเจริญรุ่งเรืองมาก คลองบางกอกใหญ่ทำหน้าที่เป็นเส้นทางหลักที่ใช้ในการสัญจรขนส่งสินค้า นอกจากนี้ยังเป็นคลองสายหลักที่เชื่อมต่อกับคลองสำคัญที่ใช้ในการเดินทางเชื่อมออกทะเลและเมืองอื่นๆโดยรอบ เช่น คลองด่าน คลองบางกอกน้อย คลองบางเขินอีกด้วย (แผนที่ 4.3)

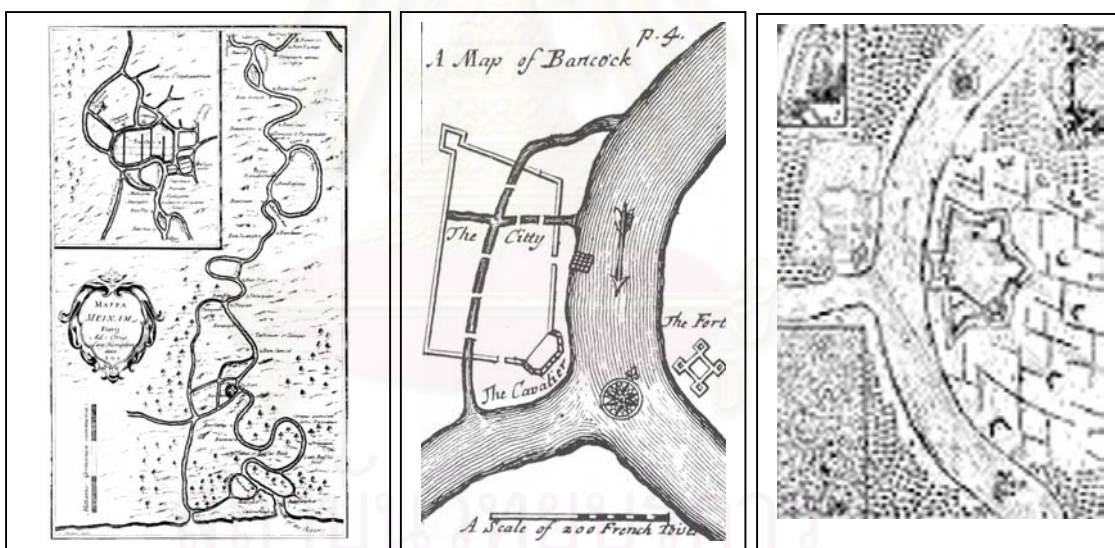
แผนที่ 4.3 แสดงเส้นทางเดินเรือจากด้าน “ขนอนบางกอก” ออกสู่ภาคตะวันตก ภาคใต้ และทะเลอ่าวไทยตามเส้นทางคลองด่าน

ที่มา : ดัดแปลงจากแผนที่เส้นทางตามบพนิราชเมืองเพชรของสุนทรภู่(ศรีศักร วัลลิโภดม, 2543)

2.) ด้านยุทธศาสตร์ และการปกครอง

ในขณะที่กรุงศรีอยุธยาทำหน้าที่เป็นเมืองศูนย์กลางของราชอาณาจักรนั้น พื้นที่บริเวณย่านบางกอกมีหน้าที่เป็นเมืองหน้าด่านทางทะเล คอยควบคุมการเดินทางตรวจตราจับกุมภาษีสินค้าที่ผ่านเข้าออกและป้องกันศัตรูที่จะเข้ามาทางด้านใต้ของกรุงศรีอยุธยา โดยมีคลองบางกอกใหญ่เป็นเสมือนคูน้ำธรรมชาติที่ใช้ในการป้องกันข้าศึกภูธรานและเป็นเส้นทางที่ใช้ในการเดินทางน้ำจากกรุงศรีอยุธยา (แผนที่ 4.4) แต่ภายหลังการขุดคลองลัดบางกอกแล้วจึงมีการเปลี่ยนไปใช้เส้นทางคลองลัดในการเดินทางแทน

เมื่อการค้ากับต่างประเทศเจริญถึงขีดสุดในสมัยพระนารายณ์มหาราชได้โปรดให้กองทัพจากราชสำนักฝรั่งเศสเข้ามาสร้างป้อมค่ายขึ้นทั้งสองฝั่งแม่น้ำ เรียกชื่อว่า “ป้อมบางกอก”หรือ “ป้อมวิไชยประสิทธิ์” ตรงบริเวณปากคลองบางกอกใหญ่เชื่อมต่อกับแม่น้ำเจ้าพระยา(แผนที่ 4.5) รวมทั้งขอให้ทหารฝรั่งเศสอยู่ประจำการที่ป้อมจนกระทั่งพระองค์สวรรคต ต่อมาพระเพทราชาทำการรัฐประหารและขับไล่ทหารฝรั่งเศสออกไปจากราชอาณาจักรสยาม และทรงโปรดให้รื้อถอนป้อมในฝั่งตะวันออก(ฝั่งพระนคร)ซึ่งมีขนาดใหญ่กว่าป้อมฝั่งตะวันตก(ฝั่งธนบุรี)หลายสิบเท่า (แผนที่ 4.6)

แผนที่ 4.4

แสดงเส้นทางเดินเรือจากย่านบางกอกสู่กรุงศรีอยุธยา

ที่มา : จดหมายเหตุอนุรักษ์กรุงรัตน

โกสินทร์.กรมศิลปากร.2525

แผนที่ 4.5

แสดงที่ตั้งป้อมวิไชยประสิทธิ์บริเวณปากคลองบางกอกใหญ่

ที่มา : จดหมายเหตุลาลูแบร์,2505

แผนที่ 4.6

แสดงที่ตั้งป้อมฝั่งพระนครก่อนถูกรื้อในสมัยพระเพทราชา

ที่มา : จดหมายเหตุอนุรักษ์กรุงรัตน

โกสินทร์.กรมศิลปากร.2525

3.) ลักษณะการตั้งถิ่นฐานของชุมชน

จากหลักฐานทางโบราณคดีพบว่า บริเวณแถบคลองบางกอกใหญ่ คลองบางกอกน้อย คลองบางระมาด คลองบางพรหม คลองบางเชือกหนัง และคลองบางขุนเทียน ปรากฏมี “วัด” ขนาดใหญ่ที่

สร้างในยุคนี้ตั้งอยู่เป็นจำนวนมาก บางแห่งก็มีวัดอยู่เรียงรายติดๆกัน บ่งถึงว่าพื้นที่บริเวณนั้นเป็นที่ตั้งชุมชนหนาแน่น และจากตำแหน่งที่ตั้งของวัดที่กระจายอยู่ตลอดแนวลำน้ำจึงอาจกล่าวได้ว่าชุมชนในยุคนี้กระจายอยู่บริเวณแถบริมแม่น้ำหรือริมคลองที่เป็นเส้นทางคมนาคมที่สำคัญ และเมื่อพิจารณาจากข้อมูลทางประวัติศาสตร์ สามารถอธิบายลักษณะการตั้งถิ่นฐานของชุมชนได้เป็น 2 ช่วง ดังนี้

- ช่วงก่อนที่จะมีการขุดคลองลัดบางกอก พื้นที่บริเวณคลองบางกอกใหญ่เป็นพื้นที่ที่เหมาะสมสำหรับการเกษตร ชุมชนในบริเวณคลองบางกอกใหญ่มีการตั้งถิ่นฐานแบบชนบทริมน้ำ โดยเป็นกลุ่มบ้านพักอาศัยบนเรือนที่เรียงตัวกระจายเบาบางตามแนวริม 2 ฝั่งคลองโดยมีพื้นที่สวนผลไม้ถัดจากแนวบ้านเรือนลึกเข้าไปบนบก และมีคลองย่อย หรือลำกระโดงในการเข้าสู่พื้นที่สวน

- ภายหลังจากที่มีการขุดคลองลัดและการสร้างป้อมวิไชยประสิทธิ์ริมคลองลัดบางกอกในสมัยสมเด็จพระไชยราชาธิราช ส่งผลให้บริเวณย่านบางกอกกลายเป็นเมืองท่าที่สำคัญ และเป็นจุดยุทธศาสตร์ทางด้านการค้าด้วยความสะดวกในการคมนาคมที่มีเส้นทางเข้าออกได้รวดเร็ว ทำให้เริ่มมีการขยายตัวของประชากรและการตั้งถิ่นฐาน โดยมีการอพยพผู้คนและทหารมาจากกรุงศรีอยุธยาเพื่อตั้งถิ่นฐานบริเวณนี้ด้วย แต่รูปแบบการตั้งถิ่นฐานของชุมชนก็ยังไม่มีความแตกต่างจากก่อนการขุดคลองคือมีการตั้งถิ่นฐานอิงอยู่กับแนวลำคลอง จะมีเพียงการตั้งถิ่นฐานของชุมชนที่หนาแน่นขึ้นบริเวณปากคลองที่ขุดใหม่เพราะสะดวกในการติดต่อค้าขาย ส่วนตามแนวคลองที่ลึกเข้าไปมีชุมชนตั้งถิ่นฐานกระจายอยู่เบาบางและพื้นที่โดยรอบเป็นพื้นที่สวนผลไม้ ซึ่งชุมชนชาวไทยที่อาศัยอยู่ก่อนนั้นจะมีการตั้งถิ่นฐานหนาแน่นบริเวณริมคลองฝั่งธนบุรี ส่วนชาวต่างชาติที่เข้ามาติดต่อค้าขายกับกรุงศรีอยุธยาจะสร้างกลุ่มที่พักอาศัยในบริเวณใกล้ๆกับปากคลองบางกอกใหญ่

4.) ระบบการสัญจร

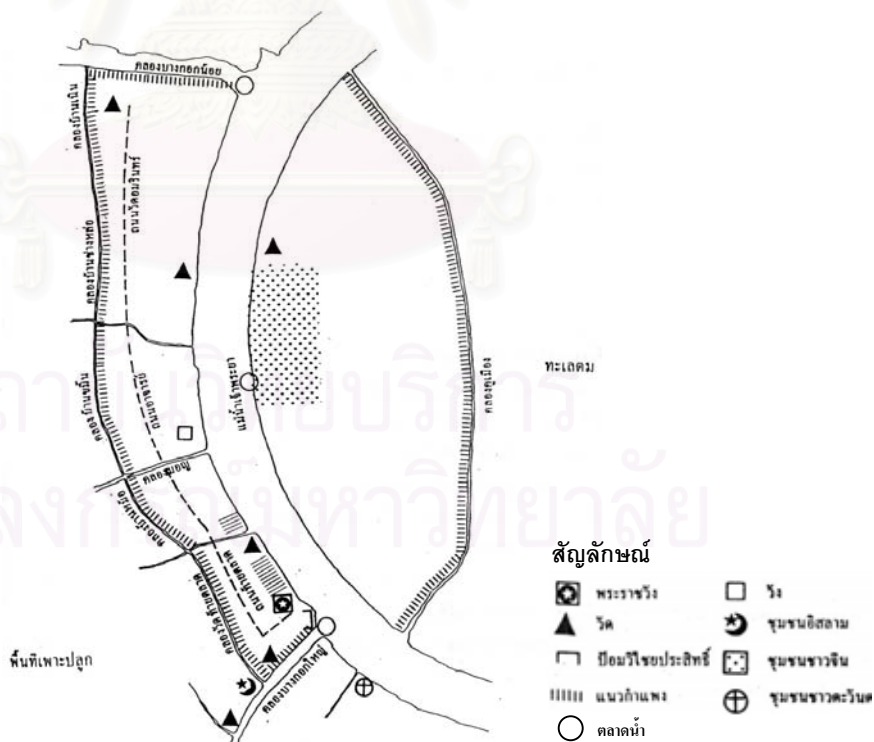
จากลักษณะการตั้งถิ่นฐานบริเวณย่านบางกอกที่เกาะตัวไปตามแนวแม่น้ำลำคลอง ซึ่งส่วนใหญ่จะกระจายตลอดแนว 2 ฝั่งคลองและตามโครงข่ายลำน้ำตามธรรมชาติที่มีอยู่มากในพื้นที่ รวมถึงคลองสายย่อย หรือ ลำกระโดงที่ขุดเข้าสู่พื้นที่เพื่อใช้น้ำในการเกษตรของชาวบ้านที่ประกอบอาชีพทำสวน ประกอบกับเส้นทางน้ำที่เปลี่ยนทิศทางการให้กระแสไม่แรงเท่าเดิมการสัญจรทางน้ำในคลองจึงทำได้สะดวกขึ้น ชุมชนที่ตั้งถิ่นฐานบริเวณนี้จึงอาศัยการสัญจรทางน้ำเป็นหลัก ทั้งการเดินทางเชื่อมต่อกันระหว่างชุมชนและการติดต่อกับพื้นที่โดยรอบ

ในขณะเดียวกันในระดับเมืองก็ใช้แม่น้ำและคลองเป็นเส้นทางในการขนถ่ายสินค้าทางการเกษตรและรับส่งสินค้าที่มาจากพื้นที่รอบนอก ทั้งจากหัวเมืองรอบนอกที่เดินทางผ่านมาตามแนวคลองที่ออกสู่หัวเมืองทางตะวันตกและทางใต้ รวมถึงเรือต่างชาติที่มาทางทะเลตามเส้นทางคลองด่านเพื่อค้าขายแลกเปลี่ยนสินค้า ส่วนการสัญจรทางบกไม่ปรากฏหลักฐานแน่ชัด สันนิษฐานว่าจะเป็นเพียงทางเดินเล็กๆ เพื่อเชื่อมต่อบริเวณที่อยู่นอกวัดเท่านั้น

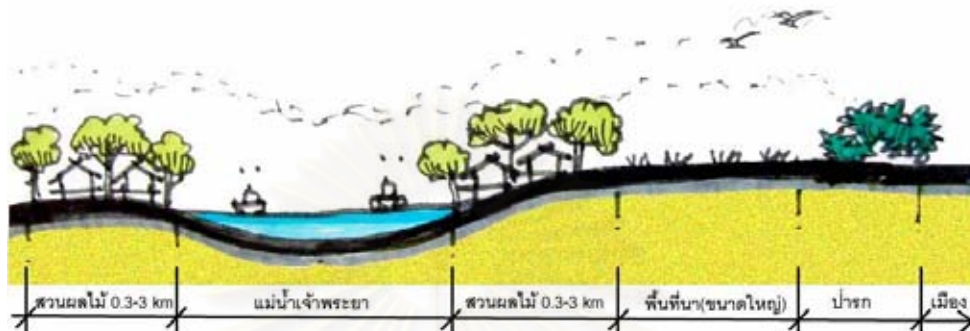
4.1.2 ช่วงที่ 2 เมืองหลวงสมัยกรุงธนบุรี (พ.ศ.2310-2325)

ในยุคสมัยกรุงธนบุรีนั้นไม่ปรากฏว่ามีการขุดคลองลัดขึ้นอีก จะมีก็เพียงการขุดคลองคูเมืองในช่วงการสถาปนากรุงธนบุรีเป็นราชธานี ทั้งนี้อาจเนื่องมาจากคลองลัดที่มีอยู่เพียงพอต่อความสะดวกในการเดินทางแก่ประชาชนที่มีจำนวนน้อยในขณะนั้น โดยในปี พ.ศ. 2310 เมื่อพม่ายึดกรุงศรีอยุธยาได้แล้ว สมเด็จพระเจ้าตากสินได้ใช้เมืองธนบุรี (แขวงวัดอรุณ เขตบางกอกใหญ่ในปัจจุบัน) เป็นที่มั่นทางทะเลรวบรวมคนไทยตีกรุงศรีอยุธยาคืนจากพม่า ครั้นเมื่อประกาศอิสรภาพแล้วจึงสถาปนาเมืองธนบุรีเป็นเมืองหลวง การขยายเมืองครั้งกรุงธนบุรีทำโดยขุดคลองเป็นคูเมืองหลังกำแพงเมืองเดิมจากคลองบางกอกใหญ่ตัดออกไปบางกอกน้อย บริเวณพื้นที่คลองบ้านหม้อ และบ้านขมิ้นในปัจจุบัน

ฝั่งตะวันออกก็ขุดคูเมืองจากแม่น้ำเจ้าพระยาด้านหลังป้อมวิฆเนศวร ไปออกแม่น้ำเจ้าพระยาตรงศาลเทพารักษ์หัวไซด (ปัจจุบันเป็นคลองคูเมืองเดิม)หลังขยายเมือง พระเจ้าตากสินโปรดให้เอาพื้นที่ในกำแพงเมืองเดิมสร้างเป็นพระราชวังที่ประทับ ยกวัดแจ้ง(วัดอรุณราชวราราม)และวัดท้ายตลาด(วัดโมลีโลกยาราม)เป็นวัดภายในพระราชวังที่ไม่มีพระสงฆ์จำพรรษา ปรับที่สวนบริเวณนอกกำแพงเมืองฝั่งตะวันตกให้เป็นที่ปลูกข้าวเลี้ยงชาวเมืองไปจนถึงทุ่งสามเสนและทุ่งบางกะปิ และที่ลุ่มน้ำท่วมขังเรียกว่า “ทะเลตม” ที่อยู่นอกกำแพงเมืองฝั่งตะวันออก(ฝั่งพระนคร)ทำเป็นผืนนากว้างใหญ่ (สุตารา สุขฉายา , 2542 : 83)ไปจนถึงกระทู้มแบน หนองบัว (แผนที่ 4.7)

จากบันทึกการเดินทางของ เจ จี เคอนิก (สุตารา สูจฉายา, 2542:33) ที่เข้ามายังสยามในต้นกรุงธนบุรี เมื่อ พ.ศ. 2311 กล่าวว่าที่บางกอกมีสวนปรากฏอยู่ตามสองฟากฝั่งแม่น้ำมีขนาดกว้าง 100-1,000 ฟุต ต่อจากนั้นไปเป็นเขตนาค้ำวกว้างไกลสุดสายตา แต่หลังจากสวนและนาออกไปเพียงไม่กี่ไกลจากตัวเมืองยังคงมีสภาพเป็นป่ารก (ภาพที่ 4.1)

ภาพที่ 4.1 ภาพจำลองลักษณะการใช้ที่ดินริมสองฝั่งแม่น้ำเจ้าพระยาในสมัยกรุงธนบุรี

ที่มา : ดัดแปลงจากบันทึกการเดินทางของเจ จี เคอนิก

บทบาทของคลองบางกอกใหญ่และชุมชนโดยรอบ

1.) ด้านเศรษฐกิจและสังคม

บริเวณปากคลองบางหลวง(คลองบางกอกใหญ่)เป็นชุมทางทางการค้าที่สำคัญ เนื่องจากเรือที่ล่องสินค้า หรือซุงที่ล่องมาจากทางเหนือ และเรือเดินทะเลจากทางใต้จะมาจอดแวะพักเพื่อขนถ่ายสินค้าและค้าขายกับกรุงธนบุรี จึงเกิดเป็นชุมชนทางการค้าขึ้น โดยเป็นเมืองท่าหน้าด่านค้าขายที่สำคัญ แต่ไม่ได้เป็นตลาดใหญ่เช่นเดิมเนื่องจากภาวะสงคราม จึงเหลือเพียงพ่อค้าชาวจีนที่ยังคงค้าขายอยู่ซึ่งตลาดใหญ่ที่สุดคาดว่าเป็นชุมชนชาวจีนบริเวณตรงข้ามพระราชวังเดิม และด้านใต้ของพระราชวังตั้งแต่ปากคลองบางกอกใหญ่ลึกเข้าไปในลำคลองเนื่องจากบริเวณนี้มีเรือแพจอดค้าขายอยู่มาก ในรูปแบบของตลาดน้ำ (ทวีเดช ทองอ่อน , 2538:79)

2.) ด้านยุทธศาสตร์ และการปกครอง

ภายหลังการสถาปนากรุงธนบุรีเป็นราชธานีแล้ว ความสำคัญของกรุงธนบุรีได้เปลี่ยนหน้าทีจากเมืองท่า และเมืองหน้าด่านที่ปกป้องกรุงศรีอยุธยาจากรุกรานทางทะเล มาเป็นราชธานีศูนย์กลางการปกครองของประเทศไทย ซึ่งสาเหตุสำคัญที่สมเด็จพระเจ้าตากสินทรงสถาปนาเมืองธนบุรีเป็นเมืองหลวง เนื่องจากเป็นพื้นที่ที่มีชัยภูมิที่เหมาะสม เป็นเมืองที่มีขนาดย่อม มีป้อมปราการมั่นคง มีระยะทางไม่ห่างไกลจากศูนย์กลางเดิมอย่างอยุธยา หากพลัดพลงจากการสงครามสามารถอพยพไปยังจันทบุรีได้ง่าย และเป็นเมืองที่ตั้งปิดปากน้ำสามารถป้องกันหัวเมืองต่าง ๆ ทางเหนือไม่ให้อาณาจักรกับต่างชาติได้โดยตรง (สุตารา สูจฉายา , 2542 : 82) ทั้งมีแม่น้ำเจ้าพระยาและคลองบางหลวง หรือ คลอง

บางกอกใหญ่ เป็นคูเมืองทางธรรมชาติ ประกอบกับการที่สมเด็จพระเจ้าตากสินทรงเชี่ยวชาญการรบทางเรือจึงนับว่าเหมาะสมอย่างยิ่งที่จะสถาปนากองธนบุรีเป็นเมืองหลวงแห่งใหม่แทนกรุงศรีอยุธยา

3.) ลักษณะการตั้งถิ่นฐานของชุมชน

เมื่อสมเด็จพระเจ้าตากสินได้รวบรวมบ้านเมืองเป็นปึกแผ่นแล้ว จึงได้เริ่มมีการตั้งหลักปักฐาน โดยสมเด็จพระเจ้าตากสินได้ตั้งพระราชวังอยู่บริเวณปากคลองคลองบางหลวง และได้พระราชทานที่ดินริมคลองบริเวณต้นคลองลึกเข้ามาให้ข้าราชการและข้าราชการบริพารตั้งบ้านเรือน จากความเข้มแข็งทางด้าน การปกครองและความเจริญทางเศรษฐกิจทำให้มีผู้คนอพยพหลากหลายเชื้อชาติเข้ามาตั้งถิ่นฐานบริเวณปากคลองและตามแนว 2 ฝั่งคลองเป็นจำนวนมาก โดยพื้นที่นอกกำแพงเมืองฝั่งตะวันออกตั้งแต่วัดสลักถึงวัดเลียบเป็นชุมชนชาวจีนและญวนแห่งใหญ่ ส่วนทางตะวันตกเป็นการตั้งถิ่นฐานของชุมชนชาวมุสลิมเก่าแก่บริเวณปากคลองบางกอกใหญ่ จีนตลาดพลูและฝรั่งกุฎีจีน

ตามคำบอกเล่าของคนในชุมชนต่างก็เล่าในลักษณะคล้ายกันว่าบรรพบุรุษของพวกตนมาตั้งถิ่นฐานบริเวณนี้ตั้งแต่เมื่อครั้งหนีพม่ามาจากอยุธยาคราวเสียกรุง (สุตารา สุจฉายา, 2542 : 85) ทั้งนี้เป็นไปตามคติเดิมจากกรุงเก่าที่ให้ชาวต่างชาติอยู่ด้านในกำแพงเมือง โดยแบ่งเป็นการตั้งถิ่นฐานตามกลุ่มเชื้อชาติได้ดังนี้

- **ชุมชนชาวจีน** เป็นชุมชนที่พระเจ้ากรุงธนบุรีโปรดให้ชาวจีนที่อพยพมาจากกรุงศรีอยุธยาตั้งบ้านเรือนอยู่บริเวณปากคลองบางกอกใหญ่ตรงกุฎีจีน บริเวณวัดกัลยาณมิตรเนื่องจากพระราชวังของพระเจ้ากรุงธนบุรีลงไปทางใต้ ส่วนใหญ่เป็นจีนฮกเกี้ยนที่มีอาชีพค้าขายทางเรือ ที่เรียกว่า “กุฎีจีน” ก็เพราะมีศาลเจ้าตั้งอยู่ นอกจากชาวจีนที่ชุมชนวัดกัลยาณมิตรแล้ว ยังมีชาวจีนอีกพวกหนึ่งเข้ามาจากเมืองเขมรที่มีส่วนช่วยยกอกู้เอกราช โดยเฉพาะจีนแต่จิวมีพระยาราชเศรษฐีเป็นหัวหน้าจึงทรงโปรดให้ชาวจีนเหล่านี้ตั้งบ้านเรือนอยู่ริมฝั่งน้ำทางฝั่งตะวันออก (ฝั่งพระนคร) ใกล้กับบริเวณที่เป็นที่ตั้งของพระบรมมหาราชวังในปัจจุบัน ภายหลังย้ายไปอยู่ที่สำเพ็งเมื่อคราวกรุงรัตนโกสินทร์ (สุตารา สุจฉายา , 2542 : 140-141)

- **ชุมชนชาวตะวันตก** จากประวัติพระศาสนจักรคาทอลิกในประเทศไทยกล่าวว่า เมื่อพระเจ้าตากสถาปนากองธนบุรีเป็นราชธานีแล้ว ในปี พ.ศ. 2312 บาทหลวงยาโกเบ กอร์ (Jacques Corre) ชาวฝรั่งเศสซึ่งเคยอาศัยอยู่ในกรุงศรีอยุธยาและพาพวกเข้ารีตหลบหนีไปอยู่เขมรเมื่อกรุงแตก ได้กลับมาพร้อมพวกเข้ารีตและได้พบหมู่คริสตังจำนวนไม่น้อยอาศัยรวมกันอยู่ใกล้ป้อมที่บางกอก จึงได้ขอพระราชทานที่ดินบริเวณนี้จากพระเจ้ากรุงธนบุรีเพื่อสร้างโบสถ์ที่ชื่อว่า “ซางตากรู๊ส” นับเป็นโบสถ์โรมันคาทอลิกเก่าแก่แห่งที่ 2 ของบางกอก (สุตารา สุจฉายา , 2542 : 141-142) เป็นภาษาโปรตุเกสแปลว่า “ไม้กางเขนศักดิ์สิทธิ์” ส่วนที่อยู่อาศัยของชาวโปรตุเกสซึ่งแต่เดิมอยู่ในค่ายรักษาป้อมเมืองบางกอกก็โปรดให้รวมตัวกันตั้งบ้านเรือนอยู่ริมแม่น้ำเจ้าพระยาได้ชุมชนกุฎีจีนต่อไป (มูลนิธิสารานุกรมวัฒนธรรมไทย , 2542:390)

- **ชุมชนมุสลิม** โดยเมื่อครั้งกรุงศรีอยุธยาเสียแก่พม่า บรรดามุสลิมที่รอดแพะเรียงรายอยู่ต้องพลัดพรากกระจัดกระจายหนีหลบซ่อนตัว ที่เหลือก็พากันอพยพลงแม่น้ำเจ้าพระยาลงมาที่กรุงธนบุรี แวะจอดแพตามคลองบางกอกน้อย คลองบางกอกใหญ่ และลี้กตามแนวคลองทั้งสองฟาก เข้าไปจนถึงตลาดพลู ส่วนใหญ่ยังคงนิยมใช้เรือแพอยู่เป็นที่จึงนิยมเรียกกันว่า “แขกแพ” ต่อมาได้ตั้งถิ่นฐานทางตอนใต้ของพระราชวังของพระเจ้ากรุงธนบุรี มีกุฎีใหญ่ หรือกุฎีต้นสน ซึ่งต่อมาได้เปลี่ยนชื่อเป็น “มัสยิดต้นสน” ส่วนแขกเจ้าเซ็นหรือนิกายชีอะห์ที่มีเชื้อสายอินเดียบอร์เนียว อาหรับ และอิหร่านได้อพยพจากกรุงศรีอยุธยาลงมาตั้งถิ่นฐานบ้านเรือนอยู่บริเวณทางด้านเหนือของพระราชวังพระเจ้ากรุงธนบุรีไปจนถึงคลองมอญมี “กุฎีเจ้าเซ็น” หรือ “มัสยิดผดุงธรรมของกุฎีเจริญพาศน์” อยู่บริเวณเชิงสะพานเจริญพาศน์

- **กลุ่มชุมชนเชื้อชาติอื่นๆ** ที่มีการตั้งถิ่นฐานบริเวณคลองบางกอกใหญ่ ได้แก่ ชุมชนชาวมอญ ซึ่งมีการตั้งถิ่นฐานอยู่บริเวณคลองมอญ และบริเวณพื้นที่จากคลองบางกอกใหญ่ไปทางคลองวัดท้ายตลาด และคลองคูเมืองเดิมในฝั่งธนบุรี ซึ่งสามารถเชื่อมต่อถึงคลองวัดอรุณและคลองมอญได้

กล่าวโดยสรุป คือ ในยุคนี้ได้มีชุมชนเข้ามาตั้งถิ่นฐานหนาแน่นมากขึ้น เป็นชุมชนที่ตั้งอยู่ริมแม่น้ำเจ้าพระยาตรงปากคลองบางกอกใหญ่บริเวณหน้าวัดอรุณราชวราราม บริเวณทางแยกคลองภาษีเจริญที่เชื่อมต่อกับคลองด้านซึ่งเป็นเส้นทางขนส่งสินค้าไปสู่อ่าวไทย อาคารบ้านเรือนในชุมชนใช้เป็นที่พักอาศัยและทำการค้าทั้งที่เป็นเรือนที่ปลูกริมน้ำและที่เป็นเรือนแพ ส่วนบริเวณคลองที่ลี้กห่างจากแม่น้ำเจ้าพระยาเข้าไปมีการตั้งถิ่นฐานของบ้านเรือนกระจายอยู่เป็นกลุ่มตามแนวคลองล้อมรอบด้วยสวนผลไม้ มีวัดตั้งอยู่บริเวณริมคลองบางกอกใหญ่ทั้งที่เป็นวัดแต่เดิมในสมัยอยุธยาและวัดที่สร้างใหม่ซึ่งแสดงถึงการขยายตัวของชุมชน โดยชุมชนที่ปรากฏในยุคนี้ประกอบด้วยกลุ่มคนหลากหลายเชื้อชาติและศาสนา ซึ่งแต่ละกลุ่มก็จะมีลักษณะแตกต่างกันไปทั้งรูปแบบสถาปัตยกรรมและวิถีชีวิต เกิดเป็นชุมชนริมคลองบางหลวงตั้งแต่นั้นเป็นต้นมา

4.) ระบบการสัญจร

การสัญจรยังคงใช้การเส้นทางน้ำเป็นหลัก ทั้งการเดินทางเชื่อมต่อบริเวณเมือง และเพื่อค้าขายกับต่างชาติ รวมถึงการสัญจรระหว่างชุมชนที่ตั้งถิ่นฐานริมคลอง ชุมชนในยุคนี้มีการตั้งถิ่นฐานหนาแน่นอยู่รอบๆ พระราชวังที่ประทับ การเดินทางในยุคนี้จึงเป็นไปในลักษณะการเดินทางในระยะใกล้ๆ ซึ่งนอกจากจะมีการขุดคูเมืองทั้ง 2 ด้านเพิ่มเป็นการขยายโครงข่ายการสัญจรทางน้ำให้มีมากขึ้นแล้ว ยังมีการกล่าวถึงการตัดถนนในกรุงธนบุรี จากจดหมายเหตุของบาทหลวงชาวฝรั่งเศสที่พำนักในกรุงธนบุรี ได้กล่าวว่า “...พระเจ้าตากสินมหาราชสร้างถนนหนทางในฤดูหนาว..” แต่ไม่ได้ระบุชัดว่าเป็นถนนที่สร้างในบริเวณไหนและใช้เพื่อกิจการใด สันนิษฐานว่า คงเป็นการสร้างทางเลียบกำแพงเมือง เริ่มจากปากคลองบางกอกใหญ่ผ่านวัดแจ้ง วัดนาค วัดบางหว้าใหญ่ ไปจนถึงวัดบางหว้าน้อย ตามแนวถนนอรุณอมรินทร์ เป็นถนนอิฐ ตะแคง แล้วโรยทราย ส่วนกว้างของถนนไม่เกิน 5 วา เพื่อใช้ในการเดินทางเชื่อมต่อกันของพื้นที่โดยรอบกำแพงเมือง

5.) องค์ประกอบทางกายภาพที่สำคัญ

ประกอบด้วย วัดที่สร้างขึ้นในยุคนี้และวัดที่มีมาแต่เดิมตั้งแต่สมัยอยุธยา (น.ณ ปากน้ำ, 2514) ที่ตั้งอยู่ริมคลองบางกอกใหญ่ ได้แก่ วัดบางแวก, วัดประดู่ฉิมพลี, วัดปากน้ำฝั่งใต้, วัดโมลีโลก, วัดหงส์รัตนาราม, วัดราชสิทธิาราม, วัดสังข์กระจาย, วัดประดู่สุวรรณาราม, วัดกำแพง

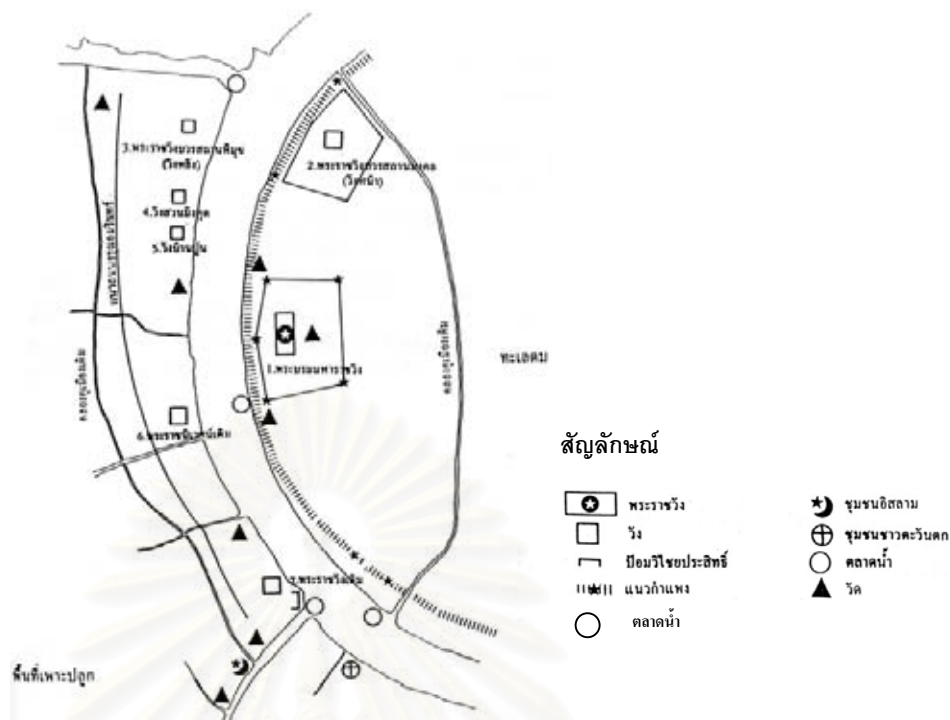
สรุปได้ว่า ในยุคนี้ชุมชนยังคงอาศัยโครงข่ายลำน้ำในการดำเนินชีวิตทั้งการตั้งถิ่นฐาน การทำการค้า การทำสวนเกษตร และการป้องกันเมือง พื้นที่โดยรอบยังคงความสมบูรณ์ทางธรรมชาติและมีการตั้งถิ่นฐานหนาแน่นบริเวณทางแยกของลำน้ำ โดยเฉพาะบริเวณปากคลองบางกอกใหญ่ในพื้นที่โดยรอบพระราชวังที่เป็นย่านบ้านเรือนของขุนนางข้าราชการบริพาร และทางแยกออกสู่คลองด้านที่เป็นจุดพักเรือ พื้นที่ถัดลึกเข้าไปในคลองเป็นชุมชนชาวสวนที่กระจายตัวแทรกอยู่ท่ามกลางสวนผลไม้ตามแนวคลอง มีพระราชวังและป้อมวิไชยประสิทธิ์เป็นศูนย์กลางในการตั้งถิ่นฐานที่สำคัญ และมีวัดเป็นศูนย์กลางของชุมชนที่อยู่ริม 2 ฝั่งคลอง

4.1.3 ช่วงที่ 3 สมัยกรุงรัตนโกสินทร์ตอนต้นในช่วงรัชกาลที่ 1-3 (พ.ศ.2325-2394)

หลังจากที่สมเด็จพระพุทธยอดฟ้าจุฬาโลกได้ทรงปราบดาภิเษกแล้ว ทรงย้ายราชธานีจากกรุงธนบุรีมาฝั่งตะวันออกคือ กรุงเทพมหานคร เนื่องจากธนบุรีเป็นเมืองนอกแตกทำให้ป้องกันข้าศึกได้ยาก เมืองฝั่งตะวันตกก็ตั้งอยู่บนท้องคุ้งน้ำเซาะดินทรุดพังอยู่เสมอและพระราชวังไม่สามารถขยายพื้นที่ออกไปได้อีก (สุดารวา สุจฉายา , 2542 : 85) ทรงสร้างพระบรมมหาราชวังใหญ่โตงดงามตามแบบอย่างพระราชวังแห่งกรุงศรีอยุธยาบนฝั่งตะวันออกของแม่น้ำเจ้าพระยา นอกจากนี้ยังโปรดให้สร้างวังพระราชทานแก่เจ้านายรวมทั้งสิ้น 8 แห่ง โดยห้าในแปดแห่งนั้นอยู่ในกำแพงเมืองเดิมฝั่งธนบุรีเป็นการเปลี่ยนแปลงพื้นที่เดิมเป็นอันมากเนื่องจากการสร้างวังทับลงไปในบ้านเรือนและชุมชนดั้งเดิม ประกอบด้วย วังสวนลั่นจี่ วังสวนมังคุด วังบ้านปูน วังพระราชนิเวศน์ (แผนที่ 4.8)

บทบาทของกรุงธนบุรีจึงลดความสำคัญลงกลายเป็นที่ตั้งของวังสำหรับรักษาพระนครทางด้านใต้ บ้านเรือนราษฎรที่เคยอาศัยอยู่เดิมในพื้นที่จึงถูกแทนที่ด้วยชุมชนป่าวไพร่ข้าทาสบริวารของวังต่าง ๆ (สุดารวา สุจฉายา , 2542 : 88)

แผนที่ 4.8 แสดงองค์ประกอบของเมืองในสมัยต้นกรุงรัตนโกสินทร์

ที่มา : แฉ่งน้อย ศักดิ์ศรี, ม.ร.ว. และคณะ.2535

บทบาทของคลองบางกอกใหญ่และชุมชนโดยรอบ

1.) ด้านเศรษฐกิจและสังคม

รายได้ส่วนใหญ่ของประเทศในยุคนั้นมาจากการค้ากับต่างประเทศ โดยเฉพาะในรัชสมัยรัชกาลที่ 3 ซึ่งการค้ากับทางจีนมีความรุ่งเรืองมาก ในขณะที่พื้นที่ฝั่งธนบุรียังคงเป็นพื้นที่ในการผลิตสินค้าทางการเกษตร มีตลาดใหญ่ในลักษณะตลาดน้ำเรือแพที่บริเวณปากคลองบางหลวง(คลองบางกอกใหญ่) บริเวณหน้าพระราชวังเดิมซึ่งเป็นชุมทางทางการค้าที่สำคัญ และเรือแพที่เคยค้าขายอยู่แต่เดิมในสวนลี้กักเข้าไปในคลอง มีตลาดของชุมชนชาวจีนบนพื้นที่ริมคลองบริเวณช่วงกลางคลอง(บริเวณแขวงตลาดพลู เขตธนบุรีในปัจจุบัน)เป็นตลาดค้าขายที่มีหามากพลูเป็นสินค้าสำคัญ มีเรือเล็กขายสินค้าล่องไปตามชุมชนที่อยู่ริมคลอง

2.) ด้านยุทธศาสตร์ และการปกครอง

ในส่วนของธนบุรีนั้นหลังจากที่ศูนย์กลางการปกครองหลักของประเทศ ได้ย้ายจากกรุงธนบุรีมาสู่กรุงรัตนโกสินทร์แล้ว กรุงธนบุรีจึงทำหน้าที่เป็นเพียงแต่ที่ตั้งของวังเพื่อวัตถุประสงค์ในการรักษาพระนครตามจุดยุทธศาสตร์ และเป็นบำเหน็จความชอบแก่ผู้ร่วมรบในการกอบกู้ชาติ ซึ่งวังเหล่านี้มีทั้งที่เป็นวังที่ประทับเดิมในสมัยพระเจ้ากรุงธนบุรี และวังใหม่ที่สร้างขึ้น ซึ่งคลองบางกอกใหญ่ยังคงทำหน้าที่เป็นคูเมืองทางธรรมชาติ และเป็นเส้นทางในการคมนาคมขนส่งที่สำคัญของฝั่งธนบุรี

3.) ลักษณะการตั้งถิ่นฐานของชุมชน

การตั้งถิ่นฐานของชุมชนที่อาศัยอยู่ริมคลองในยุคนี้ยังคงมีลักษณะที่ไม่แตกต่างจากช่วงยุคที่ผ่านมา มากนัก จะมีก็เพียงการเปลี่ยนแปลงความหนาแน่นของบ้านเรือนที่เข้ามาตั้งถิ่นฐานจากความเจริญทางการค้าและการเพิ่มขึ้นของประชากร โดยมีที่ตั้งถิ่นฐานหนาแน่นบริเวณตลาดเรือแพปากคลองและเกิดย่านตลาดการค้า อาคารบ้านเรือน มีชุมชนตั้งถิ่นฐานซึ่งสามารถจำแนกตามลักษณะเชื้อชาติได้ ดังนี้

- **ชุมชนชาวไทย** ยังคงอยู่บริเวณริมคลอง แม่น้ำ และเรือนแพในแม่น้ำเจ้าพระยา ในสมัยรัชกาลที่สองบริเวณริมแม่น้ำเจ้าพระยาใต้กุฎีจีนจนถึงคลองสาน ยังเป็นส่วนเก่าแก่มาก่อนที่ตระกูลบุญนาคจะย้ายจากพระบรมมหาราชวังเข้ามาตั้งบ้านเรือนในสมัยรัชกาลที่ 2 บ้านของตระกูลบุญนาคเรียกว่าบ้านสมเด็จ เนื่องจากเป็นบ้านของสมเด็จเจ้าพระยาถึงสามพระองค์มีอำนาจสูงสุดในรัชกาลที่ 2 ถึงต้นรัชกาลที่ 5 เสนาบดีตระกูลบุญนาคมีบทบาทในกรมพระคลังและกรมท่าซึ่งดูแลรับผิดชอบด้านการค้าและการต่างประเทศ ทำให้เป็นย่านที่คับคั่งไปด้วยชนชาติต่าง ๆ (สุตารา สุขฉายา, 2542 : 34-35)

- **ชุมชนชาวจีน** นอกจากจีนตลาดพลูแล้ว เมื่อรัชกาลที่ 1 ทรงย้ายพระนครไปฝั่งตะวันออก ชาวจีนในบริเวณกุฎีจีนพ่อค้าบางส่วนก็กลับเมืองจีน ที่เหลือบ้างก็ย้ายไปรวมกับคนจีนบริเวณตลาดน้อย ลำพัง ทำให้กุฎีจีนมีชาวจีนอาศัยเหลืออยู่น้อย ศาลเจ้าเดิม 2 หลังจึงถูกทิ้งร้างทอดทิ้งจนมาในสมัยรัชกาลที่ 3 ชาวจีนจากมณฑลฮกเกี้ยนจำนวนหนึ่งได้เดินทางมากราบไหว้เห็นว่าศาลชำรุดมากจึงรื้อศาลเจ้าเดิมแล้วสร้างใหม่อัญเชิญเจ้าแม่กวนอิมมาประดิษฐานแทน ให้ชื่อว่า “ศาลเจ้าเกียนอันเกง” (สุตารา สุขฉายา, 2542:14) ยังมีชาวจีนที่อยู่ในตำบลกุฎีจีน ซึ่งเดินทางมาค้าสำเภาภายใต้อุปถัมภ์ของกษัตริย์ในสมัยธนบุรี คือ เจ้าสัว่มัง แซ่อึ้ง (หลวงพิชัยวารี) เป็นบิดาของเจ้าพระยานิกรบดินทร์ (เจ้าสัวโต ต้นสกุลกัลยาณมิตร) สมุหนายกในสมัยรัชกาลที่ 3 เจ้าสัวอุทิศที่ดินบริเวณบ้านและซื้อที่ดินเพิ่มเติมสร้างวัดขึ้นในปี พ.ศ. 2368 แล้วถวายรัชกาลที่ 3 ให้เป็นพระอารามหลวงพระองค์จึงพระราชทานนามว่า “วัดกัลยาณมิตร”

- **ชุมชนชาวตะวันตก** ย่านกุฎีจีนเป็นศูนย์กลางของชาวตะวันตก เมื่อชาวจีนย้ายไปอยู่ฝั่งพระนคร ชาวตะวันตกที่เคยอยู่หน้าวัดพระยุทธิชัยก็ย้ายเข้ามาแทนที่ (สุตารา สุขฉายา , 2542 : 34) เป็นที่พักของชาวต่างประเทศ ราชทูต พ่อค้าที่มาจากเรือในบริเวณนี้ และมีชนนารีที่มาเผยแพร่ศาสนาโดยที่ตั้งของชุมชนชาวต่างประเทศเป็นธรรมเนียมที่ถือปฏิบัติกันในการกำหนดแหล่งที่ตั้งบ้านเรือนของชาวต่างประเทศมาตั้งแต่สมัยกรุงศรีอยุธยา ที่มักตั้งอยู่ทางด้านใต้นอกเขตของกำแพงเมืองที่เป็นทางออกสู่ทะเลหรือเป็นต้นทางที่จะให้หยุดตั้งหลักแหล่งก่อนเข้าถึงพระนคร โดยพระมหากษัตริย์โปรดเกล้าฯ ให้จัดหาที่อยู่ภายในบริเวณริมแม่น้ำเจ้าพระยาทั้งฝั่งตะวันตกและฝั่งตะวันออก (แน่นน้อย ศักดิ์ศรี , ม.ร.ว.และคณะ , 2534 : 2-37)

4.) ระบบการสัญจร

ชุมชนที่อยู่บริเวณริมคลองยังคงใช้พื้นที่ฝั่งธนบุรีอยู่เช่นเดิม และในยุคนี้ปรากฏการตัดถนนขึ้น โดยมีชื่อเรียกในหมายกำหนดการครั้งรัชกาลที่ 1 ว่าด้วยการยิงปืนในพิธีตรุษ ว่าชื่อ ถนนอาจารย์ ถนนวัดอมรินทร์ และถนนวัดโมลีโลก ซึ่งเป็นถนนสายเดียวกัน แต่ชาวบ้านเรียกชื่อต่างกันเป็นตอน ๆ คือ ตอนผ่านวัดท้ายตลาด เรียกถนนวัดท้ายตลาด หรือ ถนนวัดโมลีโลกตอนผ่านวัดอมรินทร์เรียกว่า ถนนวัดอมรินทร์ และผ่านวัดบางใหญ่ เรียกว่า ถนนอาจารย์ ทำนองเดียวกับการเรียกชื่อ คูคลองฝั่งตะวันตก ต่อจากถนนจะเป็นตรอกแคบ ๆ เป็นทางเดินเข้าสู่วัด และหมู่บ้าน สมัยนั้นชาวบ้านชาวเมืองไม่มีรถยนต์เป็นพาหนะการเดินทางอาศัยทางน้ำเป็นสำคัญ(แผนที่ 4.9) ถนนจึงสร้างไว้สำหรับขบวนแห่ ขบวนช้าง ขบวนม้า ของพระเจ้าแผ่นดินเท่านั้น(ชัย เรื่องศิลป์, 2526)

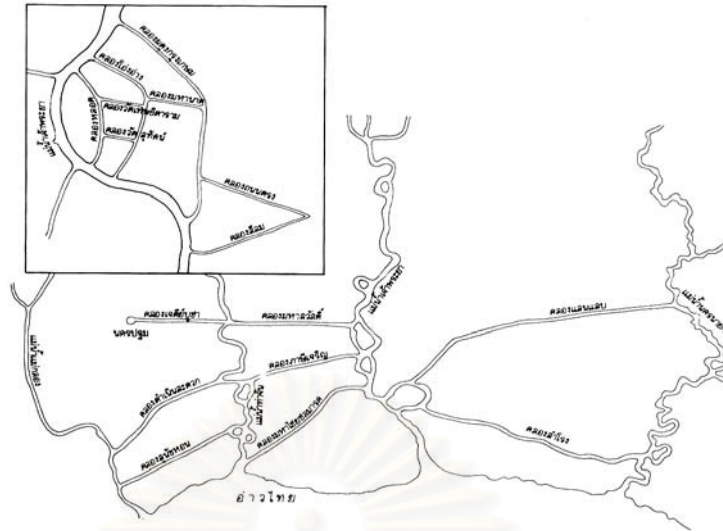

แผนที่ 4.9 แสดงคลองขุดในยุคต้นรัตนโกสินทร์ช่วงรัชกาลที่ 1-3

ที่มา ปิยนารถ บุนนาค, ดวงพร นพคุณ และสุวัฒนา ธาดานิติ, 2525

4.1.4 ช่วงที่ 4 สมัยกรุงรัตนโกสินทร์ช่วงรัชกาลที่ 4 – 7 (พ.ศ.2394-2475)

ในสมัยรัชกาลที่ 4 เป็นช่วงที่ปรับปรุงพัฒนาประเทศให้เจริญตามแบบอารยประเทศ ไทยได้ทำสนธิสัญญาบาวริงกับอังกฤษ และทำสนธิสัญญาพระราชไมตรีกับประเทศต่าง ๆ โปรดให้ส่งนักเรียนไทยไปต่างประเทศและศึกษากับมิชชันนารี ยุคนี้เป็นยุคการค้าเสรี การค้าขายเจริญรุ่งเรือง มีการขุดคลองเพื่อขนส่งอ้อยและน้ำตาลจากแหล่งผลิตใหญ่แถบแม่น้ำนครไชยศรีเข้าสู่พระนคร เช่น “คลองภาษีเจริญ” ขุดในปี พ.ศ. 2410 จากคลองบางกอกใหญ่ริมวัดปากน้ำไปออกแม่น้ำท่าจีน ที่ตำบลดอนไก่ดี การขุดคลองเพื่อเปิดพื้นที่เกษตรกรรมใหม่ โดยจ้างชาวจีนขุดคลองมหาสวัสดิ์ผ่านที่รกร้างไปออกแม่น้ำท่าจีน เพื่อให้ราษฎรทำนา(แผนที่ 4.10) มีการสร้างถนนสายแรกขึ้นในพระนคร คือ ถนนพระราม 4

แผนที่ 4.10 แสดงคลองชุดภาวะเจริญในสมัยรัชกาลที่ 4 ภายหลังสนธิสัญญาเบาริง
ที่ มา ปียนารถ บุนนาค, ดวงพร นพคุณ และสุวีธนา ธาดานิติ, 2525

ในรัชกาลที่ 5 มีการขุดคลองสายใหม่และซ่อมแซมคลองสายเดิมเพื่อเชื่อมโยงโครงข่ายคมนาคมทางน้ำ และเปิดพื้นที่เพาะปลูกใหม่อย่างกว้างขวาง เฉพาะในเขตกรุงธนบุรีมีการขุดคลองเพิ่มอีก 2 คลอง คือ คลองทวีวัฒนา และคลองนราภิรมย์ (แผนที่ 4.11) การค้าเสรีอันเนื่องมาจากสนธิสัญญาบาวริง เสริมการเติบโตของตลาดข้าวไทยทำให้เกิดโรงสีข้าวตามมาเป็นจำนวนมาก โดยเฉพาะช่วงปลายรัชกาลที่ 4 ตลอดสองฝั่งแม่น้ำเจ้าพระยาทางด้านใต้ของพระนครซึ่งเป็นย่านพักอาศัยของชาวต่างชาติมีโรงสีไฟตั้งกระจายอยู่เป็นจำนวนมาก และลามเข้าไปในลำคลองใหญ่ ๆ โรงสีส่วนใหญ่เป็นของพ่อค้าคหบดีชาวจีน ตั้งอยู่ริมแม่น้ำเจ้าพระยาตั้งแต่คลองสานไปจนถึงย่านราษฎร์บูรณะ และในคลองใหญ่ ๆ เช่น คลองบางกอกใหญ่ (สุดารา สุจฉายา , 2542 : 41-47)

แผนที่ 4.11 แสดงคลองชุดในสมัยรัชกาลที่ 5

ที่ มา ปียนารถ บุนนาค, ดวงพร นพคุณ และสุวีธนา ธาดานิติ, 2525

นอกจากนี้ยังมีการสร้างทางรถไฟขึ้นในสมัยรัชกาลที่ 5 แต่การพัฒนาต่างๆเกิดในฝั่งกรุงรัตนโกสินทร์ที่มีทิศทางการขยายตัวเมืองออกไปทางด้านเหนือ ตะวันออก และได้ ตามแผนนำการพัฒนาของการสร้างพระราชวัง วังเจ้านาย คูคลอง ถนนหนทางเป็นส่วนใหญ่ ส่วนพื้นที่ทางฝั่งตะวันตก(ฝั่งธนบุรี)นั้นยังคงสภาพเป็นพื้นที่สวนเช่นเดิม เกิดการพัฒนาบ้านเมืองตามอย่างชาติตะวันตกแต่ไม่ส่งผลต่อการเปลี่ยนแปลงสภาพวิถีชีวิตความเป็นอยู่ของผู้คนมากนัก ฝั่งธนบุรีจึงยังคงเป็นเมืองที่เรียบง่าย พึ่งพาการเกษตร และประโยชน์จากแม่น้ำลำคลอง

ในช่วงรัชกาลที่ 7 (พ.ศ.2473-2475) เมืองธนบุรีมีการเปลี่ยนแปลงอย่างมาก สภาพเศรษฐกิจโดยทั่วไปของประเทศตกต่ำจากสภาวะวิกฤติเศรษฐกิจที่ตกต่ำทั่วโลกซึ่งเป็นผลต่อเนื่องจากการเกิดสงครามโลกครั้งที่ 1 เมื่อในรัชสมัยของรัชกาลที่ 6 ส่วนการค้ากับต่างประเทศในขณะนั้นก็อยู่ในมือของพ่อค้าจีน อินเดีย และชาวยุโรปเสียเป็นส่วนใหญ่ และใน พ.ศ. 2474 ที่ดินของตระกูลขุนนาคถูกเวนคืนโดยผ่าแยกที่ดินของสมเด็จพระยามหาศรีสุริยวงศ์(ช่วง)กับสมเด็จพระยาบรมมหาประยูรวงศ์(ดิศ) เพื่อสร้างสะพานพระพุทธยอดฟ้าเชื่อมต่อเมืองธนบุรีกับกรุงเทพฯ พร้อมกับตัดถนน 11 สาย ทำให้กรุงธนบุรีมีความเจริญขึ้นโดยเฉพาะย่านบ้านสมเด็จพระเจ้าบรมวงศ์เธอกรมพระยาเทวัญวิมลคุณากร เนื่องจากสามารถเชื่อมต่อกับ ย่านพาหุรัด สำเพ็ง ราชวงศ์ ทรวงวด ได้สะดวก ซึ่งการเชื่อมต่อทั้งสองฝั่งเข้าด้วยกันโดยสะพานพุทธ ทำให้บทบาทของการพัฒนาในฝั่งธนบุรีก็สัมพันธ์เกี่ยวเนื่องกับฝั่งพระนครมากขึ้นตามลำดับ

บทบาทของคลองบางกอกใหญ่และชุมชนโดยรอบ

1) ด้านเศรษฐกิจและสังคม

ยุคนี้เริ่มมีการเข้ามาลงทุนของกิจกรรมทางอุตสาหกรรม เช่น โรงสีข้าว อู่ต่อเรือ เกิดสถานกงสุลต่าง ๆ ความเจริญเกาะตัวอยู่แถบหน้าวัดประยูร ซึ่งเป็นที่อยู่ของขุนนางตระกูลขุนนาคไปจนถึงคลองสาน สินค้าเกษตรเป็นสินค้าหลักที่มาจากการทำสวนผลไม้ของชุมชนบริเวณคลองบางกอกใหญ่ มีตลาดเป็นที่ค้าขายแลกเปลี่ยน มีระบบการค้าขายแลกเปลี่ยนที่ชัดเจนมากขึ้นจากการขยายตัวของเศรษฐกิจของพื้นที่ที่มีมากขึ้นโดยมีพื้นที่บริเวณปากคลองบางกอกใหญ่และบริเวณตลาดพลูที่เป็นย่านการค้าแต่เดิม

2) ด้านยุทธศาสตร์ และการปกครอง

ในช่วงสมัยรัชกาลที่ 5 เมืองธนบุรีมีฐานะขึ้นกับมณฑลกรุงเทพมหานคร เมื่อปี พ.ศ. 2458 ในรัชสมัยรัชกาลที่ 6 ได้ประกาศยกเลิกมณฑลกรุงเทพมหานคร และแบ่งเขตกรุงเทพฯออกเป็น 2 จังหวัด คือ ฝั่งตะวันออกเป็นจังหวัดพระนคร และฝั่งตะวันตกเป็นจังหวัดธนบุรีแต่การบริหารก็ยังคงรวมอยู่กับจังหวัดพระนคร และการพัฒนาความเจริญในด้านต่างๆของบ้านเมืองทั้งการตัดเส้นทางคมนาคมทางบก และการขุดคลองเพิ่มหลายสาย ซึ่งการกลับเข้ามามีความเชื่อมโยงทางด้านการบริหารปกครองมีส่วนสำคัญในการทำให้การพัฒนาเมืองขยายจากฝั่งพระนครมายังพื้นที่ธนบุรี

3) ลักษณะการตั้งถิ่นฐานของชุมชน

เริ่มมีการเวนคืนที่ดินเพื่อเป็นสถานที่ราชการในรัชกาลที่ 5 เช่น การเวนคืนที่ริมคลองบางกอกน้อยซึ่งเดิมเป็นที่อยู่ของมุสลิมเพื่อสร้างทางรถไฟสายใต้ เวนคืนที่วังหลังเพื่อสร้างเป็นโรงพยาบาลศิริราช พระราชทานที่ดินสร้างกรมทหารเรือซึ่งทำให้มีการเวนคืนและขายที่เพื่อขยายกรมทหารเรือออกไป ทางฝั่งธนบุรีมีการเกลี้ยถนนวัดอรุณอมรินทร์เพื่อให้สะดวกขึ้น ต่อมาเมื่อมีการสร้างสะพานพระพุทธยอดฟ้าจุฬาโลกขึ้นในสมัยรัชกาลที่ 7 นั้นได้ทำให้พื้นที่ทั้งสองฝั่งเชื่อมต่อกันฝั่งพระนคร และฝั่งธนบุรี รูปแบบการขยายตัวของชุมชนในฝั่งพระนครก็ได้ข้ามตามสะพาน และเส้นถนนมา

โดยบริเวณที่สะพานตัดผ่านเข้าไปเดิมเป็นชุมชนย่านขุนนางเก่า ที่แต่เดิมเป็นการขยายตัวที่ยึดเอาจวนขุนนางผู้เป็นนายเป็นศูนย์กลางแล้วขยายตัวไปตามแนวลำคลอง แต่เมื่อสะพานพุทธตัดผ่านเข้าไปในพื้นที่ชุมชนเดิม ชุมชนก็เปลี่ยนรูปแบบการตั้งถิ่นฐานเป็นการขยายตัวตามแนวถนน มีย่านการค้าบริการขึ้นในสองฝั่งถนนเชิงสะพานพุทธ ชุมชนเริ่มมีการตั้งถิ่นฐานตามเส้นทางถนนที่ตัดเข้ามาใหม่ แต่สภาพการตั้งถิ่นฐานของชุมชนริมคลองยังไม่ได้รับผลกระทบมากนัก เนื่องจากถนนที่ตัดขึ้นนั้นไม่ได้ตัดเข้าสู่พื้นที่ชุมชนที่อยู่ริมคลองโดยตรง การตั้งถิ่นฐานของชุมชนริมคลองบางกอกใหญ่ส่วนใหญ่จึงยังคงมีลักษณะของชุมชนที่หันหน้าเข้าสู่คลองและใช้พื้นที่โดยรอบในการเกษตร และมีการตั้งกิจการทางอุตสาหกรรม เช่น โรงสีข้าว โรงปูนขาว บริเวณพื้นที่ปากคลองและบริเวณตลาดพลูที่เป็นย่านการค้า

นอกจากนี้จากหลักฐานแผนที่ประกาศเขตหวงห้ามเพื่อวางแนวการสร้างเส้นทางคมนาคมปี 2471 (ดูภาพที่) พบว่า พื้นที่ที่ทางการประกาศเป็นที่รองรับการสร้างทางคมนาคมทางบกนั้น เป็นพื้นที่ริมน้ำตามแนวแม่น้ำเจ้าพระยา และตามลำคลองทั้งบางกอกใหญ่และคลองชักพระ แม้จะไม่ปรากฏการก่อสร้างจริงตามแนวที่ปรากฏในแผนที่ แต่สันนิษฐานว่า เป็นการวางแผนการสร้างเส้นทางโดยอิงกับสภาพการตั้งถิ่นฐานของชุมชนที่มีอยู่หนาแน่นบริเวณริมคลองแต่เดิมนั่นเอง ในยุคนั้นมีชุมชนตั้งถิ่นฐานซึ่งสามารถจำแนกตามลักษณะเชื้อชาติได้ ดังนี้

1. ชุมชนชาวไทย ที่อยู่อาศัยของชาวไทยดั้งเดิมบริเวณกรุงธนบุรียังคงมีความเป็นอยู่ในลักษณะเดิม โดยมากจะตั้งบ้านเรือนอยู่ทางด้านใต้ของพระราชวังเดิม ตั้งแต่วัดกัลยาณมิตรลงไปจนถึงวัดประยูรวงศาวาส วัดพิชัยยาติการาม ส่วนผู้ที่อาศัยในคลองบางกอกใหญ่ส่วนมากเป็นบ้านเรือนของบรรดาขุนนางและข้าราชการในรัชกาลก่อน ๆ ตั้งแต่สมัยพระเจ้าตากสินมหาราชเป็นบ้านของผู้ที่มีฐานะดีอยู่ ส่วนมากจะอยู่ติดกับคลองเพื่อสะดวกในการคมนาคมใช้สอย ทั้งในการอุปโภคและ บริโภค ส่วนพื้นที่หลังบ้านยังคงเป็นทำสวนผลไม้และ สวนพลู

2. ชุมชนชาวจีนที่เข้ามาตั้งถิ่นฐานทางฝั่งธนบุรีมี 3 ชุมชนใหญ่ ๆ คือ

เรือนแพบริเวณ 2 ฝั่งแม่น้ำเจ้าพระยาช่วงกรุงรัตนโกสินทร์และกรุงธนบุรี เป็นบริเวณที่มีเรือแพจอดเรียงรายไปตลอดแนว ขนาดของเรือนแพเหล่านี้จะมีขนาดใกล้เคียงกัน คือประมาณ 30-40 ฟุต เป็นเรือนแฝดชั้นเดียว ฝาขัดแตะมีหลังคามุงจาก โดยเรือนแพเกือบทั้งหมดเป็นที่ทำการค้าของชาวจีน ชุมชนเรือนแพเหล่านี้ปรากฏให้เห็น จนกระทั่งกลางสมัยรัชกาลที่ 5 ซึ่งในตอนปลายรัชกาล เมื่อมีการ

พัฒนาการคมนาคมทางบก มีการตัดถนนสายใหม่ ๆ ขึ้น ชุมชนริมน้ำเหล่านี้ได้ย้ายไปปลูกสร้างบ้านเรือนตามแนวถนนที่ตัดขึ้นใหม่ (สาวิตรี ทัพพะสุต, 2527)

บริเวณตลาดพลู คลองบางกอกใหญ่ ชุมชนชาวจีนที่อยู่บริเวณนี้ จะตั้งร้านค้าขายของอยู่อย่างถาวร บางส่วนพ่ายเรือเร่ขายของในคลองหาเลี้ยงชีพ โดยจะขายพวกสินค้าประเภทอาหารเป็นส่วนใหญ่ นอกจากนี้ยังมีชาวจีนที่ทำการเกษตรโดยปลูกพริก ซึ่งนับว่าเป็นชุมชนจีนชุมชนเดียวที่ทำการเกษตรกรรม บริเวณริมแม่น้ำเจ้าพระยาทางตอนใต้บริเวณวัดทองบน (วัดทองธรรมชาติ) กับวัดทองล่าง (วัดทองนพคุณ) ตรงข้ามลำเพ็ญ กับท่าน้ำทรงสวัสดิ์ (ทรงวาด) ของฝั่งพระนคร บริเวณนี้เป็นย่านขนส่งสินค้าออกต่างประเทศที่สำคัญที่เรียกว่า “ฮวยจิ้นลั้ง” หรือ “ท่าเรือกลไฟ” มีท่าเรือขนส่งสินค้า โรงสีข้าว โรงปูนขาว โดยจะมีสาขาสำนักงาน และร้านค้าปลีกอยู่ทางฝั่งลำเพ็ญ

3. ชุมชนชาวมุสลิม ชุมชนชาวมุสลิมที่อาศัยอยู่ฝั่งกรุงธนบุรีนั้น มีมาตั้งแต่สมัยพระเจ้ากรุงธนบุรีโดยมีการตั้งชุมชนอยู่ที่ปากคลองบางกอกใหญ่ มีมัสยิดต้นสนเป็นมัสยิดประจำชุมชน และอีกพวกหนึ่งเป็นชาวมุสลิมนิกายสุหนี่ ที่มีเชื้อสายจากเปอร์เซีย (อิหร่าน) อยู่บริเวณปากคลองบางกอกน้อย บริเวณสถานีรถไฟบางกอกน้อยในปัจจุบัน จนกระทั่งในสมัยรัชกาลที่ 5 มีพระราชดำริที่จะสร้างทางรถไฟจึงพระราชทานที่ดินในการสร้างมัสยิดและโรงเรียนประจำชุมชน

4) ระบบการสัญจร

สมัยรัชกาลที่ 5 เริ่มมีเรือกลไฟรับส่งผู้โดยสารระหว่างท่าเรือต่าง ๆ ทำให้การติดต่อสื่อสารระหว่างฝั่งกรุงเทพฯ และธนบุรีมีความสะดวกขึ้น ท่าเรือที่สำคัญในย่านกุฎีจีน สมัยนี้ ได้มีการตัดถนนเพิ่มขึ้นหลายสายในฝั่งพระนคร เช่น ถนนลำเพ็ญ ถนนเยาวราช ราชวงศ์ นอกจากนี้ชาวยุโรปยังได้ร่วมลงทุนขอเปิดสัมปทานเดินรถรางขึ้นเป็นครั้งแรก เส้นทางจากศาลเจ้าพ่อหลักเมืองไปตามถนนเจริญกรุงแล้วไปสุดสายที่ถนนตก มีการสร้างอาคารประเภทตึกแถว 2 ชั้น ชั้นเดียวบ้าง และเรือนพักอาศัยกึ่งร้านค้า ตามแนวถนนที่สร้างขึ้นใหม่ (มาริษา เกษรกุล, 2540 : 98)

สมัยรัชกาลที่ 6 มีการสร้างสะพานที่มีชื่อขึ้นต้นว่า “เจริญ” และได้สร้างสะพานข้ามคลองบางกอกใหญ่เป็นคอนกรีต เชื่อมธนบุรีฝั่งเหนือและฝั่งใต้เข้าด้วยกันที่ถนนอิสรภาพ คือ “สะพานเจริญพาศน์ 33” และสร้างสถานีรถไฟสายแม่กลองที่อำเภอคลองสาน (วงเวียนใหญ่) และมีการสร้างสะพานข้ามแม่น้ำเจ้าพระยาขึ้นเป็นแห่งแรกที่สะพานพระราม 6 โดยโปรดเกล้าฯ ให้เป็นสะพานรถไฟระหว่างกรุงเทพฯ กับหัวเมืองต่าง ๆ เปิดใช้ในปี พ.ศ. 2469 (ปวรรรณ ตันตยานุสรณ์และคณะ, 2542 : 12)

ในสมัยรัชกาลที่ 7 ช่วงปี พ.ศ. 2449-2461 เกิดการเปลี่ยนแปลงสำคัญขึ้น คือ การสร้างสะพานพระพุทธยอดฟ้าจุฬาโลกซึ่งนำไปสู่การสร้างสะพานข้ามเจ้าพระยาอีกหลายสะพาน รวมถึงการตัดถนนสายต่างๆในพื้นที่ฝั่งธนบุรีในช่วงเวลาต่อมา

4.1.5 ช่วงที่ 5 ช่วงหลังการเปลี่ยนแปลงการปกครอง-ปัจจุบัน (พ.ศ.2475-ปัจจุบัน)

การเปลี่ยนแปลงการปกครองในปี พ.ศ. 2475 จากระบบสมบูรณาญาสิทธิราชย์มาเป็นระบอบประชาธิปไตยโดยคณะราษฎรเป็นจุดเริ่มต้นของเปลี่ยนแปลงแนวความคิด การปกครอง การเมือง เศรษฐกิจ และสังคมของไทยในเวลาต่อมา การพัฒนาประเทศในยุคนี้จึงเป็นการดำเนินตามแบบอย่างตะวันตก มีการตัดถนนเพิ่มขึ้นมากมายในย่านฝั่งธน แม้จะมีการชะงักของการพัฒนาเมืองในช่วงภาวะสงครามโลกครั้งที่ 2 ที่เกิดขึ้นในช่วงปี พ.ศ.2482-2488 แต่เมื่อสงครามยุติลง การพัฒนาเมืองและการตั้งถิ่นฐานได้มีการขยายตัวต่อเนื่องไปตามแนวเส้นทางถนนที่เพิ่มมากขึ้นเรื่อยๆ ราว พ.ศ.2500 เป็นต้นมา

อาคารบ้านเรือนและย่านการค้าใหม่ๆ รวมถึงสถานที่สำคัญของรัฐมีการตั้งเกาะตัวไปตามถนน (สุดารดา สุขฉายา . 2542 : 51-57)เกิดรูปแบบการตั้งถิ่นฐานริมถนนเส้นทางที่เกิดขึ้นซึ่งหลายส่วนก็ได้พัฒนาเป็นย่านการค้าสมัยใหม่ริมถนน ซึ่งก็ยิ่งเพิ่มค่านิยมในความเจริญจากถนนเส้นทาง ทางบกมากยิ่งขึ้น มีการสร้างบ้านแปงเมืองตามกระแสวัฒนธรรมต่างถิ่นที่เข้าสู่ประเทศไทย ทั้งโดยคนไทยด้วยกันเอง และด้วยชาวต่างชาติที่นำเข้ามา ส่งผลต่อการเปลี่ยนแปลงองค์ประกอบของเมืองและการตั้งถิ่นฐานของชุมชนจากเดิมมาก ทั้งจากเปลี่ยนแปลงรูปแบบการคมนาคมจากทางน้ำมาเป็นทางบก การตัดถนน การขุดคูคลอง ผังเมือง รูปแบบสถาปัตยกรรม สภาพแวดล้อม และสภาพการดำเนินชีวิตที่แปรเปลี่ยนไปตามยุคสมัย

บทบาทของคลองบางกอกใหญ่และชุมชนโดยรอบ

1) ด้านเศรษฐกิจและสังคม

ชุมชนบริเวณคลองบางกอกใหญ่นั้น สร้างอาชีพและรายได้จากการขายผลิตผลทางการเกษตร และการค้าโดยอาศัยเส้นทางขนส่งทางน้ำ จนต่อเมื่อมีการสร้างสะพานข้ามแม่น้ำเจ้าพระยาเชื่อมพื้นที่ฝั่งพระนครกับฝั่งธนบุรีตลอดจนการพัฒนาที่เกิดขึ้นอย่างรวดเร็ว มีการเพิ่มขึ้นของความหนาแน่นประชากรที่อพยพเข้ามาตั้งถิ่นฐานเพิ่มมากขึ้น เศรษฐกิจของพื้นที่ก็เปลี่ยนไปเป็นการค้าและบริการมากขึ้น แต่สินค้าที่สำคัญก็ยังคงเป็นสินค้าทางการเกษตรเช่นเดิม เนื่องด้วยชุมชนที่อาศัยนั้นเป็นชาวสวน ทุเรียนมาแต่เดิม มีเรือล่องค้าขายผ่านไปมาตลอดวัน และยังมีย่านตลาดของชาวจีนค้าขายปนเปออยู่ด้วย

“...เกี่ยวกับการค้าของพวกบ้านริมคลองบางหลวงนั้น แบ่งออกได้เป็น 2 พวกคือ พวกขายส่งกับพวกขายของเร่ พวกขายส่งจะนำผลไม้ตามฤดูกาลในสวนตนเอง หรือจากที่อื่นนำไปส่งยังตลาดที่มีเจ้าประจำอยู่เช่น ท่าเตียน ส่งเสร็จแล้วก็ซื้อสินค้าอื่นกลับมา ไม่มีการขายปลีก วันหนึ่งจะส่งครั้งเดียวอีกพวกหนึ่งคือพวกขายเร่ จะลงเรือขายตามบ้านเรือยไปทั้งวันหรือจนกว่าสินค้าจะขายหมดล้า...”

(กาญจนาศพนธ์ , 2514)

จนปัจจุบันเมื่อการพัฒนาเมืองเปลี่ยนจากคลองนำไปเป็นถนนนำ การเปลี่ยนแปลงรูปแบบการตั้งถิ่นฐานจากที่พักแบบบ้านเดี่ยวริมน้ำที่มีสวนเกษตรล้อมรอบเปลี่ยนเป็นย่านที่พักอาศัยแบบกลุ่มที่รองรับการอพยพเข้ามาของแรงงานที่เข้ามาตามการเกิดใหม่ของกิจกรรมการค้าที่เน้นการบริการและการผลิตด้วยกระบวนการทางอุตสาหกรรม ความต้องการสินค้าเพื่อการดำรงชีพมีมากขึ้น สินค้าจากภาคอุตสาหกรรมจึงเข้าได้เข้าแทนที่สินค้าทางการเกษตรเพื่อตอบสนองรูปแบบการใช้ชีวิตแบบสมัยใหม่ รูปแบบการค้าที่ทางน้ำภายในคลองจึงค่อยๆหมดความสำคัญลงและเลือนหายไปจากความทรงจำของผู้คนที่อยู่อาศัยริมคลองบางกอกใหญ่ไปทุกขณะ

2) ด้านยุทธศาสตร์ และการปกครอง

ในปี พ.ศ. 2476 หลังเปลี่ยนแปลงการปกครองมหาราชประกาศยกเลิกมณฑลต่าง ๆ ทั่วประเทศเปลี่ยนเป็นจังหวัดและอำเภอ และประกาศพระราชบัญญัติจัดระเบียบเทศบาล ซึ่งจังหวัดธนบุรีได้จัดตั้งเทศบาลธนบุรีขึ้น เมื่อวันที่ 1 เมษายน พ.ศ. 2480 มีที่ทำการอยู่ที่บ้านเจ้าจอมพิศข้างวัดประยูรวงศาวาสริมแม่น้ำเจ้าพระยา ต่อมาในวันที่ 21 ธันวาคม พ.ศ. 2514 ได้มีประกาศคณะปฏิวัติให้รวมจังหวัดพระนครและธนบุรีเข้าด้วยกันเรียกว่า “นครหลวงกรุงเทพธนบุรี” มีฐานะเป็นจังหวัดหนึ่ง และเมื่อพ.ศ. 2518 ได้มีแบ่งเขตการปกครองออกเป็นแขวง และเขต มีผู้ว่าราชการกรุงเทพมหานครปกครองวาระละ 4 ปี และมีผู้อำนวยการเขตเป็นผู้ดูแลเขตต่างๆ คลองบางกอกใหญ่จึงได้เปลี่ยนบทบาทตัวเองจากเดิมที่เป็นคูเมืองทางธรรมชาติ ในการป้องกันพระนคร มาเป็นแนวแบ่งเขตการปกครองของพื้นที่คลอง 2 ฝั่ง

3) ลักษณะการตั้งถิ่นฐานของชุมชน

แนวถนนที่ตัดใหม่ได้เปิดพื้นที่ทำให้มีการขยายย่านพักอาศัยเดิมในบริเวณที่ตัดถนนผ่านไปใหญ่ขึ้น และได้สร้างย่านพาณิชย์กรรมใหม่ขึ้นบริเวณสองฝากถนนที่ตัดผ่านเข้าไปแทนที่การตั้งถิ่นฐานแบบเดิมที่อยู่กับคลอง แต่ความเจริญที่กำลังจะพัฒนาตัวขึ้นต้องหยุดชะงักในช่วงสงครามโลกครั้งที่ 2 ซึ่งตัวสะพานพุทธเองก็ได้รับการเสียหายอย่างหนัก จนเมื่อจบสงครามลงอีกหลายปีจึงได้มีการซ่อมแซมและพื้นที่ก็กลับมาเจริญขึ้นดังเดิมโดยมีการขยายตัวของชุมชนขึ้นอย่างรวดเร็ว แต่แม้ว่าย่านการค้าเชิงสะพานพุทธจะเจริญขยายตัวมากขึ้นเพียงใด ก็ยังน้อยกว่าการขยายตัวของชุมชนในย่านตลาดพลูที่เป็นชุมชนย่านการค้าดั้งเดิม ซึ่งมีร้านค้าปลูกติดกันหนาแน่นกว่า มีข้าวของขายมากกว่า(สุตารา สุขฉายา, บรรณานิการ, 2542) พื้นที่ถัดจากตลาดพลูออกมาเป็นลานกว้างยาวไปตามริมคลองเป็นที่ขายพลู มีเรือจอดเรียงราย ขนแข่งพลูขึ้นลงกันชุลมุน(ศิลปวัฒนธรรมฉบับพิเศษ . 2529:41)ซึ่งทิศทางการขยายตัวของเมืองทางฝั่งธนบุรีในยุคนี้แตกต่างจากฝั่งพระนครคือ ไม่ได้มีพระราชวัง วังเจ้านาย หรือ คูคลอง เป็นแกนนำในการพัฒนา แต่เป็นการขยายตัวตามแกนถนนที่ตัดขึ้นทั้งสิ้น ชุมชนดั้งเดิมที่เคยอาศัยอยู่เริ่มมีการย้ายเข้ามาของแรงงานและกลุ่มคนภายนอก

4) ระบบการสัญจร

ด้านการคมนาคมหลังปีพ.ศ. 2475 เริ่มมีการตัดถนนซอยขึ้นในพื้นที่ฝั่งธนบุรีมากขึ้น ถนนที่ตัดขึ้นในยุคนี้มีที่สำคัญ 4 สาย คือ ถนนสมเด็จพระยาตากสินที่วงเวียนเล็ก ถนนเจ้ากรุงธน (ปัจจุบันคือถนนอิสรภาพ) ตัดที่สี่แยกบ้านแขก ถนนลาดหญ้าตัดที่วงเวียนใหญ่ และถนนประชาธิปไตย กว้าง 40 เมตร ยาว 4,900 เมตร เริ่มจากลาดสะพานไปจดคลองดาวคะนอง ตัดในราวปีพ.ศ.2510

ถนนทั้ง 4 สายนี้เป็นที่รวมการสัญจรจากถนนย่อยและทางเดิน จากจุดต่างๆ ของแม่น้ำเจ้าพระยา คลองบางกอกใหญ่ คลองบางกอกน้อย ลำเลียงมาสู่ถนนประชาธิปไตย เพื่อข้ามฝั่งเข้าสู่ฝั่งพระนครต่อไป และมีการสร้างสะพานพระปกเกล้าข้ามจากฝั่งพระนครสู่ถนนประชาธิปไตยฝั่งธนบุรีในช่วงหลังปีพ.ศ. 2520 และการตัดถนนอรุณอมรินทร์ตัดใหม่ที่แล้วเสร็จในปีพ.ศ.2542 ส่งผลต่อการเปลี่ยนแปลงสภาพพื้นที่ชุมชนและการคมนาคมในพื้นที่

นอกจากนี้ยังมีการตัดถนนเพื่อรองรับการขยายตัวของเมืองในอนาคตอีกหลายสายด้วยกันคือ ถนนเชียงใหม่ ถนนตลาดพลู ถนนเทศบาลสาย 123 ถนนท่าดินแดง ถนนบางแก้ว ถนนโพธิ์สามต้น ถนนวังเดิม และถนนวังหลัง โดยชื่อถนนทางฝั่งธนบุรีที่ตัดขึ้นมาใหม่นี้แสดงให้เห็นถึงพระปรีชาสามารถของพระมหากษัตริย์ไทย ซึ่งเป็นชื่อสถานที่ หรือสมรภูมิที่พระบาทสมเด็จพระเจ้าตากสินมหาราช และพระบาทสมเด็จพระพุทธยอดฟ้าจุฬาโลกมหาราช ทรงทำการรบพุ่งกับพม่า และได้รับชัยชนะจนเป็นเอกราชมาจนทุกวันนี้

สถาบันวิทยบริการ
จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย

ตารางที่ 4.1 สรุปพัฒนาการการครองและชุมชนริมคลองบางกอกใหญ่

ลักษณะของพื้นที่	ยุคสมัย				
	กรุงศรีอยุธยา (พ.ศ.1893 - 2310)	กรุงธนบุรี (พ.ศ.2310 - 2325)	รัตนโกสินทร์ ร.1-ร.3 (พ.ศ.2325 - 2394)	รัตนโกสินทร์ ร.4-ร.7 (พ.ศ.2394 - 2475)	หลังเปลี่ยนการปกครอง (พ.ศ.2475-ปัจจุบัน)
เหตุการณ์สำคัญ	ชุดคลองลัดบางกอกทำให้แม่น้ำเจ้าพระยากลายเป็นคลอง และเกิดเป็นชุมชนย่านบางกอก	สถาปนากรุงธนบุรีเป็นราชธานี มีการปรับพื้นที่โดยรอบรองรับการเป็นราชธานีเกิดชื่อเรียก คลองบางหลวง	สถาปนากรุงรัตนโกสินทร์เป็นราชธานี อยู่ฝั่งตะวันออกของแม่น้ำเจ้าพระยา	ยุคการเปิดประเทศ มีการทำสนธิสัญญาการค้ากับชาติตะวันตกการจัดระบบปกครองแบบมณฑล มีการตัดถนน การชุดคลองภาษีเจริญ และการสร้างสะพานพุทธข้ามแม่น้ำพระยาเชื่อมต่อ 2 ฝั่งพระนคร	ภาวะเศรษฐกิจตกต่ำ และการเปลี่ยนแปลงการปกครองจากสมบูรณาญาสิทธิราชมาเป็นประชาธิปไตยสู่เมืองที่ขยายตัวอย่างรวดเร็วตามแนวการพัฒนาเมืองสมัยใหม่และการแบ่งเขตการปกครองที่แยกชุมชนริมคลอง 2 ฝั่งออกจากกัน
บทบาทของพื้นที่ฝั่งธนบุรี	เป็นเมืองท่าหน้าด่านทางทะเลที่เป็นจุดยุทธศาสตร์ที่สำคัญ เป็นแหล่งที่ตั้งของชุมชนเนื่องจากพื้นที่เป็นที่ดอนเหมาะแก่การเกษตร	เป็นเมืองหลวงของประเทศ ในขณะที่ยังเมืองหน้าด่านทางการค้าเป็นแหล่งผลิตสินค้าเกษตรที่สำคัญโดยเฉพาะพวกหมากและพลู	เป็นเมืองยุทธศาสตร์ในการป้องกันพระนครเป็นแหล่งผลิตสินค้าทางการเกษตร	พื้นที่ทางการเกษตร และย่านที่พักอาศัยของชุมชนดั้งเดิม	พื้นที่พักอาศัยรองรับการขยายตัวของเมืองฝั่งพระนคร พื้นที่ทางเกษตรแต่เดิมถูกแทนที่ด้วยที่พักอาศัยหนาแน่นและที่ว่าง

ตารางที่ 4.1 สรุปพัฒนาการการคลองและชุมชนริมคลองบางกอกใหญ่(ต่อ)

ลักษณะของพื้นที่	ยุคสมัย				
	กรุงศรีอยุธยา (พ.ศ.1893 - 2310)	กรุงธนบุรี (พ.ศ.2310 - 2325)	รัตนโกสินทร์ ร.1-ร.3 (พ.ศ.2325 - 2394)	รัตนโกสินทร์ ร.4-ร.7 (พ.ศ.2394 - 2475)	หลังเปลี่ยนการปกครอง (พ.ศ.2475-ปัจจุบัน)
บทบาทของคลองบางกอกใหญ่	เป็นคูน้ำป้องกันข้าศึก และเป็นคลองระบายน้ำเป็นเส้นทางสัญจรสำคัญในการค้า การปกครอง และการอยู่อาศัย	เป็นคูน้ำป้องกันข้าศึก และเป็นเส้นทางสัญจรสำคัญในการค้า การปกครอง และการอยู่อาศัย	เป็นเส้นทางสัญจรสำคัญภายในพื้นที่ทั้งในด้านการค้า การเกษตรและการอยู่อาศัย	คัญภายในพื้นที่ทั้งในด้านการค้า การเกษตรและการอยู่อาศัย	ของกทม.และเส้นทางการเดินทางของชุมชนที่อาศัยอยู่ในคลอง
ลักษณะการตั้งถิ่นฐานของชุมชน	ชุมชนตั้งถิ่นฐานอยู่ริมน้ำมีวัดเป็นศูนย์กลางและหนาแน่นบริเวณแยกปากคลองพื้นที่โดยรอบบ้านเรือนเป็นสวนผลไม้	ชุมชนตั้งถิ่นฐานอยู่ริมน้ำมีวัดเป็นศูนย์กลางเกาะยาวไปตามลำน้ำและหนาแน่นบริเวณแยกปากคลองพื้นที่โดยรอบบ้านเรือนยังคงเป็นสวนผลไม้	ชุมชนหนาแน่นขึ้นโดยเฉพาะบริเวณปากคลองและกระจายตัวเกาะตามแนวยาวของคลองบางกอกใหญ่และคลองย่อยสายต่างๆ รอบๆบ้านเรือนเป็นพื้นที่ทางการเกษตร		ชุมชนขยายตัวตามแนวถนนพื้นที่ริมคลองถูกแทนที่ด้วยอาคารพาณิชย์ และการจัดสรรที่ดินรวมถึงการรื้อถอนที่ริมคลองของชุมชนแออัด การพังทลายของตลิ่ง ซึ่งส่งผลต่อการย้ายถิ่นของชุมชนที่เคยอยู่ริมคลอง

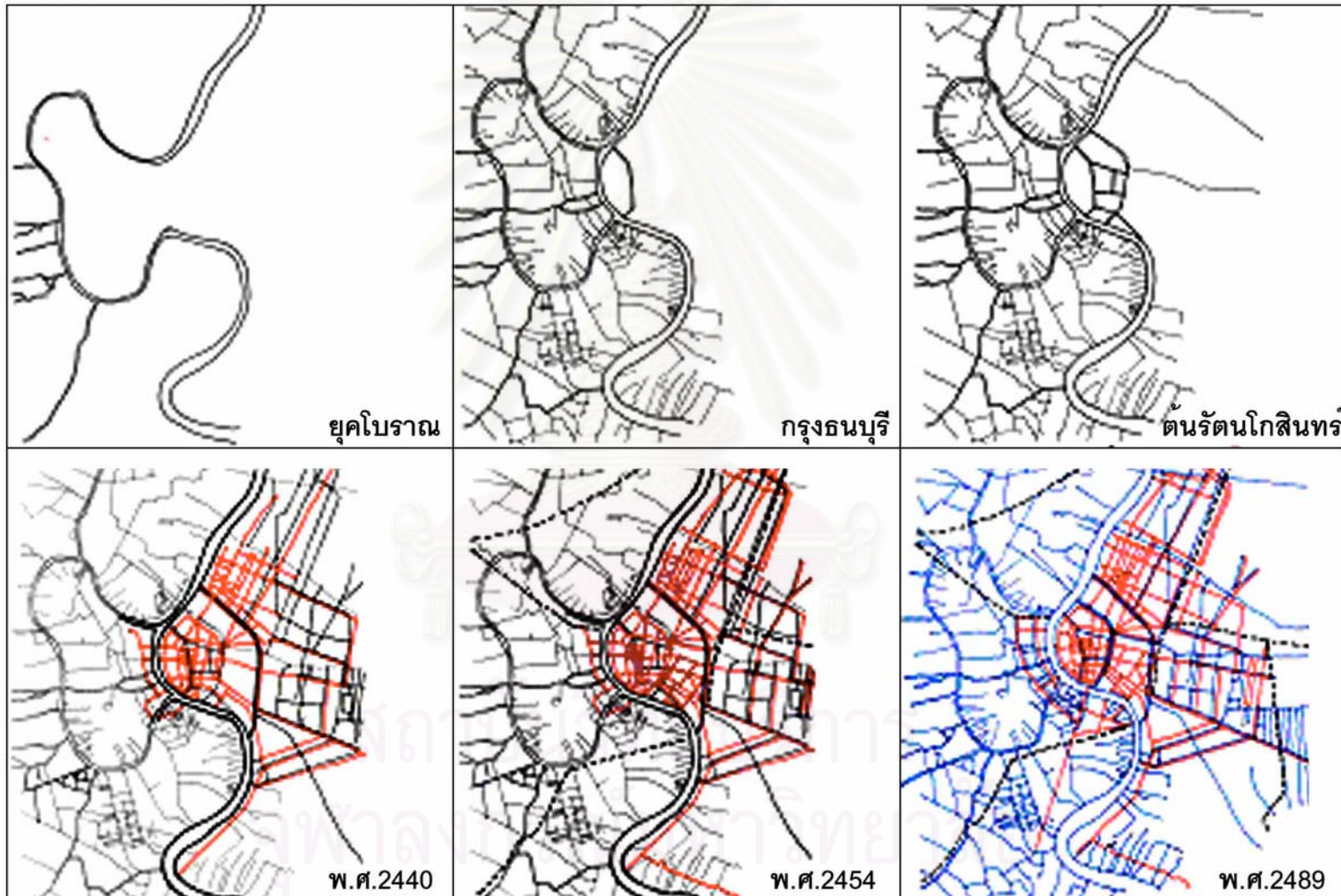
ตารางที่ 4.1 สรุปพัฒนาการการคลองและชุมชนริมคลองบางกอกใหญ่(ต่อ)

ลักษณะของพื้นที่	ยุคสมัย				
	กรุงศรีอยุธยา (พ.ศ.1893 - 2310)	กรุงธนบุรี (พ.ศ.2310 - 2325)	รัตนโกสินทร์ ร.1-ร.3 (พ.ศ.2325 - 2394)	รัตนโกสินทร์ ร.4-ร.7 (พ.ศ.2394 - 2475)	หลังเปลี่ยนการปกครอง (พ.ศ.2475-ปัจจุบัน)
เชื้อชาติ/กลุ่มคน	มีชุมชนชาวไทยอาศัยอยู่ดั้งเดิม และเริ่มมีการอพยพมาตั้งถิ่นฐานของชาวต่างชาติ ทั้งชาวจีนและ ชาวตะวันตก	มีชุมชนชาวไทยอาศัยอยู่ดั้งเดิมและมีการเข้ามาของกลุ่มชนหลายเชื้อชาติ ศาสนาทั้งชาวจีน ตะวันตก ชาวมุสลิม และมอญ	มีการเข้ามามากขึ้นของชาวจีนแต่ส่วนใหญ่ย้ายไปฝั่งพระนคร	มีโรงสีและโกดังริมคลอง ชาวจีนอพยพไปฝั่งพระนครมากขึ้นขณะที่ชาวตะวันตกยังอยู่ที่เดิม	ชุมชนเดิมเริ่มมีการย้ายออกและมี การเข้ามาของคนภายนอก โดยเฉพาะกลุ่มที่เป็นแรงงานที่เข้ามาทำงานในพื้นที่อุตสาหกรรมและบริการทั้งในและโดยรอบพื้นที่
องค์ประกอบทางกายภาพ	วัด/บ่อ/เรือนริมน้ำ/เรือนแพค้าขาย/ตึกที่พักทรงตะวันตกของทหารต่างชาติ/พื้นที่ทางธรรมชาติ	วัด/บ่อ/วัง/เรือนริมน้ำ/เรือนแพค้าขาย/ตลาดน้ำ/มัสยิด/ตึกที่พักของกลุ่มคนหลายเชื้อชาติโดยเฉพาะชาวจีนและตะวันตก/พื้นที่ทางธรรมชาติ	วัด/บ่อ/วังเก่าและที่สร้างขึ้นใหม่/เรือนแพค้าขายและตลาดน้ำปากคลอง บางหลวง/ตลาดบก/อาคารบ้านเรือน/ศาลเจ้า/โบสถ์คริสต์/มัสยิด/พื้นที่ทางธรรมชาติ	วัด/บ่อ/บ้านเรือนแพเริ่มย้ายไปปลูกเป็นเรือนไม้บนบก/บ้าน/เรือนริมน้ำ/ศาลเจ้า/โบสถ์/มัสยิด/ตลาดบกและเรือล่องค้าขายในคลอง/พื้นที่ทางธรรมชาติ/โรงเรียน	วัด/มัสยิด/ศาลเจ้า/โบสถ์/บ้านเรือนริม/คลอง/ตลาดบก/ถนน/สะพาน/สถานที่สำคัญทางราชการ/โรงเรียน

ตารางที่ 4.1 สรุปพัฒนาการการคลองและชุมชนริมคลองบางกอกใหญ่(ต่อ)

ลักษณะของพื้นที่	ยุคสมัย				
	กรุงศรีอยุธยา (พ.ศ.1893 - 2310)	กรุงธนบุรี (พ.ศ.2310 - 2325)	รัตนโกสินทร์ ร.1-ร.3 (พ.ศ.2325 - 2394)	รัตนโกสินทร์ ร.4-ร.7 (พ.ศ.2394 - 2475)	หลังเปลี่ยนการปกครอง (พ.ศ.2475-ปัจจุบัน)
ลักษณะทางเศรษฐกิจ-สังคม	สินค้าเกษตรเป็นสินค้าส่งออกที่สำคัญเป็นที่ตั้งด่านเก็บภาษีทางการค้า	สินค้าเกษตรเป็นสินค้าส่งออกที่สำคัญ มีตลาดน้ำเป็นที่ซื้อขายแลกเปลี่ยนสินค้าเป็นที่ตั้งด่านเก็บภาษีทางการค้า	สินค้าเกษตรเป็นสินค้าส่งออกที่สำคัญ มีตลาดน้ำและตลาดบกเป็นที่ซื้อขายแลกเปลี่ยนสินค้า มีเรือค้าขายล่องไปตามคลอง	ยังผลิตสินค้าทางการเกษตร มีตลาดบกอย่างตลาดพลูเป็นจุดแลกเปลี่ยนสินค้าที่สำคัญ ตลาดน้ำจางหายไปยังคงเหลือการล่องเรือค้าขายในคลองอยู่	สภาพทางเศรษฐกิจเปลี่ยนจากการค้าผลิตผลทางการเกษตรมาเป็นการการค้าสินค้าที่ผลิตด้วยกระบวนการทางอุตสาหกรรม การประกอบอาชีพของผู้คนเปลี่ยนจากภาคเกษตรมาสู่การรับจ้างและบริการ
ระบบการสัญจร	ใช้การสัญจรทางน้ำเป็นหลักทั้งการขนส่งการเดินทาง (ก่อนขุดคลองลัดบางกอก)	ใช้การสัญจรทางน้ำเป็นหลักทั้งการขนส่งและการเดินทางทั่วไปส่วนการเดินทางที่พื้ใช้	ใช้การสัญจรทางน้ำเป็นหลักทั้งการขนส่งและการเดินทางทั่วไป	เริ่มใช้การสัญจรทางบกทั้งการขนส่ง และการเดินทางทั่วไป	ใช้การสัญจรทางบกเป็นหลักในขณะที่ทางน้ำหมดความสำคัญลงทุกขณะ

แผนภูมิที่ 4.1 แสดงการเปลี่ยนแปลงโครงข่ายคลองและโครงข่ายถนนของพื้นที่คลองบางกอกใหญ่ในแต่ละช่วงเวลา

4.2 ลักษณะของคลองและชุมชนริมคลองบางกอกใหญ่ในปัจจุบัน

4.2.1 ตำแหน่งและที่ตั้ง

ปัจจุบันคลองบางกอกใหญ่อยู่บริเวณฝั่งซ้ายของแม่น้ำเจ้าพระยา บริเวณปากคลองเชื่อมกับแม่น้ำเจ้าพระยาอยู่ใกล้กับที่ตั้งของบ่อมิวไชยประสิทธิ์(เขตบางกอกใหญ่)และวัดกัลยาณีนในเขตธนบุรี แนวคลองในปัจจุบันใช้เป็นแนวแบ่งเขตการปกครองของพื้นที่เขต 3 เขตที่มีพื้นที่ติดคลอง ได้แก่ เขตบางกอกใหญ่ เขตธนบุรี และเขตภาษีเจริญ มีชุมชนที่มีประวัติศาสตร์ตั้งถิ่นฐานอยู่ริมฝั่งและพื้นที่ถัดเข้ามาบนบก กระจายอยู่ตลอดสองฝั่งคลองอยู่ในพื้นที่ 3 เขต ดังนี้

ทิศเหนือ อยู่ในพื้นที่เขตบางกอกใหญ่ ได้แก่ แขวงวัดท่าพระ และ แขวงวัดอรุณ

ทิศใต้ อยู่ในพื้นที่เขตธนบุรี ได้แก่ แขวงวัดกัลยาณณ์ แขวงหิรัญรูจี แขวงบางยี่เรือ และ แขวงตลาดพลู

ทิศตะวันออก ติดแม่น้ำเจ้าพระยา

ทิศตะวันตก อยู่ในพื้นที่เขตภาษีเจริญ ได้แก่ แขวงวัดคูหาสวรรค์ และแขวงปากคลองภาษีเจริญ

4.2.2 ลักษณะการปกครอง

ตั้งแต่อดีตลักษณะทางด้านการปกครองของกรุงธนบุรี เคยมีบทบาทเป็นเมืองท่าค้าขายในสมัยกรุงศรีอยุธยา และมีบทบาทสูงสุดโดยเป็นถึงราชธานีของประเทศไทยในสมัยกรุงธนบุรี ต่อมาในยุคสมัยกรุงรัตนโกสินทร์ ภายหลังจากการย้ายราชธานีมาฝั่งพระนครแล้วบทบาทของกรุงธนบุรีได้เปลี่ยนแปลงไปตามช่วงเวลา ตั้งแต่เป็นจังหวัดธนบุรี อำเภอธนบุรีเมื่อคราวรวมกับจังหวัดพระนคร(กรุงเทพมหานครในปัจจุบัน)จนกระทั่งในปัจจุบันเป็นพื้นที่ในเขตปกครองของกรุงเทพมหานคร

4.2.3 ลักษณะทางกายภาพของพื้นที่

4.2.3.1 รูปแบบการตั้งถิ่นฐานของชุมชนริมคลองบางกอกใหญ่

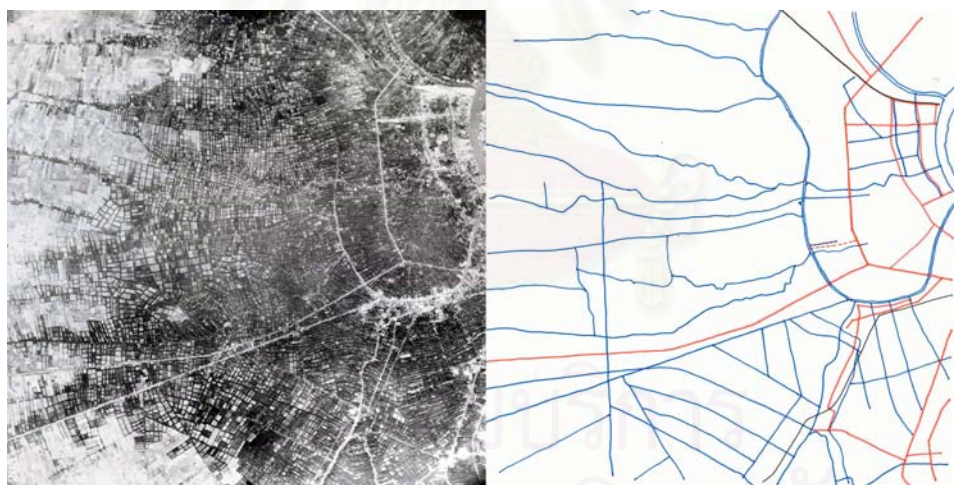
การตั้งถิ่นฐานของชุมชนฝั่งธนบุรีนั้นเนื่องจากเป็นชุมชนชาวสวนมีอาชีพทำการเกษตรเป็นหลัก การปลูกบ้านเรือนจึงอยู่ตามริมน้ำเป็นหลัก ซึ่งในการทำสวนนั้นมีข้อแตกต่างกับการทำนา คือ จะมีการใช้น้ำมากกว่าการทำนาและต้องใช้น้ำตลอดทั้งปี ดังนั้นจะเห็นได้ว่าบ้านชาวสวนมักที่จะอยู่ริมแม่น้ำ ลำคลองสายหลักหลัก หรือริมลำคลองซอย และบางสวนยังอยู่ริมคูน้ำหรือลำกระโดง หรืออย่างน้อยที่สุดก็ขอให้อยู่ริมน้ำ เช่น ริมทางฝั๊กมี(สมใจ นิมเล็ก, 2545 : หน้า 1)

การศึกษาลักษณะของคลองและชุมชนบริเวณคลองบางกอกใหญ่ในปัจจุบัน เป็นการศึกษา การเปลี่ยนแปลงรูปแบบการตั้งถิ่นฐาน โดยอาศัยการวิเคราะห์จากแผนที่ และภาพถ่ายทางอากาศย้อน หลังไปประมาณ 50 ปี แบ่งเป็นช่วงปีพ.ศ. 2495, 2510, 2517, 2522, 2534 และ ปี 2543 เทียบกับ สภาพพื้นที่ในปัจจุบันจากการสำรวจ ดังนี้

จากการศึกษาภาพถ่ายทางอากาศในปี พ.ศ. 2495 พบว่า พื้นที่ริมคลองบางกอกใหญ่ฝั่งเขต ธนบุรีมีการตั้งถิ่นฐานของชุมชนเกาะเรียงตัวยาวต่อเนื่องมาตามลำคลอง และมีความหนาแน่นอยู่ บริเวณปากคลองเขตชุมชนวัดกัลยาณ์ แขวงวัดกัลยาณ์ซึ่งเป็นชุมชนอยู่อาศัยเก่าแก่ และอีกหนึ่งพื้นที่ บริเวณชุมชนตลาดพลูในแขวงตลาดพลู เป็นชุมชนค้าขายสำคัญของพื้นที่ โดยชุมชนตลาดพลูมีการ ขยายตัวเรื่อยไปจนถึงถนนเทอดไท และวางตัวต่อเนื่องไปตามแนวยาวของคลองจนถึงปากทางแยกสู่ คลองด่านและคลองภาษีเจริญที่เป็นเส้นทางการค้าทางน้ำทางประวัติศาสตร์และยังคงมีความสำคัญต่อ การขนส่งทางน้ำในช่วงนี้อยู่ ซึ่งบริเวณปากคลองแยกนี้มีกลุ่มชุมชนกระจุกตัวอยู่หนาแน่น บริเวณที่อยู่ ลึกเข้าไปตามเส้นทางคลองด่านและคลองภาษีเจริญก็มีชุมชนเกาะเรียงรายริมฝั่งคลองอยู่โดยตลอด

ลักษณะอาคารในบริเวณนี้เป็นลักษณะกลุ่มอาคารแถวริมน้ำตั้งแต่ต้นคลองจนถึงแยกคลอง ด่าน โดยเฉพาะบริเวณตลาดพลูที่เป็นการเกาะกลุ่มของอาคารแถวเพื่อการพาณิชย์ รูปแบบการขยาย ตัวของชุมชนจึงเป็นการขยายออกจากแนวคลองเข้าสู่ถนนที่วางตัวขนานคลองอย่างชัดเจน(แผนที่ 4.12)

แผนที่ 4.12 แสดงภาพถ่ายทางอากาศและโครงข่ายคมนาคมปี 2495
ที่มา : กรมแผนที่ทหาร และ ดัดแปลงจากภาพถ่ายทางอากาศปี 2495

ส่วนการตั้งถิ่นฐานของชุมชนในพื้นที่ถัดจากสะพานบางไผ่ ขึ้นไปในบริเวณชุมชนเขตภาษีเจริญ มีการตั้งถิ่นฐานกระจายอยู่ไม่มาก ที่เห็นเด่นชัดคือบริเวณสะพานใกล้กับวัดประดู่พิมพลี ซึ่งเป็นชุมชน ตั้งเดิมก่อนถนนเพชรเกษมจะตัดผ่าน ทั้ง 2 ฝั่งคลองต่อเนื่องอย่างเบาบางไปจนถึงบริเวณชุมชนวัดคูหา สวรรค์(วัดศาลาสีหน้า) แขวงวัดคูหาสวรรค์ ตรงปากทางแยกเข้าคลองบางเพ็ญและเกาะกลุ่มลึกเข้าไป ตามแนวคลองบางเพ็ญ และบริเวณทางแยกเข้าสู่คลองบางแวกซึ่งก็เป็นที่ตั้งของชุมชนชาวสวนดั้งเดิม

อีกบริเวณหนึ่ง โดยมีการวางอาคารหันเข้าหาคลอง พื้นที่ด้านหลังเป็นที่ว่างสวนผลไม้ขนาดใหญ่ และ ไม่มีการวางอาคารซ้อนแถวกัน การขยายตัวจะเป็นการขยายออกด้านข้างตามแนวยาวของคลอง

การตั้งถิ่นฐานของชุมชนในพื้นที่ริมคลองบางกอกใหญ่ฝั่งพื้นที่เขตบางกอกใหญ่ พบว่า มีการกระจุกตัวหนาแน่นบริเวณต้นคลองในเขตเมืองเดิมจากริมฝั่งแม่น้ำเจ้าพระยาต่อเนื่องมาจนถึงถนนอิสรภาพและบริเวณวัดสังข์กระจายก่อนจะมีการตั้งถิ่นฐานหนาแน่นอีกบริเวณรอบสะพานเชื่อมถนนเพชรเกษมในฝั่งบางกอกใหญ่กับถนนอินทรพิทักษ์ที่ต่อมาจากวงเวียนใหญ่ในเขตธนบุรี ส่วนพื้นที่ด้านตรงข้ามกับตลาดพลูนั้นมีการตั้งถิ่นฐานของชุมชนอยู่ริมคลองหนาแน่น และเบาบางลงในช่วงเลยจากวัดประดู่ฉิมพลีไปทางคลองชักพระ ลักษณะการวางตัวของอาคารหันหน้าเข้าสู่คลองและเรียงตัวเป็นแถวเดี่ยวไม่มีการวางแนวอาคารซ้อนแถวกัน ซึ่งแสดงว่าการขยายตัวของชุมชนฝั่งนี้ยังคงเป็นการขยายตัวออกตามแนวยาวของคลอง พื้นที่ด้านหลังของกลุ่มอาคารเป็นที่ว่างสวนซึ่งจากลักษณะที่ปรากฏในภาพถ่ายในลักษณะตารางบ่งถึงการเป็นร่องน้ำทางการเกษตรที่ใช้ในการทำสวนผลไม้ของชุมชนนั่นเอง

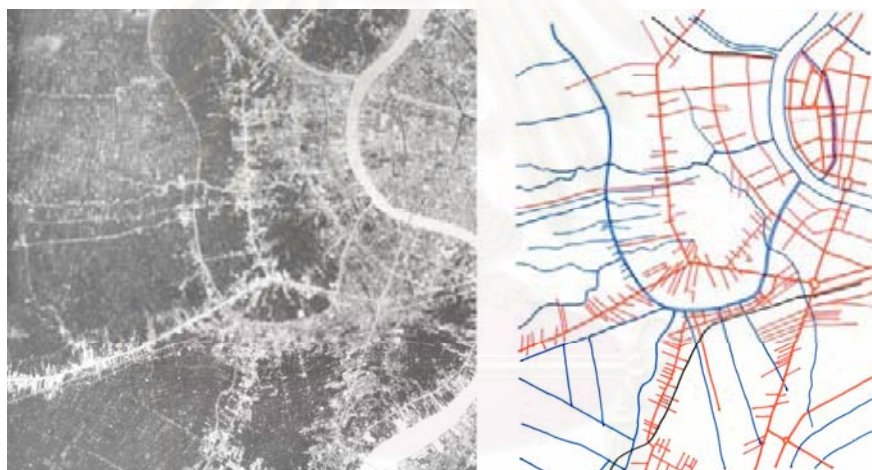
สรุปว่า ลักษณะการตั้งถิ่นฐานของชุมชนในยุคนี้ยังคงเรียงตัวเกาะไปตามคลองเป็นส่วนใหญ่ จะมีเพียงบริเวณย่านการค้าและเมืองเดิมที่วางตัวในรูปตาราง และเริ่มมีชุมชนที่วางตัวเกาะไปตามเส้นทางถนนสายต่างๆที่ตัดผ่านพื้นที่ เช่น ถนนอิสรภาพ ถนนเทอดไท ถนนเพชรเกษม ส่วนบริเวณตามถนนจรัลสนิทวงศ์มีการตั้งถิ่นฐานเพียงประปราย ลักษณะการวางตัวของอาคารยังหันหน้าเข้าสู่คลองและเป็นอาคารแถวเดี่ยว ซึ่งยังคงรักษาสภาพอาคารริมน้ำไว้ได้ ทางด้านสภาพแวดล้อมเนื่องจากส่วนใหญ่อาคารในชุมชนเป็นอาคารแถวเดี่ยวและพื้นที่ด้านหลังเป็นสวน ยังไม่ได้รับอิทธิพลการเปลี่ยนแปลงจากความเป็นเมืองมาก สภาพแวดล้อมจึงร่มรื่นและมีความเป็นธรรมชาติสูง แต่ก็มีสิ่งปลูกสร้างที่ขวางมุมมองทางสายตาเมื่อมองตามแนวคลอง คือ สะพาน 2 แห่งที่สร้างพาดผ่านพื้นที่

จากการศึกษาภาพถ่ายทางอากาศในปี พ.ศ. 2510 พบว่า พื้นที่ฝั่งธนบุรียังคงมีการขยายตัวของการตั้งถิ่นฐานชุมชนอย่างต่อเนื่อง สภาพโดยรวมเริ่มมีแนวทางการขยายตัวของเมืองเกิดจากการสร้างสะพานสมเด็จพระพุทธยอดฟ้าจุฬาโลกและการขยายตัวของชุมชนตามถนนเพชรเกษมและถนนจรัลสนิทวงศ์ โดยการขยายตัวของชุมชนรุกเข้าไปในพื้นที่สวน ที่เป็นพื้นที่ภายในถัดจากริมถนนมากขึ้น มีศูนย์กลางทางการค้าบริการอยู่ที่บริเวณวงเวียนใหญ่และแคว้นศรีไปประมาณ 650 เมตร และเป็นสาเหตุให้ชุมชนที่สวนอยู่ใหญ่ทางซ้ายของคลองบางกอกใหญ่เมื่อเข้ามาจากแม่น้ำเจ้าพระยาเชื่อมโดยถนนเทอดไทโดยง่าย ชุมชนเหล่านี้มีวัดเป็นศูนย์กลางชุมชนอยู่ตลอดคลองทั้งสองฝั่ง ขณะที่การขยายตัวไปตามถนนไม่ได้เกิดสภาพของชุมชนขึ้นเลย

นอกจากนี้เส้นทางรถไฟสายวงเวียนใหญ่-มหาชัย ไม่ได้เป็นอุปสรรคต่อการขยายตัวของเมือง บริเวณวงเวียนใหญ่เนื่องจากมีถนนสมเด็จพระเจ้าตากสินตัดผ่านและมีซอยผ่านเข้าไปในพื้นที่ ส่วนเส้นทางรถไฟช่วงคลองลำห่อจนถึงบริเวณเลยโรงเรียนมนตรวิทย์ไปตามทางรถไฟประมาณ 600 เมตรกลับเป็นอุปสรรคต่อการขยายชุมชนการตั้งถิ่นฐานจากบริเวณถนนเทอดไทเข้าสู่ภายในพื้นที่บล็อค

ในช่วงนี้เองมีการขยายชุมชนริมน้ำไปบริเวณปากคลองภาษีเจริญ ปากคลองด่านต่อเนื่องมาจากบริเวณตลาดพลู ขณะเดียวกันในคลองภาษีเจริญก็เป็นตัวกั้นการขยายตัวของบ้านเรือนที่เกิดขึ้นใหม่ที่เกาะอยุธยาถนนเพชรเกษมทำให้เกิดพื้นที่ภายในบล็อคที่ยังคงเป็นพื้นที่นาและสวนขนาดใหญ่อยู่ และเช่นเดียวกับพื้นที่ บล็อคช่วงอื่นโดยรอบคลองบางกอกใหญ่ ในเขตบางกอกใหญ่ได้เริ่มมีการก่อตัวของอาคารตามถนนอิสรภาพและถนนจรัญสนิทวงศ์

ช่วงปลายคลองบางกอกใหญ่ต่อเนื่องคลองชักพระ ตั้งแต่คลองวัดคูหาสวรรค์ ขึ้นไป ชุมชนริมคลองเริ่มมีความหนาแน่นน้อยลง ส่วนบ้านเรือนในบริเวณตั้งแต่ถนนจรัญสนิทวงศ์ไปทางทิศตะวันออกจรดริมแม่น้ำเจ้าพระยาและตั้งแต่คลองมอญไปทางทิศเหนือจรดทางรถไฟสายใต้มีความหนาแน่นเพิ่มขึ้น(แผนที่ 4.13)

แผนที่ 4.13 แสดงภาพถ่ายทางอากาศและโครงข่ายคมนาคมปี 2510

ที่มา : กรมแผนที่ทหาร และ ดัดแปลงจากภาพถ่ายทางอากาศปี 2510

สรุปได้ว่า การตั้งถิ่นฐานของชุมชนเริ่มมีการเปลี่ยนแปลงจากการตั้งถิ่นฐานริมน้ำมาสู่การตั้งถิ่นฐานริมถนนและจากตลาดริมน้ำเริ่มเข้ามาสู่ตลาดบนบกแหล่งใหญ่ๆในพื้นที่เช่นตลาดวงเวียนใหญ่

จากการศึกษาภาพถ่ายทางอากาศในปี พ.ศ. 2517 ควบคู่กับภาพถ่ายทางอากาศในปีพ.ศ. 2522 พบว่า มีการตั้งถิ่นฐานของชุมชนหนาแน่นขึ้นตามเส้นทางถนนจรัญสนิทวงศ์ และถนนเพชรเกษม ในขณะที่ชุมชนเดิมบริเวณริมคลองบางส่วนได้หายไป ส่วนชุมชนที่เกิดขึ้นใหม่บริเวณริมคลองก็เป็นชุมชนที่มีรูปแบบการตั้งถิ่นฐานที่อิงกับถนน โดยเป็นชุมชนที่ขยายตัวมาจากเส้นทางถนนสายย่อยที่แยกจากถนนหลักเข้ามาในพื้นที่ และมีการตัดถนนซอยขนานกับคลองย่อยบริเวณชุมชนวัดสังข์กระจาย ซื่อ

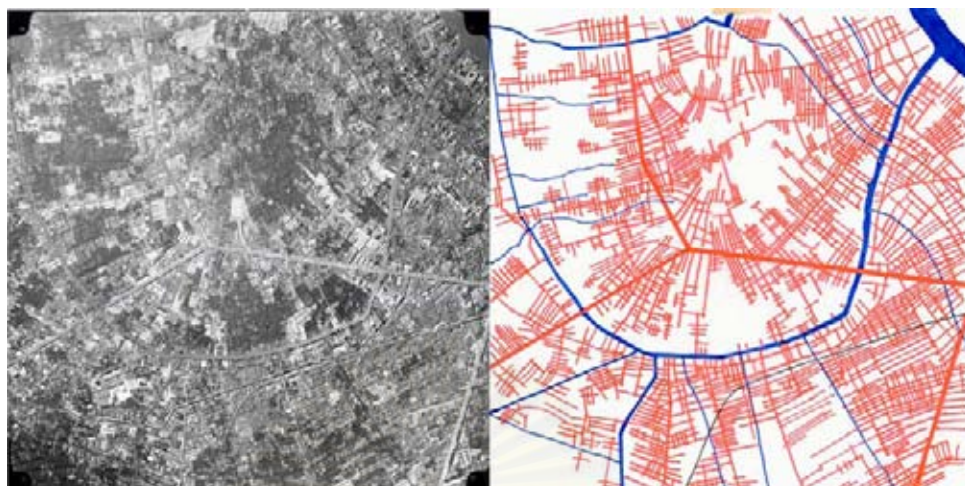
ว่าชอยวัดสังข์กระจายเชื่อมต่อกับถนนอิสราภาพ และช่วงที่เชื่อมกับถนนเพชรเกษม ชื่อว่า ชอยเพชรเกษม 4 โดยชุมชนมีการขยายตัวจากถนนรุกพื้นที่สวนผลไม้เดิม นับเป็นการเปลี่ยนรูปแบบการตั้งถิ่นฐานไปจากเดิมอย่างชัดเจน แต่อย่างไรก็ตาม ลักษณะเส้นทางชอยที่ตัดเข้ามายังคงอิงกับแนวร่องสวนเดิม และมีทิศทางเข้าสู่คลองและพื้นที่ริมคลอง

สำหรับชุมชนริมคลองบางกอกใหญ่ในฝั่งธนบุรีนั้นมีความหนาแน่นเพิ่มสูงขึ้นในพื้นที่บริเวณตลาดพลูและช่วงต่อเนื่องจากถนนอิสราภาพ โดยในช่วงเวลานี้บริเวณวงเวียนใหญ่ได้กลายสภาพเป็นเมืองที่มีการตั้งถิ่นฐานหนาแน่นตามแนวถนนที่เพิ่มมากขึ้น ตามการพัฒนาเมืองในกระแสสมัยใหม่ และพื้นที่ชุมชนที่ขยายตัวถัดจากตลาดพลูก็ขยายตัวอิงกับถนนที่ตัดขนานแนวคลองย่อยสายเดิมที่มีทิศทางตั้งฉากกับคลองบางกอกใหญ่(แผนที่ 4.14)

แผนที่ 4.14 แสดงภาพถ่ายทางอากาศและโครงข่ายคมนาคมปี 2517
ที่มา : กรมแผนที่ทหาร และ ดัดแปลงจากภาพถ่ายทางอากาศปี 2517

ส่วนพื้นที่ชุมชนฝั่งภาษีเจริญบริเวณวัดคูหาสวรรค์นั้นยังคงรักษาสภาพการตั้งถิ่นฐานแบบชุมชนน้ำไว้ได้ เนื่องจากการพัฒนาเส้นทางคมนาคมทางบกยังเข้าไม่ถึง จากความที่พื้นที่ห่างจากศูนย์กลางการพัฒนาเมืองในยุคนั้น แต่ถึงกระนั้นส่วนขยายของชุมชนก็เริ่มมีรูปแบบการตั้งถิ่นฐานบนบกตามทางเดินภายในชุมชนที่วางตัวขนานกับคลอง นอกจากนี้ยังมีชุมชนเกิดใหม่ตามเส้นทางชอยจรลสนิทวงศ์ 3 ที่แยกมาจากถนนจรลสนิทวงศ์ข้ามเชื่อมพื้นที่ทั้งสองฝั่ง โดยมีชุมชนเกาะกลุ่มกันหนาแน่นบริเวณสะพานข้ามคลองฝั่งภาษีเจริญ และมีรูปแบบการตั้งถิ่นฐานที่เกาะขนานไปกับคลองโดยเป็นชุมชนชาวจีนที่อพยพหนีภาวะสงครามเมื่อครั้งสงครามโลกครั้งที่ 2 มาจากฝั่งพระนคร(นายสิทธิชัย ณะสาร, สัมภาษณ์, 2544.) เมื่อเปรียบเทียบการขยายตัวจากปีพ.ศ. 2517 ถึงปี พ.ศ.2522 แล้ว พบว่า ชุมชนที่ขยายออกมายังคงมีการเกาะกลุ่มกันอยู่ในบริเวณคลอง มีการสร้างอาคารซ้อนแถวแต่มีทิศทางหันหน้าเข้าหาคลอง ในขณะที่พื้นที่ทางฝั่งบางกอกใหญ่มีการขยายตัวตามแนวคลองแต่ไม่มากเท่าพื้นที่ทางฝั่งภาษีเจริญ (แผนที่ 4.15)

แผนที่ 4.15 แสดงภาพถ่ายทางอากาศและโครงข่ายคมนาคมปี 2522
ที่มา : กรมแผนที่ทหาร และ ดัดแปลงจากภาพถ่ายทางอากาศปี 2522

สรุปว่า ลักษณะการตั้งถิ่นฐานของชุมชนในยุคนี้ได้เปลี่ยนแปลงไปสู่การตั้งถิ่นฐานตามแนวถนน มีเพียงชุมชนที่ตั้งถิ่นฐานอยู่ริมคลองแต่เดิมที่ยังคงหลงเหลือรูปแบบการตั้งถิ่นฐานแบบชุมชนน้ำอยู่แต่ก็ไม่มีกรขยายตัวของชุมชนมากนัก ทั้งการขยายออกตามแนวคลอง หรือการขยายขนานคลอง ในขณะที่ชุมชนริมคลองบางส่วนก็หายไป สันนิษฐานว่าจะเป็นการย้ายถิ่นสู่พื้นที่เมือง ในขณะที่พื้นที่ส่วนเดิมถูกพัฒนาเป็นที่พักอาศัยในรูปแบบของหมู่บ้านจัดสรร หรือพัฒนาเป็นอาคารที่ไม่ได้มีองค์ประกอบต่อเชื่อมกับน้ำโดยตรง ส่งผลให้รูปแบบการดำรงชีวิตที่สัมพันธ์กับน้ำลดน้อยลง

สภาพแวดล้อมริมน้ำที่เคยเป็นบ้านเดี่ยวที่สร้างจากไม้และสวนผลไม้ถูกแทนที่ด้วยสิ่งปลูกสร้างสมัยใหม่มีลักษณะเป็นอาคารคอนกรีตเสริมเหล็กสูงตั้งแต่ 2 ชั้นขึ้นไป รวมถึงบ้านจัดสรรที่มีรูปแบบสถาปัตยกรรมแบบสมัยใหม่ ในขณะที่พื้นที่บางส่วนกลายเป็นที่รกร้างเนื่องจากเจ้าของเดิมเลิกอาชีพ(สัมภาระณ .2545) และกระแสน้ำได้เซาะตลิ่งจนทำให้พื้นที่และกลุ่มอาคารบางส่วนหายไป

จากภาพถ่ายทางอากาศปี 2530 พบว่า ภาพรวมเมืองได้ขยายตัวมาจากฝั่งพระนครเป็นอันมาก เนื่องจากการสร้างสะพานพร้อมในหลายจุดเช่นทางตอนเหนือได้แก่ สะพานสมเด็จพระปิ่นเกล้า สะพานสมเด็จพระพุทธยอดฟ้าฯ แห่งที่ 2 และสะพานกรุงเทพฯทางตอนใต้ของเขตธนบุรีข้ามไปยังเขตบางคอแหลม สภาพการขยายของการเชื่อมต่อฝั่งธนบุรีกับฝั่งพระนคร ทำให้มีการเปลี่ยนพื้นที่จากมาเป็นพื้นที่เพื่อการอยู่อาศัยและการพาณิชย์ในพื้นที่เขตบางกอกน้อยและเขตธนบุรีขยายตัวเพิ่มมากขึ้น ส่งผลต่อเนื่องกับการขยายตัวในเขตบางกอกใหญ่บริเวณริมถนน จรัญสนิทวงศ์ และทำให้พื้นที่ส่วนใหญ่ของเขตบางกอกใหญ่หมดความเป็นพื้นที่เกษตรกรรมโดยสิ้นเชิง

ในช่วงนี้มีการสร้างถนนรัชดาภิเษกส่วนต่อจากถนนเจริญสนิทวงศ์ไปยังสะพานพระราม 3 โดยผ่าตัดพื้นที่ย่านตลาดพลู นอกจากนี้จะทำให้บริเวณเชื่อมต่อกับถนนเจริญสนิทวงศ์เกิดการพัฒนาอย่างเต็มพื้นที่แล้ว เมื่อถนนรัชดาภิเษกตัดผ่านแขวงคลองพลู เขตธนบุรี ทำให้เกิดการพัฒนาศูนย์ที่อยู่อาศัย ถนนหลักและซอยต่างๆ ช่วงระหว่างถนนเทอดไทกับถนนสมเด็จพระเจ้าตากสินกลายเป็นส่วนที่อยู่อาศัย ถนนหลักและซอยต่างๆ เริ่มมีการตั้งถิ่นฐานมากขึ้นเช่น ซอยเจริญสนิทวงศ์ 3 และ 13 ถนนเพชรเกษม ถนนวุฒากาศ และถนนจอมทอง

อย่างไรก็ตามการตั้งถิ่นฐานตามริมคลองก็ยังไม่หมดไป ช่วงริมคลองบางกอกใหญ่ตั้งแต่ปากคลองจนถึงซอยเจริญสนิทวงศ์ 13(พาณิชยการธนบุรี) แต่ลักษณะของการตั้งถิ่นฐานใหม่จะมีการเข้าสู่จากถนนได้โดยซอยแยกต่างๆและการคมนาคมส่วนใหญ่จะมุ่งไปสู่ระบบโครงข่ายคมนาคมทางบกมากกว่า ช่วงรอยต่อระหว่างคลองบางกอกใหญ่และคลองชักพระยังไม่มีการขยายตัวของเมืองเข้ามามากนัก

กล่าวโดยสรุปแล้วบทบาทของชุมชนริมน้ำหมดความสำคัญลงไปโดยสิ้นเชิง ชุมชนที่อยู่บริเวณจุดตัดของถนนและใกล้ตลาดที่สำคัญเริ่มเข้ามามีบทบาท อย่างไรก็ตามยังมีบางส่วนของคลองชักพระต่อกับคลองบางกอกใหญ่ที่การขยายตัวของเมืองยังไม่ถึงจึงยังคงมีสภาพของชุมชนริมน้ำอยู่(แผนที่ 4.16)

แผนที่ 4.16 แสดงภาพถ่ายทางอากาศและโครงข่ายคมนาคมปี 2530
ที่มา : กรมแผนที่ทหาร และ ดัดแปลงจากภาพถ่ายทางอากาศปี 2530

จากการศึกษาภาพถ่ายทางอากาศในปี พ.ศ. 2543 พบว่า การตั้งถิ่นฐานมีลักษณะขยายตัวเต็มพื้นที่และกระจุกตัวริมถนนสายสำคัญๆโดยมากมักเป็นอาคารพาณิชย์สูง 3- 4 ชั้น มีอาคารสูงกระจายไปทั่ว ไม่ได้กระจุกตัวกันอยู่ที่ใดที่หนึ่งโดยเฉพาะ มีห้างสรรพสินค้าขนาดใหญ่ “เดอะมอลล์” ในพื้นที่บุคคโล โดยมีการสร้างถนนตากสิน-เพชรเกษมขนาด 6 ช่องทางจราจร ตัดผ่านขนานกับคลองบาง

กอกใหญ่ในช่วงไต้ถนนเพชรเกษมลงมา พื้นที่ภายในบล็อกรโดยส่วนมากเป็นพื้นที่อยู่อาศัยทั้งบ้านเดี่ยว และทาวน์เฮ้าส์ปนกันไป

4.2.3.2 การใช้ที่ดินริมคลองบางกอกใหญ่(Landuse)

ในส่วนนี้จะเป็นการศึกษาถึงแผนการใช้ประโยชน์ที่ดินบริเวณพื้นที่จากการสำรวจภาคสนาม ประกอบการศึกษาพัฒนาการของผังเมืองรวม เพื่อศึกษาแนวโน้มของการเปลี่ยนแปลงการใช้ที่ดินในพื้นที่ศึกษา โดยแบ่งตามลำดับการพัฒนาการของผังได้ดังนี้

1.) การใช้ที่ดิน พ.ศ. 2535

การใช้ประโยชน์ที่ดินบริเวณพื้นที่ศึกษาที่กำหนดในผังการใช้ประโยชน์ที่ดินของผังเมืองรวม กรุงเทพมหานคร พ.ศ. 2535 ได้กำหนดให้บริเวณพื้นที่ศึกษามีการใช้ที่ดิน ดังนี้ บริเวณพื้นที่เขตบางกอกใหญ่ ให้เป็นการใช้ที่ดินประเภทที่อยู่อาศัยหนาแน่นมาก (สีน้ำตาล) ยกเว้นพื้นที่เขตเมืองธนบุรีเก่า (ฝั่งตรงข้ามเกาะรัตนโกสินทร์) ให้เป็นการใช้ที่ดินประเภทอนุรักษ์เพื่อส่งเสริมเอกลักษณ์ศิลปวัฒนธรรมไทย (สีน้ำตาลอ่อน) ส่วนพื้นที่เขตธนบุรี บริเวณแขวงวัดกัลยาณ์ แขวงวัดหิรัญบุรุษ แขวงบางยี่เรือ ถูกกำหนดให้เป็นการใช้ที่ดินประเภทที่อยู่อาศัยหนาแน่นมาก (สีน้ำตาล) ยกเว้นแขวงวัดกัลยาณ์ในส่วนที่เป็นเขตเมืองธนบุรีเก่า ถูกกำหนดให้เป็นการใช้ที่ดินประเภทอนุรักษ์เพื่อส่งเสริมเอกลักษณ์ศิลปวัฒนธรรมไทย ส่วนบริเวณบางส่วนของแขวงตลาดพลูซึ่งเป็นย่านพาณิชย์กรรมเก่า ถูกกำหนดให้เป็นการใช้ที่ดินเพื่อการพาณิชย์กรรม (สีแดง) และในพื้นที่เขตภาษีเจริญ บริเวณแขวงปากคลองภาษีเจริญ ถูกกำหนดให้เป็นการใช้ที่ดินประเภทที่อยู่อาศัยหนาแน่นมาก (สีน้ำตาล) ส่วนบริเวณแขวงวัดคูหาสวรรค์ ถูกกำหนดให้เป็นการใช้ที่ดินประเภทที่อยู่อาศัยหนาแน่นปานกลาง สีส้ม

2.) การใช้ที่ดิน พ.ศ. 2542 (ปรับปรุงครั้งที่ 1)

ผังการใช้ประโยชน์ที่ดินของผังเมืองรวมกรุงเทพมหานคร พ.ศ. 2542 (ปรับปรุงครั้งที่ 1) ในบริเวณพื้นที่ศึกษายังคงเหมือนกับผังการใช้ประโยชน์ที่ดินในปี พ.ศ. 2535 โดยมีกิจกรรมหลักที่เกี่ยวข้องกับพื้นที่ศึกษาที่กำหนดในรายละเอียดของผังการใช้ประโยชน์ที่ดินในผังเมืองรวมฉบับนี้ คือ การปรับปรุงการใช้ที่ดินประเภทอนุรักษ์เพื่อส่งเสริมเอกลักษณ์และศิลปวัฒนธรรมไทย โดยกำหนดพื้นที่ในบริเวณกรุงรัตนโกสินทร์ และพื้นที่ต่อเนื่องฝั่งธนบุรี และปรับปรุงกฎกระทรวงให้ควบคุมความสูงของอาคารในบริเวณพื้นที่ต่อเนื่องในเขตดุสิต เขตป้อมปราบศัตรูพ่าย เขตสัมพันธวงศ์ และเขตบางกอกใหญ่

3.) ร่างผังเมืองรวม พ.ศ. 2547 (ปรับปรุงครั้งที่ 2)

แนวคิดในการวางผังเมืองรวม พ.ศ. 2547 คือ

- อนุรักษ์พื้นที่พหุบริเวณที่มีคุณค่าทางสถาปัตยกรรม ประวัติศาสตร์ และโบราณคดี
- ส่งเสริมการพัฒนาเมืองในบริเวณที่ได้รับประโยชน์จากระบบขนส่งมวลชน โดยการแก้การใช้ประโยชน์ที่ดินตามแนวเส้นทาง Intermodal Center
- จัดวางโครงสร้างของเมืองแบบหลายศูนย์กลาง เพื่อความสมดุลของที่อยู่อาศัย แหล่งงาน และบริการสาธารณะ

ผังการใช้ประโยชน์ที่ดินของร่างผังเมืองรวมกรุงเทพมหานคร พ.ศ. 2547 (ปรับปรุงครั้งที่ 2) ในบริเวณพื้นที่ศึกษายังคงเหมือนกับผังการใช้ประโยชน์ที่ดินในปี พ.ศ. 2542 แต่ได้ขยายพื้นที่สีแดงซึ่งเป็นการใช้ประโยชน์ที่ดินประเภทพาณิชยกรรมในพื้นที่บริเวณแขวงตลาดพลูตั้งแต่ถนนรัชดาภิเษกไปจนถึงถนนเพชรเกษม อันเป็นผลมาจากแนวความคิดในการวางผังในข้อ 1 และ 2 (ดังแสดงในแผนที่) เนื่องจากย่านตลาดพลูเป็นย่านพาณิชยกรรมเก่าและมีการคมนาคมเข้าถึงที่ดี ส่วนพื้นที่พักอาศัยหนาแน่นมาก พื้นที่พักอาศัยหนาแน่นปานกลาง และพื้นที่อนุรักษ์เพื่อส่งเสริมเอกลักษณ์ศิลปวัฒนธรรมไทยยังคงเดิม

ตามประกาศผังเมืองรวมกรุงเทพมหานคร ฉบับปรับปรุงปี พ.ศ. 2542 กำหนดให้พื้นที่ตั้งแต่บริเวณริมแม่น้ำเจ้าพระยาจนถึงแนวถนนอรุณอมรินทร์ตัดใหม่เป็นพื้นที่อนุรักษ์ประวัติศาสตร์ กำหนดให้พื้นที่เขตบางกอกใหญ่และพื้นที่เขตธนบุรีเป็นพื้นที่อยู่อาศัยหนาแน่นมากยกเว้นบริเวณถนนรัชดาภิเษกไปชนคลองด่าน และบริเวณวงเวียนใหญ่ในเขตธนบุรีที่กำหนดเป็นพื้นที่เพื่อการค้าและพาณิชยกรรม ส่วนพื้นที่เขตภาษีเจริญกำหนดเป็นพื้นที่อยู่อาศัยหนาแน่นน้อย บริเวณพื้นที่ตลอดแนวคลองบางกอกใหญ่ทั้งสองฝั่งเป็นที่ตั้งของศาสนสถาน สถานศึกษา ที่พักอาศัย ตลาดย่านการค้า และสถานที่ราชการ

โดยภาพรวมของการใช้ที่ดินของพื้นที่ริมคลองบางกอกใหญ่ พบว่า มีการใช้ที่ดินหนาแน่นในบริเวณตั้งแต่ถนนนิสรภาพไปจนถึงริมแม่น้ำเจ้าพระยาทั้งสองฝั่งคลอง เป็นบริเวณที่อยู่อาศัยหนาแน่นและสถานที่สำคัญขนาดใหญ่ เช่น วัด สถานที่ราชการ จึงยากที่จะมีการขยายตัวเพิ่มขึ้นได้อีก ส่วนบริเวณพื้นที่ช่วงกลางคลองตั้งแต่ถนนนิสรภาพออกไปทางตะวันตกจรดแนวถนนจรัญสนิทวงศ์ มีการใช้ที่ดินหนาแน่นเป็นที่อยู่อาศัย และมีชุมชนบุกรุกที่รึมน้ำอยู่ตลอดแนวคลองสองฝั่ง ซึ่งมีความหนาแน่นของอาคารทางฝั่งเขตธนบุรีมากกว่าฝั่งเขตบางกอกใหญ่ ส่วนพื้นที่ถัดจากที่อยู่อาศัยริมคลองยังคงมีพื้นที่สวนและพื้นที่ว่างเปล่าอยู่มากเนื่องจากยากต่อการเข้าถึงโดยรถยนต์

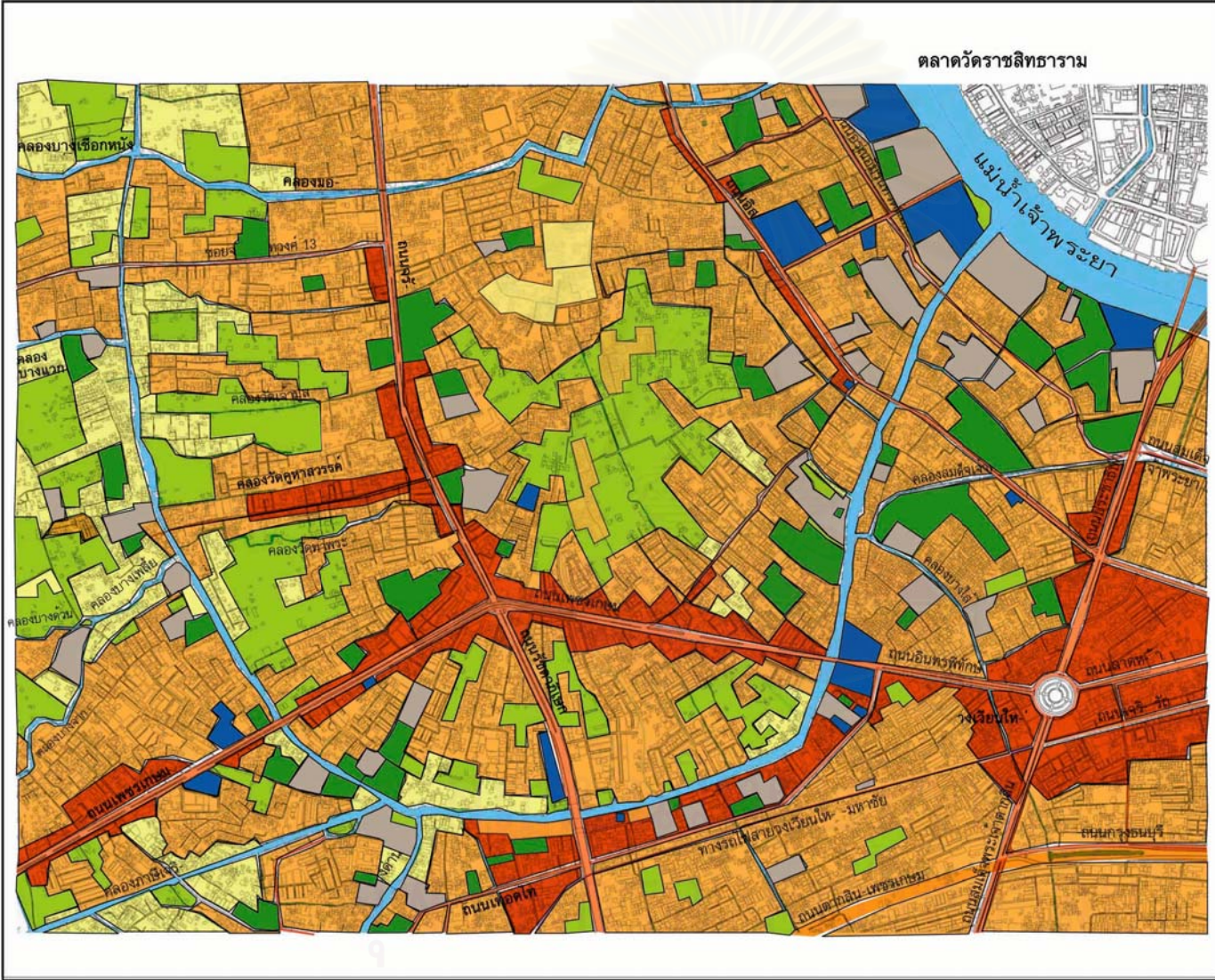

4.2.3.3 การใช้ประโยชน์ที่ดินในปัจจุบัน(Exisiting Landuse)

การใช้ประโยชน์จากพื้นที่บริเวณคลองบางกอกใหญ่ในปัจจุบัน พบว่า เป็นการใช้ที่ดินเพื่อการอยู่อาศัยเป็นหลัก นอกจากบริเวณที่เป็นย่านพาณิชยกรรมเดิมที่ยังคงสภาพความเป็นย่านการค้า นอกจากนี้ตามริมถนนสายสำคัญก็เกิดย่านการค้าใหม่ตามสภาพการขยายตัวของเมือง และรุกรามเข้าไปตามถนนในซอย พื้นที่ริมคลองส่วนมากเป็นที่ตั้งของศาสนสถาน สถานราชการ และโรงเรียน บริเวณที่เป็นที่พักระยะอยู่ถัดเข้าไปในพื้นที่บก

การใช้ประโยชน์ที่ดินในปัจจุบันเมื่อพิจารณาเทียบกับพัฒนาการการตั้งถิ่นฐาน พบว่า มีความสอดคล้องกัน สาเหตุหนึ่งก็ด้วยไม่ค่อยมีเหตุการณ์ที่สร้างการเปลี่ยนแปลงในเรื่องการใช้ที่ดินในพื้นที่มากนัก จะมีก็เพียงการสร้างถนนและสะพานที่ส่งผลต่อการเปลี่ยนแปลงการใช้พื้นที่อย่างชัดเจน

พื้นที่ว่างจะมีอยู่ประปรายตลอดแนวคลอง ซึ่งบริเวณที่เด่นชัดที่สุด คือ บริเวณที่ว่างจากผืนน้ำของคลองบางกอกใหญ่ และลำคลองสายย่อย ส่วนพื้นที่สีเขียวยังคงสภาพอยู่ในช่วงด้านในของคลอง (แผนที่ 4.17)

แนวทางการอนุรักษ์
คลองและชุมชนริมคลอง
บางกอกใหญ่

Conservation Guidelines for BangkokYai Canal
and it's Communities.

- สี- ลักษณะ
- พื้นที่พาณิชยกรรม
  - พื้นที่อยู่อาศัยหนาแน่น
  - พื้นที่อยู่อาศัยหนาแน่นน้อย
  - พื้นที่สีเขียว
  - สถานที่ราชการ/รัฐวิสาหกิจ
  - โรงเรียน
  - ศาสนสถาน
- ถนน
แม่น้ำ, ลำคลอง
ทางยกระดับ
ทางรถไฟ

Thesis in Department of
Urban and Regional Planning
Faculty of Architecture, Chulalongkorn University

แผนที่ 4.17

แสดงการใช้ประโยชน์ที่ดิน
ในปัจจุบัน (Existing Landuse)

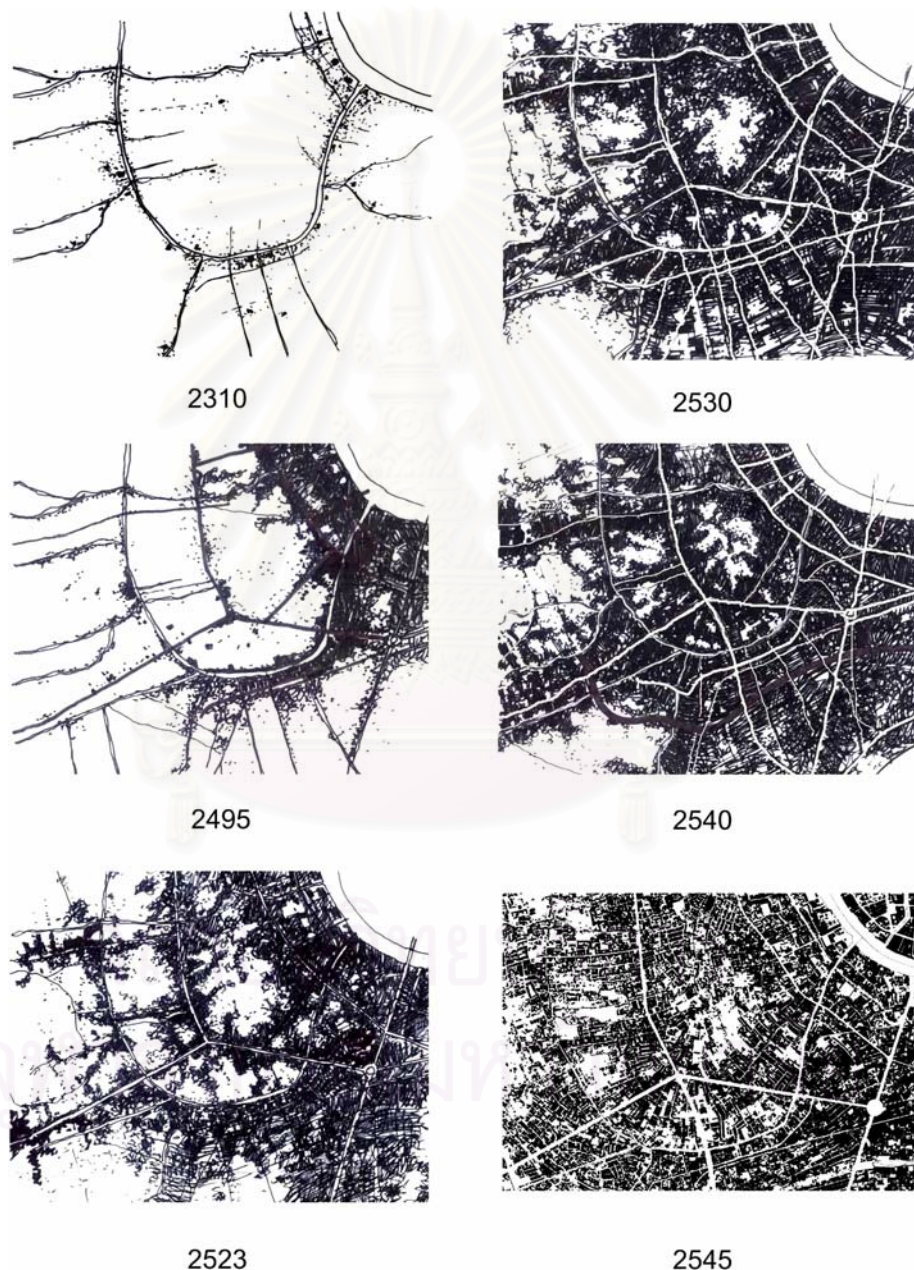

มาตราส่วน NOT TO SCALE

ที่มา : ดัดแปลงจากแผนที่สำนักผังเมืองกรุงเทพฯ
และจากการสำรวจ, มกราคม . 2547

4.2.3.4 พื้นที่ปลูกสร้างอาคารเทียบกับที่ดิน(Figure&Ground)

การเปลี่ยนแปลงการใช้ที่ดินจากอิทธิพลการขยายตัวของเมือง ส่งผลให้มีการอพยพเข้ามาตั้งถิ่นฐานตามพื้นที่แหล่งงานในกรุงเทพมหานครเพิ่มสูงขึ้น ซึ่งทำให้เกิดความต้องการที่พักอาศัยเพิ่มสูงขึ้น ทำให้มีการรุกพื้นที่สวนเกษตรที่มีอยู่เดิมในพื้นที่ ทำให้ที่ว่างของพื้นที่บริเวณคลองบางกอกใหญ่ในปัจจุบันเหลืออยู่ไม่มาก ทั้งยังมีความแออัดของสิ่งปลูกสร้างสูงโดยเฉพาะบริเวณที่เป็นย่านชุมชนหนาแน่น (แผนที่ 4.18)

แผนที่ 4.18 แสดงพัฒนาการรูปร่างเมือง(The evolution of Urban form.)ช่วงปีพ.ศ. 2310 – พ.ศ.2545

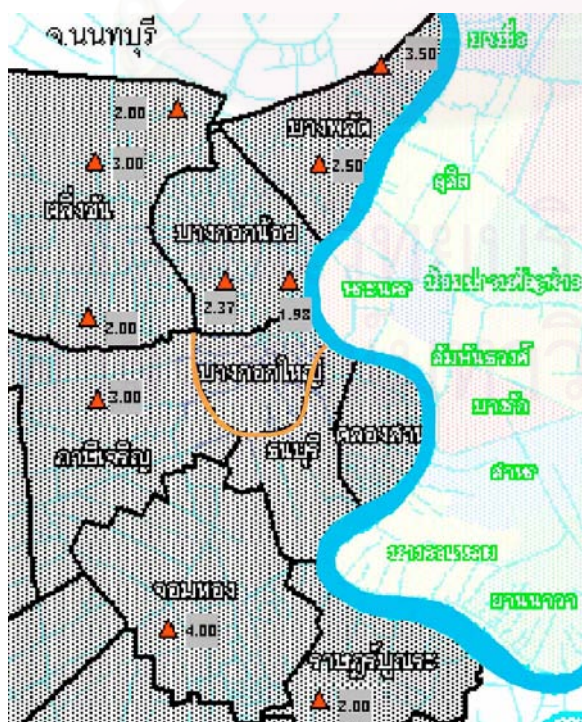
ที่มา : ดัดแปลงจากแผนที่ภาพถ่ายทางอากาศของกรมแผนที่ทหาร

4.2.3.5 ลักษณะทางภูมิศาสตร์ของพื้นที่ริมคลองบางกอกใหญ่

คลองบางกอกใหญ่มีขนาดความยาวทั้งสายตั้งแต่ปากคลองเชื่อมกับแม่น้ำเจ้าพระยาจนถึงแยกคลองบางเขื่อนหนึ่งต่อเชื่อมกับคลองบางขุนศรี ประมาณ 3.8 กิโลเมตร พื้นที่ริมฝั่งคลองมีการตั้งถิ่นฐานและมีกิจกรรมที่หลากหลาย ทั้งนี้เป็นผลสืบเนื่องมาจากลักษณะทางภูมิศาสตร์ที่แตกต่างกันไปในแต่ละช่วงของคลอง ซึ่งสามารถพิจารณาในประเด็นต่างๆได้ ดังนี้

- ระดับความสูงของพื้นที่

จากแผนที่แสดงระดับความสูงของพื้นที่ในผังธนบุรีของกรมแผนที่ทหาร พบว่า พื้นที่โดยรอบบริเวณคลองบางกอกใหญ่จะมีระดับพื้นที่สูงกว่าพื้นที่ริมคลอง ได้แก่ เขตภาษีเจริญอยู่ที่ระดับ +3.00 ม.เหนือระดับน้ำทะเล เขตตลิ่งชันอยู่ที่ระดับ +2.00 ม. เขตบางกอกน้อยอยู่ที่ระดับ +2.37 ม. เขตจอมทองอยู่ที่ระดับ +4.00 ม. ในขณะที่ช่วงพื้นที่เขตบางกอกใหญ่ เขตธนบุรี และเขตคลองสาน โดยเฉพาะบริเวณปากคลองบางกอกใหญ่มีระดับพื้นที่ต่ำกว่าที่ระดับ +1.92 ม.ส่งผลให้เมื่อถึงฤดูน้ำหลากจะเกิดภาวะน้ำเอ่อล้นตลิ่ง สร้างความเสียหายให้กับตลิ่งและพื้นที่ริมคลอง และในช่วงที่น้ำทะเลหนุนน้ำจากแม่น้ำเจ้าพระยาก็จะเอ่อล้นเข้าไปในคลองบางกอกใหญ่โดยพัดเอาสิ่งปฏิกูลและตะกอนดินเข้าไปตกค้างในคลองด้วย ซึ่งในกรณีน้ำหลากมากน้ำจะระบายออกทางคลองบางเขื่อนหนึ่งสู่พื้นที่เขตตลิ่งชันที่ยังคงมีที่ว่างและโครงข่ายลำน้ำย่อยจากการเป็นพื้นที่สวนเกษตรอยู่มาก และมีระดับความสูงของพื้นที่ +2.00 ม. ต่ำกว่าระดับความสูงของเขตบางกอกน้อยและภาษีเจริญ (แผนที่ 4.19)

แผนที่ 4.19 แสดงระดับความสูงของพื้นที่ผังธนบุรี

สัญลักษณ์
 ▲ 3.00 จุดกำหนดความสูงเป็นเมตรจากระดับน้ำทะเล
 〰 แม่น้ำ ลำคลอง
 〰 คลองบางกอกใหญ่
 〰 พื้นที่ผังธนบุรี
 ที่มา กรมแผนที่ทหาร กองบัญชาการทหารสูงสุด.2545

ซึ่งเมื่อพิจารณาเปรียบเทียบกับลักษณะทางภูมิศาสตร์จาการศึกษาพัฒนาการของคลองบางกอกใหญ่ที่เป็นที่ลุ่ม และที่ดอน สามารถอธิบายถึงสาเหตุของการตั้งถิ่นฐานของชุมชนริมคลองที่จะมีการตั้งถิ่นฐานหนาแน่นในพื้นที่ที่เป็นที่ดอนในพื้นที่เขตธนบุรี เขตภาษีเจริญ และบริเวณที่ลึกเข้าไปในคลองบางขุนศรีต่อเนื่องสู่คลองบางกอกน้อย ในขณะที่พื้นที่เขตบางกอกใหญ่มีสภาพเป็นที่ลุ่มน้ำท่วมถึงได้ง่าย ทำให้เกิดการพังทลายของตลิ่งได้ง่ายก็ถูกใช้เป็นพื้นที่เกษตร หรือพื้นที่รกร้างดังที่ปรากฏในสภาพปัจจุบัน ส่วนพื้นที่บริเวณปากคลองบางกอกใหญ่ในบริเวณย่านเมืองเก่าธนบุรีนั้น มีสภาพเป็นที่ดอนในฝั่งบางกอกใหญ่จึงเหมาะในการตั้งถิ่นฐาน ในส่วนพื้นที่ฝั่งธนบุรีในบริเวณวัดกัลยาณีนั้นมีสภาพเป็นที่ลุ่มต่ำ แต่ในภายหลังการขุดคลองลัดบางกอกได้มีการถมที่ให้สูงขึ้น และมีการสร้างกำแพงกันตลิ่งเพื่อป้องกันน้ำท่วมด้วย

- ช่วงกว้างและความลึกในแต่ละช่วงของคลองบางกอกใหญ่

สามารถแบ่งการศึกษาออกเป็นคลองช่วงต่างๆ โดยพิจารณาขนาดความกว้าง ความลึก และการใช้ที่ดินริมคลองในช่วงนั้นๆ เพื่อวิเคราะห์ลักษณะการตั้งถิ่นฐานและโครงสร้างของพื้นที่บริเวณคลองบางกอกใหญ่(แผนที่) ดังนี้

Section-A บริเวณพื้นที่ช่วงต้นคลองมีขนาดความกว้างของคลองประมาณ 25-30 เมตร เรือหางยาวสามารถสวนกันได้หลายลำ มีประตูกันแบ่งเป็นช่องทางสัญจรเลียบบึงบางกอกใหญ่ในช่องทางขวาของประตูเมื่อเข้ามาจากแม่น้ำเจ้าพระยา และช่องระบายน้ำเลียบบริเวณวัดกัลยาณีนในฝั่งธนบุรี พื้นที่ฝั่งบางกอกใหญ่เป็นที่ตั้งส่วนราชการเนื่องจากเป็นบริเวณที่ตั้งเมืองเก่าในสมัยกรุงธนบุรี องค์ประกอบที่สำคัญ คือ ป้อมวิไชยประสิทธิ์ และวัดโมกการาม ส่วนพื้นที่ฝั่งธนบุรีเป็นที่ตั้งของวัดกัลยาณีน ตลิ่งสองฝั่งคลองมีเขื่อนกันตลิ่งคสล.

Section-B บริเวณพื้นที่ช่วงถัดมาเป็นพื้นที่หน้าวัดหงส์รัตนารามมีขนาดความกว้างคลองประมาณ 18-25 เมตร จะมีการรูกำพื้นที่คลองจากชุมชนซึ่งมีสภาพแออัด โดยเป็นทั้งชุมชนที่บุกรุกเข้ามาตั้งบ้านเรือนของกลุ่มแรงงานอพยพ และอาคารบ้านเรือนของชุมชนเดิมที่ถูกน้ำวัดตลิ่งพังจนกลายเป็นอาคารกลางน้ำในที่สุด พื้นที่ริมฝั่งในเขตธนบุรีเป็นกลุ่มบ้านพักอาศัย 2 ชั้นที่แทรกด้วยพื้นที่สีเขียวของชุมชนกุฎีขาว ซึ่งมีมัสยิดทรงไทยแห่งเดียวในโลกตั้งอยู่ คลองช่วงนี้มีระดับน้ำค่อนข้างลึกและมีกระแสน้ำไหลแรงเนื่องจากอยู่ใกล้บริเวณปากคลอง

Section-C บริเวณพื้นที่ช่วงตลาดพลู มีขนาดความกว้างคลองประมาณ 12 -18 ม.พื้นที่ฝั่งบางกอกใหญ่เป็นที่ลุ่ม โดยเป็นที่ตั้งของกลุ่มอาคารขนาด 1-2 ชั้น พื้นที่ตลิ่งมีกำแพงคสล.กันตลิ่งพัง แต่บางช่วงก็ไม่มีกำแพงกันตลิ่ง ส่วนพื้นที่ฝั่งธนบุรีเป็นที่ดอน โดยที่ตั้งของกลุ่มชุมชนบางยี่เรือ(ตลาดพลู)

โดยมีตลาดวัดกลาง และศาสนสถานอย่างวัดและศาลเจ้าตั้งอยู่ สภาพคลองช่วงนี้มีตะกอนดินที่ท้องคลองค่อนข้างมาก ประกอบกับมีชุมชนอยู่หนาแน่นทำให้มีสิ่งปฏิกูลลงสู่น้ำมากส่งผลให้น้ำมีสีขุ่น

Section-D บริเวณพื้นที่ช่วงหน้าวัดสังข์กระจาย มีขนาดความกว้างคลองประมาณ 12 -15 ม. พื้นที่ฝั่งบางกอกใหญ่เป็นที่ดอน โดยเป็นที่ตั้งของวัดสังข์กระจายและชุมชนโดยรอบ มีศาลาท่าน้ำหน้าวัด ส่วนพื้นที่ฝั่งธนบุรีเป็นที่ดอน ซึ่งเป็นแหล่งที่พักอาศัยหนาแน่น โดยมีเรือจอดเรียงรายอยู่บริเวณช่วงเว้าของคลอง ซึ่งโครงสร้างของอาคารที่ยกเหนือน้ำทำหน้าที่เป็นแนวลดความแรงของกระแสน้ำไปในตัว คลองช่วงนี้มีความลึกใกล้เคียงกับช่วงหน้าวัดหงส์รัตนาราม แต่มีระดับความแรงของกระแสน้ำน้อยกว่า

Section-E บริเวณพื้นที่ช่วงวัดกุหาสวรรค์ มีขนาดความกว้างคลองประมาณ 5-6 ม. พื้นที่ฝั่งบางกอกใหญ่เป็นที่ลุ่ม โดยเป็นที่ตั้งของชุมชนปลายซอยศักดิ์เจริญที่เชื่อมต่อเส้นทางกับถนนจรัลสนิทวงศ์ โดยมีสภาพเป็นกลุ่มอาคารคสล.ขนาด 2 ชั้น ส่วนพื้นที่ฝั่งภาษีเจริญเป็นที่ดอน โดยเป็นที่ตั้งของวัดและชุมชนกุหาสวรรค์โดยมีอาคารในลักษณะเรือนแถวริมน้ำที่ค่อนข้างสมบูรณ์ มีสะพานข้ามคลองเชื่อมพื้นที่ชุมชนสองฝั่ง เนื่องจากพื้นที่ทั้งสองฝั่งไม่มีกำแพงกั้นตลิ่งทำให้น้ำสามารถพัดเข้าไปใต้อาคารได้ส่งผลกระทบต่อสภาพความแข็งแรงของโครงสร้างอาคาร คลองช่วงนี้เดิมไม่ลึกมากแต่เมื่อมีการขุดลอกคูคลองโดยสำนักงานเขตไปเมื่อปี 2545 ทำให้คลองในปัจจุบันลึกกว่า 3 เมตร

Section-F บริเวณพื้นที่ช่วงที่ว่างใกล้วัดโบสถ์อินทรรพรเพชร มีขนาดความกว้างคลองประมาณ 8-10 ม.พื้นที่ฝั่งบางกอกใหญ่แต่เดิมเป็นพื้นที่ลุ่มทำสวน แต่ถูกปล่อยรกร้างเนื่องจากน้ำท่วมสร้างความเสียหายและตลิ่งที่ถูกกระแสน้ำพัดทำลาย แต่ในปัจจุบันได้พัฒนาเป็นพื้นที่หมู่บ้านจัดสรรโดยมีการถมที่ให้สูงขึ้นจากเดิมค่อนข้างมาก ส่วนพื้นที่ฝั่งภาษีเจริญเป็นที่ดอนซึ่งมีบ้านเดี่ยวล้อมรอบด้วยสวนกระจายอยู่ตลอดแนวคลอง คลองช่วงนี้มีระดับน้ำค่อนข้างลึกเนื่องจากมีการขุดลอกและกระแสน้ำไหลแรงทำให้ไม่ค่อยมีตะกอนตกค้างมาก

Section-G บริเวณพื้นที่ช่วงชุมชนสะพานบางแวก มีขนาดความกว้างคลองประมาณ 6-8 ม. พื้นที่สองฝั่งเป็นแหล่งชุมชนหนาแน่น มีสะพานข้ามคลองเชื่อมพื้นที่ชุมชนเข้าด้วยกัน คลองช่วงนี้มีระดับความลึกใกล้เคียงกับช่วงวัดกุหาสวรรค์ อาคารที่ตั้งในพื้นที่ทั้งสองฝั่งมีลักษณะเป็นเรือนแถวริมน้ำ ข้างหลังแทรกด้วยพื้นที่สีเขียว และอาคารสมัยใหม่ที่เข้ามาตามเส้นทางถนน

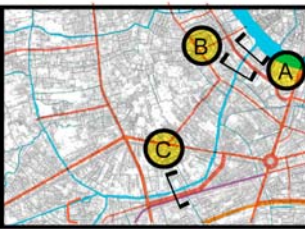
ประตุน้ำน้ำปากคลอง

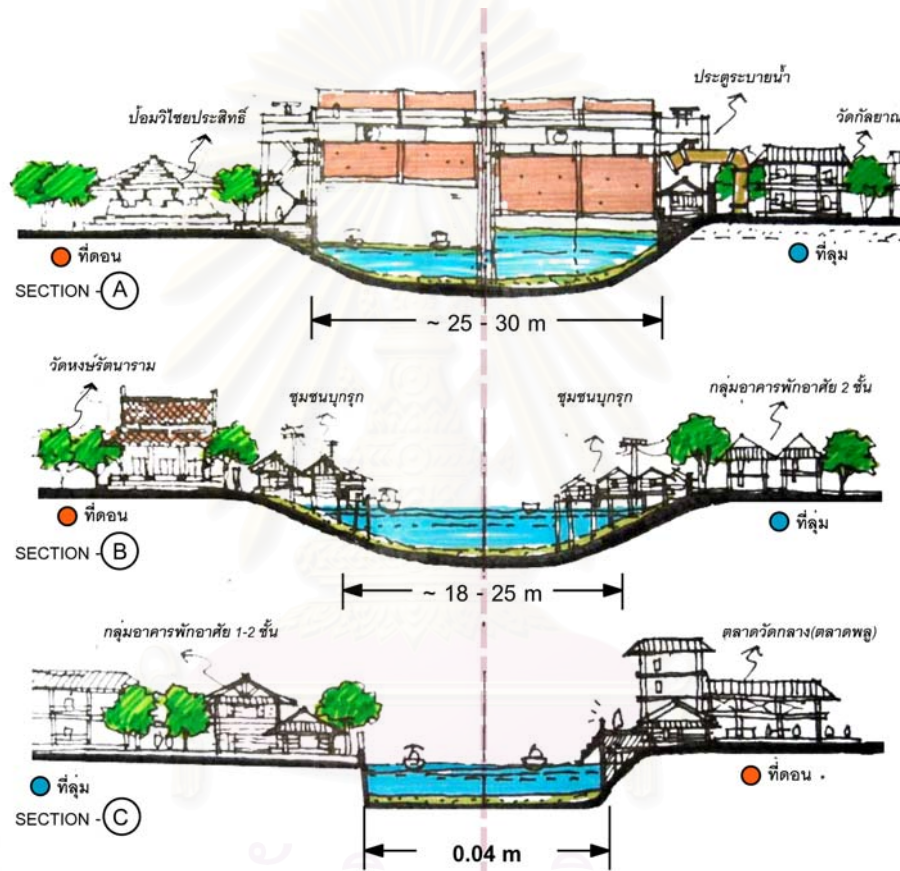
วัดหงษ์รัตนาราม

กลุ่มอาคาร 1-2 ชั้น

KEY MAP

วัดกัลยาณ

ชุมชนบุกรุกที่ริมน้ำ

ตลาดวัดกลาง(ตลาดพลู)

สถาบันวิทยบริการ
จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย

ภาพที่ 4.2 แสดงรูปตัดเปรียบเทียบความกว้างคลอง และการใช้พื้นที่ริมคลองแต่ละช่วง

Scale : NOT TO SCALE
ที่มา : จากการสำรวจ ,มกราคม.2547

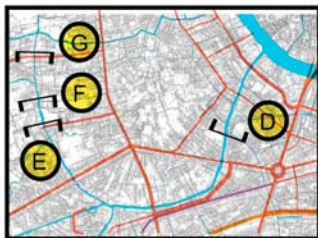
วัดสังข์กระจายวรวิหาร

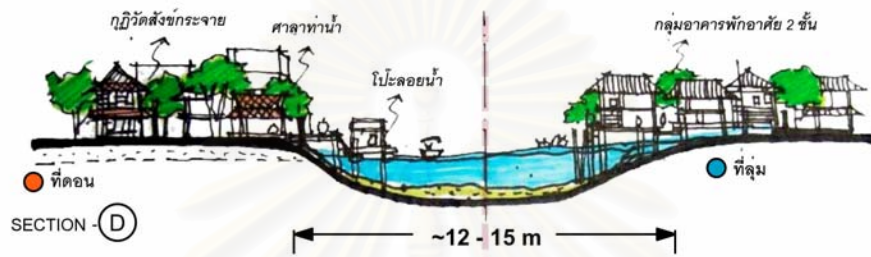
ชุมชนท้ายซอยจรั- สนิทวงศ์ 3

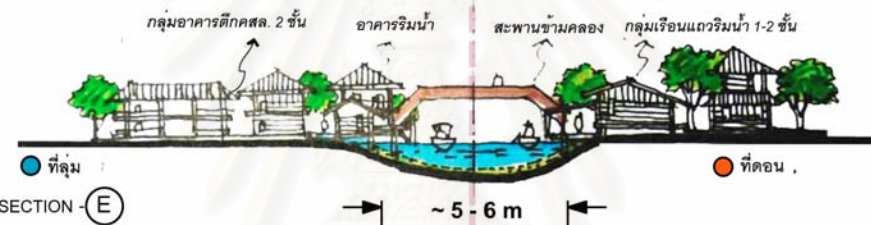
พื้นที่รกร้าง

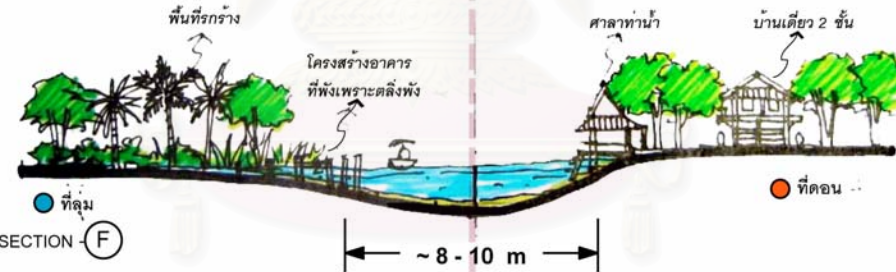
KEY MAP

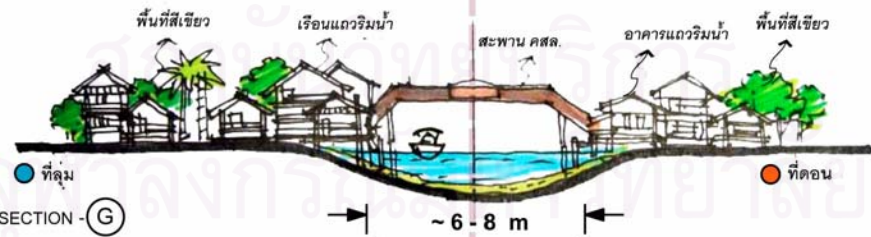
SECTION - (D)

SECTION - (E)

SECTION - (F)

SECTION - (G)

แนวกึ่งกลางคลองบางกอกใหญ่

กลุ่มอาคาร 1-2 ชั้น

ชุมชนวัดคูหาสวรรค์

ศาลาท่าน้ำของบ้านเดี่ยวริมคลอง

กลุ่มอาคารริมคลอง

4.2.3.6 สภาพแวดล้อมและพื้นที่สีเขียว

สภาพแวดล้อมที่เด่นชัดในพื้นที่บริเวณคลองบางกอกใหญ่ คือ ลำคลองที่ทอดยาวเป็นเส้นนำสายตาทางธรรมชาติแทรกสลับด้วยกลุ่มเรือนริมน้ำและที่ว่างที่มีต้นไม้ใหญ่สีเขียวให้ร่มเงา และมีลมพัดผ่านนำความเย็นของน้ำเข้ากระทบให้บรรยากาศที่ผ่อนคลาย

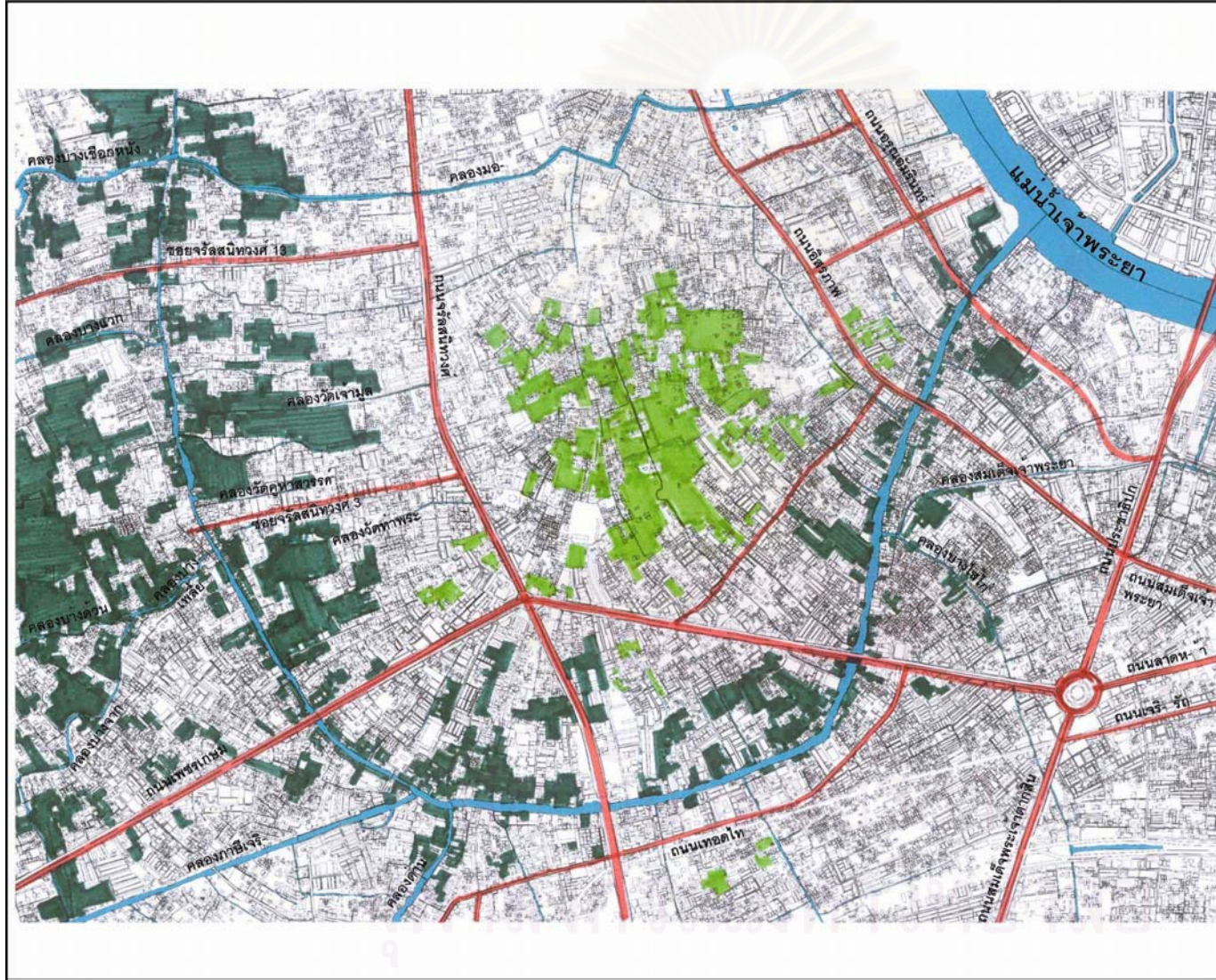
ในปัจจุบันนั้นแม้ว่าจะมีการเปลี่ยนแปลงการใช้ที่ดินจากสวนผลไม้ไปเป็นพื้นที่พักอาศัยตามกระแสการพัฒนาเมืองในตลอดช่วงที่ผ่านมา ส่งผลให้พื้นที่ทางธรรมชาติลดลงอย่างมาก แต่เมื่อศึกษาพื้นที่โดยรวมแล้วพบว่า พื้นที่บริเวณคลองบางกอกใหญ่ยังคงความร่มรื่น เงียบสงบซึ่งเหมาะแก่การพักอาศัย(แผนที่ 4.20)

นอกจากนี้ ในบริเวณริมคลองยังประกอบด้วยวัดสำคัญ ซึ่งเป็นแหล่งยึดเหนี่ยว และเป็นที่ยอมรับร่วมกันของชาวบ้าน ในการทำกิจกรรมต่างๆ ไม่ว่าจะเป็นกิจกรรมทางศาสนา หรือ กิจกรรมกีฬาต่างๆ ก็มักจะใช้ลานวัด เป็นที่พบปะกันของคนในชุมชนของคลองบางกอกใหญ่ แต่ในบางจุดก็มีสภาพแวดล้อมที่เสื่อมโทรม ขาดการดูแล

4.2.3.7 กรรมสิทธิ์ที่ดิน

เนื่องจากพื้นที่ตลอดแนว 2 ฝั่งคลองบางกอกใหญ่มีศาสนสถานอย่างวัดตั้งอยู่เป็นจำนวนมาก ทำให้ที่ดินริมคลองส่วนใหญ่เป็นกรรมสิทธิ์ของวัดซึ่งสังกัดกรมการศาสนา ซึ่งมีขนาดของที่ดินแตกต่างกันไป ที่ดินวัดส่วนมากได้จากการบริจาคของผู้มีจิตศรัทธา และวัดบางแห่งก็มีการซื้อที่ดินต่อจากประชาชนเพื่อขยายอาณาเขตวัด นอกจากกรรมสิทธิ์ที่ดินที่เป็นของวัดแล้วยังมีกรรมสิทธิ์ที่ดินของสำนักงานทรัพย์สินส่วนพระมหากษัตริย์ และที่ดินเอกชนแทรกคั่นที่ดินวัดอยู่เป็นระยะ

โดยมากที่ดินของสำนักงานทรัพย์สินส่วนพระมหากษัตริย์นั้นจะอยู่ริมคลองฝั่งเขตบางกอกใหญ่ ช่วงปลายคลองต่อกับคลองบางเชือกหนังและคลองบางขุนศรี ซึ่งเป็นที่ตั้งของอาคารบ้านเรือนและแหล่งชุมชน ส่วนที่ดินที่เป็นกรรมสิทธิ์ของเอกชนพบมาก บริเวณต้นคลองและกลางคลองฝั่งเขตบางกอกใหญ่ซึ่งเป็นที่ตั้งของส่วนราชการและ อาคารพาณิชย์ของเอกชน

**แนวทางการอนุรักษ์
คลองและชุมชนริมคลอง
บางกอกใหญ่**

Conservation Guidelines for BangkokYai Canal and its Communities.

สัญลักษณ์

พื้นที่สวนกลางเมือง

พื้นที่สีเขียว

— ถนน

— แม่น้ำ, ลำคลอง

— ทางยกระดับ

— ทางรถไฟ

Key Map

Thesis in Department of
Urban and Regional Planning
Faculty of Architecture, Chulalongkorn University

แผนที่ 4.20

**แสดงพื้นที่สวนกลางเมือง
และพื้นที่สีเขียว**

มาตราส่วน

NOT TO SCALE

ที่มา : ดัดแปลงจากแผนที่สำนักงานเมืองกรุงเทพฯ
และการสำรวจภาคสนาม, มกราคม 2547

4.2.3.8 โครงข่ายการคมนาคม

โครงข่ายลำน้ำ มีบทบาทต่อการสัญจรและการขนส่งในพื้นที่ฝั่งธนบุรีโดยอาศัยคลองหลักเป็นตัวเชื่อมชุมชนเข้าหากันและใช้ในการเดินทางในชีวิตประจำวัน ประกอบด้วย

- **แม่น้ำเจ้าพระยา** เป็นลำน้ำสายประธานที่มีความสำคัญในการเชื่อมโยงโครงข่ายคลองสายต่างๆเข้าด้วยกัน และมีอิทธิพลต่อการเปลี่ยนแปลงของโครงข่ายลำน้ำทั้งระดับน้ำ กระแสน้ำ คุณภาพน้ำ เป็นต้น ซึ่งเหล่านี้ส่งผลต่อการตั้งถิ่นฐานและวิถีชีวิตของชุมชนในคลองสายต่างๆ

- **คลองสายหลัก** เป็นคลองใหญ่ที่เป็นแม่น้ำเจ้าพระยาสายเดิม ปัจจุบันมีการเปลี่ยนขนาดคลองแต่ยังคงมีความสำคัญในด้านต่างๆทั้งการคมนาคมขนส่ง และการตั้งถิ่นฐาน ได้แก่ คลองบางกอกใหญ่ คลองบางกอกน้อย

- **คลองสายรอง** เป็นคลองที่มีความสำคัญมาตั้งแต่อดีต มีขนาดคลองไม่กว้างมาก เป็นเส้นทางสัญจรขนส่งที่เชื่อมกับคลองสายหลักและมีบทบาทสำคัญในการเป็นแหล่งชุมชน ได้แก่ คลองบางเชือกหนัง คลองสมเด็จพระเจ้าพระยา คลองบางไส้ไก่ คลองมอญ คลองด่าน และคลองภาษีเจริญ

- **คลองสายย่อย** เป็นคลองขนาดเล็กที่มีการตั้งถิ่นฐานของชุมชนแต่เดิม มีบทบาทในการเป็นทางน้ำธรรมชาติที่สำคัญในพื้นที่เกษตรกรรม ได้แก่ คลองบางแวก คลองบางพลี คลองบางด้วน คลองบางจาก คลองสำเหร่ คลองบางน้ำชน คลองบางสะแก

- **คลองที่เชื่อมชุมชนกับวัด** เป็นคลองขนาดเล็กที่เป็นทางสัญจรเชื่อมระหว่างชุมชนกับวัดโดยมากจะเรียกชื่อคลองตามชื่อของวัด ที่สำคัญได้แก่ คลองวัดท่าพระ คลองวัดเตี๊วด คลองวัดเจ้ามุล คลองวัดคูหาสวรรค์ คลองวัดราชสิทธิาราม คลองวัดสังข์กระจาย คลองบางลำเจ็ทน้อย

- **ทางน้ำขนาดเล็ก** เป็นทางน้ำขนาดเล็กที่ใช้เป็นทางสัญจรเฉพาะกลุ่มพื้นที่ชุมชน โดยไม่มีการเชื่อมต่อกับคลองสายย่อยอื่นๆ มักมีชื่อเรียกตามชื่อของสถานที่สำคัญบริเวณปากคลองที่เชื่อมจากคลองสายหลัก ได้แก่ คลองโรงสี คลองศาลเจ้า คลองต้นไทร คลองอภิชาติ เป็นต้น

ประเภทการสัญจรทางน้ำ

การเข้าถึงพื้นที่ริมคลองบางกอกใหญ่และพื้นที่ใกล้เคียง สามารถติดต่อได้ทั้งทางเรือและทางรถ บางพื้นที่ถนนเข้าถึงได้สะดวกถึงริมคลอง แต่บางพื้นที่รถยนต์เข้าไม่ถึงริมคลอง ต้องอาศัยการเดินหรือเปลี่ยนยานพาหนะอื่นๆ ทั้งนี้บริเวณที่อยู่ริมคลองไม่ว่ายานพาหนะทางบกจะเข้าถึงหรือไม่ก็ตามก็ยังสามารถใช้การคมนาคมทางน้ำได้สะดวก ยานพาหนะทางน้ำ(ภาพที่ 4.3) ได้แก่

- เรือหางยาว ที่มีการให้บริการตลอดแทบทั้งวัน ซึ่งสามารถรับส่งผู้โดยสารได้คราวละมากๆ

- เรือนำเที่ยว โดยมากจะเป็นเรือหางยาวที่รับจ้างเช่าเหมาพานักท่องเที่ยวเข้ามาเที่ยวในคลอง

- เรือโยงท้องแบน เป็นเรือสำหรับขนถ่ายวัสดุก่อสร้างของพื้นที่ที่อยู่ริมคลองที่เส้นทางรถเข้าถึงไม่สะดวก ในอดีตเป็นที่นิยมมาก ส่วนในปัจจุบันยังคงมีใช้ในพื้นที่ที่อยู่ลึกเข้าไปคลอง
- เรือส่วนตัว เป็นเรือขนาดเล็กที่อยู่ประจำบ้านพักอาศัยที่อยู่ริมน้ำ มีทั้งที่เป็นเรือแจวที่ต่อจากไม้ เรือแจวที่ทำจากวัสดุสมัยใหม่ ซึ่งจะพบมากในพื้นที่ลึกเข้าไปในคลองบางกอกใหญ่ในปัจจุบัน

ภาพที่ 4.3 แสดงลักษณะของเรือหางยาว (ซ้าย) เรือโยงท้องแบน(กลาง) และเรือส่วนตัว (ขวา)

ที่มา : จากการสำรวจ, 2547.

- เรือยนต์เล็ก เป็นเรือส่วนบุคคลขนาดเล็กใช้ในการเดินทางได้รวดเร็ว รูปทรงคล้ายเรือหางยาว แต่ขนาดเล็กกว่า (ภาพที่ 4.4)
- เรือเล็กข้ามฟาก พบบริเวณช่วงตลาดพลู มีลักษณะเป็นเรือแจวขนาดเล็กสำหรับรับส่งผู้คนข้ามฝั่งคลอง โดยมากผู้ให้บริการจะเป็นคนในชุมชนละแวกใกล้เคียง
- เรือขนขยะ เป็นเรือแบนสำหรับขนขยะของสำนักงานเขต ซึ่งจะล่องเก็บขยะตามลำคลองวันเว้นวัน โดยแบ่งฝั่งการเก็บตามแนวเส้นแบ่งเขตการปกครอง คือ ขยะในพื้นที่บ้านเรือนที่อยู่ฝั่งบางกอกใหญ่ก็จะอยู่ในความรับผิดชอบของสนง.เขตบางกอกใหญ่ ส่วนขยะในพื้นที่ฝั่งธนบุรีก็จะอยู่ในความรับผิดชอบของสนง.เขตธนบุรี (เจ้าหน้าที่เก็บขยะสนง.เขตบางกอกใหญ่,สัมภาษณ์,27 พฤศจิกายน พ.ศ. 2546 .เวลา 11.25 น.)

ภาพที่ 4.4 แสดงลักษณะของเรือยนต์เล็ก (ซ้าย) เรือข้ามฟาก(กลาง) และเรือเก็บขยะ (ขวา)

ที่มา : จากการสำรวจ,2547.

ซึ่งในแต่ละช่วงคลองจะมีท่าเทียบเรือรับส่งผู้โดยสารอยู่เป็นระยะโดยเฉพาะบริเวณหน้าวัดและย่านชุมชนหนาแน่น ท่าเทียบเรือที่พบตลอดลำคลองบางกอกใหญ่ประกอบด้วย

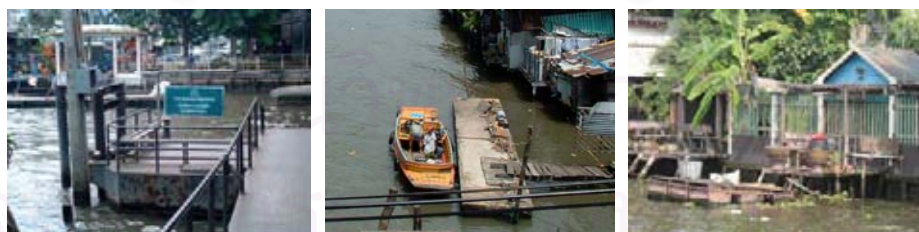
- ท่าเรือข้ามฟาก เป็นจุดขึ้นลงของผู้โดยสารที่ข้ามฟากจากฝั่งพระนครมายังฝั่งธนบุรี ท่าเหล่านี้จะกระจายอยู่เป็นระยะตลอดริมสองฝั่งแม่น้ำเจ้าพระยา ท่าที่สำคัญที่มีเรือเดินทางเข้าคลองบางกอกใหญ่โดยตรง ได้แก่ ท่าเรือสะพานพุทธ และท่าเรือปากคลองตลาด

- โป๊ะเทียบเรือ เป็นจุดขึ้นลงของผู้โดยสารที่โดยสารเรือเข้ามายังคลองบางกอกใหญ่ มีลักษณะเป็นโป๊ะลอยน้ำมีโครงสร้างเสาคสล.ยึดไว้ไม่ให้ลอยออกไปตามกระแสน้ำ โดยมากจะอยู่บริเวณที่มีชุมชนหนาแน่น หรือ ตามหน้าวัดขนาดใหญ่ที่มีความสำคัญในพื้นที่ หรือบริเวณที่มีสถานที่ราชการตั้งอยู่ โดยโป๊ะเทียบเรือเหล่านี้ส่วนใหญ่จะอยู่ในความดูแลของกรมเจ้าท่าซึ่งจะคอยดูแลความเรียบร้อยและความปลอดภัยของการใช้งานโป๊ะ

ในส่วนของโป๊ะเทียบเรือที่เป็นของเอกชน ยังแยกเป็นโป๊ะเทียบเรือธงเขียว ธงเหลือง และธงแดง จากท่าเรือธงเหลืองจะออกไปที่ตลาดเก่า(ปากคลองตลาด) ท่าสะพานพุทธ ส่วนเรือท่าธงเขียวจะออกไปที่ปากคลองตลาดเหมือนกันแต่เป็นที่ท่าราชินี โดยจะออกสลับกันลำต่อลำ ส่วนระยะเวลาข้ามเรือก็ขึ้นอยู่กับคนขับเรือว่าขับช้าหรือเร็ว (ภาพที่ 4.5)

“...จะไม่มีการจอดเรือข้ามโป๊ะด้วยเหตุผลทางด้านธุรกิจ ท่าเรือเหล่านี้เป็นท่าเรือที่ยังอยู่กับชุมชนเป็นที่เอกชนเป็นผู้ยื่นขอสัมปทานจากกรมเจ้าท่า โดยเอกชนจะเป็นผู้ดูแลความเรียบร้อยของโป๊ะให้อยู่ในสภาพพร้อมใช้งาน นอกจากท่าเรือธงเหลือง และธงเขียวที่ตลาดพลูแล้ว ก็มีท่าที่สำคัญ คือ ท่าวิทยาลัยพาณิชยธรรมบุรี ซึ่งถือเป็นท่าที่ใหญ่ในระแวกนั้น กับท่าเชิงสะพานบางไผ่ ริมสะพานข้ามคลองถนน เพชรเกษม...” (สุจิน เดชโชติ, นายท่าเรือโป๊ะธงเหลือง, สัมภาษณ์, 24 พฤศจิกายน พ.ศ. 2546 .เวลา 15.45 น.)

- จุดเทียบเรือ เป็นจุดขึ้นลงผู้โดยสารตามจุดที่เกี่ยวข้องกับวิถีการดำเนินชีวิตประจำวันของคนในพื้นที่ในการสัญจร โดยมากจะมีลักษณะเป็นบันไดลงสู่น้ำขนาดเล็กริมฝั่ง พบมากบริเวณที่เป็นย่านค้าขาย บริเวณศาลาหน้าวัด และตามบ้านเรือนตลอดแนวสองฝั่งคลองที่มีองค์ประกอบแบบเรือนริมน้ำ

ภาพที่ 4.5 แสดงลักษณะโป๊ะเทียบเรือ(ซ้าย) จุดเทียบเรือบริเวณย่านชุมชน(กลาง) และบันไดลงสู่น้ำของบ้านริมน้ำ(ขวา)

ที่มา : จากการสำรวจ, 2547.

นอกจากนี้ตามอาคารบ้านเรือนทั่วไปตลอดแนวคลองโดยเฉพาะบริเวณที่ตั้งชุมชน ยังมีจุดเทียบเรือลอยในลักษณะ “ท่าน้ำ” ซึ่งเป็นเอกลักษณ์ที่พบเห็นได้เฉพาะในกลุ่มชุมชนที่อาศัยอยู่ริมน้ำเท่านั้น

อย่างไรก็ตาม โครงข่ายลำน้ำที่มีความสำคัญต่อการสัญจรและการขนส่งในอดีต ในปัจจุบันได้ลดบทบาทลงเป็นอย่างมาก แต่โครงข่ายลำน้ำบริเวณคลองบางกอกใหญ่ก็ยังคงมีความสำคัญในด้านอื่นๆต่อวิถีชีวิตของผู้คนที่อาศัยอยู่ริมคลอง เนื่องจากพื้นที่บางบริเวณยังเป็นแหล่งชุมชนที่ยังมีการประกอบอาชีพการเกษตร และมีชุมชนที่มีรูปแบบการตั้งถิ่นฐานแบบชุมชนน้ำกระจายอยู่ในลำน้ำสายต่างๆ โครงข่ายคลองในปัจจุบันมีการเปลี่ยนแปลงจากอดีตไม่มากนัก การเปลี่ยนแปลงที่สำคัญเกิดจากการตัดถนนเพื่อพัฒนาเมืองในช่วงเวลาต่างๆซึ่งส่งผลให้โครงข่ายคลองเปลี่ยนรูปไป จากเดิมที่เป็นโครงข่ายน้ำที่สามารถเชื่อมต่อกันได้ มีการถ่ายเทน้ำและถูกใช้ในการสัญจรได้สมบูรณ์ ต่อเมื่อมีการตัดถนนและเปลี่ยนแปลงการใช้ที่ดินจากการพัฒนาเมือง คลองหลายสายได้ลดบทบาทความสำคัญลงและถูกแทนที่ด้วยถนน

โครงข่ายถนน มีบทบาทต่อการคมนาคมขนส่งในปัจจุบัน โดยมีการตัดถนนสายต่างๆเข้าสู่พื้นที่ ยังผลให้สามารถเข้าถึงพื้นที่ริมน้ำได้ง่ายกว่าในอดีต และส่งผลต่อการเปลี่ยนแปลงการดำเนินชีวิตของคนในพื้นที่ในที่สุด ประกอบด้วย

ถนนสายประธาน เป็นถนนหลักของพื้นที่มีบทบาทสำคัญต่อการคมนาคมและการเปลี่ยนแปลงของพื้นที่ ประกอบด้วย

- ถนนจรูญสนิทวงศ์ เป็นถนนสายหลักที่สำคัญที่สุดของเขตบางกอกใหญ่ที่รองรับปริมาณจราจรแนวเหนือใต้เริ่มจากแยกท่าพระไปจนถึงรอยต่อกับเขตบางกอกน้อยที่สะพานข้ามคลองมอญ มีขนาด 6 ช่องจราจรและเกาะกลางถนนแบ่งทิศทางการจราจรตลอดแนว บริเวณทางแยกท่าพระปัจจุบันกรุงเทพมหานครได้ดำเนินการก่อสร้างทางลอดใต้ทางแยกขนาด 3 ช่องจราจรในแนวถนนจรูญสนิทวงศ์ตลอดถนนเพชรเกษมไปยัง ถนนรัชดาภิเษก

- ถนนเพชรเกษม เป็นถนนสายหลักอีกสายหนึ่งที่รองรับปริมาณจราจรทางด้านตะวันตกของกรุงเทพมหานครที่จะมุ่งหน้าขึ้นเหนือหรือมุ่งหน้าทางทิศตะวันออกถนนสายนี้มี 6 ช่องจราจร แบ่งทิศทางการจราจรออกเป็นข้างละ 3 ช่องจราจรด้วยเกาะกลางที่มีขนาดกว้างประมาณ 4-5 เมตร

- ถนนรัชดาภิเษก (ถนนรัชดา -ท่าพระ) เป็นถนนขนาด 8 ช่องจราจร เริ่มจากแยกท่าพระไปทางทิศใต้ไปบรรจบกับถนนสมเด็จพระเจ้าตากสินที่แยกมไหศวรรย์โดยมีเกาะกลาง แบ่งทิศทางการจราจรตลอดแนว ถนนสายนี้ทำหน้าที่ในการรองรับปริมาณการจราจรระหว่างฝั่งพระนครกับฝั่งธนบุรีที่ข้ามแม่น้ำเจ้าพระยาทางด้านสะพานกรุงเทพและสะพานพระราม 3 มีขนาด 8 ช่องจราจรและมีเกาะกลางถนนตลอดแนวจนถึงเชิงสะพานพระราม 3 ซึ่งเป็นสะพานที่ก่อสร้างใหม่คู่ขนานกับสะพานกรุงเทพข้ามแม่น้ำเจ้าพระยา ข้ามถนนสมเด็จพระเจ้าตากสิน ถนนเจริญนครทางฝั่งธนบุรี และข้ามถนนเจริญกรุงทางฝั่งพระนคร ลงไปตามแนวถนนพระราม 3 ถนนรัชดาภิเษกช่วงใกล้สะพานข้ามคลองบางกอกใหญ่จะมีเส้นทางก่อสร้างถนนโครงการสายตากสิน-เพชรเกษมตัดผ่าน และมีทางขึ้นลง(Ramp) บริเวณที่

ถนนนี้ตัดผ่านด้วยจึงทำให้ถนนรัชดาภิเษกช่วงนี้มีแนวโน้มที่จะต้องรองรับปริมาณจราจรมากยิ่งขึ้นในอนาคต

ถนนสายหลัก เป็นถนนที่มีบทบาทความสำคัญในการคมนาคมขนส่งของพื้นที่ซึ่งส่งผลต่อการพัฒนาเมืองฝั่งธนบุรี และมีอิทธิพลต่อการเปลี่ยนแปลงการใช้พื้นที่ริมคลองบางกอกใหญ่ ประกอบด้วยถนนสายต่างๆซึ่งลักษณะทางกายภาพ ดังนี้

- ถนนอิสรภาพ เป็นถนนสายหลักที่เชื่อมต่อพื้นที่เขตธนบุรีและเขตบางกอกน้อยถนนอิสรภาพที่ต่อเชื่อมระหว่างถนนอิสรภาพในเขตบางกอกใหญ่ทางด้านทิศตะวันตก บริเวณสะพานเจริญพาสณ์ กับถนนอิสรภาพในเขตคลองสานทางด้านทิศตะวันออกที่จุดตัดกับถนนประชาธิปไตยบริเวณแยกบ้านแขก เป็นถนนขนาด 4 ช่องจราจร ไม่มีเกาะกกลางถนน

- ถนนวังเดิม ถนนสายนี้มีแนวเส้นทางที่ขนานไปกับแม่น้ำเจ้าพระยา เป็นที่ตั้งของกองทัพเรือและวัดอรุณราชวรารามรวมทั้งทำน้ำวัดอรุณที่อยู่ริมแม่น้ำเจ้าพระยาซึ่งเป็นเส้นทางสำหรับผู้ที่เดินทางทางน้ำหรือผู้ที่ข้ามไปยังฝั่งพระนครโดยใช้เรือข้ามฟาก ถนนวังเดิมมี 2 ช่องจราจร ไม่มีเกาะกกลางถนน มีการจัดเดินรถทางเดียว ตั้งแต่ ช่วงแยกตัดกับซอยทวีธาภิเษกไปจนถึงแยกถนนตัดใหม่ ส่วนช่วงจากแยกถนนตัดใหม่จนถึงแยกโพธิ์สามต้นจัดเดินรถสองทางช่วงที่เป็นบริเวณทางแยกจะจัดช่องจราจรเข้าสู่วางแยกเป็น 2 ช่องจราจร ขาออกจากทางแยกมี 1 ช่องจราจร

- ถนนอรุณอมรินทร์ตัดใหม่ เป็นถนนสายรองขนาด 4 ช่องจราจรที่ต่อเชื่อมระหว่างถนนวังเดิมกับถนนประชาธิปไตยเริ่มจากปลายถนนอรุณอมรินทร์ที่ตัดกับซอยทวีธาภิเษกในพื้นที่เขตบางกอกใหญ่ตรงไปบรรจบกับถนนประชาธิปไตยบริเวณเชิงสะพานพระปกเกล้าในพื้นที่เขตธนบุรี ถนนสายนี้ จะช่วยแบ่งเบาปริมาณจราจรถนนอิสรภาพลงได้บางส่วน โดยเฉพาะอย่างยิ่งในช่วงโมงเร่งด่วนเช้า

- ถนนเทอดไท เป็นถนนสายที่มีความสำคัญเส้นหนึ่งในเขตพื้นที่ธนบุรีที่ทำหน้าที่รองรับปริมาณการจราจรท้องถิ่นเข้าสู่ถนนสายหลัก คือ ถนนอินทรีพิทักษ์และถนนเพชรเกษม มีขนาด 4 ช่องจราจรไม่มีเกาะกกลางตลอดแนว

ถนนซอยอื่นๆ เป็นถนนที่เชื่อมต่อภายในพื้นที่ที่เข้าสู่ชุมชนที่มีอยู่มากมาย ทำหน้าที่ในการรับการเดินทางในแหล่งที่อยู่อาศัยและพื้นที่ที่อยู่ในชุมชน

ประเภทการสัญจรทางบก

- ระบบขนส่งสาธารณะ

เนื่องจากเขตบางกอกใหญ่ยังไม่มีระบบรถไฟฟ้าขนส่งมวลชนให้บริการดังนั้นรถโดยสารประจำทางจึงเป็นระบบขนส่งสาธารณะหลักโดยรถโดยสารประจำทางที่ให้บริการในเขตพื้นที่บางกอกใหญ่มีจำนวนทั้งสิ้น 18 สายประกอบด้วยรถโดยสารประจำทางธรรมดา รถโดยสารประจำทาง

ปรับอากาศ รถไมโครบัส รถมินิบัส และรถโดยสารในซอย ถนนที่มีรถโดยสารประจำทางวิ่งมากที่สุด ได้แก่ ถนนจรัญสนิทวงศ์

นอกจากรถโดยสารประจำทางแล้ว การเดินทางในพื้นที่บริเวณคลองบางกอกใหญ่ยังสามารถเดินทางด้วยพาหนะอื่น ๆ ได้ ดังนี้

- รถไฟฟ้าสายมหาชัย-วงเวียนใหญ่ ตัวสถานีตั้งอยู่บริเวณย่านวงเวียนใหญ่ในเขตธนบุรี
- รถส่วนบุคคล ได้แก่ รถยนต์ รถจักรยานยนต์
- รถรับจ้าง ได้แก่ รถรับจ้างทั่วไป(Taxi) รถจักรยานยนต์รับจ้าง

4.2.3.9 ระบบสาธารณูปโภค

1.) ระบบการระบายน้ำและระบบป้องกันน้ำท่วม

ปัจจุบันระบบระบายน้ำในพื้นที่คลองบางกอกใหญ่มีการระบายน้ำโดยใช้ท่อระบายน้ำขนาดเส้นผ่านศูนย์กลาง 0.30 - 1.20 ม. อยู่ 2 ผังถนนสายหลัก เช่น ถนนเพชรเกษม ถนนรัชดาภิเษก ถนนจรัญสนิทวงศ์ และถนนอิสรภาพ เป็นต้น ขนาดท่อระบายน้ำส่วนใหญ่มีขนาดไม่จำเป็นต้องใหญ่เนื่องจากสามารถระบายลงคลองย่อย ๆ ซึ่งค่อนข้างมากในพื้นที่ โดยคลองย่อยเหล่านี้จะเชื่อมกับคลองใหญ่เพื่อเชื่อมกับการระบายน้ำลงสู่แม่น้ำเจ้าพระยาโดยคลองมอญและคลองบางกอกใหญ่

พื้นที่คลองบางกอกใหญ่เป็นพื้นที่ที่ประสบปัญหาน้ำท่วมซึ่งเป็นประจำทุกปี ทั้งปัญหาน้ำท่วมขังในพื้นที่เนื่องจากฝนตก และปัญหาน้ำท่วมเนื่องจากน้ำเหนือไหลบ่าและน้ำทะเลหนุน ทั้งนี้เกิดจากพื้นที่คลองบางกอกใหญ่เป็นพื้นที่ที่ติดแม่น้ำเจ้าพระยา และมีโครงข่ายคลองที่แยกสาขาออกจากแม่น้ำเจ้าพระยากระจายอยู่ในพื้นที่ จึงประสบปัญหาน้ำท่วมจากแม่น้ำเจ้าพระยาสูงล้นตลิ่งและอยู่ในอิทธิพลของการขึ้นลงของน้ำทะเล นอกจากนี้ การพัฒนาพื้นที่เป็นย่านพาณิชยกรรมและเพื่อการอยู่อาศัยอย่างหนาแน่น โดยขาดการวางแผนที่ดี การก่อสร้างอาคารรुक้ำคลอง พื้นที่วางรับน้ำต่าง ๆ ถูกถมทำให้ความสามารถในการซับน้ำฝนของผิวดินลดลง ความสามารถในการระบายน้ำในคลองต่าง ๆ ลดลง ปัญหาแผ่นดินทรุดในบางพื้นที่ ทำให้เกิดสภาพเป็นท้องกระทะ น้ำจึงเข้าสู่พื้นที่เร็วขึ้น ขณะเดียวกันก็จะท่วมขังอยู่นานขึ้นประกอบกับการระบายน้ำที่มีอยู่ยังไม่ทั่วถึง ความลาดเอียงไม่เหมาะสมทำให้เกิดการตกตะกอนในเส้นท่อ ความสามารถในการระบายน้ำลดลง เมื่อมีฝนตกในพื้นที่ซึ่งประสบปัญหาน้ำท่วมเป็นประจำ ซึ่งก่อให้เกิดความเสียหายทางเศรษฐกิจและทำให้ประชาชนในพื้นที่ ได้รับความเดือดร้อน

จากปัญหาข้างต้นสำนักงานเขตบางกอกใหญ่ ธนบุรี และภาษีเจริญ ร่วมกับสำนักงานการระบายน้ำได้ดำเนินการป้องกันและแก้ปัญหภายในพื้นที่คลองบางกอกใหญ่ 2 ลักษณะ คือ

1. การป้องกันและแก้ไขปัญหาน้ำท่วมเนื่องจากฝนตกในพื้นที่โดยการระบายน้ำฝนที่ตกลงมาในพื้นที่และบริเวณใกล้เคียงให้ระบายน้ำออกจากพื้นที่ได้โดยเร็วเพื่อมิให้เกิดน้ำท่วมหรือเกิดปัญหาน้ำท่วมขังในระยะเวลาสั้น

2. การป้องกันและแก้ไขน้ำท่วมเนื่องจากน้ำทะเลหนุน โดยการสร้างคันกั้นน้ำตามริมฝั่งแม่น้ำและริมฝั่งคลองที่ได้รับอิทธิพลโดยตรงจากระดับน้ำในแม่น้ำเจ้าพระยาฝั่งตะวันตกบริเวณถนนอรุณอมรินทร์ พร้อมสถานที่ติดตั้งในคลองบางกอกใหญ่และคลองมอญและมีประตูระบายน้ำเพื่อควบคุมระดับน้ำในคลองวัดอรุณราชวราราม เสริมเพื่อช่วยระบายน้ำจากคลองต่าง ๆ ออกสู่แม่น้ำเจ้าพระยาโดยเร็ว เป็นการระบายน้ำออกจากพื้นที่ภายในเขต และยังป้องกันมิให้น้ำจากแม่น้ำเจ้าพระยาเอ่อล้นเข้าท่วมจนทำให้เกิดความเสียหายในพื้นที่

2.) ระบบการบริการประปา

ปัจจุบันการบริการประปาในพื้นที่เขตบางกอกใหญ่ และเขตภาษีเจริญ อยู่ในความรับผิดชอบของการประปานครหลวง สาขาภาษีเจริญซึ่งตั้งอยู่ตอนกลางของพื้นที่เขต ซึ่งจะให้บริการประปาในพื้นที่เขตบางกอกใหญ่ เขตภาษีเจริญ และเขตหนองแขม สำหรับการบริการประปาในพื้นที่เขตธนบุรี อยู่ในความรับผิดชอบของการประปานครหลวง สาขาตากสิน ซึ่งให้บริการในพื้นที่เขตธนบุรี และเขตคลองสาน

3.) ระบบการบริการโทรศัพท์

พื้นที่คลองบางกอกใหญ่อยู่ในเขตให้บริการโทรศัพท์ 2 หน่วยงานหลัก ดังนี้

1. หน่วยงานขององค์การโทรศัพท์แห่งประเทศไทย : โทรศัพท์นครหลวงที่ 3.1 ให้บริการพื้นที่เขตบางแค เขตบางกอกใหญ่ เขตหนองแขม เขตบางพลัด และอำเภอบางกรวย
2. หน่วยงานขององค์การโทรศัพท์แห่งประเทศไทย : โทรศัพท์นครหลวงที่ 3.2 ให้บริการพื้นที่เขตราชบุรีบูรณะ จอมทอง ธนบุรี คลองสาน และเอกชัย
3. หน่วยงานภาคเอกชนที่ได้รับสัมปทาน : บริษัทเทเลคอมเอเชีย จำกัด (มหาชน)

ปัจจุบันการให้บริการโทรศัพท์เพียงพอต่อความต้องการและครอบคลุมพื้นที่คลองบางกอกใหญ่ และยังสามารถขยายได้อีกในอนาคต เนื่องจากมีการแข่งขันการให้บริการในพื้นที่ ระหว่างองค์การโทรศัพท์และบริษัทเทเลคอมเอเชีย

4.) ระบบการบริการไฟฟ้า

พื้นที่เขตบางกอกใหญ่ และภาษีเจริญ อยู่ในเขตการให้บริการของการไฟฟ้านครหลวง เขตธนบุรี ซึ่งจะดูแลให้บริการไฟฟ้าสำหรับพื้นที่เขตบางกอกใหญ่ เขตบางกอกน้อย เขตภาษีเจริญ และบางส่วนของเขตจอมทอง มีพื้นที่รับผิดชอบทั้งสิ้น 73.32 ตร.กม. การไฟฟ้านครหลวง เขตธนบุรี ประกอบด้วย สถานีไฟฟ้าย่อย 5 แห่ง กระจายอยู่รอบ ๆ บริเวณพื้นที่ โดยในเขตบางกอกใหญ่

ไม่มีสถานีไฟฟ้าย่อย สำหรับพื้นที่เขตธนบุรี อยู่ในพื้นที่ให้บริการของการไฟฟ้านครหลวง 3 เขต ดังนี้ การไฟฟ้านครหลวงเขตวัดเลียบ ประกอบด้วยแขวงวัดกัลยาณ์ และแขวงวัดหิรัญรูจี การไฟฟ้านครหลวงเขตยานนาวา ประกอบด้วย แขวงบางยี่เรือ แขวงบุคคโล และพื้นที่บางส่วนของแขวงตลาดพลู การไฟฟ้านครหลวงเขตราชวัฏร์บูรณะ ให้บริการในพื้นที่ด้านใต้ของแขวงตลาดพลู

4.2.3.10 ระบบสาธารณูปการ

1.) สถาบันการศึกษา

ลักษณะบริการสาธารณูปการด้านการศึกษาในพื้นที่คลองบางกอกใหญ่ ประกอบด้วย สถาบันการศึกษาหลายหน่วยงาน ทั้งที่อยู่ในสังกัดกรุงเทพมหานคร และสังกัดกระทรวงศึกษาธิการ โดยมีการเรียนการสอนตั้งแต่ ระดับอนุบาล ถึงระดับอุดมศึกษา

2.) สถานพยาบาลและการบริการสาธารณสุข

ในพื้นที่คลองบางกอกใหญ่มีโรงพยาบาลของรัฐ คือ โรงพยาบาลสมเด็จพระปิ่นเกล้า โรงพยาบาลเอกชน คือ โรงพยาบาลกรุงธน โรงพยาบาลเยาวลักษ์ณ์ และโรงพยาบาลรัชดา - ท่าพระ มีศูนย์บริการสาธารณสุขที่ 26 เจ้าคุณพระประยูรวงศ์ ศูนย์บริการสาธารณสุขที่ 27 จันทรมิไพบุลย์ ศูนย์บริการสาธารณสุขที่ 33 วัดหงส์รัตนาราม ศูนย์บริการสาธารณสุขที่ 36 บุคคโล

3.) ศูนย์บริการชุมชน

ศูนย์บริการชุมชนในระดับท้องถิ่นเขตบางกอกใหญ่ปัจจุบันสามารถจำแนกเป็นด้าน กายภาพ ได้แก่ สนามกีฬา สนามเด็กเล่น ฯลฯ ส่วนในด้านสังคม ได้แก่ ศูนย์พัฒนาเด็กก่อนวัยเรียน ห้องสมุดประชาชน ศูนย์ส่งเสริมการศึกษาเยาวชน และศาลาประชาคม ฯลฯ ด้านอนามัย ได้แก่ ศูนย์อนามัยชุมชน ศูนย์บริการสาธารณสุข ฯลฯ รวมทั้งศูนย์บริการชุมชนในด้านต่าง ๆ ที่ก่อให้เกิดสาธารณประโยชน์สามารถให้บริการได้ครอบคลุมพื้นที่

4.) ศูนย์ราชการระดับท้องถิ่น

พื้นที่คลองบางกอกใหญ่มีบริการที่เป็นที่ตั้งสถานที่ราชการและรัฐวิสาหกิจที่สำคัญ ดังนี้

- **สถานที่ราชการ** ได้แก่ กองทัพเรือ กรมวิทยาศาสตร์ทหารเรือ สถานีตำรวจนครบาลบางกอกใหญ่ สถานีตำรวจนครบาลท่าพระ ศูนย์บริการสาธารณสุขที่ 33 และศูนย์ก่อสร้างและบูรณะ 5 สำนักงานโยธา สำนักงานเทศกิจเขตธนบุรี สถานีตำรวจภูธรปทุมธานี สถานีดับเพลิงบางยี่เรือ สำนักงานเขตธนบุรี สถานีตำรวจตลาดพลู สถานีดับเพลิงตลาดพลู กรมการแพทย์ทหารเรือ สถานีตำรวจสำเหร่ สถานีตำรวจบุคคโล เป็นต้น

- รัฐวิสาหกิจ ได้แก่ สำนักงานประปาสาขาภาคีเจริญ สำนักงานบริการโทรศัพท์ บางแค ที่ทำการไปรษณีย์บางกอกใหญ่ ที่ทำการไปรษณีย์ท่าพระ ชุมสายโทรศัพท์ดาวคะนอง เป็นต้น

4.2.4 ลักษณะทางเศรษฐกิจ

กิจกรรมทางเศรษฐกิจในพื้นที่คลองบางกอกใหญ่ นั้น ตอบสนองต่อสภาพทางภูมิศาสตร์ของพื้นที่ที่เหมาะสมต่อการทำการเกษตร เศรษฐกิจหลักของพื้นที่จึงเป็นการเกษตร ซึ่งลักษณะการตั้งถิ่นฐานแบบชาวสวนที่เกาะกลุ่มชุมชนแบบหลวมๆ บริเวณที่มีบ้านเรือนหนาแน่นจึงเป็นย่านกิจกรรมการค้า โดยเป็นการค้าขายริมคลอง ในสมัยก่อนการค้าขายจะกระทำกันทางเรือ สินค้าส่วนมากจะเป็นผลผลิตทางการเกษตรจากสวนที่อยู่โดยรอบ โดยแหล่งรับซื้อสำคัญอยู่ที่ตลาดน้ำคลองมอญและที่ปากคลองตลาด แต่ตลิ่งที่พังลงจากการกัดเซาะของกระแสน้ำก็เป็นปัจจัยสำคัญที่ทำให้ทำลายพื้นที่สวนผลไม้เดิมไปมาก ทั้งตลาดน้ำตามคลองที่เคยเป็นบริเวณกิจกรรมทางเศรษฐกิจของชุมชนก็เลิกไป ประกอบกับผลผลิตการเกษตรที่ประสบปัญหาราคาตกต่ำ ระดับของน้ำในคลองที่เริ่มไม่แน่นอน และคุณภาพของน้ำที่เสื่อมลงจากสารเคมีและขยะจากโรงงานและแหล่งชุมชนที่อยู่ริมคลอง ส่งผลต่อคุณภาพดินที่ใช้เพาะปลูก พื้นที่เกษตรจึงลดลงเป็นลำดับ จึงพบเห็นกิจกรรมการค้าขายตามลำคลองน้อยลงเรื่อยๆ กิจกรรมที่เข้ามาแทนที่ คือ อู่ซ่อมเรือ เนื่องจากคลองบางกอกใหญ่ นั้นเป็นเส้นทางสัญจรทางความสำคัญ เส้นทางหนึ่งของกรุงเทพจึงมีเรือแล่นไปมา มาก กิจกรรมอู่ซ่อมเรือและโรงสีจึงเจริญขึ้นในช่วงเวลาหนึ่ง แต่ในปัจจุบันเหลือให้เห็นเพียงประปราย โดยกลุ่มโรงสีและโกดังจะมีเจ้าของเป็นชาวจีนแต่จิว ส่วนอู่เรือจะมีเจ้าของชาวจีนไหหลำ

ด้วยการเปลี่ยนแปลงจากการพัฒนาพื้นที่เมืองในช่วงที่ผ่านมา ส่งผลต่อการเปลี่ยนแปลงโครงสร้างการใช้ที่ดินในพื้นที่จากพื้นที่เกษตรเป็นพื้นที่เพื่อการพาณิชย์และพื้นที่อยู่อาศัยมากขึ้น การประกอบอาชีพของชาวสวนเดิมเริ่มเปลี่ยนเป็นการให้เช่าที่ดินเพื่อสร้างโรงงาน หรือทำบ้านเช่าราคาถูกให้กับแรงงานที่มีกรอพยพเข้ามาทำงานตามโรงงานและห้างร้านในพื้นที่

4.2.5 ลักษณะทางสังคมและประชากร

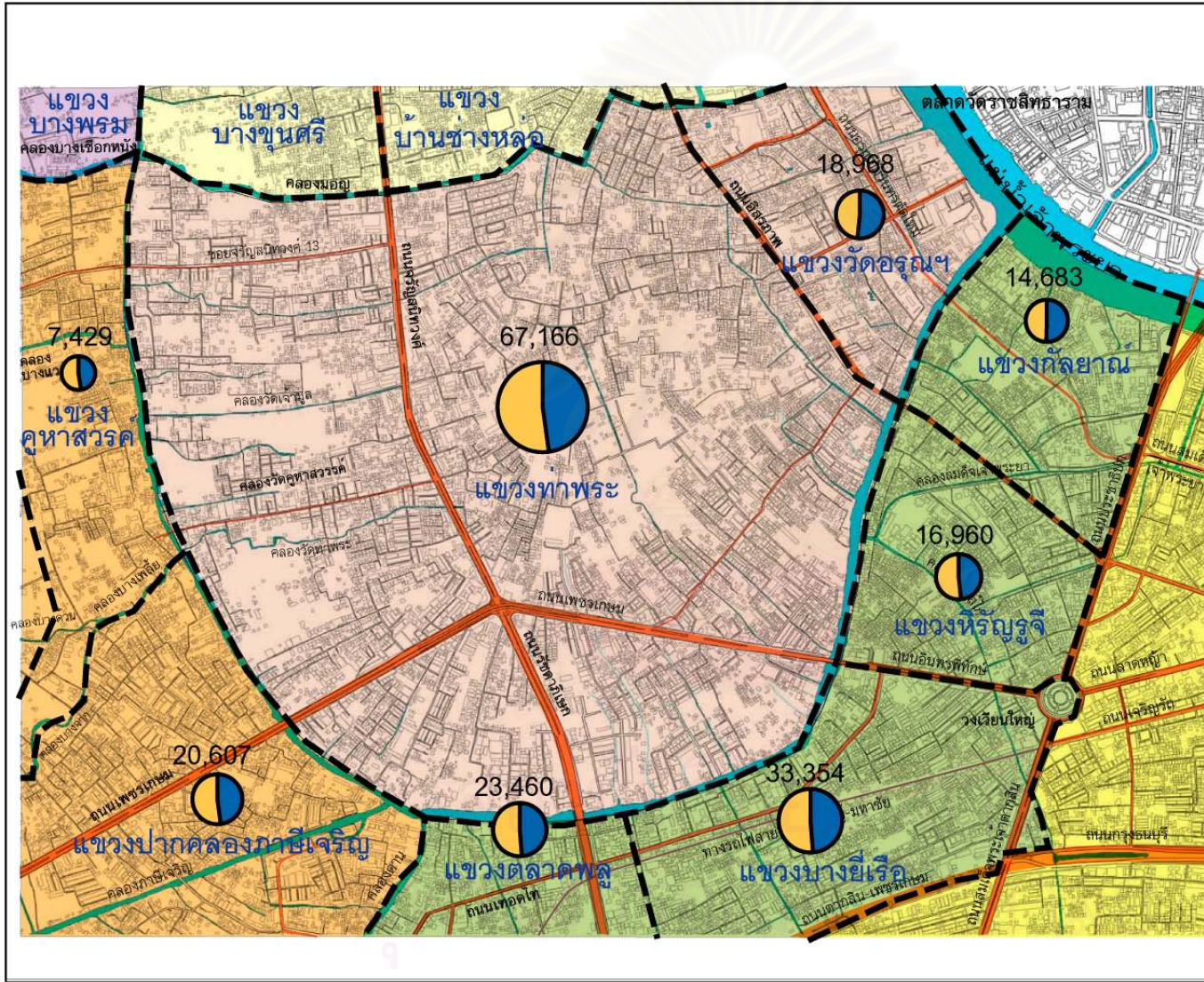
1.) ขนาดและการเปลี่ยนแปลงประชากร

ในการศึกษาเรื่องขนาดและการเปลี่ยนแปลงประชากรในพื้นที่ศึกษานั้น ได้ใช้ข้อมูลในระดับเขต คือ เขตธนบุรี เขตบางกอกใหญ่ และเขตภาษีเจริญในการพิจารณา โดยในปี พ.ศ. 2545 เขตธนบุรี เขตบางกอกใหญ่ และเขตภาษีเจริญมีจำนวนประชากร 177,938 86,134 และ 140,354 คน

ตามลำดับ หรือคิดเป็นร้อยละ 3.08 1.49 และ 2.43 ของจำนวนประชากรในกรุงเทพมหานครทั้งหมด ความหนาแน่นประชากรคิดเป็น 20,809 13,938 และ 9,977 คน/ตร.กม. (แผนที่ 4.21) เมื่อเปรียบเทียบกับความหนาแน่นของประชากรทั้งกรุงเทพมหานครที่มีความหนาแน่น 3,686 คน/ตร.กม. พบว่าพื้นที่ศึกษามีความหนาแน่นประชากรมากกว่าค่าเฉลี่ยของความหนาแน่นของประชากรทั้งกรุงเทพมหานครถึง 3 - 6 เท่า ทั้งนี้เนื่องจากพื้นที่ศึกษาเป็นบริเวณพื้นที่ประวัติศาสตร์ที่มีการตั้งถิ่นฐานอย่างยาวนาน รวมถึงการเป็นแหล่งพักอาศัย และแหล่งงานที่สำคัญ และเมื่อพิจารณาถึงประชากรในพื้นที่ริมคลองบางกอกใหญ่ ซึ่งอยู่ในอาณาเขตของแขวงวัดกัลยาณ์ แขวงหิรัญบุรี แขวงบางยี่เรือ แขวงตลาดพลู เขตธนบุรี แขวงวัดท่าพระ แขวงวัดอรุณ เขตบางกอกใหญ่ แขวงปากคลองภาษีเจริญ แขวงคูหาสวรรค์ เขตภาษีเจริญนั้น มีจำนวนประชากรที่ค่อนข้างหนาแน่นมากกว่าพื้นที่อื่นในเขต ทั้งนี้ยังไม่รวมประชากรแฝงจำพวก นักเรียน นิสิต/นักศึกษา แรงงานต่าง ๆ ที่เข้ามาอยู่อาศัยในพื้นที่แต่ไม่ได้ย้ายทะเบียนบ้าน ซึ่งคาดว่าจะมีเป็นจำนวนมาก เนื่องจากพื้นที่ศึกษาเป็นย่านแหล่งงาน สถานศึกษา และศูนย์รวมกิจกรรมประเภทต่าง ๆ (ตาราง 4.2)

สำหรับการเปลี่ยนแปลงประชากรในช่วง 10 ปี ตั้งแต่ปี พ.ศ. 2536 - 2545 พบว่าในเขตพื้นที่ศึกษามีการเปลี่ยนแปลงประชากรในอัตราที่ลดลงอย่างต่อเนื่องตั้งแต่ปี พ.ศ. 2536 เป็นต้นมา ประชากรในเขตธนบุรี บางกอกใหญ่ และภาษีเจริญ มีอัตราการเปลี่ยนแปลงที่ลดลงคิดเป็นร้อยละ 19.45 14.21 และ 2.42 ตามลำดับ ส่วนการเปลี่ยนแปลงประชากรรายแขวงพบว่าลดลงตั้งแต่ ปี พ.ศ. 2536-2545 อย่างต่อเนื่อง ยกเว้นแขวงบางจาก แขวงบางแวก และแขวงคลองขวาง เขตภาษีเจริญ ที่มีการเปลี่ยนแปลงประชากรในอัตราส่วนที่สูงขึ้น (แผนภูมิ 4.1)

จากการศึกษาข้างต้นพบว่าพื้นที่ศึกษามีความหนาแน่นของประชากรสูงมากโดยมากกว่า 3 - 6 เท่าของค่าเฉลี่ยความหนาแน่นของกรุงเทพมหานคร (ตาราง 4.3) และยังพบว่าประชากรภายในเขตพื้นที่ศึกษาในช่วง 10 ปีที่ผ่านมา มีการเปลี่ยนแปลงลดลงอย่างต่อเนื่อง ทั้งนี้เพราะการที่พื้นที่ศึกษาเป็นพื้นที่ที่มีความสำคัญทางประวัติศาสตร์ในสมัยกรุงธนบุรี ทำให้มีการตั้งถิ่นฐานบ้านเรือนมาอย่างยาวนาน และหนาแน่นโดยเฉพาะริมแม่น้ำลำคลอง รวมถึงในปัจจุบันการที่พื้นที่ศึกษามีบทบาทสำคัญในการรองรับทางด้านที่พักอาศัยจากคนที่เข้ามาทำงาน เรียนหนังสือ และทำกิจกรรมต่าง ๆ ในพื้นที่และบริเวณใกล้เคียง ถึงแม้ว่าอัตราการเปลี่ยนแปลงประชากรจะลดลงแต่เป็นเพียงประชากรที่มีทะเบียนบ้านอยู่ในพื้นที่ศึกษาเท่านั้น แต่ประชากรแฝงยังคงเพิ่มขึ้น (ตาราง 4.4) ดังนั้นจึงทำให้เกิดความต้องการในด้านที่พักอาศัย และการใช้พื้นที่ในการทำกิจกรรมต่าง ๆ เพิ่มขึ้น สิ่งเหล่านี้หากไม่ได้รับการวางแผนที่ดีจะส่งผลกระทบต่อการค้าดำรงอยู่และการเปลี่ยนแปลงของชุมชนริมคลองบางกอกใหญ่ ซึ่งเป็นพื้นที่ประวัติศาสตร์และมีคุณค่าในการอนุรักษ์

**แนวทางการอนุรักษ์
คลองและชุมชนริมคลอง
บางกอกใหญ่**

Conservation Guidelines for BangkokYai Canal and its Communities.

สัญลักษณ์

- เขตบางกอกน้อย
- เขตบางกอกใหญ่
- เขตธนบุรี
- เขตภาษีเจริญ
- เขตดลิ่งชัน
- เขตคลองสาน
- แนวเส้นแบ่งเขตแขวง

ประชากรหญิง ประชากรชาย

14,683 - ประชากรรวม

- ถนน
- แม่น้ำ, ลำคลอง
- ทางยกระดับ
- ทางรถไฟ

Key Map

Thesis in Department of Urban and Regional Planning
Faculty of Architecture, Chulalongkorn University

แผนที่ 4.21

แสดงขนาดประชากร
รายแขวงปี 2545

มาตราส่วน NOT TO SCALE

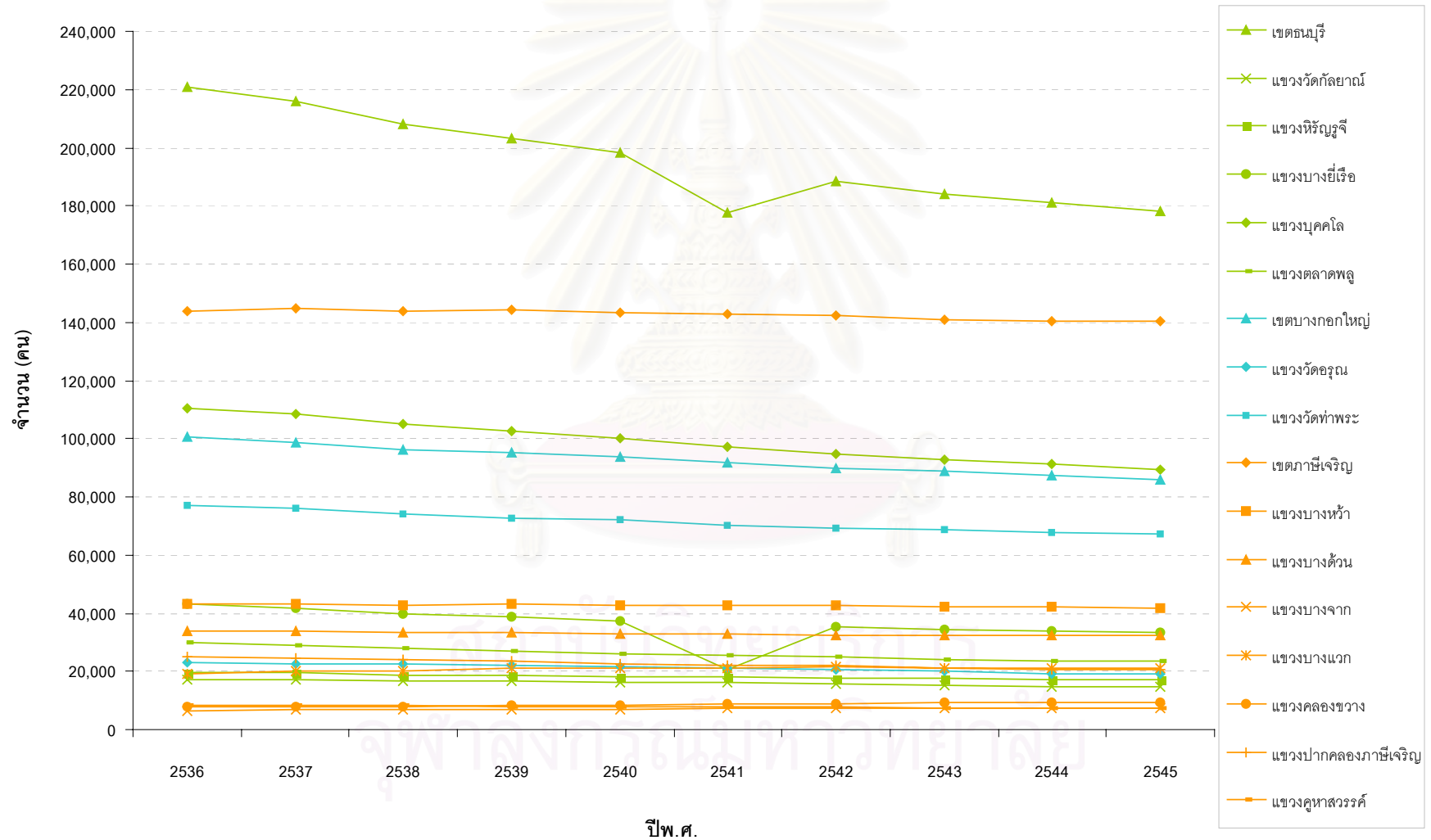
ที่มา : ดัดแปลงจากข้อมูลของ
สำนักทะเบียนราษฎร์. 2545

ตารางที่ 4.2 แสดงจำนวนประชากรรายแขวงของเขตธนบุรี บางกอกใหญ่ และภาษีเจริญเปรียบเทียบกับกรุงเทพมหานคร ปีพ.ศ. 2536 – 2545

เขตปกครอง	จำนวนประชากร									
	2536	2537	2538	2539	2540	2541	2542	2543	2544	2545
กรุงเทพมหานคร	5,572,712	5,584,226	5,570,743	5,584,963	5,604,772	5,647,799	5,662,499	5,680,380	5,726,203	5,782,159
เขตธนบุรี	220,892	215,778	208,058	203,369	198,377	177,664	188,610	184,181	180,867	177,938
แขวงวัดกัลยาณ์	17,419	17,247	16,842	16,531	16,319	16,079	15,679	15,295	14,959	14,683
แขวงศิริบุญชัย	19,851	19,553	18,886	18,587	18,200	18,161	17,862	17,584	17,267	16,960
แขวงบางยี่เรือ	43,009	41,483	39,556	38,544	37,445	20,467	35,497	34,546	33,785	33,354
แขวงบุคคโล	110,630	108,563	105,014	102,615	100,344	97,397	94,782	92,600	91,224	89,481
แขวงตลาดพลู	29,983	28,932	27,760	27,092	26,069	25,560	24,790	24,156	23,632	23,460
เขตบางกอกใหญ่	100,408	98,895	96,364	94,975	93,859	91,584	89,763	88,809	87,201	86,134
แขวงวัดอรุณ	23,286	22,780	22,336	22,137	21,778	21,279	20,473	20,189	19,288	18,968
แขวงวัดท่าพระ	77,122	76,115	74,028	72,838	72,081	70,305	69,290	68,620	67,913	67,166
เขตภาษีเจริญ	220,892	215,778	208,058	203,369	198,377	177,664	188,610	184,181	180,867	177,938
แขวงบางหว้า	43,063	43,405	42,897	43,188	42,913	42,807	42,587	42,209	42,002	41,817
แขวงบางด้วน	33,836	33,783	33,598	33,328	33,061	32,782	32,490	32,295	32,163	32,332
แขวงบางจาก	6,516	6,851	6,855	6,971	6,976	7,210	7,167	7,317	7,435	7,550
แขวงบางแวก	19,382	19,926	20,310	20,926	21,232	21,343	21,437	21,280	21,179	21,175
แขวงคลองขวาง	7,790	7,856	8,041	8,262	8,407	8,756	8,937	9,091	9,232	9,444
แขวงปากคลองภาษีเจริญ	24,948	24,723	24,209	23,371	22,612	22,133	21,899	21,348	20,829	20,607
แขวงคูหาสวรรค์	8,302	8,276	8,121	8,068	7,912	7,753	7,657	7,523	7,453	7,429

ที่มา : สำนักทะเบียนราษฎร กรมการปกครอง กระทรวงมหาดไทย

แผนภูมิที่ 4.1 แสดงจำนวนประชากรรายแขวงของเขตธนบุรี บางกอกใหญ่ และภาษีเจริญเปรียบเทียบกับกรุงเทพมหานคร ปีพ.ศ. 2536 - 2545

ตารางที่ 4.3 แสดงความหนาแน่นประชากรรายแขวงของเขตธนบุรี บางกอกใหญ่ และภาษีเจริญเปรียบเทียบกับกรุงเทพมหานคร ปีพ.ศ. 2545

เขตปกครอง	พื้นที่ (ตร.ม.)	จำนวนประชากร (คน)	ความหนาแน่น (คน/ตร.กม.)
กรุงเทพมหานคร	1,568.737	5,782,159	3,686
เขตธนบุรี	8.551	177,938	20,809
แขวงวัดกัลยาณ์	0.758	14,683	19,371
แขวงหิรัญรูจี	0.691	16,960	24,544
แขวงบางยี่เรือ	1.523	33,354	21,900
แขวงบุคคโล	3.729	89,481	23,996
แขวงตลาดพลู	1.823	23,460	12,869
เขตบางกอกใหญ่	6.180	86,134	13,938
แขวงวัดอรุณ	0.834	18,968	22,743
แขวงวัดท่าพระ	5.346	67,166	12,564
เขตภาษีเจริญ	17.834	177,938	9,977
แขวงบางหว้า	5.105	41,817	8,191
แขวงบางด้วน	2.514	32,332	12,861
แขวงบางจาก	1.394	7,550	5,416
แขวงบางแกว	3.022	21,175	7,007
แขวงคลองขวาง	2.992	9,444	3,156
แขวงปากคลองภาษีเจริญ	1.898	20,607	10,857
แขวงคูหาสวรรค์	0.909	7,429	8,173

ที่มา : สำนักทะเบียนราษฎร กรมการปกครอง กระทรวงมหาดไทย

ตารางที่ 4.4 แสดงการเปลี่ยนแปลงจำนวนประชากรรายแขวงของเขตธนบุรี บางกอกใหญ่ และ
ภาษีเจริญ ปี พ.ศ. 2536 – 2545

พื้นที่	จำนวนประชากร (คน)		การเปลี่ยนแปลง	
	พ.ศ. 2536	พ.ศ. 2545	จำนวน (คน)	ร้อยละ
เขตธนบุรี	220,892	177,938	-42,954	-19.45
แขวงวัดกัลยาณ์	17,419	14,683	-2,736	-15.71
แขวงศิริราช	19,851	16,960	-2,891	-14.56
แขวงบางยี่เรือ	43,009	33,354	-9,655	-22.45
แขวงบุคคโล	110,630	89,481	-21,149	-19.12
แขวงตลาดพลู	29,983	23,460	-6,523	-21.76
เขตบางกอกใหญ่	100,408	86,134	-14,274	-14.21
แขวงวัดอรุณ	23,286	18,968	-4,318	-18.54
แขวงวัดท่าพระ	77,122	67,166	-9,956	-12.91
เขตภาษีเจริญ	143,837	140,354	-3,483	-2.42
แขวงบางหว้า	43,063	41,817	-1,246	-2.98
แขวงบางด้วน	33,836	32,332	-1,504	-4.44
แขวงบางจาก	6,516	7,550	1,034	15.87
แขวงบางแวก	19,382	21,175	1,793	9.25
แขวงคลองขวาง	7,790	9,444	1,654	21.23
แขวงปากคลองภาษี เจริญ	24,948	20,607	-4,341	-17.40
แขวงคูหาสวรรค์	8,302	7,429	-873	-10.08

ที่มา : สำนักทะเบียนราษฎร กรมการปกครอง กระทรวงมหาดไทย

สถาบันนวัตกรรมการ
จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย

2.) ลักษณะประชากร

ลักษณะประชากรในพื้นที่คลองบางกอกใหญ่ หากแบ่งตามกลุ่มเชื้อชาติ และศาสนา สามารถจำแนกได้ 4 กลุ่ม ดังนี้

- กลุ่มชาวไทยเชื้อสายจีน เป็นกลุ่มที่มีจำนวนมากที่สุดในพื้นที่ ส่วนใหญ่เป็นกลุ่มคนที่อยู่อาศัยดั้งเดิมในพื้นที่ โดยบางส่วนอพยพเข้ามาอาศัยในพื้นที่คลองบางกอกใหญ่ช่วงสงครามโลกครั้งที่ 2 ประกอบอาชีพค้าขาย และทำสวน ซึ่งในปัจจุบันจะมีชาวไทยเชื้อสายจีนตั้งถิ่นฐานกระจายอยู่ในชุมชนตลอดช่วงคลอง แต่ที่หนาแน่นและเด่นชัดที่สุด คือ บริเวณย่านบางยี่เรือ หรือตลาดพลู โดยมากนับถือศาสนาพุทธ บางส่วนนับถือศาสนาคริสต์ มีวัด ศาลเจ้า และโบสถ์คริสต์เป็นองค์ประกอบสำคัญในชุมชน

- กลุ่มชาวมุสลิม เป็นกลุ่มที่อยู่อาศัยดั้งเดิมมาตั้งแต่ครั้งกรุงธนบุรี มีสองพวก คือ นิกายชีอะห์ และนิกายสุหนี่ โดยกลุ่มชีอะห์เชื้อสายเปอร์เซียในพื้นที่จะเรียกว่า “แขกเจ้าเซ็น” ตั้งถิ่นฐานบริเวณภูมิเวรียพาสน์ในเขตบางกอกใหญ่ มีมัสยิดภูมิเวรียพาสน์เป็นศูนย์กลาง ส่วนกลุ่มสุหนี่จะอยู่ในเขตธนบุรี บริเวณภูมิเวรียพาสน์หรือภูมิเวรียใหญ่ ซึ่งมีมัสยิดที่มีรูปแบบสถาปัตยกรรมทรงไทยแห่งเดียวในโลกตั้งอยู่

- กลุ่มแรงงานชาวไทย เป็นกลุ่มแรงงานอพยพที่เข้ามาทำงานรับจ้างในพื้นที่กรุงเทพฯ และบริเวณย่านอุตสาหกรรมในฝั่งธนบุรี เป็นกลุ่มที่ส่งผลต่อการเปลี่ยนแปลงรูปแบบการอยู่อาศัยมากที่สุด เนื่องจากเป็นกลุ่มที่ไม่มีที่พักอาศัยถาวร และจะมีการโยกย้ายหมุนเวียนไปตามแหล่งงานตลอด

- กลุ่มชาวต่างชาติ ประกอบด้วยกลุ่มแขกลิทัวเนียซึ่งเป็นกลุ่มที่ย้ายเข้ามาอยู่มีทั้งถาวรและชั่วคราว อีกกลุ่มเป็นกลุ่มแรงงานอพยพจากประเทศเพื่อนบ้านอย่างชาวพม่า ลาว และกัมพูชา ที่เข้ามารับจ้างโดยอาศัยตามแหล่งที่พักให้เช่าราคาถูก หรือ ที่พักที่นายจ้างจัดให้ตามบริเวณใกล้แหล่งงาน

3.) วิถีชีวิตและลักษณะครอบครัว

ประชากรที่อยู่ในพื้นที่ในช่วงเวลากลางวันส่วนใหญ่ ที่พบเห็นจะเป็นเด็กเล็กและคนชรา เนื่องจากคนหนุ่มสาวไปทำงานนอกพื้นที่ในตอนเช้า และจะกลับมาในตอนเย็น ซึ่งถ้าพิจารณาจากลักษณะของครอบครัว จะพบว่า ครอบครัวมีลักษณะเป็นครอบครัวขยาย มี ปู่ ย่า ตา ยาย ลูก หลาน อยู่ในบ้านเดียวกัน ซึ่งเป็นลักษณะของครอบครัวไทย และถือได้ว่าเป็นเอกลักษณ์อย่างหนึ่งของพื้นที่

การกระจายตัวของประชากร จะพบว่า ประชากรจะอาศัยอยู่หนาแน่น ในบริเวณที่มีถนนตัดผ่าน หรืออยู่ใกล้ถนน หรือเป็นชุมชนอยู่แต่ดั้งเดิม ส่วนบริเวณที่ไกลออกมา ก็จะมีความหนาแน่นลดลงมา และเบาบางลงในพื้นที่คลองที่ลึกเข้าไป

วิถีชีวิตของประชากรในอดีต ประชากรในบริเวณนี้จะทำสวนผลไม้ มีการนำผลไม้ไปค้าขายยังพื้นที่อื่นๆ เช่น ตลาดน้ำคลองมอญ (ปัจจุบันไม่มีแล้ว) และตลาดปากคลอง กิจกรรมที่เกิดขึ้นในลำคลองมีมาก ตั้งแต่การใช้ชำระร่างกาย ไปจนถึงเป็นแหล่งอาหาร อุปโภคบริโภค และเป็นเส้นทางคมนาคมที่สำคัญ

ในปัจจุบัน บทบาททางด้านการคมนาคมยังคงมีอยู่ แต่กิจกรรมของคนที่เกี่ยวข้องกับน้ำในชีวิตประจำวันมีน้อยลง กิจกรรมที่เกิดขึ้นส่วนใหญ่จึงเป็นเพียงการเดินทางในลำคลอง และการอุปโภคเล็กๆน้อยๆเท่านั้น

5.) สภาพทางสังคมและการบริการ

สภาพทางสังคมของประชาชนที่อาศัยอยู่ริมน้ำ จะเป็นลักษณะของชุมชนที่อาศัยพื้นที่ริมน้ำ และในน้ำสร้างบ้านเรือนเกาะกันไปตามแนวคลอง มีการรวมกลุ่มทั้งแบบเมือง และการอยู่แบบชุมชนริมน้ำตามสภาพของพื้นที่ที่ติดกับแม่น้ำลำคลอง

บริการสังคม

- ศาสนสถาน ประชาชนที่อยู่อาศัยในพื้นที่คลองบางกอกใหญ่มีหลายเชื้อสาย ทั้งไทย จีน มอญ เขก ส่วนใหญ่ที่เป็นชาวไทย จีน และมอญจะนับถือศาสนาพุทธ ส่วนเขกจะนับถือศาสนาอิสลาม จึงปรากฏวัด ศาลเจ้า และมัสยิด กระจายแทรกอยู่กับพื้นที่ชุมชนตลอดแนวสองฝั่งคลอง โดยตั้งอยู่ริมน้ำ ซึ่งศาสนสถานเหล่านี้จะใช้เป็นพื้นที่พบปะของผู้คนในชุมชน ทั้งงานบุญและงานประเพณี ซึ่งนอกจากความเป็นศูนย์กลางในการเชื่อมต่อวัฒนธรรมของชุมชนริมน้ำแล้ว ศาสนสถานเหล่านี้โดยเฉพาะวัดยังเป็นแหล่งรวมงานศิลปกรรมและสถาปัตยกรรมอันทรงคุณค่า ที่บอกเล่าถึงความเป็นมาของพื้นที่ได้เป็นอย่างดี แสดงถึงความสัมพันธ์ที่แยกกันไม่ออกของวัดกับชุมชนริมน้ำ

- สถานศึกษา โรงเรียนเป็นสถานศึกษาที่ตั้งอยู่ริมน้ำในบริเวณใกล้ๆกับที่ตั้งวัด มีทั้งโรงเรียนของรัฐและเอกชน กระจายอยู่ริมคลองบางกอกใหญ่และบริเวณชุมชนถัดขึ้นไปบนฝั่ง มีตั้งแต่ระดับอนุบาล ประถม จนถึงระดับวิทยาลัย นักเรียนส่วนใหญ่เป็นเด็กในพื้นที่และพื้นที่ใกล้เคียง เดินทางมาเรียนโดยอาศัยการเข้าถึงทางน้ำและทางถนน ประกอบด้วย

- ตลาด เป็นพื้นที่ที่เชื่อมต่อกับผู้คนทั้งจากทางบกและทางน้ำ เป็นแหล่งสินค้าอุปโภค บริโภค รวมทั้งแหล่งซื้อขายผลิตผลทางการเกษตรที่สำคัญของคนในพื้นที่ นอกจากนี้ตลาดยังเป็นสิ่งแสดงถึงความเจริญและความหนาแน่นของการตั้งถิ่นฐานของชุมชน ซึ่งแต่เดิมตลาดจะเป็นตลาดน้ำ มีเรือค้าขายสินค้าในคลอง ต่อมาเมื่อชุมชนขยายตัว และมีการตัดถนนตลาดจึงย้ายขึ้นมาบนฝั่งในบริเวณตลาดน้ำเดิม และยังคงเป็นพื้นที่ที่ซื้อขายแลกเปลี่ยนสินค้าของผู้คนอยู่จนปัจจุบัน นอกจากนี้ตลาดน้ำแล้วยังมีตลาดบกที่แทรกตัวอยู่ในพื้นที่ชุมชนใกล้เคียงอีกหลายแห่ง ส่วนใหญ่เป็นตลาดของเอกชนที่เกิดขึ้นใหม่ และยังมีห้างสรรพสินค้าเป็นแหล่งจับจ่ายตามสภาพการเปลี่ยนแปลงทางสังคมในปัจจุบันด้วย

จากการศึกษาสามารถสรุปพัฒนาการของคลองและชุมชนริมคลองบางกอกใหญ่ ว่ามีการตั้งถิ่นฐานของชุมชนริมคลองมายาวนานตั้งแต่สมัยกรุงศรีอยุธยาในลักษณะชุมชนน้ำ ที่มีการใช้ประโยชน์และดำเนินชีวิตสัมพันธ์กับลำน้ำ ในส่วนของคลองบางกอกใหญ่เองก็เป็นแม่น้ำเจ้าพระยาสายเดิมที่เมื่อมีการตัดคลองลัดทำให้กระแสน้ำเปลี่ยนทางจึงค่อยกลายมาเป็นคลอง มีชื่อเรียกช่วงต้นคลองถึงเขตคลองด่านว่าคลองบางหลวง เนื่องจากเป็นพื้นที่ที่พระเจ้าตากสินพระราชทานแก่ขุนนางและชุมชนที่อาศัยอยู่ก็เป็นข้าราชการ คลองในอดีตมีบทบาทในการเป็นเส้นทางคมนาคมขนส่งและใช้ปากกันข้าศึกศัตรู แม้จะมีการเปลี่ยนแปลงของการพัฒนาที่ส่งผลต่อวิถีชีวิตการพัฒนาเส้นทางทางบก แต่คลองบางกอกใหญ่ในปัจจุบันก็ยังคงประกอบด้วยโครงสร้างและองค์ประกอบที่มีเอกลักษณ์ที่น่าสนใจอยู่ ซึ่งพื้นที่บางกอกใหญ่เป็นพื้นที่ประวัติศาสตร์ที่เป็นรากเหง้าของเมืองธนบุรีในปัจจุบัน

ในบทต่อไปจะเป็นการศึกษาถึงลักษณะและองค์ประกอบที่สร้างให้เกิดคุณค่าและเอกลักษณ์ของพื้นที่บริเวณคลองบางกอกใหญ่ เพื่อแสดงคุณค่าของพื้นที่คลองบางกอกใหญ่ ก่อนที่จะศึกษาในระดับชุมชนเพื่อศึกษาเอกลักษณ์และแนวทางในการอนุรักษ์ต่อไป

สถาบันวิทยบริการ
จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย

ตารางที่ 4.5 แสดงสภาพพื้นที่บริเวณคลองบางกอกใหญ่ในปัจจุบัน

หัวข้อ	ขนาดประชากร รายแขวงปี 2545	การใช้ประโยชน์ที่ดิน (Existing Landuse)	รูปร่างอาคารเทียบกับพื้นที่ (Figure & Ground)	อิทธิพลการขยายตัวเมืองตาม เส้นทางโครงข่ายคมนาคม	สภาพแวดล้อม
แผนที่					
สภาพพื้นที่	เขตบางกอกใหญ่มีขนาดประชากรในพื้นที่มากที่สุดรองมาคือพื้นที่เขตธนบุรี และพื้นที่เขตภาษีเจริญตามลำดับ	การใช้ที่ดินฝั่งบางกอกใหญ่เป็นที่พักอาศัยหนาแน่น มีศูนย์กลางพาณิชยกรรม บริเวณวงเวียนใหญ่และตามถนนจรัลสนิทวงศ์และถนนเพชรเกษม	กลุ่มอาคารมีความหนาแน่นมากบริเวณปากคลองฝั่งธนบุรีเมืองมีการขยายตัวไปตามเส้นทางถนนสายหลัก และมีแนวโน้มหนาแน่นมากขึ้นในพื้นที่ฝั่งบางกอกใหญ่	อิทธิพลการขยายตัวของเมืองจะขยายตามถนนจรัลสนิทวงศ์ และถนนเพชรเกษม และขยายสู่พื้นที่ริมน้ำทางถนนซอย	สภาพแวดล้อมตามธรรมชาติของพื้นที่ลดลงอย่างต่อเนื่องจากการขยายตัวความเป็นเมืองทำให้เกิดพื้นที่สวนรกร้างกลางพื้นที่เมืองในฝั่งบางกอกใหญ่และพื้นที่สวนริมคลองที่ยังมีอยู่ในช่วงคลองที่อยู่ลึกเข้าไป
สรุป	พื้นที่คลองบางกอกใหญ่ยังคงมีการตั้งถิ่นฐานของชุมชนหนาแน่น และพื้นที่กำลังได้รับอิทธิพลจากการขยายตัวความเป็นเมืองที่แผ่เข้ามาตามเส้นทางคมนาคมทางบก ซึ่งส่งผลกระทบต่อลดลงของสภาพแวดล้อมริมคลอง โดยถนนหลักในการขยายตัวของเมือง คือ ถนนจรัลสนิทวงศ์และถนนเพชรเกษม ซึ่งอยู่ในเขตบางกอกใหญ่ และการขยายตัวความเป็นเมืองจากฝั่งพระนครทางสะพานพระพุทธยอดฟ้าจุฬาโลก โดยมีศูนย์กลางอยู่ที่ย่านวงเวียนใหญ่				

บทที่ 5

คุณค่าและเอกลักษณ์ของพื้นที่คลองบางกอกใหญ่

ในบทนี้จะเป็นการศึกษาถึงองค์ประกอบที่มีคุณค่าและเอกลักษณ์บริเวณคลองบางกอกใหญ่ จากการศึกษาด้านการพัฒนาและสภาพปัจจุบันของคลองบางกอกใหญ่ในบทที่ผ่านมา เพื่อแสดงให้เห็นถึงสภาพการใช้พื้นที่ริมคลองบางกอกใหญ่ และวิเคราะห์เพื่อสรุปหาพื้นที่และชุมชนที่มีคุณค่า เพื่อทำการเลือกชุมชนตัวแทนในการศึกษาเกี่ยวกับความมีเอกลักษณ์ของพื้นที่ต่อไป ดั่งมีรายละเอียดการศึกษาองค์ประกอบที่มีคุณค่าและของพื้นที่คลองบางกอกใหญ่ในด้านต่างๆ ดังนี้

5.1 คุณค่าขององค์ประกอบทางกายภาพ หมายถึง องค์ประกอบที่แสดงโครงสร้างพื้นที่ในระดับเมือง ได้แก่ พื้นที่ทางประวัติศาสตร์ ศาสนสถาน ศิลปะสถาปัตยกรรม สภาพแวดล้อม รูปแบบการตั้งถิ่นฐาน ซึ่งทำให้เมืองมีจินตภาพ

5.2 คุณค่าขององค์ประกอบทางเศรษฐกิจและสังคม ได้แก่ ลักษณะชุมชนริมคลองบางกอกใหญ่ ย่านกิจกรรมต่างๆ กลุ่มประชากร รูปแบบกรรมสิทธิ์ที่ดิน ซึ่งก่อให้เกิดลักษณะเฉพาะของพื้นที่

5.1 คุณค่าขององค์ประกอบทางกายภาพ

5.1.1 พื้นที่ที่มีคุณค่าทางประวัติศาสตร์

จากการศึกษาด้านการพัฒนาการตั้งถิ่นฐานของพื้นที่บริเวณคลองบางกอกใหญ่ในบทที่ผ่านมา สามารถสรุปพื้นที่ที่มีคุณค่าความสำคัญทางประวัติศาสตร์ ซึ่งแสดงถึงรากเหง้าความเป็นมาของพื้นที่ และสร้างความเข้าใจต่อระบบของเมือง คือ โครงสร้างและองค์ประกอบของคลองบางกอกใหญ่ที่มีลักษณะเฉพาะ ซึ่งสามารถแบ่งออกเป็นพื้นที่ต่างๆ ดังนี้

1.) คลองบางกอกใหญ่ เป็นคลองสายประวัติศาสตร์ที่ยังมีโครงข่ายคลองย่อยที่สมบูรณ์ โดยเป็นแม่น้ำเจ้าพระยาสายเดิมก่อนมีการขุดคลองลัด มีชุมชนที่มีรูปแบบการตั้งถิ่นฐานแบบชุมชนริมน้ำที่มีคุณค่าอยู่ตลอดแนวคลอง ทั้งศาสนสถาน บ้านริมคลอง สภาพแวดล้อม วิถีชีวิต และวัฒนธรรม ซึ่งทำให้เกิดเป็นโครงสร้างเมืองและองค์ประกอบที่เป็นเอกลักษณ์ของชุมชน ในปัจจุบันมีการใช้คลองเป็นเส้นทางแห่งพระในประเพณีชักพระ และเป็นเส้นทางท่องเที่ยวทางน้ำ

2.) พื้นที่ในเขตเมืองเก่าธนบุรี เป็นพื้นที่ที่มีความสำคัญทางประวัติศาสตร์โดยเป็นที่ตั้งของราชธานีในสมัยกรุงธนบุรี มีบทบาทในการเป็นศูนย์กลางการปกครอง ปัจจุบันตั้งอยู่บริเวณหลังคูเมืองเดิมในแขวงวัดอรุณฯ เขตบางกอกใหญ่ พื้นที่ส่วนใหญ่เป็นพื้นที่ของส่วนราชการ ได้แก่ กรมอุทกศาสตร์กอง

ทัพเรือ เป็นที่ตั้งของสถานที่และวัดสำคัญหลายแห่ง เช่น วัดอรุณราชวราราม วัดหงส์รัตนาราม วัดโมลีโลก พระราชวังเดิม และป้อมวิไชยประสิทธิ์ เป็นต้น นอกจากนี้ยังมีชุมชนอยู่โดยรอบวัด เป็นพื้นที่ที่เป็นรากฐานของเมืองฝั่งธนบุรี

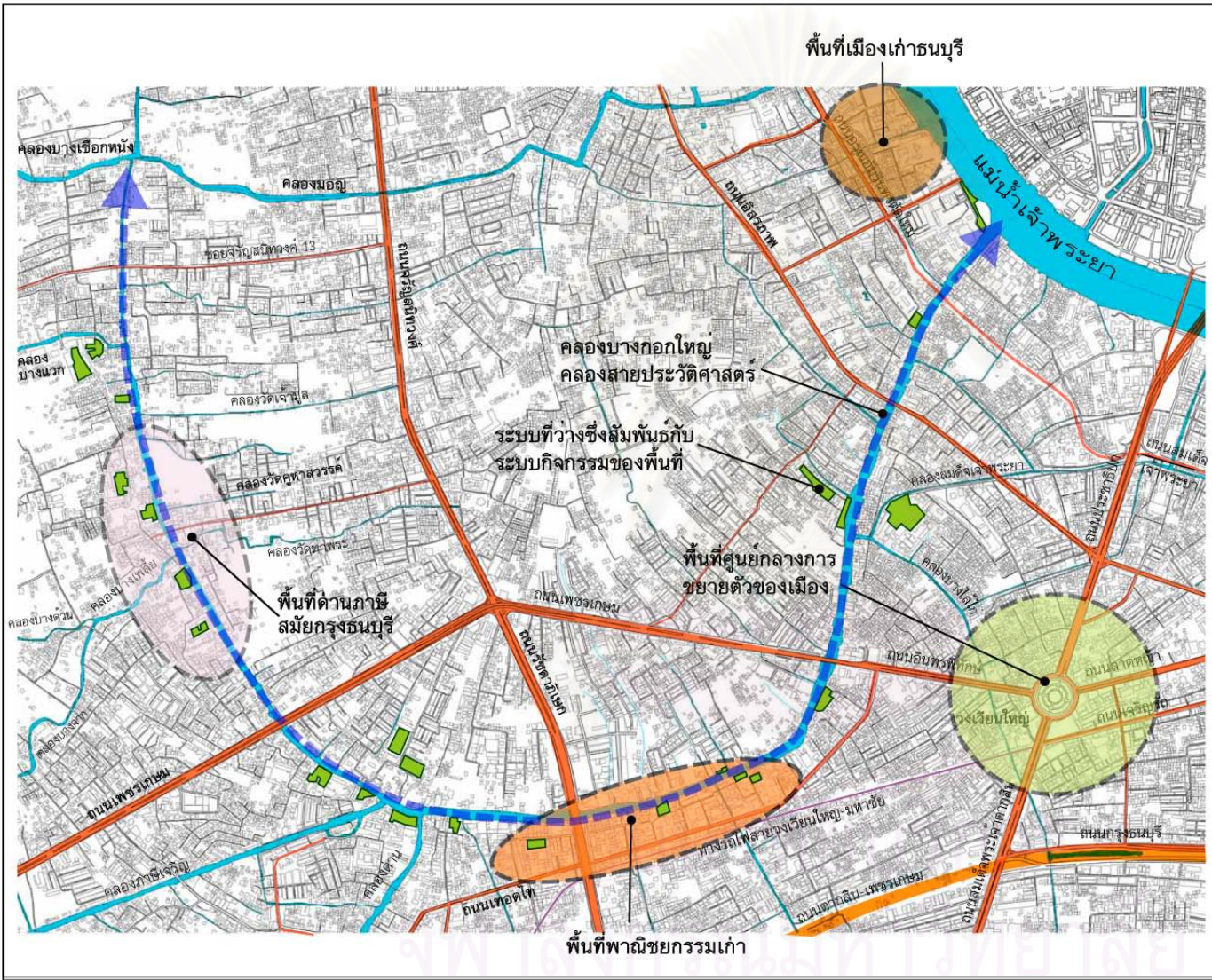
3.) พื้นที่ย่านพาณิชยกรรมเก่า คือ พื้นที่บริเวณตลาดพลู แขวงบางยี่เรือ เขตธนบุรี โดยเป็นย่านการค้าดั้งเดิมตั้งแต่สมัยกรุงธนบุรีที่ยังคงมีความสำคัญในการเป็นแหล่งจับจ่ายสินค้าทางการเกษตรที่สำคัญของผู้คนในปัจจุบัน ทำหน้าที่รองรับสินค้าเกษตรจากพื้นที่สวนโดยรอบ เช่น บางขุนเทียน ตลิ่งชัน และตลาดปากคลองฝั่งพระนคร มีวัดสำคัญตั้งอยู่หลายแห่ง ได้แก่ วัดราชคฤห์(วัดบางยี่เรือมอญ) วัดจันทาราม(วัดกลาง) วัดอินทาราม(วัดบางยี่เรือไทย) และมีชุมชนชาวไทยเชื้อสายจีนตั้งถิ่นฐานอยู่โดยรอบวัดทั้งสาม ซึ่งจะมีประเพณีตามเทศกาลที่สำคัญ เช่น การแห่เจ้า ประเพณีฉลองอนุสาวรีย์สมเด็จพระเจ้าตากสิน ประเพณีฉลองวัดแต่ละแห่ง เป็นต้น ซึ่งชุมชนในย่านนี้มีการสืบทอดวัฒนธรรมต่อเนื่องถึงปัจจุบัน

4.) พื้นที่ด้านอาคารสมัยกรุงธนบุรี ตั้งอยู่บริเวณวัดคูหาสวรรค์ เคยมีบทบาทในการเป็นหน้าด่านเก็บภาษีการค้าทางเรือในสมัยกรุงธนบุรี มีแหล่งชุมชนหนาแน่นเกาะกลุ่มกันต่อเนื่องตามริมคลองบางกอกใหญ่ ได้แก่ ชุมชนวัดคูหาสวรรค์ ชุมชนวัดกำแพง ชุมชนวัดโบสถ์อินทรรสพรเพชร ชุมชนวัดบางตัน เป็นต้น ในปัจจุบันยังคงเป็นที่ตั้งของแหล่งชุมชนดังที่กล่าวมา แต่ได้เปลี่ยนบทบาทจากพื้นที่ด้านอาคารเป็นย่านที่พักอาศัย

5.) ระบบที่ว่างบริเวณคลองบางกอกใหญ่ เป็นพื้นที่ว่างสาธารณะที่มีความสัมพันธ์กับระบบกิจกรรมที่เกิดในพื้นที่ โดยเป็นพื้นที่รวมกลุ่มทางสังคม และนันทนาการ มีที่ตั้งอยู่บริเวณริมคลองบางกอกใหญ่ มีทั้งที่เป็นที่ขนาดเล็กที่รองรับกิจกรรมในชุมชน และที่ว่างขนาดใหญ่ที่รองรับกิจกรรมของเมือง ระบบโครงข่ายที่ว่างเหล่านี้จะแทรกตัวอยู่หนาแน่นบริเวณช่วงกลางคลองที่มีวัดตั้งอยู่

6.) สวนผลไม้ และพื้นที่การเกษตร เนื่องจากบริเวณคลองบางกอกใหญ่ในอดีตเป็นสวนผลไม้ และแหล่งผลิตผลทางการเกษตร จึงมีผลไม้ตามฤดูกาลตลอดทั้งปี ผู้คนในชุมชนริมคลองมีอาชีพทำสวนและการเกษตรเป็นหลัก และร่องน้ำในสวนที่มีลักษณะเป็นสี่เหลี่ยมผืนผ้าเป็นริ้วยาวกลายเป็นสิ่งกำหนดรูปร่างแปลงที่ดิน และแนวร่องน้ำในสวนอย่างคลองย่อย ลำกระโดง และทางผีเป็นสิ่งกำหนดแนวถนนและทางสัญจรของชุมชนริมคลองในปัจจุบัน

นอกจากนี้ยังมีชุมชนที่มีรูปแบบการตั้งถิ่นฐานแบบชุมชนริมน้ำที่เป็นเอกลักษณ์อยู่ตลอดแนวคลองบางกอกใหญ่ และมีองค์ประกอบภายในชุมชนที่มีคุณค่า ทั้งสถาปัตยกรรม สภาพแวดล้อม และกิจกรรมในชุมชน ส่วนใหญ่เป็นชุมชนที่ตั้งอยู่โดยรอบวัดและสถานที่สำคัญในพื้นที่

	แนวทางการอนุรักษ์ คลองและชุมชนริมคลอง บางกอกใหญ่
Conservation Guidelines for BangkokYai Canal and its Communities.	
สัญลักษณ์	
	ระบบที่ว่าง
	พื้นที่เมืองเก่าธนบุรี
	พื้นที่พณิชยกรรมเก่า
	พื้นที่ด้านภาษีสมัยกรุงธนบุรี
	พื้นที่ศูนย์กลางการขยายตัว ของเมือง
	คลองสายประวัติศาสตร์
	ถนน
	แม่น้ำ, ลำคลอง
	ทางยกระดับ
	ทางรถไฟ
Key Map	
Thesis in Department of Urban and Regional Planning Faculty of Architecture, Chulalongkorn University	
แผนที่ 5.1	
แสดงพื้นที่ที่มีคุณค่าทาง ประวัติศาสตร์	
มาตราส่วน	NOT TO SCALE
ที่มา : จากการวิเคราะห์โดยผู้วิจัย	

5.1.2 ศาสนสถาน

ศาสนสถานที่ปรากฏในพื้นที่บริเวณคลองบางกอกใหญ่และพื้นที่ต่อเนื่อง มีความสำคัญต่อการตั้งถิ่นฐานของชุมชน โดยทำหน้าที่เป็นพื้นที่กิจกรรมที่เป็นศูนย์กลางของชุมชน และยังคงมีบทบาทต่อระบบกิจกรรมทางวัฒนธรรมของชุมชนในคลองบางกอกใหญ่ ประกอบด้วยศาสนสถานของศาสนาต่างๆ ดังนี้

5.1.2.1 วัด

เป็นศาสนสถานที่มีความสำคัญของพื้นที่บริเวณคลองบางกอกใหญ่ มีความสัมพันธ์กับการตั้งถิ่นฐานของชุมชนที่อยู่โดยรอบ ซึ่งความหนาแน่นของวัดแสดงถึงความหนาแน่นของชุมชนในอดีต นอกจากนี้วัดยังเป็นศูนย์กลางทางกิจกรรมและวัฒนธรรมของชุมชนในพื้นที่ สามารถแบ่งประเภทวัดจากการศึกษาพัฒนาการของพื้นที่ตามช่วงเวลาได้ 3 ช่วง ดังนี้

1.) วัดที่ปรากฏสมัยอยุธยาตอนต้น มีทั้งหมด 9 วัด ซึ่งแบ่งได้เป็น 3 กลุ่ม คือ กลุ่มบริเวณแยกปากคลองด่านเชื่อมกับคลองบางกอกใหญ่ วัดในกลุ่มนี้ ได้แก่ วัดนวลนรดิศ วัดอัปสรสวรรค์(วัดหมู) กลุ่มที่สองอยู่บริเวณแยกคลองบางเพ็ญ ได้แก่ วัดโบสถ์อินทสรพรเพชร วัดคูหาสวรรค์(วัดศาลาสี่หน้า) วัดกำแพง วัดทองศาลางาม ส่วนกลุ่มสุดท้ายอยู่บริเวณช่วงพื้นที่ตลาดพลู ได้แก่ วัดราชคฤห์(บางยี่เรือมอญ) วัดจันทาราม(บางยี่เรือกลาง) วัดอินทาราม(บางยี่เรือไทย)

2) วัดที่ปรากฏสมัยอยุธยาตอนปลาย มีทั้งหมด 16 วัด โดยเกาะกลุ่มหนาแน่นบริเวณปากคลองบางกอกใหญ่เชื่อมกับแม่น้ำเจ้าพระยา และกระจายอยู่ประปรายในช่วงคลองที่อยู่ลึกเข้าไป ประกอบด้วย วัดอรุณฯ(วัดแจ้ง) วัดหงส์รัตนาราม วัดโมลีโลกยาราม(วัดท้ายตลาด) วัดสังข์กระจาย วัดราชสิทธาราม วัดใหม่พิเรนทร์ วัดเครือวัลย์ วัดนาคกลาง วัดหิรัญรุจี วัดใหญ่ศรีสุพรรณ วัดประดิษฐาราม วัดประดู่ฉิมพลี วัดผุยจันทร์ วัดโพธิ์นิมิตร วัดวิจิตรการนิมิตร(วัดบางแวง) วัดท่าพระ

3) วัดที่ปรากฏหลังสมัยอยุธยา มีทั้งหมด 12 วัด โดยกระจายอยู่ทั่วไปในพื้นที่คลองบางกอกใหญ่ ประกอบด้วย วัดยก วัดบางจาก วัดประดู่ทรงธรรม วัดปากน้ำภาษีเจริญ วัดกันตาราราม วัดเวฬุราชิน วัด(น้อย)บางไส้ไก่ วัดบุปผาราม(วัดดอกไม้) วัดประยูรวงศาราม วัดกัลยาณมิตร วัดดีดวด วัดเจ้ามูล

จากข้อมูลข้างต้น จะพบว่าวัดที่ตั้งอยู่ริมคลองบางกอกใหญ่ โดยมากจะเป็นวัดที่สร้างขึ้น ตั้งแต่สมัยกรุงศรีอยุธยาทำให้มีรูปแบบศิลปะสถาปัตยกรรมที่ทรงคุณค่า เช่น วัดคูหาสวรรค์ วัดประดู่ฉิมพลีซึ่งเป็นวัดที่มีรูปแบบของเจดีย์ที่เป็นลักษณะสถาปัตยกรรมรามัญ อุโบสถวัดกำแพง และหน้าบันกลุ่มวัดบางยี่เรือ เป็นต้น ซึ่งวัดเหล่านี้เป็นวัดในสมัยอยุธยาตอนต้น

5.1.2.2 ศาสนสถานอื่นๆที่สำคัญ ได้แก่

- สุเหร่าและมัสยิด ซึ่งคำว่า“สุเหร่า”นั้นมีรากศัพท์มาจากภาษาอินโดนีเซีย ส่วนใหญ่ตัวอาคารจะสร้างจากไม้ ส่วน “มัสยิด” มีรากศัพท์จากคำว่า “Mosque” ในภาษาอาหรับ อาคารส่วนใหญ่สร้างเป็นอาคารตึก แต่ทั้ง 2 คำไม่ได้มีข้อแตกต่างกันในเรื่องของกิจกรรมการใช้งาน โดยทำหน้าที่เป็นที่ประกอบศาสนกิจในชุมชนเหมือนกัน (จิตติมา ระเด่นอาหมัด, ผศ., สัมภาษณ์, 28 มกราคม 2547. เวลา 08:30 น.) ประกอบด้วย มัสยิดต้นสนหรือมัสยิดกุฎีใหญ่ มัสยิดผดุงธรรมอิสลาม มัสยิดกุฎีขาว มัสยิดกุฎีเจริญพาสณ์ มัสยิดบ้านสมเด็จ มัสยิดปลายนา สุเหร่าสวนพลู

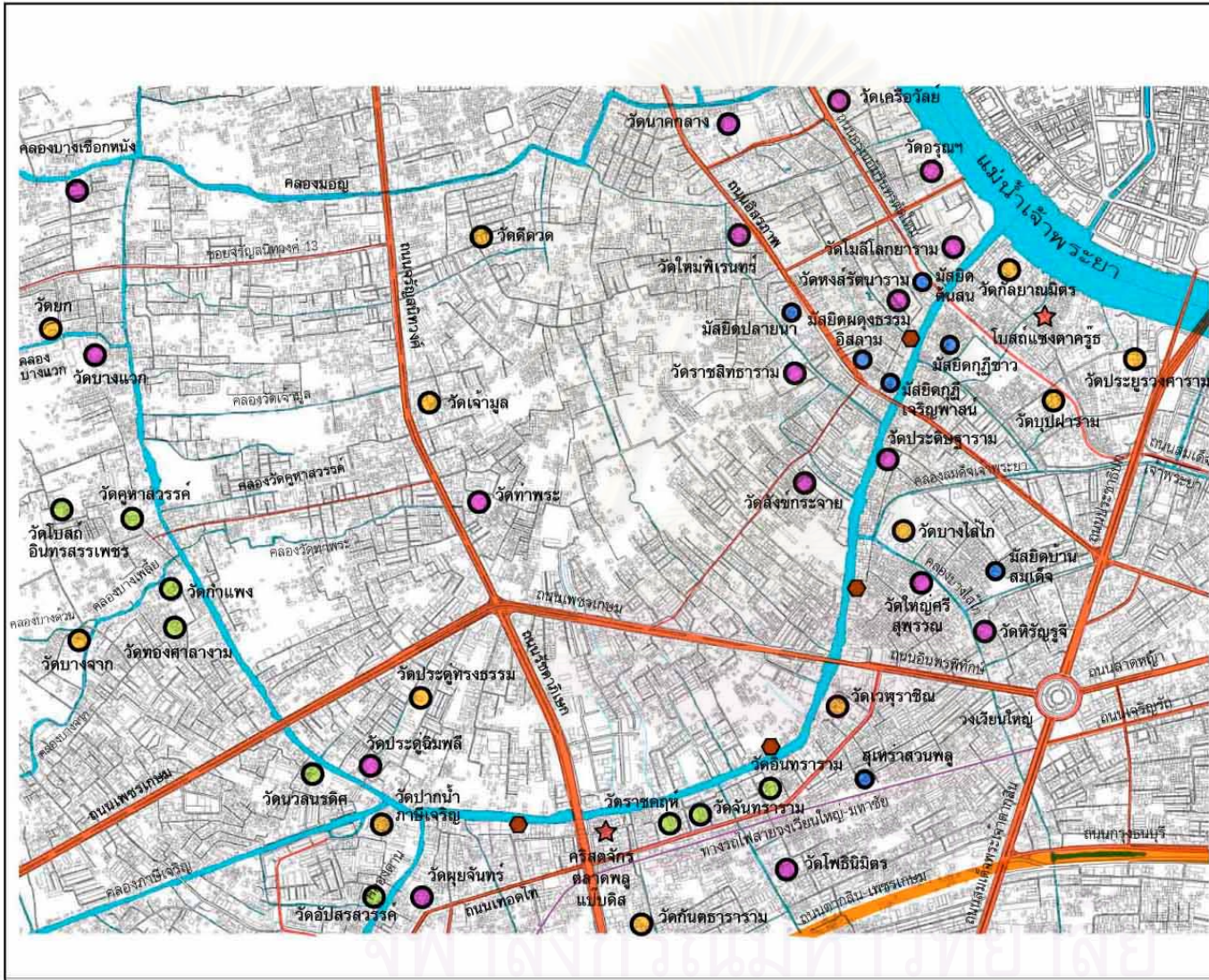
- โบสถ์คริสต์ ประกอบด้วย โบสถ์เซนต์คาทาลีนในพื้นที่แขวงวัดกัลยาห์ และ คริสตจักรตลาดพลูแป็บติสในพื้นที่ตลาดพลู

นอกจากนี้ตลอดแนวคลองยังปรากฏศาลเจ้าของชาวจีนและศาลพระภูมิหน้าเรือนริมน้ำอยู่เป็นระยะ โดยพบหนาแน่นช่วงตั้งแต่สะพานถนนอรุณอมรินทร์ตัดใหม่เรื่อยไปจนถึงสะพานบางไผ่ ซึ่งสภาพของศาลเจ้าส่วนใหญ่มีความทรุดโทรม บางแห่งโดยเฉพาะศาลเจ้าในเขตบางกอกใหญ่ก็ถูกน้ำเซาะพังเสียหายคงเหลือเพียงศาลเจ้าในฝั่งธนบุรีที่ยังคงมีการใช้งานและมีสภาพที่สมบูรณ์

ภาพที่ 5.1 แสดงสภาพของศาลเจ้าที่ยังคงมีการใช้งานในคลอง (ซ้าย) และศาลเจ้าที่ถูกน้ำซัดเสียหายบริเวณตลาดพลู (ขวา)
ที่มา : จากการสำรวจ, 2547.

ความสัมพันธ์ของวัดกับชุมชนในสังคมไทยนั้นมีความเกี่ยวพันกันมาก เพราะนอกจากวัดจะเป็นศูนย์กลางการตั้งถิ่นฐาน กิจกรรมประเพณี วัฒนธรรมและวิถีชีวิตของคนในชุมชนริมคลองแล้ว ยังมีบทบาทในเชิงอำนาจแฝงอยู่ด้วย เนื่องจากกรรมสิทธิ์ที่ดินของชุมชนริมคลองหลายแห่งเป็นกรรมสิทธิ์ของวัด และการที่วัดจะดำรงอยู่ได้นั้นต้องอาศัยคนมาทำบุญ หรือที่เรียกว่า “การขึ้นวัด” หมายความว่ารับเป็นอุปฐากให้กับวัดนั้นๆ ส่วนปัจจัยในการขึ้นต่อวัดไหนนั้นจะพิจารณาจากความประเพณีของพระและเจ้าอาวาส ณ ช่วงเวลานั้นเป็นสำคัญ รองมาจึงเป็นเรื่องความผูกพันกับสถานที่ และความพอใจส่วนบุคคล(นายอาทร จุลเสน, สัมภาษณ์, 7 มกราคม 2547 .เวลา 10.45 น.) วัดกับชุมชนจึงเป็นองค์ประกอบที่แยกกันไม่ออกในสังคมไทย และเป็นปัจจัยที่ทำให้ชุมชนแต่ละแห่งมีลักษณะเฉพาะที่เป็นเอกลักษณ์

	แนวทางการอนุรักษ์ คลองและชุมชนริมคลอง บางกอกใหญ่
Conservation Guidelines for BangkokYai Canal and its Communities.	
สัญลักษณ์	
	วัดที่ปรากฏสมัยอยุธยาตอนต้น
	วัดที่ปรากฏสมัยอยุธยาตอนปลาย
	วัดที่ปรากฏหลังสมัยอยุธยา
	มัสยิด
	โบสถ์คริสต์
	ศาลเจ้า
	ถนน
	แม่น้ำ, ลำคลอง
	ทางยกระดับ
	ทางรถไฟ
Key Map	
	
Thesis in Department of Urban and Regional Planning Faculty of Architecture, Chulalongkorn University	
แผนที่ 5.2	
แสดงที่ตั้งสถาบันปัตยกรรมเก่า ประเภทศาสนสถาน	
	
มาตรฐาน	NOT TO SCALE
ที่มา : จากการวิเคราะห์โดยผู้วิจัย	

5.1.3 ลักษณะของชุมชนริมคลองบางกอกใหญ่

จากอดีตชุมชนจะเกาะอยู่ตามริมคลองบางกอกใหญ่ โดยมีวัดเป็นศูนย์กลางของชุมชน มีคลองบางกอกใหญ่และโครงข่ายคลองย่อยเป็นเส้นทางการสัญจรจึงสังเกตได้ว่าชุมชนต่างๆกระจุกตัวอยู่บริเวณวัดและพื้นที่ริมคลองบางกอกใหญ่ ซึ่งสามารถแบ่งประเภทของชุมชน ได้ดังนี้

- แบ่งตามลักษณะของความเป็นชุมชน สามารถจำแนกได้เป็น 2 ลักษณะ(แผนที่) คือ

1.) **ชุมชนดั้งเดิม** เป็นชุมชนที่ได้จากการศึกษาพัฒนาการของพื้นที่คลองและชุมชนริมคลองบางกอกใหญ่ ซึ่งที่ตั้งของชุมชนในอดีตเหล่านี้ในปัจจุบันยังคงมีความเป็นชุมชนเกาะกลุ่มกันอยู่ จากการสำรวจพบว่า ชุมชนที่ยังคงอยู่นั้นส่วนใหญ่จะเป็นชุมชนที่ตั้งอยู่โดยรอบหรือใกล้กับศาสนสถานที่สำคัญ สังเกตได้จากชื่อของชุมชนที่เรียกตามศาสนสถานที่ชุมชนตั้งอยู่ เช่น ชุมชนวัดสังข์กระจาย ชุมชนวัดราชคฤห์ ชุมชนวัดคูหาสวรรค์ เป็นต้น ส่วนบางชุมชนก็เป็นชุมชนที่เป็นแหล่งกิจกรรมสำคัญ เช่น ชุมชนตลาดพลู ชุมชนกุฎีจีน เป็นต้น

ชุมชนเหล่านี้จะเกาะกลุ่มหนาแน่นบริเวณปากคลองบางกอกใหญ่เชื่อมต่อกับแม่น้ำเจ้าพระยา ตั้งแต่บริเวณวัดกัลยาณ์เรื่อยลงมาตามลำคลองไปจนถึงปากคลองแยกคลองบางเชือกหนังในลักษณะชุมชนริมน้ำ ในขณะที่บางส่วนเป็นชุมชนบกที่เกาะกลุ่มหนาแน่นบริเวณย่านวงเวียนใหญ่(วงเวียนสมเด็จพระเจ้าตากสิน) ประกอบด้วยชุมชนดั้งเดิมในพื้นที่เขตต่างๆ ดังนี้

1.1) **ชุมชนดั้งเดิมในเขตบางกอกใหญ่** มี 7 ชุมชน ประกอบด้วย ชุมชนวัดโมกการาม ชุมชนวัดหงส์รัตนาราม ชุมชนวัดกุฎีเจริญพาสณ์ ชุมชนวัดสังข์กระจาย ชุมชนวัดประดู่ฉิมพลี ชุมชนศาลเจ้าพ่อเขาตก ชุมชนซอยจรัญสนิทวงศ์ 13

1.2) **ชุมชนดั้งเดิมในเขตธนบุรี** มี 13 ชุมชน ประกอบด้วย ชุมชนวัดกัลยาณ์ ชุมชนกุฎีขาว ชุมชนกุฎีจีน ชุมชนโรงคราม ชุมชนวัดประยูรวงศ์ ชุมชนวัดบุพผาราม ชุมชนวัดประดิษฐาราม ชุมชนวัดใหญ่ศรีสุพรรณ ชุมชนวัดอิน ชุมชนวัดราชคฤห์ ชุมชนตลาดพลู ชุมชนวัดกันตทาราราม ชุมชนปากคลองบางสะแก

1.3) **ชุมชนดั้งเดิมในเขตภาษีเจริญ** มี 6 ชุมชน ประกอบด้วย ชุมชนวัดกำแพง ชุมชนวัดบางจาก ชุมชนหลังวัดคูหาสวรรค์ ชุมชนวัดคูหาสวรรค์ ชุมชนวัดโบสถ์ ชุมชนบางแวก

2) **ชุมชนจัดตั้ง** เป็นชุมชนที่เกิดจากการรวมกลุ่มประชากรที่อยู่ละแวกใกล้เคียง ซึ่งมีการใช้พื้นที่และกิจกรรมต่างๆร่วมกัน แล้วตั้งตัวขึ้นเป็นชุมชน อาจเป็นชุมชนเดิม หรือเป็นชุมชนเกิดใหม่ หรือเป็นแหล่งที่มีการรวมกลุ่มในรูปของชุมชนตามธรรมชาติแต่เป็นชุมชนใหม่ที่เกิดจากการอพยพเข้ามาตั้งถิ่นฐานของประชากรต่างถิ่น โดยมากเป็นกลุ่มชุมชนที่เกิดจากการรวมตัวกันเพื่อขึ้นทะเบียนกับสำนักพัฒนาชุมชนในการเข้ารับงบประมาณเพื่อพัฒนาพื้นที่และคุณภาพของคนในชุมชน

ชุมชนที่จัดตั้งขึ้นในบริเวณพื้นที่คลองบางกอกใหญ่ ส่วนมากจะเกาะกลุ่มอยู่ในบริเวณพื้นที่เขตธนบุรี โดยเกาะกลุ่มหนาแน่นในบริเวณใกล้ๆพื้นที่วงเวียนใหญ่ ที่เหลือจะกระจายตัวอยู่ในบริเวณที่เป็นพื้นที่ต่อเนื่องจากอิทธิพลการขยายตัวของความเป็นเมืองตามเส้นทางการสัญจรทางบกที่เข้าถึงได้สะดวก ได้แก่ ริมถนนหลัก ถนนซอย และริมทางรถไฟ สภาพของชุมชนมีลักษณะแตกต่างกันไปทั้งที่เป็นกลุ่มอาคารแออัด และอาคารตึกแถวตามลักษณะอาชีพและความหนาแน่นของกลุ่มคนในชุมชนชุมชนเหล่านี้ ได้แก่

2.1) ชุมชนจัดตั้งในเขตบางกอกใหญ่ มี 6 ชุมชน ประกอบด้วย ชุมชนตรอก ชุมชนตรอกกระเจก ชุมชนจำเนียรสุข ชุมชนหลังโรงเคลือบ ชุมชนปลายซอยศักดิ์เจริญ ชุมชนริมคลองบางกอกใหญ่

2.2) ชุมชนจัดตั้งในเขตธนบุรี มี 11 ชุมชน ประกอบด้วย ชุมชนสามัคคีศรีสุพรรณ ชุมชนประสานมิตร ชุมชนศรีภูมิ ชุมชนตรอกเทวดา ชุมชนข้างสถานีรถไฟวงเวียนใหญ่ ชุมชนพัฒนาบ้านล่าง ชุมชนสวนพลู ชุมชนตากสินสัมพันธ์ ชุมชนโรงเจ1 ชุมชนโรงเจ2 ชุมชนหลังศูนย์จันทรนิมโพบูลย์

นอกจากชุมชนทั้งสองประเภทข้างต้นแล้ว ยังมีการรวมกลุ่มของผู้คนในลักษณะชุมชนกระจายตัวอยู่ประปรายในพื้นที่ริมคลองบางกอกใหญ่อีกจำนวนหนึ่ง โดยเป็นชุมชนที่ยังไม่ได้ขึ้นทะเบียน และบางชุมชนไม่มีชื่อเรียกที่เป็นทางการ แต่จะมีชื่อที่ใช้เรียกตามสถานที่ที่ชุมชนตั้งอยู่ เช่น ชุมชนวัดเวฬุราชิณในเขตธนบุรี ชุมชนใกล้ถนนเพชรเกษมในเขตภาษีเจริญ ชุมชนตรงข้ามตลาดพลูในเขตบางกอกใหญ่ เป็นต้น ซึ่งมีลักษณะและสภาพของชุมชนแตกต่างกันไปตามลักษณะของกลุ่มคนที่เข้าใช้พื้นที่ โดยมากมักเป็นพื้นที่ที่มีการอยู่อาศัยหนาแน่น

-แบ่งตามสภาพกรรมสิทธิ์ที่ดินของที่ตั้งชุมชน สามารถจำแนกได้ 3 ประเภท ดังนี้

1.) **ชุมชนที่ตั้งอยู่ในกรรมสิทธิ์ที่ดินวัด** ภายใต้การควบคุมของกรมการศาสนา แต่ในทางปฏิบัติกรมการศาสนาจะมอบให้อยู่ในความรับผิดชอบของวัดแต่ละแห่ง ส่วนใหญ่เป็นชุมชนที่อยู่โดยรอบบริเวณวัดที่ตั้งอยู่ทั่วไปในคลองบางกอกใหญ่ โดยวัดเป็นผู้ให้เช่าอยู่อาศัยในราคาเช่าต่ำ สภาพของชุมชนส่วนมากค่อนข้างทรุดโทรมเนื่องจากติดเรื่องสัญญาเช่าที่ที่การปรับปรุงอาคารใดๆในพื้นที่เช่าของวัดต้องขอความเห็นชอบจากทางวัดก่อน(พุลทรัพย์ เทวินทรภักดี,สัมภาษณ์,15 มกราคม 2547. เวลา 13.30 น.) รูปแบบทางสถาปัตยกรรมของอาคารในพื้นที่จึงไม่ค่อยมีการเปลี่ยนแปลงมาก โดยส่วนใหญ่จะเป็นอาคารชั้นเดียว หรือ สองชั้นมีหลังคาจั่ว มีชายคายื่นคลุมทางเดินเท้า

2.)**ชุมชนที่ตั้งอยู่ในกรรมสิทธิ์ที่ดินของสำนักงานทรัพย์สินส่วนพระมหากษัตริย์** ส่วนมากเป็นชุมชนในพื้นที่ที่อยู่ลึกเข้าไปในคลองบางกอกใหญ่ ซึ่งให้ประชาชนเช่าอาศัยในราคาถูก สภาพของชุมชนส่วนมากมีสภาพดี เนื่องจากสัญญาเช่าเอื้อให้สามารถดัดแปลงและปรับปรุงอาคารในพื้นที่เช่าได้ ทำให้ผู้เช่าไม่ต้องกังวลว่าลงทุนปรับปรุงอาคารแล้วจะถูกริบออกเลิกสัญญา(สุรัชย์ มิตรสงเคราะห์ ,

สัมภาษณ์ ,7 มกราคม 2547.เวลา15.05 น.) รูปแบบทางสถาปัตยกรรมของอาคารในพื้นที่เหล่านี้จึงมีการเปลี่ยนแปลงไปตามสภาพการเงินของผู้เช่าในชุมชนแต่ละแห่ง

3.) ชุมชนที่ตั้งอยู่ในกรรมสิทธิ์ที่ดินของเอกชน เป็นที่ดินของเอกชนซึ่งมีทั้งที่เป็นที่ดินส่วนบุคคล และที่ดินขององค์กรที่เป็นนิติบุคคล ส่วนมากจะเป็นบ้านพักอาศัย หรืออาคารพาณิชย์ รวมถึงพื้นที่บ้านจัดสรรที่มีรูปแบบและองค์ประกอบทางสถาปัตยกรรมแบบสมัยใหม่ด้วย

สำหรับความเป็นชุมชน หรือความผูกพันร่วมกันของผู้คนโดยพิจารณาความสัมพันธ์ของคนที่อาศัยในคลองบางกอกใหญ่จากแนวคิดของ Homan (1993) ที่ว่าชุมชนสมัยใหม่นั้นประกอบไปด้วยกลุ่มคนที่มีสิ่งใดสิ่งหนึ่งร่วมกัน และมีการเชื่อมโยงถึงกันด้วยวิถีใดวิถีหนึ่ง ซึ่งอาจเกิดในที่พักอาศัย ย่านหรือเมือง หรืออาจจะเป็นกิจกรรมหรืองานที่เชื่อมโยงผู้คนเข้าด้วยกันก็ได้

โดยใช้การชักถามในลักษณะการพูดคุยกับผู้ที่อยู่หรือมีกิจกรรมกับพื้นที่ในคลองบางกอกใหญ่ในพื้นที่ที่เป็นย่านกิจกรรมที่มีความสำคัญทางประวัติศาสตร์และยังคงมีกิจกรรมต่อเนื่องอยู่ในปัจจุบัน ซึ่งแบ่งออกเป็น 4 พื้นที่ในแต่ละช่วงคลอง ได้แก่

กลุ่มที่ 1 ย่านการค้าสินค้าเกษตรบริเวณปากคลองตลาด

กลุ่มที่ 2 ย่านชุมชนหนาแน่นบริเวณใกล้เขตเมืองเก่าธนบุรี

กลุ่มที่ 3 ย่านชุมชนหนาแน่นบริเวณตลาดพลูซึ่งเป็นตลาดเก่าแก่ของพื้นที่

กลุ่มที่ 4 ย่านชุมชนหนาแน่นบริเวณวัดคูหาสวรรค์ซึ่งเคยเป็นพื้นที่ด่านสมัยธนบุรี

ซึ่งจะทำการสัมภาษณ์ตัวแทนในพื้นที่ๆละ 30 คน โดยให้ระบุถึงขอบเขตการระลึกถึงได้ หรือการมีกิจกรรมร่วมกับคน หรือพื้นที่บริเวณคลองบางกอกใหญ่ ซึ่งได้ทำการกำหนดกลุ่มเป้าหมายในการสัมภาษณ์ออกเป็น 2 กลุ่ม คือ กลุ่มคนตามลักษณะการใช้พื้นที่ ได้แก่ กลุ่มแม่ค้า ผู้เยี่ยมเยียนจำนวน 15 คน และกลุ่มผู้อยู่อาศัยในพื้นที่ซึ่งเป็นกลุ่มผู้ใช้พื้นที่ประจำจำนวน 15 คน

กลุ่มที่ 1 จากการสอบถามแม่ค้าและผู้มาจับจ่ายในพื้นที่บริเวณปากคลองตลาด พบว่า ส่วนมากจะระลึกถึงพื้นที่ได้ถึงช่วงตลาดพลูที่มีกิจกรรมการค้าที่เกี่ยวข้องกัน ในขณะที่บางส่วนจะระลึกถึงศาสนสถานสำคัญอย่างวัดปากน้ำภาษีเจริญ และวัดคูหาสวรรค์ สำหรับพื้นที่ที่รู้สึกผูกพัน เพราะมีความสัมพันธ์หรือมีกิจกรรมเกี่ยวข้องด้วย คือ พื้นที่ย่านเชิงสะพานพุทธ ย่านวัดอรุณฯ ทำน้ำโบสถ์แขงตาครุฑ วัดหงส์รัตนาราม ย่านวงเวียนใหญ่ ซึ่งมีเพียงส่วนน้อยที่ระบุถึงชุมชนมุสลิมอย่างชุมชนกุฎีเจริญพาสณ์ซึ่งก็เป็นการระลึกได้จากการที่เคยได้ยินชื่อ แต่ไม่ได้มีกิจกรรมเกี่ยวข้องด้วย(ภาพที่)

แผนที่ 5.3 แสดงความสัมพันธ์ของคนบริเวณปากคลองตลาดกับพื้นที่ในคลองบางกอกใหญ่

ที่มา : จากการบันทึกการสัมภาษณ์,2547.

กลุ่มที่ 2 จากการสอบถามผู้อาศัย และผู้มาใช้พื้นที่ย่านชุมชนกุฎีเจริญพาสณ์ในช่วงต้นคลองบางกอกใหญ่ พบว่า ส่วนมากจะระลึกถึงแหล่งจับจ่ายสินค้าที่สำคัญ เช่น ปากคลองตลาด ตลาดพลู วงเวียนใหญ่ และตลาดในละแวกชุมชนอย่างตลาดวัดราชสิทธิธารามในซอยวัดสังข์กระจาย ในขณะที่บางส่วนระบุถึงย่านที่พัก และย่านการค้าที่อยู่ไกลออกไปจากพื้นที่คลองบางกอกใหญ่ เช่น สถานีขนส่งสายใต้ บางกอกน้อย ปิ่นเกล้า เป็นต้น (ภาพที่)

แผนที่ 5.4 แสดงความสัมพันธ์ของคนบริเวณชุมชนกุฎีเจริญพาสณ์กับพื้นที่ในคลองบางกอกใหญ่

ที่มา : จากการบันทึกการสัมภาษณ์,2547.

กลุ่มที่ 3 จากการสอบถามผู้อาศัย แม่ค้า และผู้มาใช้พื้นที่ย่านบางยี่เรือ(ตลาดพลู) พบว่า ส่วนมากจะระบุถึงพื้นที่ที่เกี่ยวข้องกับอาชีพค้าขาย ได้แก่ พื้นที่ย่านปากคลองตลาด ย่านวงเวียนใหญ่ และพื้นที่ที่เกี่ยวข้องจากสัมพันธ์ของเชื้อชาติ(ชาวไทยเชื้อสายจีน)ทั้งในด้านของการไปมาหาสู่ และกิจกรรมทางวัฒนธรรม ได้แก่ พื้นที่ย่านสำนักงานเขตบางกอกใหญ่ ย่านชุมชนตลาดพลู ย่านชุมชนสถานีรถไฟสายแม่กลอง พื้นที่ชุมชนชาวไทยเชื้อสายจีนในเขตนครบุรีอื่นๆ ในขณะที่อีกส่วนจะระบุถึงศาสน

สถานสำคัญอย่างวัดปากน้ำภาษีเจริญ วัดนวลนรดิศ และบริเวณที่มีกิจกรรมทางวัฒนธรรมเชื่อมถึงกันที่อยู่ลึกเข้าไปในคลอง อย่างย่านวัดคูหาสวรรค์ ชุมชนในคลองบางเชือกหนัง(เนื่องจากมีสถาบันการศึกษาอย่างวิทยาลัยพาณิชยการธนบุรีตั้งอยู่ (ภาพที่)

แผนที่ 5.5 แสดงความสัมพันธ์ของคนบริเวณชุมชนบางยี่เรือ(ตลาดพลู)กับพื้นที่ในคลองบางกอกใหญ่
ที่มา : จากการบันทึกการสัมภาษณ์ ,2547.

กลุ่มที่ 4 จากการสอบถามผู้อาศัย และผู้มาใช้พื้นที่ย่านชุมชนวัดคูหาสวรรค์ พบว่า กลุ่มผู้อยู่อาศัยในพื้นที่จะระบุถึง พื้นที่ชุมชนที่อยู่ใกล้เคียงที่เกี่ยวข้องกันความสัมพันธ์กันของเครือญาติ เช่น กลุ่มที่อยู่ในคลองวัดท่าพระ ชุมชนบริเวณวัดโบสถ์อิทธรรพพร รองมาจึงเป็นย่านจับจ่ายอย่างตลาดพลู และบริเวณที่มีกิจกรรมทางวัฒนธรรมเชื่อมถึงกันอย่างวัดนวลนรดิศ ชุมชนบริเวณแยกคลองบางแวก ชุมชนบริเวณคลองบางเชือกหนัง (ภาพที่) ทั้งนี้บางส่วนยังระลึกถึงพื้นที่ช่วงต้นคลองในลักษณะของพื้นที่ที่อยู่ใกล้เมืองเก่า

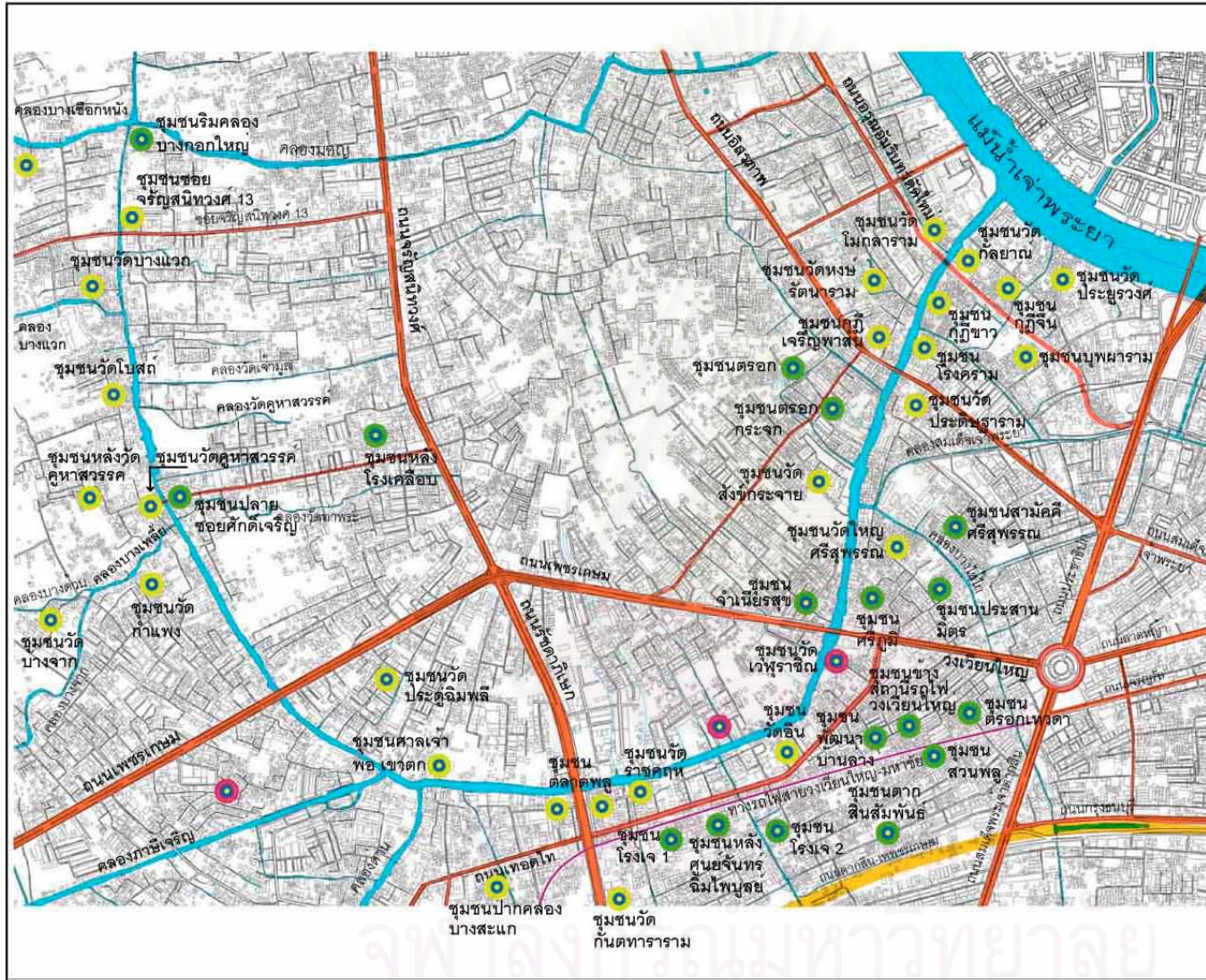
แผนที่ 5.6 แสดงความสัมพันธ์ของคนบริเวณชุมชนวัดคูหาสวรรค์กับพื้นที่ในคลองบางกอกใหญ่
ที่มา : จากการบันทึกการสัมภาษณ์ ,2547.

จากข้อมูลของทั้งสี่กลุ่มเมื่อนำมาพิจารณาร่วมกัน พบว่า ขอบเขตการระลึกถึงได้ของคนในแต่ละกลุ่มตัวอย่างขึ้นอยู่กับภูมิสัมพันธภาพร่วมกันในทางใดทางหนึ่งระหว่างคนกับคน หรือ คนกับพื้นที่ ซึ่งพื้นที่ที่ถูกระบุถึงมากที่สุด คือ พื้นที่กิจกรรมการค้าที่มีการเข้าร่วมของคนเป็นกิจวัตรอย่างบริเวณปากคลองตลาด ตลาดพลู วงเวียนใหญ่ ในส่วนพื้นที่ที่ถูกระบุรองลงมาคือ พื้นที่ที่มีความสัมพันธ์ของกลุ่มคนทางเชื้อชาติ เครือญาติ หรือความรู้สึก ถัดมาคือกลุ่มที่มีความสัมพันธ์ด้วยกิจกรรมทางวัฒนธรรม ซึ่งเหล่านี้แสดงถึงขอบเขตความรู้สึกร่วมของการเป็นกลุ่มเดียวกันของผู้คนที่อยู่ในแต่ละช่วงคลอง โดยกลุ่มคนที่อยู่ช่วงต้นคลองมีความรู้สึกถึงความเป็นกลุ่มชุมชนคลองบางกอกใหญ่จำกัดในพื้นที่ชุมชนของตนและพื้นที่เกี่ยวเนื่องที่อยู่โดยรอบ แต่ชุมชนที่ยังอยู่ลึกเข้าไปจะยังมีขอบเขตความรู้สึกของการเป็นกลุ่มเดียวกันมากขึ้น

เป็นที่น่าสังเกตว่า จะไม่มีการลำดับค้ำค้ำของชุมชน หรือแบ่งโครงสร้างทางสังคมในการอยู่ร่วมกันของชุมชนแต่ละแห่ง ทั้งนี้การที่ชุมชนแต่ละแห่งยึดโยงกันอยู่ก็ด้วยความเป็นชุมชนริมคลองบางกอกใหญ่ที่ต้องใช้คลองเป็นเส้นทางสัญจร และติดต่อกันอยู่ ความรู้สึกของการเป็นกลุ่มก้อนพวกพ้องเดียวกันของชุมชนแต่ละแห่งก็จะแตกต่างกันไปขึ้นกับความใกล้ชิดของชุมชนกับคลองที่ยังใกล้ชิด มีกิจกรรมหรือโอกาสในการสัมผัสกับคลองมาก ก็จะมีมีความรู้สึกร่วมกับชุมชนอื่นๆมากตามไปด้วย แต่ในชุมชนที่มีความสัมพันธ์กับคลองน้อยกว่าก็ส่งผลต่อความเป็นกลุ่มร่วมกันระหว่างชุมชนริมคลองน้อยลงด้วย โดยจะเป็นการยึดเอากิจกรรมอื่นในการดำรงชีวิตในความรู้สึกเป็นพวกเดียวกัน เช่น กิจกรรมทางเศรษฐกิจ หรือกิจกรรมทางสังคมอื่นๆ ทั้งนี้องค์ประกอบทางกายภาพก็เป็นส่วนสำคัญที่ช่วยสร้างความเกี่ยวเนื่องเชื่อมโยงกลุ่มชุมชนต่างๆเข้าด้วยกัน

สถาบันวิทยบริการ
จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย

	แนวทางการอนุรักษ์ คลองและชุมชนริมคลอง บางกอกใหญ่
Conservation Guidelines for Bangkok Yai Canal and its Communities.	
สัญลักษณ์	
	ชุมชนดั้งเดิม (จากการศึกษาพัฒนาการ)
	ชุมชนจัดตั้ง (จากสำนักงานพัฒนาชุมชน)
	ชุมชนจากการสำรวจ
	ถนน
	แม่น้ำ, ลำคลอง
	ทางยกระดับ
	ทางรถไฟ
Key Map	
	
Thesis in Department of Urban and Regional Planning Faculty of Architecture, Chulalongkorn University	
แผนที่ 5.7	
แสดงตำแหน่งที่ตั้งชุมชน	
	
มาตรฐาน	NOT TO SCALE
ที่มา: จากการวิเคราะห์โดยผู้วิจัย	

5.1.4 สถาปัตยกรรมที่เป็นเอกลักษณ์

หากพิจารณาสถาปัตยกรรมที่เป็นเอกลักษณ์ภายในพื้นที่คลองบางกอกใหญ่ตามลักษณะการใช้งานอาคารสามารถแบ่งออกได้เป็นอาคารพักอาศัยประเภทบ้านเดี่ยว เรือนแถวหรือตึกแถว อาคารหอพัก อาคารพาณิชย์ ศาสนสถาน โรงเรียน โรงงาน โรงสีเก่าและคู่อ้อมเรือ อาคารราชการและรัฐวิสาหกิจ ดังมีรายละเอียด ดังนี้

1) อาคารศาสนสถาน

ศาสนสถานในพื้นที่คลองบางกอกใหญ่มีความสำคัญต่อการตั้งถิ่นฐานของชุมชน ซึ่งศาสนสถานแต่ละแห่งก็จะมีเป็นอาคารที่สร้างขึ้นเพื่อเป็นสถานที่ประกอบกิจกรรมทางศาสนา ส่วนมากเป็นอาคารเก่าที่มีรูปแบบสถาปัตยกรรมที่มีเอกลักษณ์ โดยเฉพาะกลุ่มอาคารที่ปรากฏในวัด

ลักษณะสถาปัตยกรรมของวัดบางแห่งจะเป็นรูปแบบสมัยกรุงศรีอยุธยาตอนปลาย เช่น วัดปากน้ำภาษีเจริญนั้น ภายหลังแต่หลังจากที่มีการปฏิสังขรณ์วัดใหม่ ปัจจุบันจึงเหลือเพียงหอไตรที่ยังเป็นของเก่าอยู่ เป็นฝีมือช่างสมัยพระนารายณ์ยังเห็นลวดลายสลัก เป็นรูปกระจังที่ซุ้มประตูหน้าต่างและหน้าบันยังสมบูรณ์และงดงาม ที่วัดนี้มีโรงเรียนปริยัติธรรมภวานานุสนธ์ และประดิษฐานรูปหล่อจำลองของหลวงพ่อดำซึ่งมีประชาชนมาทำบุญสักการะเป็นประจำ นอกจากนี้ยังมีวัดที่มีความโดดเด่นด้านศิลปะและสถาปัตยกรรมในพื้นที่คลองบางกอกใหญ่อีกมาก เช่น

วัดกำแพง สร้างในสมัยอยุธยา มีลายปูนปั้นที่ซุ้มประตู หน้าต่างงดงามมาก แต่มาบูรณะครั้งใหญ่ในสมัยรัชกาลที่ 3 ภาพจิตรกรรม ภายในยังรักษาได้สมบูรณ์อยู่มาก

วัดประดู่ฉิมพลี เป็นวัดราษฎร์ที่เก่าแก่วัดหนึ่ง สร้างขึ้นในรัชสมัยของพระบาทสมเด็จพระนั่งเกล้าเจ้าอยู่หัว รัชกาลที่ 3 และเสร็จสมบูรณ์ในต้นสมัยรัชกาลที่ 4 ภายในบริเวณวัดมีสถาปัตยกรรมที่มีคุณค่า และสวยงาม เช่น พระอุโบสถ พระประธานภายใน และเจดีย์ ซึ่งเป็นศิลปกรรมแบบรามัญ

วัดคูหาสวรรค์วรวิหาร หรือ วัดศาลาสีหน้า มีฝีมือสลักไม้ หน้าบันของช่างสมัยอยุธยาที่ละเอียดงดงามและยังสมบูรณ์อยู่

อาคารศาสนสถานจึงเป็นศูนย์กลางและจุดสังเกตของชุมชนในเวลาเดียวกัน

2) บ้านพักอาศัย

ประกอบด้วย บ้านเก๋ารูปทรงต่างๆ และกลุ่มเรือนแถวริมน้ำ ที่สร้างในสมัยช่วงรัชกาลที่ 5-7

- อาคารบ้านเรือนสมัยรัชกาลที่ 5-7 ซึ่งเป็นเอกลักษณ์เฉพาะของพื้นที่คลองบางกอกใหญ่ ซึ่งยังคงหลงเหลืออยู่ และหาได้ยากในปัจจุบัน โดยลักษณะบ้านในสมัยรัชกาลที่ 5 ถึงรัชกาลที่ 7 จะมีลักษณะหลังคาเป็นแบบปั้นหย่า หรือเป็นจั่วผสม (ปั้นหย่าผสมกับจั่ว) มุงด้วยกระเบื้องหางเหยี่ยว

- เรือนแถวช่วงสมัยรัชกาลที่ 6 - 7 เป็นลักษณะที่พบโดยทั่วไป บริเวณชุมชน ริมคลองบางกอกใหญ่ เรือนแถวนี้จะมีลักษณะสถาปัตยกรรมตั้งแต่สมัยรัชกาลที่ 6 รูปแบบของสถาปัตยกรรม

นอกจากนี้ยังมีองค์ประกอบทางสถาปัตยกรรมที่น่าสนใจของอาคารริมคลองบางกอกใหญ่ ดังนี้

- เหนือกรอบหน้าต่าง จะมีช่องลมเป็นลายฉลุหรือช่องแสงกระจกลี อย่างใดอย่างหนึ่ง หรือบางบ้านอาจจะทำทั้งสองอย่าง โดยจะทำช่องลมไว้เหนือช่องแสงนิยมทำหน้าต่างบานเปิดเต็มช่วงเสามีทั้งบานเปิดที่เป็นบานลูกฟักไม้และที่เป็นบานเปิดแบบเกล็ด มีหย่องหน้าต่างแบบยาวจนถึงพื้น อาจจะ เป็นเกล็ดหรือเป็นหย่องลูกฟักไม้

- ตัวอาคารจะมีทั้งที่เป็นไม้ และเป็นอาคารตึกก่ออิฐถือปูน ลักษณะจะมีมุขยื่นออกมาด้านใด ด้านหนึ่ง เป็นอาคาร 2 ชั้น ด้านที่เป็นมุข ชั้นล่างจะเป็นใต้ถุนโล่ง

- บ้านไม้จะเป็นปูน มีขอบกันตึกสูงประมาณ 30 เซนติเมตร บ้านไม้มีประมาณ 3-5 ชั้น

- ทำน้ำ จะเป็นแบบก่ออิฐถือปูน มีระเบียบกันตึกสูงประมาณเข้า ลูกทรงเป็นลวดลายเฉพาะ ถ้าเป็นโรงสี ทำน้ำจะลาดเอียง เพื่อให้การขนส่งสะดวก

3) อาคารสาธารณะ ได้แก่ กลุ่มโรงงานเก่า โรงสีข้าวเก่า คู่มือ และโกดังเก็บวัสดุ ซึ่งกระจายอยู่ประปรายตามพื้นที่ริมคลอง ในอดีตจะมีอยู่มากตลอดแนวคลองตามความเจริญทางเศรษฐกิจและความหนาแน่นของชุมชนโดยรอบ โดยกลุ่มโรงสีและโกดังจะมีเจ้าของเป็นชาวจีนแต่ปัจจุบันคู่มือจะมีเจ้าของชาวจีนไหหลำ(นายอาทร จุลเสน,สัมภาษณ์,7 มกราคม 2547 .เวลา 10.45 น.)

4) อาคารการศึกษา ได้แก่ อาคารอำนวยการโรงเรียนฤทธิณรงค์รอน ในซอยวัดสังข์กระจาย ปัจจุบันที่ได้รับการขึ้นทะเบียนเป็นโบราณสถาน เป็นสถาปัตยกรรมทรงปั้นหยาส่งขึ้นในสมัยรัชกาลที่ 6 อยู่ภายในโรงเรียนฤทธิณรงค์รอน เขตบางกอกใหญ่ แต่เนื่องจากการสร้างอาคารเรียนหลังใหม่ขนาด 4 ชั้นขึ้นบริเวณริมคลองจึงทำให้ไม่สามารถมองเห็นอาคารอำนวยการหลังนี้ได้จากคลอง

ซึ่งกลุ่มที่มีรูปแบบหลากหลายน่าสนใจและมีจำนวนมากที่สุดในพื้นที่คลองบางกอกใหญ่ คือ กลุ่มอาคารพักอาศัย ทั้งนี้อาคารพักอาศัยที่เป็นสถาปัตยกรรมเก่าในปัจจุบันยังคงมีการใช้งานอยู่ ในขณะที่บางพื้นที่ก็มีสภาพทรุดโทรมและถูกทิ้งร้าง

5.1.5 รูปแบบสถาปัตยกรรมในคลองบางกอกใหญ่

จากการศึกษารูปแบบสถาปัตยกรรมที่ได้รับอิทธิพลจากรูปแบบการตั้งฐานของแต่ละชุมชน ซึ่งมีความแตกต่างกันไปตามพื้นที่ ด้วยลักษณะทางกายภาพของพื้นที่ที่แตกต่างกัน ทำให้มีโครงสร้างของพื้นที่ที่แตกต่างกันสะท้อนถึงลักษณะกิจกรรมและพฤติกรรมการใช้พื้นที่ที่แตกต่างกันของชุมชนริมคลองบางกอกใหญ่ในแต่ละแห่ง

ลักษณะและองค์ประกอบของสถาปัตยกรรมในพื้นที่คลองบางกอกใหญ่ช่วยสร้างเอกลักษณ์ให้กับพื้นที่ซึ่งไม่เพียงสะท้อนคุณค่าทางศิลปะและงานฝีมือช่างท้องถิ่นในแต่ละยุคสมัย แต่ยังสะท้อนถึง

ลักษณะการใช้ชีวิตของผู้ใช้อาคาร นอกจากนี้อายุของอาคารยังเป็นสิ่งแสดงความเชี่ยวชาญของงานฝีมือและเทคนิคในเชิงช่างได้เป็นอย่างดี

1) จำแนกตามรูปแบบทางสถาปัตยกรรม จำแนกเป็นรูปแบบทางสถาปัตยกรรมต่างๆ ดังนี้

- กลุ่มที่มีลักษณะอาคารเรือนแถวหลังคายกสูงมีชายคา และทำน้ำ กลุ่มอาคารเหล่านี้แสดงลักษณะของอาคารริมน้ำอย่างชัดเจน เป็นเอกลักษณ์สำคัญประการหนึ่งของพื้นที่ พบได้ตลอดแนวคลองบางกอกใหญ่ ที่ยังคงสภาพค่อนข้างสมบูรณ์พบที่ช่วงชุมชนวัดคูหาสวรรค์และชุมชนบางแวก

ภาพที่ 5.2 แสดงอาคารที่มีลักษณะแบบหลังคาจั่วยกสูงมีชายคาบริเวณวัดคูหาสวรรค์ (ซ้าย) และบริเวณชุมชนบางแวก (ขวา)
ที่มา : จากการสำรวจ,2547.

- กลุ่มที่มีลักษณะทรงไทย ประกอบด้วยอาคารที่มีลักษณะแบบหลังคาหน้าจั่ว และ ทรงปั้นหย่า โดยมากเป็นบ้านเดี่ยวที่ปลูกริมฝั่งคลอง พบมากช่วงตั้งแต่สะพานเขตบางกอกใหญ่เรื่อยไปจนถึงแยกปากคลองบางเชือกหนัง

ภาพที่ 5.3 แสดงอาคารที่มีลักษณะแบบหลังคาหน้าจั่ว (ซ้าย) และที่มีลักษณะทรงไทย (ขวา)
ที่มา : จากการสำรวจ,2547.

- กลุ่มที่มีลักษณะเฉพาะ เป็นอาคารที่มีรูปทรงที่แตกต่างจากอาคารโดยรอบอย่างเด่นชัด มีทั้งที่เป็นรูปทรงผสมศิลปะตะวันตก(ภาพที่ 5.4 -ซ้าย) และ ศิลปะสถาปัตยกรรมของไทยในช่วงสมัยรัชกาลที่ 6 ซึ่งเจ้าของเดิมมักเป็นชาวต่างชาติที่เข้ามาติดต่อค้าขาย หรือรับราชการแล้วสร้างบ้านพักไว้ในคลอง อาคารเหล่านี้ปัจจุบันเหลืออยู่ไม่มากและส่วนใหญ่มีสภาพทรุดโทรม เนื่องจากขาดการดูแลและระดับน้ำที่เปลี่ยนแปลงทำให้กระทบกับโครงสร้างอาคาร จะมีเพียงบางอาคารที่ลูกหลานของเจ้าของเดิมเข้ามาฟื้นฟูโดยอิงตามลักษณะเดิมของอาคาร (ภาพที่ 5.4 -ขวา)

ภาพที่ 5.4 แสดงอาคารที่มีลักษณะเฉพาะแบบตะวันตก (ซ้าย) และอาคารที่มีการฟื้นฟูโดยอิงกับรูปทรงเดิม(ขวา)

ที่มา : จากการสำรวจ,2547.

- กลุ่มที่มีลักษณะสมัยใหม่ ประกอบด้วยอาคารพักอาศัย และอาคารเชิงพาณิชย์ ทั้งขนาดเล็ก (1-2 ชั้น)และขนาดใหญ่(3-4 ชั้นขึ้นไป) โดยเป็นอาคารโครงสร้างคสล. มีทั้งที่สร้างหันหน้าเข้าหาคลองแบบอาคารริมน้ำแต่รูปแบบทางสถาปัตยกรรมเป็นแบบสมัยใหม่ (ภาพที่ 5.5-ซ้าย) และอาคารบ้านจัดสรรที่สร้างบนฝั่งแต่มีส่วนต่อเชื่อมกับคลองในรูปแบบของศาลาหรือลานริมน้ำ(ภาพที่ 5.5 -ขวา)

ภาพที่ 5.5 แสดงอาคารริมคลองที่มีรูปแบบสมัยใหม่ (ซ้าย) และอาคารจัดสรรที่มีศาลาท่าน้ำ(ขวา)

ที่มา : จากการสำรวจ,2547.

2) จำแนกตามลักษณะที่ตั้ง แบ่งตามลักษณะของที่ตั้งได้ ดังนี้

- กลุ่มที่ลอยน้ำ ในอดีตจะเป็นพวกเรือนแพ และเรือที่ล่องมาค้าขายในคลองบางกอกใหญ่ ซึ่งจะใช้ชีวิตภายในเรือ แต่ในปัจจุบันไม่เหลือกลุ่มเรือนแพแล้วคงเหลือแต่พวกที่อาศัยในเรือที่จอดเทียบบริเวณฝั่งคลองบ้างประปราย พบมากบริเวณปากคลองด่าน หน้าวัดกำแพงและหน้าวัดสังข์กระจาย

ภาพที่ 5.6 แสดงกลุ่มที่พักอาศัยในเรือน้ำวัดกำแพง(ซ้าย) และหน้าวัดสังข์กระจาย(ขวา)

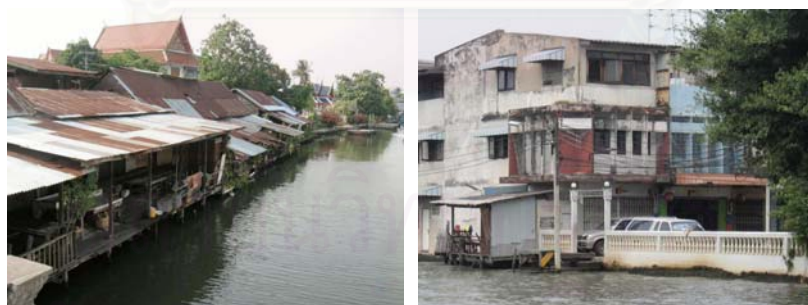
ที่มา : จากการสำรวจ,2547.

- กลุ่มที่ล้าเข้าไปในน้ำ เป็นกลุ่มอาคารที่เดิมอยู่ริมน้ำ แต่ต่อมาตลิ่งริมฝั่งถูกกระแสน้ำเซาะพัง ทำให้พื้นที่ดินที่อาคารตั้งอยู่หายไปจนกลายเป็นอาคารที่อยู่ในน้ำ หรือกลุ่มอาคารที่ก่อสร้างล้าฝืนน้ำในลักษณะอาคารริมน้ำ มีทั้งที่เป็นอาคารเดี่ยวและอาคารแถว พบมากบริเวณพื้นที่ช่วงสะพานเจริญพาสณ์ เรื่อยมาจนถึงบริเวณสะพานบางไผ่ อีกกลุ่มคืออาคารที่สร้างบุกรุกที่คลองส่วนมากมีลักษณะเป็นกลุ่มอาคารแออัด พบมากในบริเวณตั้งแต่สะพานถนนอรุณอัมรินทร์เรื่อยมาจนถึงสะพานเนาจำเนียร และบริเวณโดยรอบสะพานบางไผ่

ภาพที่ 5.7 แสดงกลุ่มที่พักอาศัยที่ล้าเข้าไปในน้ำเป็นลักษณะเรือนแถว(ซ้าย) และกลุ่มที่บุกรุกที่คลอง(ขวา)
ที่มา : จากการสำรวจ,2546.

- กลุ่มที่อยู่ริมน้ำ พบเห็นได้ทั่วไปตลอดแนวคลองโดยมากจะเป็นอาคารพักอาศัย ซึ่งในพื้นที่คลองบางกอกใหญ่มี 2 ประเภท คือ อาคารที่ปลูกสร้างอยู่ริมตลิ่งมีโครงสร้าง หรือบางส่วนของอาคารยื่นเข้าไปในน้ำ ลักษณะการวางอาคารหันหน้าเข้าหาน้ำอย่างชัดเจน ส่วนอีกประเภทเป็นลักษณะบกริมน้ำ คือ ปลูกสร้างอยู่บนฝั่งทั้งโครงสร้าง และองค์ประกอบอาคาร แต่มีองค์ประกอบการใช้งานที่ยังสัมพันธ์กับน้ำ เช่น ลานหน้าอาคาร ศาลาทำน้ำ ที่พบโดยมากมักจะเป็นอาคารพักอาศัยของชาวจีน และ บ้านสวนริมน้ำที่อยู่ลึกเข้าไปในคลองบางกอกใหญ่

ภาพที่ 5.8 แสดงกลุ่มที่พักอาศัยที่อยู่ริมน้ำที่เป็นลักษณะเรือนแถว(ซ้าย) และกลุ่มที่มีลักษณะบกริมน้ำ(ขวา)
ที่มา : จากการสำรวจ,2547.

- กลุ่มที่อยู่บนบก มีทั้งที่เป็นกลุ่มอาคารเดิม และกลุ่มอาคารสร้างใหม่ที่เกิดขึ้นเกาะตามแนวถนนสายสำคัญทั้งที่เป็นถนนสายหลัก และถนนซอยต่างๆ มีการวางผังอาคารหันหน้ารับกับถนนหรือเส้นทางคมนาคม ซึ่งส่วนใหญ่จะมีลักษณะเป็นอาคารตึกแถวเชิงพาณิชย์

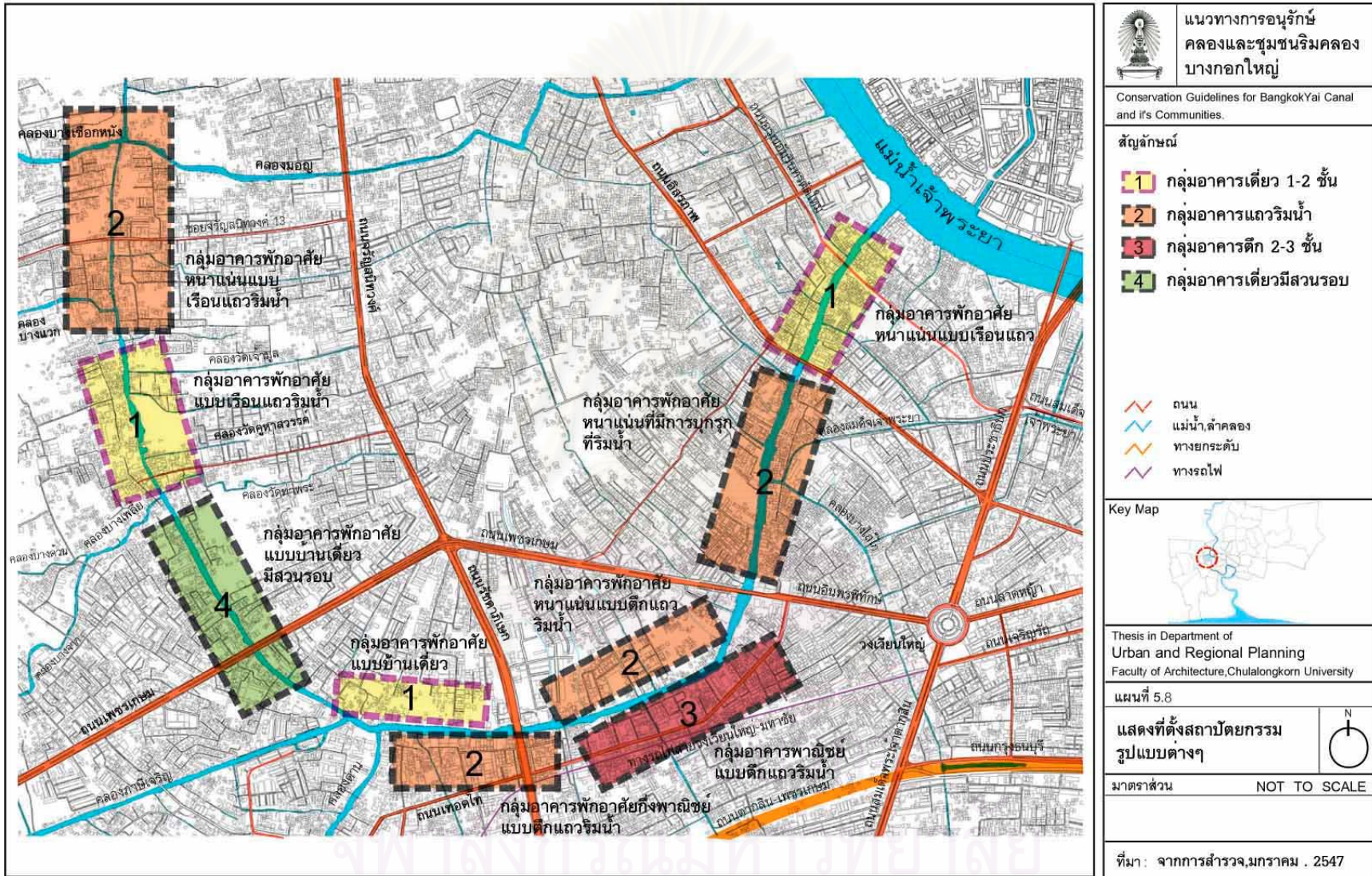
ภาพที่ 5.9 แสดงกลุ่มที่อยู่บนบกเป็นตึกแถวเกาะตามถนนสายหลัก(ซ้าย) และ กลุ่มที่เกาะตามถนนในซอย(ขวา)
ที่มา : จากการสำรวจ,2547.

อีกทั้งอาคารที่พักอาศัยยังบ่งบอกถึงรสนิยมและความเป็นอยู่ของชุมชนนั้นได้ จากการสำรวจพบว่า ชุมชนเก่าให้ความสำคัญกับน้ำวิถีชีวิตต่างๆมีความสำคัญกับริมน้ำ บ้านจะหันหน้ารับกับน้ำมีชานยื่นออกมาสำหรับขึ้นลงเรือ ชานยังเป็นที่สำคัญสำหรับปะและตกทายกันของคนในชุมชนนั้น อาคารจะเป็นแถวริมน้ำ แต่ในบริเวณที่มีสวนหนาแน่นก็จะเป็นอาคารเดี่ยวมีสวนโดยรอบ จากการที่ชุมชนต่างๆใช้คลองเป็นศูนย์กลางของทุกอย่าง อีกทั้งการสัญจรทางน้ำมีข้อจำกัดของความเร็วไม่จำเป็นต้องเร่งรีบ ทำให้ ชุมชนริมน้ำมีเสน่ห์ที่ชวนหลงใหล ของการมีปฏิสัมพันธ์กันของผู้คน มีต้นไม้ มีน้ำ มีชาน มีรูปแบบทางสถาปัตยกรรมที่น้อมรับกับสภาพทางธรรมชาติที่เป็นอยู่ สิ่งเหล่านี้ได้สะท้อนคุณค่าและเอกลักษณ์ของตัวมันเอง ออกมาให้เป็นที่ประทับใจให้กับผู้ที่พบเห็น

หากเปรียบเทียบกับอาคารที่เป็นตึกที่ได้รับอิทธิพลจากความเป็นเมืองจะก่อสร้างโดยคำนึงถึงความคุ้มค่าทางการลงทุนมากกว่าสภาพแวดล้อมรอบข้าง และให้ความสำคัญกับการสัญจรทางบก ทำให้วิถีชีวิตของผู้คนเปลี่ยนไป คลองย่อยหลายสายจึงลดบทบาทลงเป็นเพียงทางระบายน้ำเสียจากชุมชน ซึ่งส่งผลกระทบต่อคุณค่าและเอกลักษณ์ของพื้นที่ โดยสามารถจำแนกกลุ่มที่พักอาศัยตามรูปแบบและการใช้งานอาคาร ได้ดังนี้

- กลุ่มอาคารพักอาศัยหนาแน่นแบบเรือนแถวริมน้ำ
- กลุ่มอาคารพักอาศัยหนาแน่นแบบตึกแถวริมน้ำ
- กลุ่มอาคารพักอาศัยหนาแน่นที่มีการบุกรุกที่ริมน้ำ
- กลุ่มอาคารพักอาศัยแบบบ้านเดี่ยว
- กลุ่มอาคารพักอาศัยกึ่งพาณิชย์แบบตึกแถวริมน้ำ

5.1.6 เชื้อนกกันตลิ่งพัง

ได้แก่ เชื้อนที่เป็นแนวป้องกันกระแสน้ำเซาะตลิ่งพัง มีทั้งที่เป็นเชื้อนที่ทำหน้าที่ป้องกัน และช่วยบรรเทาความรุนแรงของกระแสน้ำในคลอง โดยสามารถจำแนกออกได้เป็นเชื้อนรูปแบบต่างๆ ดังนี้

แบบที่ 1 ใช้เชื้อนคสล.เป็นแนวกันคลื่นเซาะตลิ่ง มีลักษณะเป็นกำแพงกันตลิ่งพังจากกระแสน้ำซัด พบมากบริเวณที่มีการตั้งถิ่นฐานของชุมชนหนาแน่นในบริเวณต้นคลองและตามลานวัดซึ่งเป็นพื้นที่ริมหน้าของวัดที่อยู่ในคลองบางกอกใหญ่

ภาพที่ 5.10 แสดงลักษณะเชื้อนบริเวณที่พักอาศัยริมน้ำที่เป็นเชื้อนคสล.(ซ้าย) และลักษณะเชื้อนหน้าวัด(ขวา)

ที่มา : จากการสำรวจ,2547.

แบบที่ 2 ใช้โครงสร้างอาคารเป็นแนวกันน้ำซัดพบมากในชุมชนที่ตั้งอยู่ริมคลอง และชุมชนที่ตั้งลำพื้นที่คลอง โดยมีสองลักษณะคือ อาคารที่ตั้งอยู่บนฝั่งก่อนที่น้ำจะซัดดินใต้อาคารพังลงจนกลายเป็นที่ว่างให้น้ำสามารถเข้าไปใต้อาคารได้ ส่วนอีกประเภทคืออาคารตั้งอยู่ในน้ำตั้งแต่แรก

ภาพที่ 5.11 แสดงอาคารที่โครงสร้างถูกใช้เป็นเชื้อนกกันน้ำเซาะตลิ่ง(ซ้าย) และกลุ่มที่สร้างในน้ำตั้งแต่แรก(ขวา)

ที่มา : จากการสำรวจ,2547.

ซึ่งการใช้โครงสร้างอาคารเป็นแนวกันคลื่นนี้แสดงลักษณะความต่อเนื่องระหว่างอาคารกับคลองมากกว่าการทำเชื้อนคสล.ที่เป็นเสมือนการตัดขาดระหว่างพื้นที่บก กับพื้นที่คลองแต่ในบางบริเวณก็จะมีลานเป็นพื้นที่ช่วยให้เกิดความสิ้นไหลได้มากขึ้น

แบบที่ 3 ใช้วัสดุตามธรรมชาติมาสร้างเป็นแนวกันคลื่น ทั้งที่เป็นเชื้อนดินแล้วปลูกพืชคลุมดินป้องกันน้ำชะหน้าดิน พื้นที่บางแห่งมีพีชน้ำที่มีคุณสมบัติในการลดกระแสน้ำตามธรรมชาติ บริเวณตลิ่งริมคลองในอดีตจะมีเชื้อนธรรมชาติลักษณะนี้อยู่เป็นจำนวนมาก เนื่องจากพื้นที่ส่วนใหญ่ยังคงเป็นสวนเกษตร แต่เมื่อพื้นที่สวนลดน้อยลงเชื้อนตามธรรมชาติดังกล่าวก็น้อยลงด้วย

ภาพที่ 5.12 แสดงเขื่อนกันตลิ่งที่ใช้วัสดุธรรมชาติ(ซ้าย) และพื้นที่ป้องกันน้ำเซาะตลิ่ง(ขวา)
ที่มา : จากการสำรวจ,2547.

5.1.7 การสัญจรทางน้ำและจุดเทียบเรือ

การสัญจรทางน้ำด้วยเรือเป็นเอกลักษณ์อย่างหนึ่งของพื้นที่ที่ตั้งอยู่ริมคลอง โดยจะปรากฏจุดเทียบเรือตลอดแนวคลอง ซึ่งแสดงถึงความสัมพันธ์ของการดำเนินชีวิตและประกอบกิจกรรมของผู้คนที่อยู่ริมคลอง สามารถจำแนกประเภทการสัญจรทางน้ำตามเส้นทางได้ (แผนที่) ดังนี้

- เส้นทางสัญจรในแม่น้ำเจ้าพระยา โดยมากจะเป็นเรือด่วน เรือหางยาว เรือนักท่องเที่ยว เรือแพข้ามฟาก เรือขนส่งสินค้าและวัสดุ

- เส้นทางสัญจรในคลองบางกอกใหญ่ เป็นการสัญจรด้วยเรือหางยาวเป็นหลัก นอกจากนี้ยังมีการสัญจรด้วยเรือส่วนบุคคล เรือนักท่องเที่ยว และเรือขนส่งวัสดุ โดยสามารถเข้าจากแม่น้ำเจ้าพระยาและเดินทางเชื่อมสู่พื้นที่คลองบางเขื่อนหนึ่ง และคลองบางกอกน้อย

- เส้นทางสัญจรออกสู่อ่าวไทยในเส้นทางคลองด่านและคลองภาษีเจริญ โดยมากเป็นเรือขนส่งสินค้าออกสู่อ่าวไทย นอกจากนี้ก็เป็นเรือสัญจรของชุมชนที่อยู่ในคลองด่านและคลองภาษีเจริญ

สำหรับองค์ประกอบที่อยู่คู่กับการสัญจรทางน้ำ คือ จุดขึ้นลงเรือตามพื้นที่ริมฝั่งคลอง เป็นองค์ประกอบที่แสดงความสัมพันธ์ระหว่างกิจกรรมที่เกี่ยวข้องกับคลอง สามารถแบ่งเป็น

- ท่าเรือข้ามฟาก บริเวณแม่น้ำเจ้าพระยาเข้าคลองบางกอกใหญ่ คือ ท่าสะพานพุทธ และท่าปากคลองตลาด

- โป๊ะเทียบเรือสัญจรและจุดเทียบเรือสาธารณะ ตามพื้นที่ริมคลอง พบมากบริเวณหน้าวัด เป็นจุดเทียบเรือสาธารณะ และพื้นที่บริเวณที่มีชุมชนหนาแน่น เป็นจุดเทียบเรือที่เอกชนเช่าสัมปทาน ประกอบด้วย โป๊ะหน้าวัดกัลยาณ์ โป๊ะหน้าวัดอรุณ โป๊ะหน้าวัดหงส์รัตนาราม โป๊ะชุมชนกุฎีเจริญ พาสณ์ โป๊ะหน้าวัดสังข์กระจาย โป๊ะหน้าวัดเวฬุราชิน โป๊ะสำนักงานเขตบางกอกใหญ่ โป๊ะชุมชนตลาดพลู โป๊ะวัดปากน้ำภาษีเจริญ และโป๊ะวัดคูหาสวรรค์

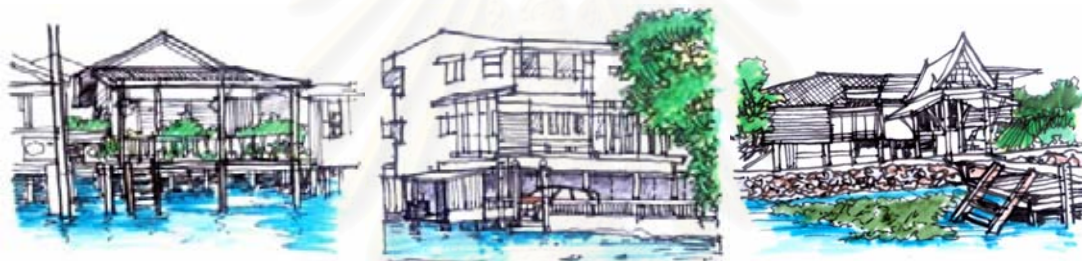
- จุดเทียบเรือสัญจร ในลักษณะทำน้ำตามอาคารที่อยู่ริมน้ำ เป็นจุดเทียบเรือขนาดเล็กส่วนบุคคล ซึ่งมีหลายลักษณะโดยอาจจะเป็นองค์ประกอบหนึ่งของอาคาร หรือ ศาลาทำน้ำ หรือ เป็นบันไดต่อลงมาจากลานหน้าอาคารสู่น้ำก็ได้ ได้แก่ จุดเทียบเรือวัดโมลีโลกยาราม จุดเทียบเรือวัดประดิษฐาราม จุดเทียบเรือตลาดวัดกลาง จุดเทียบเรือวัดประดิษฐ์มพลี จุดเทียบเรือวัดนवलนรดิศ จุดเทียบเรือวัดกำแพง จุดเทียบเรือวัดโบสถ์ฯ จุดเทียบเรือวัดบางแวก

ไว้เปรียบเทียบเรือสาธารณะในคลอง และจุดเทียบเรือตามอาคารเป็นสัญลักษณ์ที่แสดงลักษณะวิถีชีวิตและความสัมพันธ์ระหว่างคลองกับกิจกรรมของคนในชุมชน

ทำน้ำ

ตามอาคารบ้านเรือนทั่วไปตลอดแนวคลองโดยเฉพาะบริเวณที่ตั้งชุมชน ยังมีจุดเทียบเรือย่อยในลักษณะ “ ทำน้ำ ” ซึ่งเป็นเอกลักษณ์ที่พบเห็นได้เฉพาะในกลุ่มชุมชนที่อาศัยอยู่ริมน้ำ ซึ่งในพื้นที่คลองบางกอกใหญ่ นั้นประกอบด้วยทำน้ำหลายลักษณะ ดังนี้

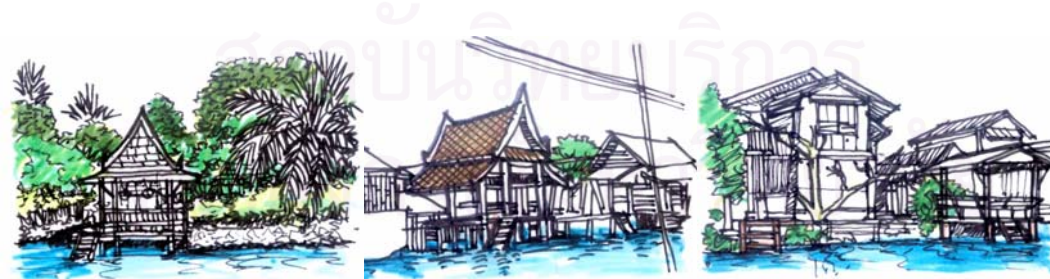
- ทำน้ำที่มีลักษณะเป็นส่วนประกอบของอาคาร มีสามลักษณะ ได้แก่ กลุ่มที่เป็นเรือนแถวริมน้ำจะมีระเบียงหรือชานหันหน้าเข้าหาคลอง และมีบันไดลงสู่คลอง(ภาพซ้าย) อีกกลุ่มเป็นอาคารตึกที่สร้างใหม่ กลุ่มนี้จะไม่มีองค์ประกอบของอาคารเชื่อมสู่คลองโดยตรง อาคารจะหันหน้าเข้าสู่ถนนที่ตรงสู่คลอง และที่ปลายถนนจะมีทำน้ำสาธารณะตั้งอยู่(ภาพกลาง) นอกจากนี้ยังมีชานริมน้ำที่ยื่นต่อจากลานหน้าอาคาร

ภาพที่ 5.13 ทำน้ำอาคารริมคลอง(ซ้าย)ทำน้ำหน้ากลุ่มอาคารตึก(กลาง) และชานริมน้ำที่ยื่นต่อจากลานหน้าอาคาร(ขวา)

ที่มา : ดัดแปลงจากภาพถ่ายจากการสำรวจ,2547.

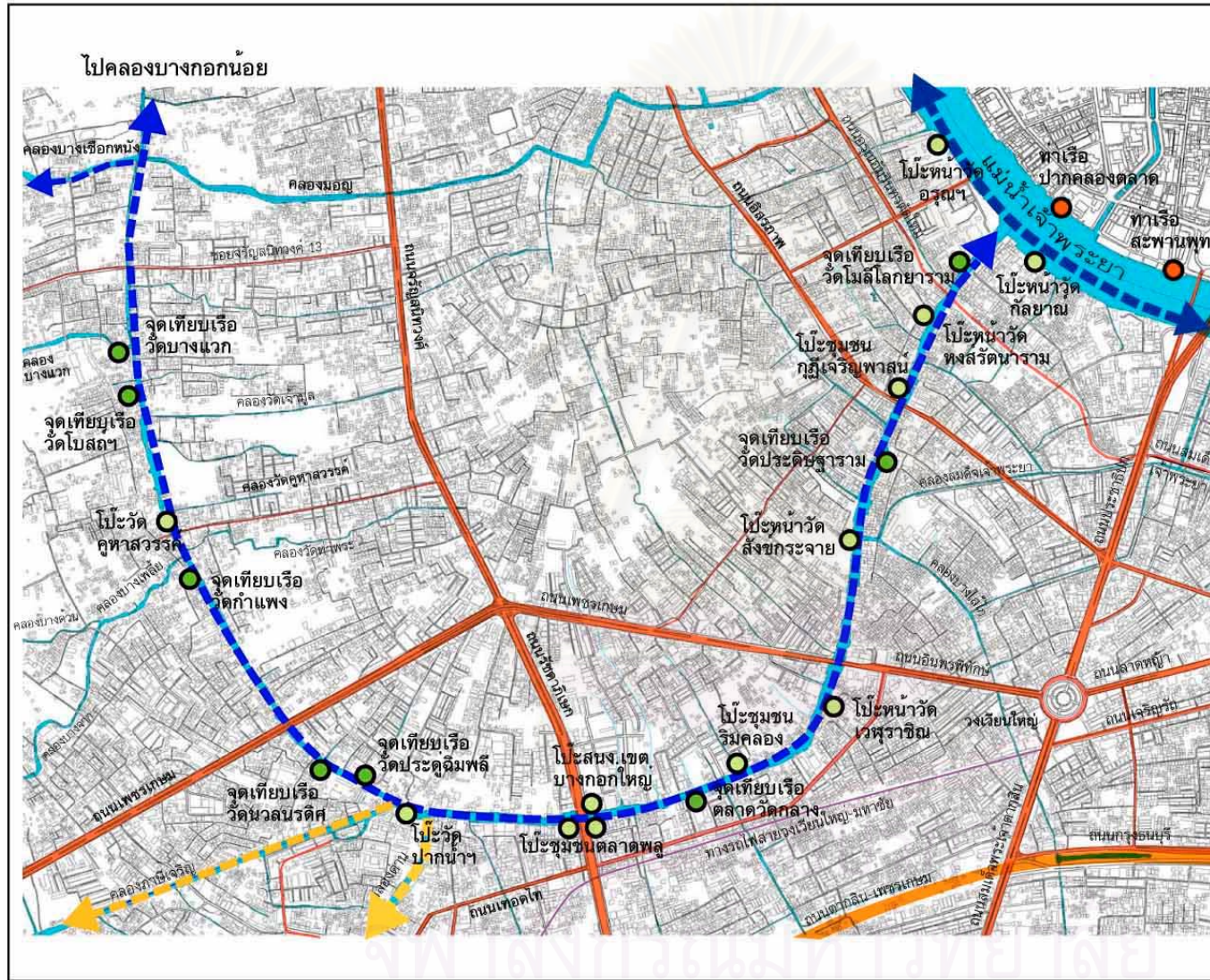
-ทำน้ำที่มีลักษณะเป็นศาลาทำน้ำ ประกอบด้วย ศาลาทำน้ำของกลุ่มบ้านเดี่ยวที่มีสวนรอบ (ภาพซ้าย)อีกกลุ่มคือศาลาทำน้ำของวัดที่อยู่ลึกเข้าไปบนบกแทรกอยู่เป็นระยะระหว่างกลุ่มอาคารของชุมชนริมคลอง(ภาพกลาง)และกลุ่มบ้านเดี่ยวริมคลองที่มีศาลายื่นต่อจากลานหน้าอาคาร(ภาพขวา)

ภาพที่ 5.14 ศาลาทำน้ำของบ้านสวน(ซ้าย)ศาลาทำน้ำของวัดที่แทรกอยู่ในชุมชน (กลาง)และศาลาของบ้านริมคลอง(ขวา)

ที่มา : ดัดแปลงจากภาพถ่ายจากการสำรวจ,2547.

นอกจากทำน้ำแล้วในคลองบางกอกใหญ่ยังมีองค์ประกอบอีกประเภทที่สร้างเอกลักษณ์ คือ “สะพาน” ซึ่งส่วนใหญ่สร้างในสมัยรัชกาลที่ 6 สืบเนื่องมาจากคำขึ้นต้นชื่อของสะพานที่มีว่า “เจริญ” ถ้าเป็นสะพานที่สร้างขึ้นในสมัยรัชกาลที่ 5 จะขึ้นต้นด้วยคำว่า “เฉลิม”

	แนวทางการอนุรักษ์ คลองและชุมชนริมคลอง บางกอกใหญ่
Conservation Guidelines for Bangkok Yai Canal and its Communities.	
สัญลักษณ์	
<ul style="list-style-type: none"> ← → เส้นทางเรือสัญจรในคลอง ← → เส้นทางเรือสัญจรในแม่น้ำ → เส้นทางสัญจรออกปากอ่าวไทย ● ท่าเรือ ● โถงเทียบเรือสัญจร ● จุดเทียบเรือสัญจร 	
<ul style="list-style-type: none"> — ถนน — แม่น้ำลำคลอง — ทางยกระดับ — ทางรถไฟ 	
Key Map	
Thesis in Department of Urban and Regional Planning Faculty of Architecture, Chulalongkorn University แผนที่ 5.9	
แสดงการสัญจรทางน้ำและจุดเทียบเรือในคลองบางกอกใหญ่	
มาตราส่วน NOT TO SCALE	
ที่มา : จากการสำรวจ, ธันวาคม . 2546	

5.1.8 ลักษณะทางจินตภาพของพื้นที่

ลักษณะทางจินตภาพของพื้นที่เป็นการวิเคราะห์ตามหลักการ การรับรู้ระบบโครงสร้างของเมืองทางกายภาพ เพื่อถ่ายทอดการทำความเข้าใจในส่วนสำคัญทางรูปธรรมของชุมชนในเมือง ซึ่งในการใช้หลักการทางจินตภาพมาเป็นเครื่องมือในการวิเคราะห์ตามแนวทางทฤษฎีของ Kelvin Lynch ในลักษณะสาธูป หรือจินตภาพ ใน 5 องค์ประกอบ ดังนี้

1) เส้นทางสัญจรที่สำคัญ(Path) แสดงถึงความสำคัญของเส้นทางการเข้าถึงจากความถี่ในการใช้ และความสำคัญต่อการเชื่อมโยงพื้นที่

2) บริเวณที่มีกิจกรรมหนาแน่น หรือมีกิจกรรมเฉพาะ(Node)

3) ลักษณะความเป็นย่าน(District)

4) ที่หมายตา(Land Mark)

5) แนวขอบเขตของพื้นที่(Edge)

ลักษณะทางจินตภาพของแต่ละพื้นที่ที่นำเสนอในการศึกษานั้นจะมีลักษณะการรับรู้ทางเอกลักษณ์ทั้งเหมือนและแตกต่างกัน โดยคุณค่าความสำคัญทางประวัติศาสตร์ได้ส่งผลต่อลักษณะเฉพาะทางกายภาพต่อพื้นที่คลองบางกอกใหญ่ การรับรู้ทางจินตภาพของพื้นที่มีตลอดแนวคลอง ลักษณะโครงสร้างทางจินตภาพในภาพรวมของพื้นที่คลองบางกอกใหญ่ สามารถจำแนกได้พอสังเขป ดังนี้(แผนที่)

1) **เส้นทางสัญจรที่สำคัญ(Path)** แยกเป็นเส้นทางสัญจรหลัก(Major element)และเส้นทางสัญจรรอง(Minor element) ประกอบด้วยเส้นทางสัญจรทางบกและทางน้ำ

- เส้นทางสัญจรหลัก(Major Path)

ทางบก ได้แก่ ถนนจรลสนิทวงศ์ และถนนเพชรเกษมที่เป็นถนนสายประธานในพื้นที่เขตบางกอกใหญ่ ถนนอิสรภาพ ถนนอินทวิทักษ์ และถนนประชาธิปไตยในพื้นที่เขตธนบุรี

ทางน้ำ ได้แก่ แม่น้ำเจ้าพระยา และคลองบางกอกใหญ่ที่ในปัจจุบันยังคงเป็นเส้นทางสัญจรที่สำคัญของผู้คนในพื้นที่

- เส้นทางสัญจรรอง(Minor Path)

ทางบก ได้แก่ ถนนอรุณอมรินทร์ตัดใหม่ ถนนชอยจรลสนิทวงศ์13(ชอยพาณิชยการธนบุรี) ถนนชอยจรลสนิทวงศ์3(ชอยศักดิ์เจริญ)ในพื้นที่เขตบางกอกใหญ่ และถนนเทอดไทในเขตธนบุรี

ทางน้ำ เป็นคลองย่อยสายต่างๆ ได้แก่ คลองสมเด็จพระเจ้าพระยา คลองบางไส้ไก่ คลองบางเพ็ญ คลองบางด้วน คลองวัดท่าพระ คลองบางแวก และคลองบางจาก

2) **บริเวณที่มีกิจกรรมหนาแน่น หรือ มีกิจกรรมเฉพาะ(Node)** แยกเป็นบริเวณที่เป็นพื้นที่กิจกรรมหลัก(Major Node)และบริเวณที่เป็นพื้นที่กิจกรรมรอง(Minor Node) ดังนี้

- บริเวณที่เป็นพื้นที่กิจกรรมหลัก(Major Node) ส่วนมากเป็นแหล่งที่มีกิจกรรมตามจุดตัดการเดินทางทั้งทางบกและทางน้ำ เกิดเป็นพื้นที่กิจกรรมในระดับพื้นที่ ได้แก่ บริเวณแยกถนนวังเดิมที่เป็น

ย่านชุมชนพลุกพล่าน ช่วงสะพานข้ามแยกเพชรเกษมซึ่งเป็นย่านพาณิชยกรรมและจุดตัดของเส้นทางการเดินทางในพื้นที่ อีกบริเวณที่จุดตัดแยกปากคลองบางเชือกหนังที่เป็นย่านชุมชนหนาแน่น ในพื้นที่เขตธนบุรีอยู่ที่บริเวณวงเวียนใหญ่ซึ่งเป็นบริเวณพาณิชยกรรมสำคัญ อีกบริเวณคือที่เชิงสะพานถนนข้ามคลองบริเวณย่านตลาดพลู และแยกปากคลองด่านซึ่งเป็นแหล่งกิจกรรมที่สำคัญ

- บริเวณที่เป็นพื้นที่กิจกรรมรอง(Minor Node) ส่วนมากอยู่บริเวณจุดตัดของเส้นทางการเดินทาง เกิดเป็นแหล่งกิจกรรมย่อยๆในระดับชุมชน ได้แก่ บริเวณสะพานเจริญพาสณ์ แยกถนนสมเด็จพระเจ้าพระยา บริเวณสะพานบางแวก และบริเวณสะพานวัดคูหาสวรรค์

3) **ลักษณะความเป็นย่าน(District)** แยกเป็นบริเวณย่านกิจกรรมหลัก(Major District)และบริเวณที่เป็นย่านกิจกรรมรอง(Minor District) ดังนี้

- ย่านกิจกรรมหลัก (Major District) เป็นบริเวณย่านชุมชนสำคัญต่างๆในพื้นที่ ได้แก่ ย่านชุมชนบางยี่เรือ และย่านวงเวียนใหญ่ ซึ่งเป็นย่านพาณิชยกรรม ย่านชุมชนในเขตเมืองเก่าธนบุรี ย่านชุมชนริมถนนจรัลสนิทวงศ์ ย่านชุมชนวัดนวลนรดิศ และย่านชุมชนแยกคลองบางเชือกหนัง

- ย่านกิจกรรมรอง (Minor District) เป็นบริเวณย่านชุมชนักอาศัยในพื้นที่คลองบางกอกใหญ่ ได้แก่ ย่านชุมชนซอยวัดสังข์กระจาย ย่านชุมชนวัดคูหาสวรรค์ ย่านชุมชนวัดประดู่ฉิมพลี

4) **ที่หมายตา(Land Mark)** เป็นจุดสังเกตที่สามารถพบได้ชัดเจนเมื่อเข้าไปในพื้นที่คลองบางกอกใหญ่ แยกเป็นที่หมายตาหลัก(Major Land Mark) และที่หมายตารอง(Minor Land Mark)

- ที่หมายตาหลัก(Major Land Mark) เป็นสิ่งปลูกสร้างที่เป็นจุดสังเกตที่ชัดเจน บริเวณริมแม่น้ำเจ้าพระยา ได้แก่ ป้อมวิไชยประสิทธิ์ พระปรางค์วัดอรุณฯ ในบริเวณสองฝั่งคลองส่วนมากเป็นสิ่งก่อสร้างที่พาดขวางลำคลองทำให้เห็นชัดเมื่อมองจากคลอง ได้แก่ สะพานเจริญพาสณ์ สะพานนาวจำเนียร สะพานเขตบางกอกใหญ่ สะพานบางไผ่ สะพานข้ามคลองวัดคูหาสวรรค์ สะพานบางแวก และบ้านทรงจั่วบริเวณแยกคลองบางเชือกหนัง

- ที่หมายตารอง(Minor Land Mark) ส่วนมากเป็นบริเวณที่ตั้งศาสนสถาน และโรงเรียน รวมถึงสถาปัตยกรรมเก่าที่มีขนาดใหญ่และมีลักษณะเฉพาะที่ง่ายต่อการจดจำ เช่น โกดังเก่า โรงสีเก่า และสิ่งปลูกสร้างที่มีลักษณะการใช้งานที่แตกต่างจากพื้นที่โดยรอบมาก เช่น ประตูระบายน้ำปากคลองบางกอกใหญ่ หอสังเกตการณ์สำนักดับเพลิงธนบุรี รวมถึงต้นไม้ใหญ่ตามธรรมชาติที่อยู่ริมคลองด้วย

5) **แนวขอบเขตของพื้นที่(Edge)** เป็นสิ่งแสดงอาณาเขตที่ช่วยให้สามารถแยกแยะการจัดลำดับในการจำแนกและจดจำพื้นที่ แยกเป็นแนวขอบเขตของพื้นที่หลัก(Major Edge)และแนวขอบเขตของพื้นที่รอง(Minor Edge)

- แนวขอบเขตของพื้นที่หลัก(Major Edge) เป็นแนวเขตพื้นที่ในระดับเมือง ได้แก่ แม่น้ำเจ้าพระยา คลองมอญ และแนวถนนเทอดไท

-แนวขอบเขตของพื้นที่ร่อง(Minor Edge) เป็นแนวเขตพื้นที่ในระดับย่านต่างๆ ได้แก่ เส้นทางถนนและคลองสายย่อยต่างๆในพื้นที่

5.1.9 สภาพแวดล้อมของชุมชน

พื้นที่ว่างเป็นตัวชี้วัดบ่งบอกคุณภาพของพื้นที่เนื่องจากบริเวณนั้นเป็นส่วนทำให้มีบรรยากาศดี ลักษณะทางกายภาพเป็นรูปแบบสถาปัตยกรรมริมน้ำแวดล้อมด้วยพื้นที่สีเขียว ทำให้มีบรรยากาศที่ร่มรื่น ีความเป็นเอกลักษณ์ของพื้นที่ แต่เนื่องจากในปัจจุบันมีการบุกรุกของชุมชนริมบกเข้ามาทำให้บางส่วนของบริเวณริมคลองบางกอกใหญ่ถูกแปรสภาพเป็นชุมชนกึ่งบกกึ่งน้ำ

คุณภาพของน้ำมีความสำคัญต่อการคงอยู่ของวิถีชีวิตที่อยู่ริมคลองทั้งมนุษย์และสัตว์ การตรวจวัดคุณภาพน้ำจากลักษณะที่ปรากฏทางกายภาพ ในการสอบถาม และสังเกตการณ์ในการสำรวจพบว่า น้ำในคลองบางกอกใหญ่มีสีคล้ำ บางช่วงขุ่นและส่งกลิ่นโดยเฉพาะในช่วงชุมชนหนาแน่นจะมีสีเข้มลอยปนกับน้ำในคลองช่วงอื่นๆ แต่โดยรวมยังมีสภาพค่อนข้างดี สังเกตจากการที่ยังมีสัตว์น้ำตามธรรมชาติอยู่มาก และเด็กลงว่ายน้ำโดยไม่เคยเกิดโรคผิวหนัง ประกอบกับมีพืชน้ำ และพืชริมฝั่งที่ยังคงสภาพที่สมบูรณ์ จะมีก็เพียงขยะในน้ำที่มาจากชุมชนริมคลอง และขยะจากนักท่องเที่ยว (แป้น ชาญสูงเนิน ,ผู้สื่อข่าวชุมชนวัดเวฬุราชิน,สัมภาษณ์,15 มกราคม พ.ศ. 2547.เวลา 14.35 น.)

ภาพที่ 5.15 เด็กยังลงเล่นน้ำเพราะสภาพน้ำในคลองยังดีอยู่ (ซ้าย) และสภาพแวดล้อมของชุมชนริมคลอง(ขวา)
ที่มา : จากการสำรวจ,2547.

สภาพแวดล้อมของพื้นที่ที่เป็นบรรยากาศแบบเมืองในบริเวณต้นคลองตั้งแต่บริเวณป้อมวิไชยประสิทธิ์เรื่อยมาจนถึงช่วงสะพานบางไผ่ ส่วนพื้นที่ที่อยู่ถัดเข้าไปหลังจากนั้นจะมีความเป็นธรรมชาติมากกว่า เพราะยังมีพื้นที่สีเขียว และต้นไม้ใหญ่อยู่มาก ประกอบกับลักษณะอาคารในชุมชนที่ยังเป็นเรือนริมน้ำขนาดเล็กอยู่เรียงรายตลอดสองฝั่ง จึงสามารถสร้างให้เกิดบรรยากาศของชุมชนชนบทได้เป็นอย่างดี ซึ่งส่งผลต่อบรรยากาศและเป็นเอกลักษณ์อย่างหนึ่งของพื้นที่

5.2 คุณค่าขององค์ประกอบทางเศรษฐกิจและสังคม

 <p>แนวทางการอนุรักษ์ คลองและชุมชนริมคลอง บางกอกใหญ่</p>				
<p>Conservation Guidelines for Bangkok Yai Canal and it's Communities.</p>				
<p>สัญลักษณ์</p>				
	<table border="0"> <tr> <td></td> <td style="text-align: center;">Major element</td> <td style="text-align: center;">Minor element</td> </tr> </table>		Major element	Minor element
	Major element	Minor element		
PATH(Road)	—	- - -		
PATH(Canal)	—	- - -		
EDGE	—	- - -		
NODE	●	●		
DISTRICT	■	■		
LANDMARK	★	▼		
<p> ถนน แม่น้ำ, ลำคลอง ทางยกระดับ ทางรถไฟ </p>				
<p>Key Map</p> 				
<p>Thesis in Department of Urban and Regional Planning Faculty of Architecture, Chulalongkorn University</p>				
<p>แผนที่ 5.10</p>				
<p>แสดงจินตภาพของพื้นที่ บริเวณคลองบางกอกใหญ่</p> 				
มาตราส่วน	NOT TO SCALE			
<p>ที่มา: จากการวิเคราะห์โดยผู้วิจัย</p>				

5.2.1 ตลาดและย่านพาณิชย์กรรม

ในอดีตบริเวณคลองบางกอกใหญ่มีตลาดน้ำอยู่หลายแห่ง โดยจะมีเรือแพจอดเรียงแถวและเรือแจวนำสินค้าเกษตรจากพื้นที่สวนโดยรอบเข้ามาขาย ผลไม้ขึ้นชื่อของพื้นที่บริเวณนี้ คือ มะไฟ โดยจะออกมากในช่วงเดือนมกราคม นอกจากนี้บริเวณพื้นที่แถบนี้ยังเป็นแหล่งปลูก กระท้อน(สายพันธุ์ทับทิมจากตลิ่งชัน) มะปราง ชมพูแหม่ม ส้มโอ และมะม่วงอีกด้วย(นายอาทร จุลเสน,สัมภาษณ์,7 มกราคม 2547 .เวลา 10.45 น.)

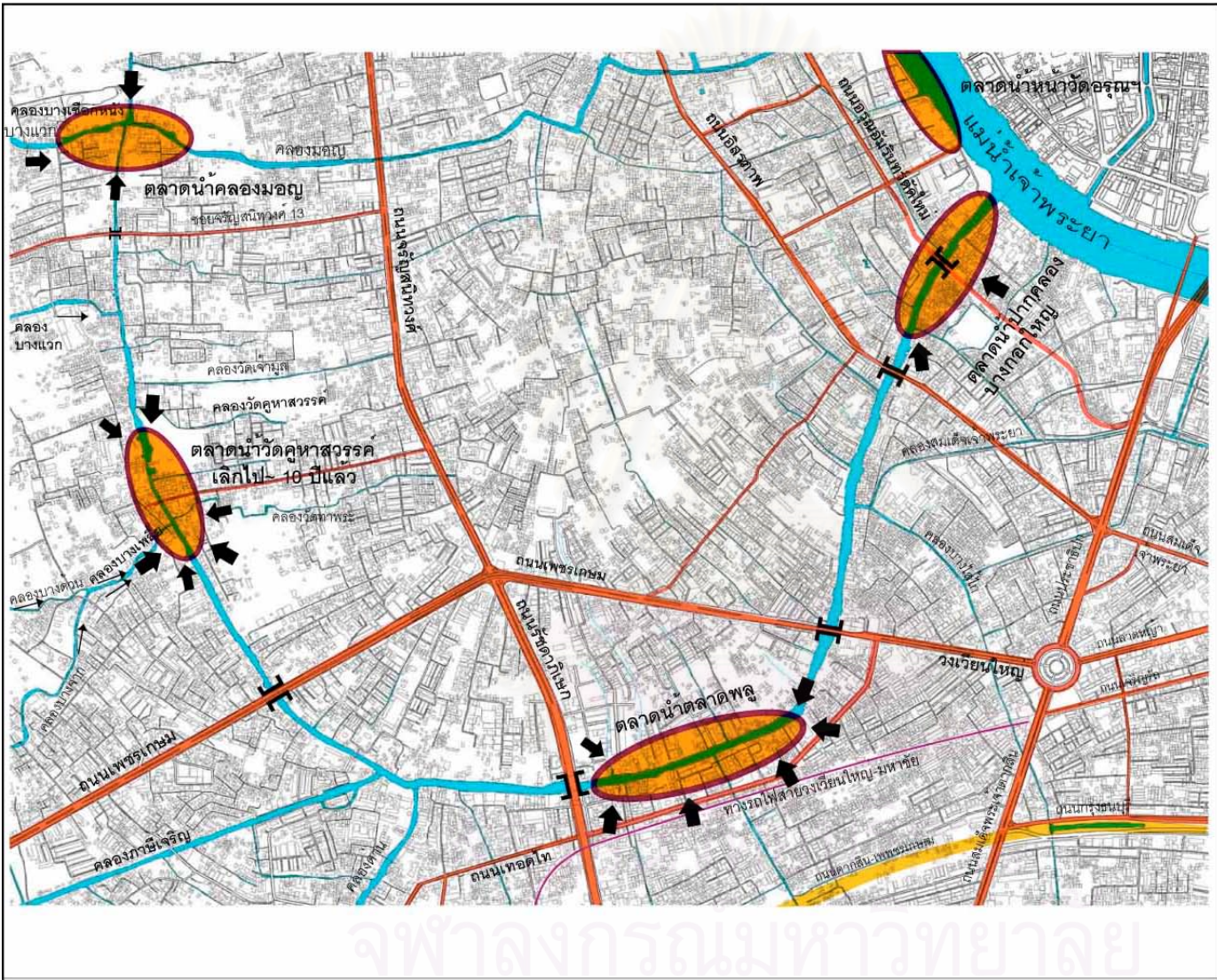
ตลาดน้ำในพื้นที่ฝั่งธนบุรีปรากฏตั้งแต่บริเวณหน้าวัดอรุณราชวรารามในลักษณะเรือแพ ตลาดน้ำบริเวณปากคลองบางกอกใหญ่ ตลาดน้ำบริเวณตลาดพลู ตลาดน้ำหน้าวัดคูหาสวรรค์ และตลาดน้ำคลองมอญ ของที่บรรทุกขายในเรือมีหลากหลายประเภท เช่น ผักผลไม้ตามฤดูกาล อาหารนาๆชนิดที่พบมากได้แก่ กวยเตี๋ยว ขนมแม่เอี้ย กาแฟ ข้าวโพดคั่ว ข้าวเกรียบ จนกระทั่งสินค้าอุปโภคต่างๆ ล้วนถูกบรรทุกมาเต็มลำเรือเท่าที่เรือจะสามารถบรรทุกได้ ล่องขายไปตามลำคลองทั้งคลองบางกอกใหญ่และคลองสายย่อย โดยตลาดที่ใหญ่ที่สุดในขณะนั้นคือ ตลาดน้ำปากคลองบางกอกใหญ่ ตลาดพลู และตลาดน้ำคลองมอญ ซึ่งปัจจุบันได้กลายเป็นตลาดบนฝั่งหมดแล้วแต่ยังคงสืบต่อความเป็นตลาดและย่านการค้าที่สำคัญของพื้นที่อยู่

หากพิจารณาพื้นที่ย่านการค้าตามระดับการให้บริการในปัจจุบันสามารถจำแนกได้เป็นย่านพาณิชย์กรรมที่รองรับกิจกรรมการค้าระดับเมือง ย่านพาณิชย์กรรมที่รองรับกิจกรรมการค้าระดับย่านชุมชน ได้แก่ ตลาดสด ตลาดนัด และเมื่อพิจารณาตามประเภทของสินค้าสามารถจำแนกได้เป็นย่านค้าขายสินค้าทางการเกษตร และย่านค้าขายเครื่องอุปโภคและบริโภค

- ย่านพาณิชย์กรรมของพื้นที่จะเกาะอยู่บริเวณเส้นทางสัญจรทางบกที่สำคัญ ได้แก่ บริเวณถนนเจริญสนิทวงศ์ ถนนเพชรเกษม ถนน อิศรภาพ และถนนเทอดไท เป็นย่านพาณิชย์กรรมใหม่ที่เกิดขึ้นจากการพัฒนาการขยายตัวของเมือง

- ย่านพาณิชย์กรรมใหม่ของชุมชนจะเกาะตัวยาวไปตามเส้นทางถนนสายย่อยหรือถนนซอย ที่เชื่อมต่อกับทางคมนาคมสายหลัก มีรูปแบบการตั้งถิ่นฐานเกาะไปตามถนนซึ่งได้รับอิทธิพลการขยายตัวจากถนนสายหลัก ย่านพาณิชย์กรรมใหม่ที่สำคัญได้แก่ ซอยวัดสังข์กระจาย ถนนอิสรภาพช่วงเขตธนบุรี ตั้งแต่ตลาดสี่แยกบ้านแขกจนถึงถนนเจริญพาสต์ ซอยเจริญสนิทวงศ์ 3 และ ซอยเจริญสนิทวงศ์ 13 โดยซอยเจริญสนิทวงศ์ 3 (ศักดิ์เจริญ)เป็นย่านการค้าหนาแน่นในช่วงต้นซอยและเบาบางลงเมื่อถึงกลางซอยและเป็นย่านพักอาศัยของชุมชนในที่สุด

- ย่านการค้าสินค้าทางการเกษตร อยู่บริเวณย่านการค้าเดิมบริเวณปากคลองตลาดฝั่งพระนคร และบริเวณตลาดพลูเขตธนบุรี ซึ่งตลาดทั้งสองมีความสำคัญในการรองรับสินค้าเกษตรจากพื้นที่โดยรอบ ทั้งนี้ตามลำคลองบางกอกใหญ่ ยังมีเรือเล็กล่องค้าขายสินค้าอยู่ประปราย

	แนวทางการอนุรักษ์ คลองและชุมชนริมคลอง บางกอกใหญ่
Conservation Guidelines for Bangkok Yai Canal and its Communities.	
สัญลักษณ์	
	ตลาดน้ำในอดีต
	ทิศทางชุมชนเข้าสู่ตลาดน้ำ
	ทิศทางจากชุมชนในคลองย่อย เข้าสู่ตลาดน้ำ
	สะพานข้ามคลอง
	ถนน
	แม่น้ำ, ลำคลอง
	ทางยกระดับ
	ทางรถไฟ
Key Map	
Thesis in Department of Urban and Regional Planning Faculty of Architecture, Chulalongkorn University	
แผนที่ 5.11	
แสดงตำแหน่งที่ตั้งตลาดน้ำในอดีต เทียบกับตำแหน่งแผนที่ในปัจจุบัน	
มาตรฐาน NOT TO SCALE	
ที่มา : จากการวิเคราะห์โดยผู้วิจัย	

5.2.2 ศูนย์กลางกิจกรรมในพื้นที่

พื้นที่ที่มีศูนย์กลางกิจกรรมของพื้นที่คลองบางกอกใหญ่ ประกอบด้วย พื้นที่ที่เป็นแหล่งกิจกรรมด้านต่างๆในพื้นที่คลองบางกอกใหญ่ ประกอบด้วย พื้นที่ศูนย์กลางกิจกรรมทางการค้า พื้นที่ศูนย์กลางกิจกรรมทางศาสนา และพื้นที่ศูนย์กลางกิจกรรมของชุมชน ซึ่งจะมีความหนาแน่นของกิจกรรมที่แตกต่างกัน พื้นที่หนึ่งพื้นที่อาจมีความเป็นศูนย์กลางได้หลายประเภทกิจกรรม เช่น พื้นที่ศูนย์กลางทางศาสนา อาจจะเป็นพื้นที่ศูนย์กลางทางการศึกษาด้วย เพราะวัดมักจะมีโรงเรียนของวัดควบคู่กันในพื้นที่ การเป็นพื้นที่ศูนย์กลางจึงประกอบด้วยการเมืองศึประะกอบทางกายภาพที่เด่นชัด เช่น มีวัด โรงเรียน ตลาด ซึ่งสามารถรองรับกิจกรรมได้หลายระดับ ดังมีรายละเอียด ดังนี้

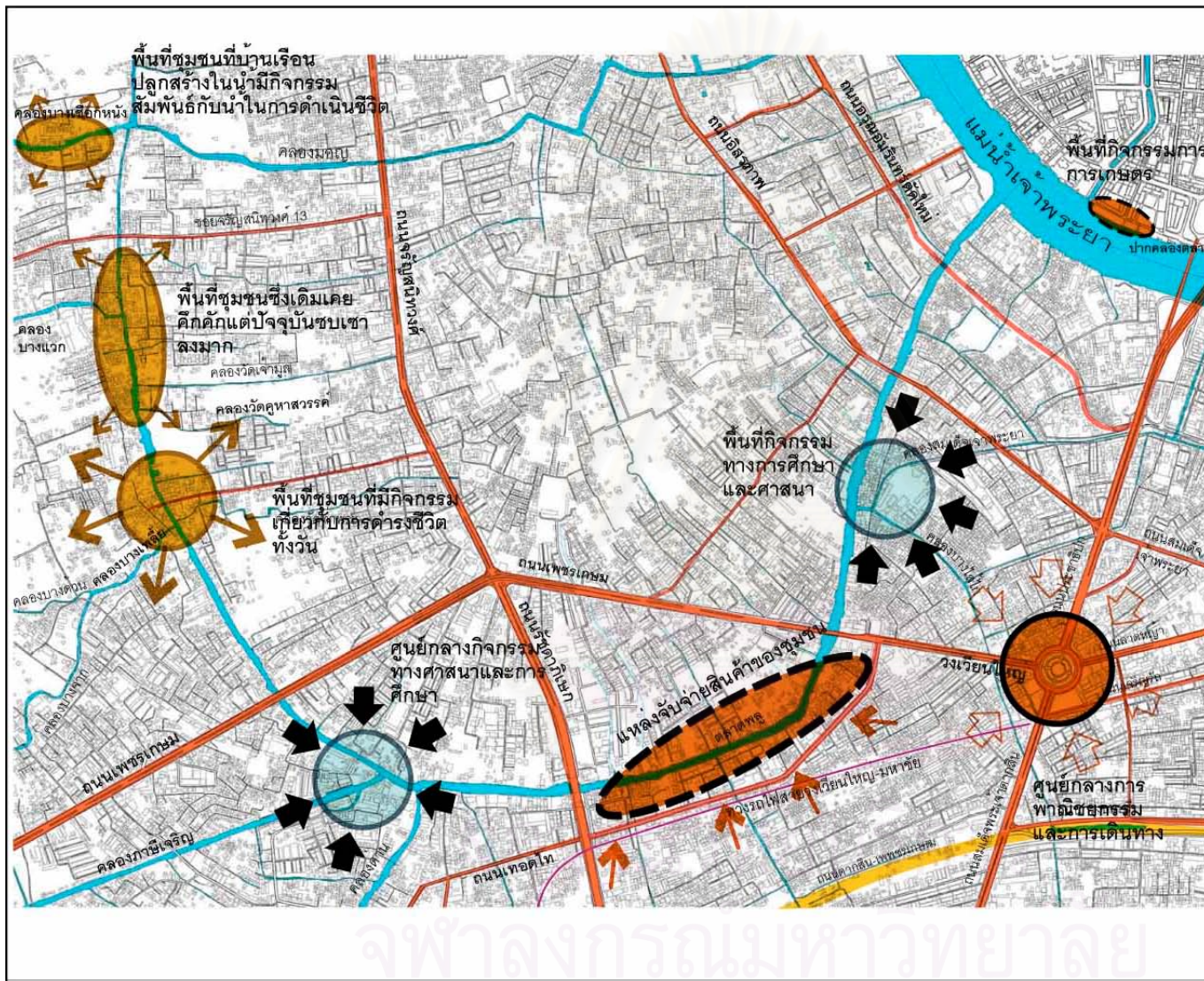
- พื้นที่ศูนย์กลางกิจกรรมทางการค้า เป็นพื้นที่ที่รองรับกิจกรรมการค้าและพาณิชยกรรมในระดับเมือง คือ บริเวณย่านวงเวียนใหญ่ที่เป็นจุดรวมการเดินทางและเป็นเสมือนพื้นที่ศูนย์กลางของชุมชนฝั่งธนบุรี

- พื้นที่กิจกรรมทางการค้า เป็นแหล่งรวมสินค้าค้าการเกษตรและสินค้าอุปโภคบริโภคภายในชุมชนที่รองรับกิจกรรมหลายระดับ ทั้งระดับเมืองและระดับชุมชน สามารถเข้าถึงได้สะดวกทั้งทางบกและทางน้ำ ได้แก่ บริเวณปากคลองตลาดในฝั่งพระนคร ตั้งอยู่บริเวณริมแม่น้ำเจ้าพระยา และที่ตลาดพลูริมคลองบางกอกใหญ่

- พื้นที่ศูนย์กลางทางศาสนาและการศึกษา เป็นแหล่งกิจกรรมที่เกี่ยวข้องกับประเพณี และวัฒนธรรม เป็นบริเวณที่เป็นที่ตั้งของกลุ่มวัดที่มีความเก่าแก่ มีกลุ่มโรงเรียน และชุมชนตั้งอยู่หนาแน่น ทั้งมีกิจกรรมงานประเพณีเกือบทั้งปี ได้แก่ พื้นที่วัดและโรงเรียนบริเวณแยกคลองบางไส้ไก่ และบริเวณวัดปากน้ำภาษีเจริญแยกปากคลองด่าน

- พื้นที่ศูนย์กลางกิจกรรมของชุมชน เป็นพื้นที่ภายในชุมชนดั้งเดิมที่มีกิจกรรมหมุนเวียนตลอดทั้งวัน มีเส้นทางเชื่อมถึงชุมชนอื่นที่อยู่โดยรอบ ทำให้สามารถเข้าถึงพื้นที่ได้สะดวกทั้งทางเท้า ทางบกและทางน้ำ ได้แก่ บริเวณชุมชนวัดคูหาสวรรค์ ซึ่งเคยเป็นพื้นที่กิจกรรมทางการค้าที่รุ่งเรืองในอดีต มีลานวัดริมคลองที่สามารถรองรับกิจกรรมและกลุ่มคนที่หลากหลาย

ทั้งนี้พื้นที่ที่เป็นศูนย์กลางดังที่กล่าวมาข้างต้นมีความเกี่ยวข้องกับกิจกรรมที่เกิดในพื้นที่ ทั้งกิจกรรมในชีวิตประจำวัน และกิจกรรมทางประเพณีวัฒนธรรม

	แนวทางการอนุรักษ์ คลองและชุมชนริมคลอง บางกอกใหญ่
Conservation Guidelines for Bangkok Yai Canal and its Communities.	
สัญลักษณ์	
	พื้นที่กิจกรรมการค้า
	พื้นที่ศูนย์กลางกิจกรรมทางศาสนา และการศึกษา
	พื้นที่ศูนย์กลางกิจกรรมการค้า
	พื้นที่กิจกรรมของชุมชน
	ทิศทางชุมชนเข้าสู่พื้นที่ ศูนย์กลางการค้า
	ทิศทางชุมชนเข้าสู่พื้นที่ศูนย์กลาง ทางศาสนาและการศึกษา
	ถนน
	แม่น้ำ ลำคลอง
	ทางยกระดับ
	ทางรถไฟ
Key Map	
Thesis in Department of Urban and Regional Planning Faculty of Architecture, Chulalongkorn University	
แผนที่ 5.13	
แสดงบริเวณที่เป็นศูนย์กลาง กิจกรรมด้านต่างๆ	
มาตรฐาน	NOT TO SCALE
ที่มา : จากการสำรวจภาคสนามและการสังเกตการณ์ แบบมีส่วนร่วม, มกราคม 2547.	

จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย

5.2.3 ประเพณีและกิจกรรมทางวัฒนธรรม

แบ่งตามความถี่และความสำคัญในการเกิดกิจกรรมได้ ดังนี้

1.) กิจกรรมประจำปีในพื้นที่คลองบางกอกใหญ่ ได้แก่

- ประเพณีชักพระ ถือเป็นประเพณีที่มีความสำคัญ จัดขึ้นในวันแรม 2 ค่ำ เดือนอ้าย ซึ่งจะเลือกเอาวันที่ตรงกับเสาร์-อาทิตย์ ซึ่งถ้าไม่ใช่วันแรม 2 ค่ำ ก็จะเลือกวันที่ใกล้เคียงที่สุด

ในขบวนเรือจะเป็นการแห่พระบรมสารีริกธาตุ จากวัดนางชี ล่องไปตามคลองบางกอกใหญ่ต่อไปคลองชักพระ และสิ้นสุดที่วัดโก่เตี้ย คลองบางกอกน้อย คลองพล แล้วล่องออกแม่น้ำเจ้าพระยาวกกลับเข้าคลองบางกอกใหญ่แล้วกลับวัด กระบวนเรือจะมีการตกแต่งสวยงาม ชาวบ้านที่อยู่ 2 ฝั่งคลองจะตั้งโต๊ะหมู่บูชาที่หน้าบ้าน หรือ บ้างก็เอาเรือเข้าร่วมขบวน มีการแห่เรือซึ่งเป็นวัฒนธรรมดั้งเดิมของชาวน้ำ

- ประเพณีสงกรานต์ เป็นประเพณีที่จัดขึ้นในช่วงวันขึ้น 13 ค่ำ 14 ค่ำ 15 ค่ำ เดือน 5 ของไทย หรือ เดือนเมษายนของทุกปี เป็นกิจกรรมที่ส่งเสริมระบบความสัมพันธ์อันดีงามของไทย ซึ่งในปัจจุบันทางสำนักงานเขตได้จัดให้มีการรดน้ำดำหัวผู้สูงอายุในชุมชนร่วมในงานด้วย

2.) กิจกรรมประจำปีที่เป็นเอกลักษณ์เฉพาะของชุมชนริมคลองคลองบางกอกใหญ่ ได้แก่

- พิธีเจ้าเข็น เป็นประเพณีที่จัดขึ้นภายในชุมชนกุฎีเจริญพาสณ์ โดยจัดในเดือนมกราคม หรือที่รู้จักในชื่อ มะหะหฺร่า เพื่อระลึกถึงเหตุการณ์โศกนาฏกรรมของอะลีผู้ได้รับการแต่งตั้งเป็นผู้นำศาสนาหลังศาสดามุฮัมมัดสิ้นพระชนม์ แต่ท่ามกลางความวุ่นวายอะลีถูกลอบสังหาร ต่อมาอะเข็นและสุเข็นบุตรของอะลีรวมทั้งเครือญาติล้วนถูกสังหารจนหมด จึงเป็นที่มาของพิธีกรรมนี้

พิธีกรรมจะเริ่มตั้งแต่เวลาประมาณหกโมงเย็นจนถึงเที่ยงคืน และบางวันจะทำพิธีทั้งวันทั้งคืนสาระสำคัญของพิธีกรรมอยู่ที่การไว้อาลัยและระลึกถึงบุคคลสำคัญที่สละชีพเพื่อศาสนา โดยจะกระทำต่อเนื่องกันตลอดระยะเวลา 11 วัน ซึ่งถือเป็นกิจกรรมที่เป็นลักษณะเฉพาะของพื้นที่ทั้งการแสดงออก การประดับตกแต่งและสาระของพิธีกรรม

- งานเทศกาลกลุ่มวัดบางยี่เรือ เป็นงานเทศกาลที่จัดขึ้นในช่วงต้นปีเป็นประจำทุกปีโดยเป็นเทศกาลที่จะขึ้นในพื้นที่ชุมชนบริเวณวัดบางยี่เรือซึ่งแต่ละวัดจะเป็นผู้รับผิดชอบจัดงานเองโดยแยกจัดในลักษณะหมุนเวียนต่อเนื่องกัน ตั้งแต่ช่วงเดือนมกราคมไปสิ้นสุดที่เดือนมีนาคม โดยมากจะเริ่มด้วยงานของวัดราชศฤห์ต่อด้วยวัดจันทาราม วัดอินทาราม และวัดเวฬุราชิน ถือเป็นกิจกรรมใหญ่ที่สำคัญของพื้นที่ ซึ่งมีรายละเอียดของงานพอสังเขป ดังนี้

“...ภายในงานจะมีการเฉลิมฉลองศาสนสถานสำคัญในบริเวณ การเซตสิ่งโต 17 คณะ และการแสดงของกลุ่มโรงเรียน และกลุ่มกิจกรรมต่างๆในชุมชน โดยขบวนจะตั้งต้นที่ชุมชนวัดราชคฤห์และแห่ไปตามเส้นทางตามชุมชนที่อยู่ริมคลอง ก่อนผ่านเข้าไปยังถนนอิทรพิทักษ์ไปออกวงเวียนใหญ่ แล้ววกกลับมาอยู่ที่ตั้งขบวนที่วัดเจ้าของงาน ทั้งนี้เพื่อให้ประชาชนที่อยู่โดยรอบพื้นที่ได้มีโอกาสร่วมงาน เพราะเป็นกลุ่มเดียวกันทั้งนั้น...” (เจ้าหน้าที่อาสาสมัครบุญริ้ว, สัมภาษณ์, 15 มกราคม พ.ศ. 2547. เวลา 09.05 น)

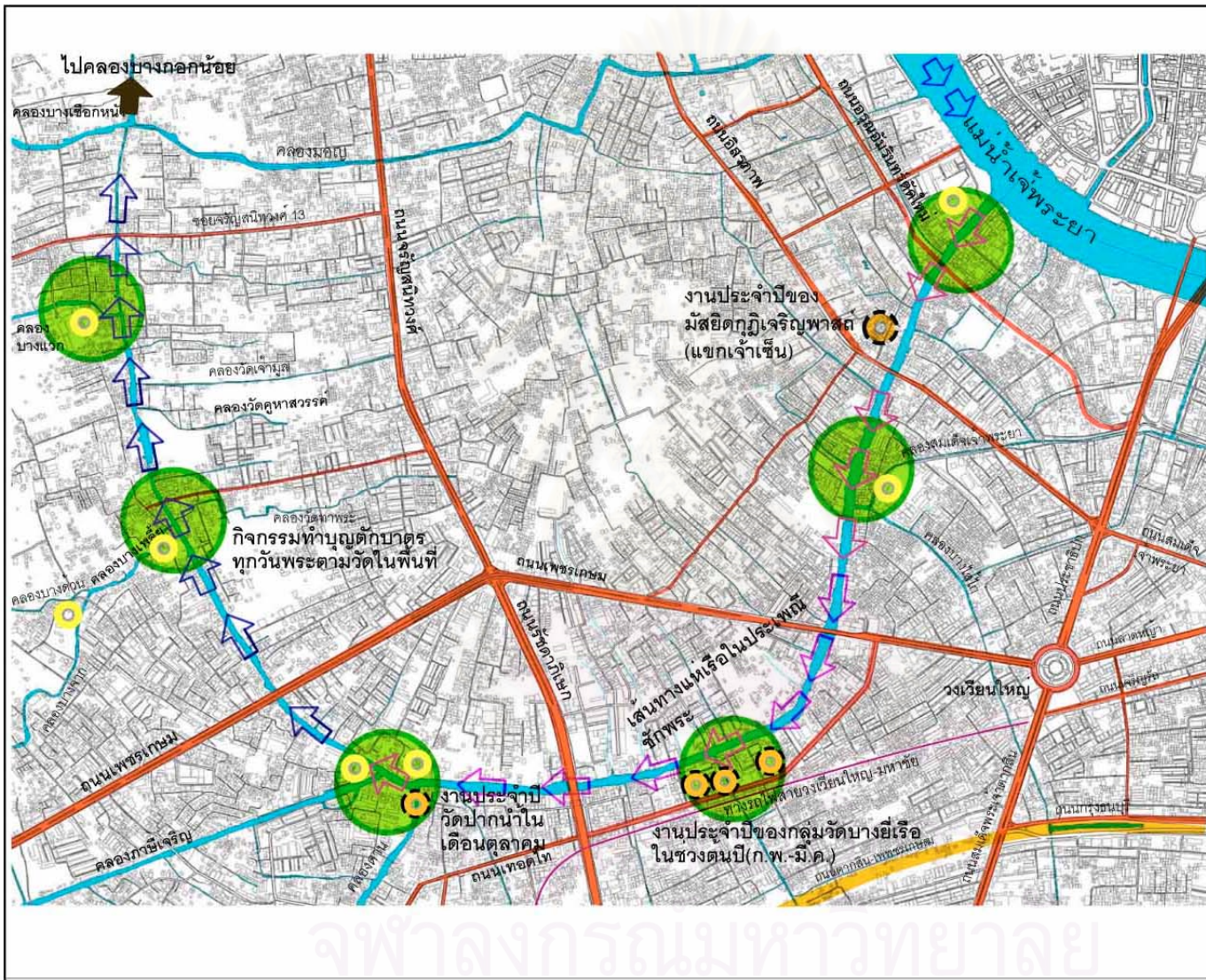
- งานฉลองหลวงพ่อดุสิต วัดปากน้ำภาษีเจริญ เป็นงานที่ทางวัดปากน้ำร่วมกับศิษยานุศิษย์ของหลวงพ่อดุสิตจัดขึ้นเป็นประจำทุกปี เพื่อเฉลิมฉลองและแสดงกตัญญูต่อกฐาจารย์ โดยจัดขึ้นในวันที่ตรงกับวันคล้ายวันเกิดของหลวงพ่อดุสิต

3.) กิจกรรมทั่วไป เป็นกิจกรรมที่เกิดขึ้นทั่วไปเป็นประจำตามศาสนสถานทั้งการเข้าวัดในวันพระของพุทธศาสนิกชน การเข้าโบสถ์ในวันอาทิตย์ของคริสต์ศาสนิกชน การละหมาดและร่วมงานประจำของมุสลิมที่มัสยิด การไหว้เจ้าของชาวไทยเชื้อสายจีนและเทศกาลสารทต่างๆของศาลเจ้าแต่ละแห่ง รวมถึงกิจกรรมในการดำเนินชีวิตของผู้คนที่อยู่ริมคลอง เหล่านี้ล้วนเป็นสิ่งแสดงถึงเอกลักษณ์และความสัมพันธ์ของคนในชุมชนที่น่าสนใจ

จากการศึกษาสามารถสรุปพัฒนาการของคลองและชุมชนริมคลองบางกอกใหญ่ ว่ามีการตั้งถิ่นฐานของชุมชนริมคลองมาช้านานตั้งแต่สมัยกรุงศรีอยุธยาในลักษณะชุมชนน้ำ ที่มีการใช้ประโยชน์และดำเนินชีวิตสัมพันธ์กับลำน้ำ ในส่วนของคลองบางกอกใหญ่เองก็เป็นแม่น้ำเจ้าพระยาสายเดิมที่เมื่อมีการตัดคลองลัดทำให้กระแสน้ำเปลี่ยนทางจึงค่อยกลายมาเป็นคลอง มีชื่อเรียกช่วงต้นคลองถึงเขตคลองด่านว่าคลองบางหลวง เนื่องจากเป็นพื้นที่ที่พระเจ้าตากสินพระราชทานแก่ขุนนางและชุมชนที่อาศัยอยู่ก็เป็นข้าราชการ คลองในอดีตมีบทบาทในการเป็นเส้นทางคมนาคมขนส่งและใช้ปากกันข้าศึกศัตรู แต่การเปลี่ยนแปลงของการพัฒนาที่ส่งผลต่อวิถีชีวิตการพัฒนาเส้นทางทางบก ทำให้คลองบางกอกใหญ่ในปัจจุบันคงเหลือแต่เพียงสภาพของทางระบายน้ำ

สถาบันวิทยบริการ
จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย

	แนวทางการอนุรักษ์ คลองและชุมชนริมคลอง บางกอกใหญ่
Conservation Guidelines for Bangkok Yai Canal and it's Communities.	
สัญลักษณ์	
	NODE กิจกรรมตามตำแหน่งที่ วัดตั้งอยู่
	กิจกรรมทำบุญตักบาตรทุกวัน พระตามวัดในพื้นที่
	งานประจำปี
	เส้นทางแห่เรือในประเพณีชักพระ
	เส้นทางน้ำไหลในประเพณีชักพระ
	ถนน
	แม่น้ำ ลำคลอง
	ทางยกระดับ
	ทางรถไฟ
Key Map	
	
Thesis in Department of Urban and Regional Planning Faculty of Architecture, Chulalongkorn University	
แผนที่ 5.14	
แสดงพื้นที่กิจกรรมทาง วัฒนธรรม และประเพณี	
	
มาตรฐาน	NOT TO SCALE
ที่มา :	จากการสำรวจภาคสนามและการสังเกต การแบบมีสำรวจรวม, มกราคม 2547

5.3 ข้อจำกัดและผลกระทบ

5.3.1 อิทธิพลของการขยายตัวเมือง

การเปลี่ยนแปลงของพื้นที่ปลูกสร้าง เพราะพื้นที่ว่าง และพื้นที่สีเขียวมีราคาต่ำ เมื่อเมืองมีความต้องการขยายตัว ก็จะรุกเข้าไปในบริเวณที่ยังคงมีที่ว่างอยู่ ซึ่งกลายเป็นการบุกรุกพื้นที่สีเขียวในที่สุด การใช้ที่ดินบริเวณดังกล่าวก็เปลี่ยนไปเป็นการจัดสรรในเชิงธุรกิจ

แนวโน้มการปรับเปลี่ยนของชุมชนริมน้ำในคลองบางกอกใหญ่

ชุมชนริมคลองบางกอกใหญ่เป็นชุมชนที่มีการตั้งถิ่นฐานมาเป็นเวลานาน เป็นชุมชนริมน้ำที่ยังหลงเหลืออยู่และอยู่ใกล้กรุงเทพมหานครมากที่สุด ในอดีตเป็นพื้นที่ทางเกษตรกรรมทำให้ชีวิตของผู้คนในชุมชนขึ้นอยู่กับโครงข่ายคลอง ต่อมาเมื่อการขยายตัวและการเจริญเติบโตของพื้นที่สูงขึ้นวิถีชีวิตของคนกรุงเทพฯ และพื้นที่ที่ต่อเนื่องก็ถดถอยลงอย่างเห็นได้ชัด การเสนอแผนพัฒนาที่ปรับเปลี่ยนการเดินทางนำมาเป็นถนนแทน ได้ส่งผลต่อการขนส่งและรูปแบบของการเดินทางไปอย่างรวดเร็ว ผู้คนในชุมชนจำนวนมากได้เห็นห่างออกจากน้ำและละทิ้งน้ำ เข้าหาความสะดวกรวดเร็วจากรถยนต์และความสะดวกสบายในเมือง หน้าที่และบทบาทของคลองจึงลดลง คลองไม่ใช่เส้นทางคมนาคมที่สำคัญเหมือนก่อน วิถีชีวิตของชุมชนที่อยู่ในบริเวณนี้จึงปรับเปลี่ยนไปจากเดิม

จากวิถีชีวิตประจำวันที่มีความผูกพันกับน้ำ ทั้งในการอุปโภค บริโภค เส้นทางคมนาคมของผู้คนในชุมชนจึงมีระดับที่ลดลงอย่างต่อเนื่อง แต่ก็มีการใช้เส้นทางเพื่อการท่องเที่ยวเข้ามาแทนที่ ซึ่งนอกจากจะช่วยให้เกิดชีวิตในลำคลองแล้วในทางหนึ่งเป็นการสร้างอาชีพให้กับคนที่อยู่ในคลองด้วย แต่อย่างไรก็ตามการโดยสารเรือเพื่อการท่องเที่ยวนั้นก็ไม่ได้คำนึงถึงสิ่งที่เป็นเอกลักษณ์และคุณค่าของคลอง เป็นเพียงการเข้ามาสัมผัสพื้นที่เพียงชั่วคราว แต่ความแรงของใบพัดเรือหางยาว และจำนวนเรือนำเที่ยวจำนวนมากที่วิ่งเข้าออกในแต่ละช่วงเวลากลับส่งผลต่อการพังของตลิ่งและโครงสร้างของอาคารริมน้ำ

ส่วนพื้นที่ที่อยู่ในเขตรอยต่อของเมืองและเขตชานเมือง แม้จะมีการเปลี่ยนแปลงจากพื้นที่เกษตรไปเป็นที่พักอาศัยบ้างแต่ก็ยังเห็นถึงความสัมพันธ์ของผู้คนกับสายน้ำในพื้นที่นี้ การเปลี่ยนแปลงของผู้คนจะค่อยๆ ปรับตัวให้เข้ากับสภาพของสังคมเมืองที่เป็นแรงบุกเข้ามาในพื้นที่ ทั้งที่เป็นนโยบายหรือการวางแผน ทิศทางการขยายตัวของเมือง เป้าหมายทางการลงทุนของภาคเอกชน และสภาพของการเปลี่ยนแปลงของชุมชนริมน้ำเองที่มาจากปัจจัยภายใน จึงเปลี่ยนไปตามสภาพของพื้นที่ โดยพื้นที่ที่อยู่ในเมืองก็จะเกิดการเปลี่ยนแปลงสูงส่วนพื้นที่ที่อยู่ด้านในบริเวณที่เป็นพื้นที่เกษตรก็จะมีเปลี่ยนแปลงที่ต่ำกว่า และถ้าปล่อยให้การเจริญเติบโตหรือการขยายตัวของเมืองและที่พักอาศัยเข้าไปในพื้นที่เกษตรใน

ปริมาณที่สูงขึ้น ก็จะเป็นแรงผลักดันให้ผู้คนในพื้นที่น้ำหนึ่ห่างจากความเป็นชุมชนริมน้ำ และมีแนวโน้มว่าความเป็นชุมชนก็จะเลือนหายไป โดยมีสภาพแวดล้อมใหม่ที่เป็นแบบเมืองเข้ามาแทนที่

5.3.2 อุปสรรคและสภาพปัญหา

บริเวณโดยรอบคลองบางกอกใหญ่มีการขยายตัวของพื้นที่เป็นไปอย่างรวดเร็ว อันเป็นผลมาจากความใกล้กลางเมืองและการแผ่อิทธิพลความเจริญของเมืองออกสู่บริเวณรอบข้าง ทำให้มีการใช้ทรัพยากรและที่ดินไปเพื่อตอบสนองกับความต้องการของเมือง ส่งผลต่อสภาพแวดล้อมทางธรรมชาติและสังคมชุมชนริมน้ำที่ลดลง อีกทั้งยังมีสภาพปัญหาที่เกิดขึ้นในพื้นที่ที่มาจาก ลักษณะของการใช้ที่ดิน ความแออัดของผู้คน สภาพสังคมชุมชนที่มีความแตกต่างกัน พฤติกรรมของผู้ที่อาศัยอยู่ริมน้ำ

จากการพูดคุยและสัมภาษณ์ผู้ที่อยู่อาศัยในคลองช่วงต่างๆ สามารถสรุปปัญหาที่ส่งผลกระทบต่อคุณค่าของพื้นที่คลองบางกอกใหญ่โดยรวม สามารถจำแนกได้ ดังนี้

1.) ปัญหาเกี่ยวกับโครงสร้างพื้นฐานของพื้นที่

1. พื้นที่ถูกน้ำท่วมและซัดตลิ่งพังเสียหายเป็นปัจจัยสำคัญประการหนึ่งส่งผลต่อการเปลี่ยนแปลงรูปแบบการใช้ที่ดินในพื้นที่ริมคลอง

ภาพที่ 5.16 แสดงลักษณะพื้นที่ที่ถูกน้ำเซาะตลิ่งพัง(ซ้าย) และพื้นที่อาคารที่น้ำท่วมจนพัง(ขวา)

ที่มา : จากการสำรวจ,2547.

2. การขาดการควบคุมการขยายตัวของรูปร่างอาคารรุกล้ำพื้นที่สีเขียว

3. ปัญหาน้ำท่วมและการระบายน้ำ เกิดจากน้ำทะเลจากอ่าวไทยที่หนุนเข้าทางแม่น้ำเจ้าพระยาทำให้

4. ปัญหาเรื่องระดับน้ำในคลองไม่คงที่ เคยเป็นปัญหาใหญ่ในอดีตเพราะเมื่อถึงหน้าแล้งน้ำในคลองจะลดระดับจนแห้งทำให้ไม่สามารถใช้เรือในการเดินทางได้ แต่ได้มีการขุดลอกคลองและสร้างประตูกันน้ำบริเวณปากคลองทำให้ระดับน้ำในคลองมีสภาพคงที่มากขึ้น

5. ปัญหาขยะในคลอง มีผลต่อความสะอาดของคลอง ส่วนหนึ่งเป็นขยะที่เกิดจากแหล่งชุมชน และขยะจากนักท่องเที่ยวที่เดินทางเข้ามาเที่ยวในคลอง โดยมากเป็นขยะพลาสติกที่ไม่สามารถย่อยสลายเองตามธรรมชาติ

6. ปัญหาเรื่องภูมิทัศน์ และสิ่งบดบังทางสายตา จากการก่อสร้างอาคารขนาดใหญ่ บริเวณพื้นที่ริมคลอง และการตัดถนนข้ามคลอง

7. ปัญหาอื่น ๆ อาทิ ความรกรุงรังและความเสื่อมโทรมของพื้นที่ริมสองฝั่งคลอง

2.) ปัญหาเกี่ยวกับองค์ประกอบของพื้นที่

1. ความไม่สะดวกในการเข้าถึงพื้นที่ริมน้ำของบ้านเรือนที่อยู่ในพื้นที่สวนเกษตรลึกเข้าไปด้านในของคลอง และพื้นที่สวนริมคลองที่รกรุงรัง ไม่มีทางเข้าถึง

2. การพังทลายของตลิ่ง ส่งผลคุกคามต่อการคงอยู่ของสวนผลไม้ และทำให้เกิดการละทิ้งพื้นที่กลายเป็นที่รกรุงรังในที่สุด

3. ความหนาแน่นของอาคารบ้านเรือน และจำนวนประชากรในปัจจุบันและที่จะเพิ่มขึ้นในอนาคต จนเกิดความแออัด และเสื่อมโทรมของชุมชนที่เกาะตัวตามแนวลำคลอง

4. การขาดการดูแล และ รักษาอาคารบ้านเรือนที่มีคุณค่าทางประวัติศาสตร์และทางสถาปัตยกรรมที่บ่งบอกถึงวิถีชีวิตของผู้คนในชุมชน จึงเกิดพังทลายหรือสูญหายไปตามกระแสน้ำหรือคลื่นที่มาจากเรือ

5. การปรับเปลี่ยนสภาพอาคารบ้านเรือน และการใช้ที่ดินของเจ้าของที่ดินที่พักอาศัยอยู่ตามลำน้ำที่ไม่สัมพันธ์กับลักษณะวิถีชีวิตริมคลองและโครงสร้างเดิมของพื้นที่

จากการศึกษาถึงโครงสร้างและองค์ประกอบที่มีคุณค่าในพื้นที่บริเวณคลองบางกอกใหญ่ สามารถสรุปได้ว่า คลองบางกอกใหญ่เป็นพื้นที่ที่มีศักยภาพขององค์ประกอบที่มีลักษณะเฉพาะอันเป็นเอกลักษณ์ ทั้งองค์ประกอบทางกายภาพ ได้แก่ รูปแบบการตั้งถิ่นฐานของชุมชนริมน้ำซึ่งเป็นรากเหง้า แสดงความเป็นมาของการตั้งถิ่นฐานชุมชนลุ่มแม่น้ำ การคงความเป็นชุมชนในพื้นที่ประวัติศาสตร์ที่ยาวนาน ทั้งประกอบด้วยศาสนสถาน สถาปัตยกรรมเก่าที่ทรงคุณค่าทางศิลปปะงานฝีมืออันสะท้อนวิถีชีวิตของคนในชุมชน รวมถึงระบบกิจกรรม งานประเพณี และวัฒนธรรมที่เป็นเอกลักษณ์ เช่น ประเพณีชักพระที่ควรแก่การอนุรักษ์

5.4 พื้นที่ที่มีคุณค่าและชุมชนที่เลือก

เพื่อให้เกิดความชัดเจนควมามีคุณค่าและเอกลักษณ์ของพื้นที่บริเวณคลองบางกอกใหญ่ จึงได้ทำการศึกษาต่อในรายละเอียดระดับ “ชุมชน” ซึ่งเป็นโครงสร้างประการสำคัญที่มีบทบาทต่อการเปลี่ยนแปลงคุณค่าและเอกลักษณ์ของคลองบางกอกใหญ่ โดยจะเป็นการศึกษาในประเด็นเกี่ยวกับองค์ประกอบที่ทำให้ชุมชนมีลักษณะเฉพาะ ซึ่งเอกลักษณ์ของชุมชนในคลองบางกอกใหญ่อยู่ที่แตกต่างทางโครงสร้างของแต่ละชุมชน แต่ทั้งหมดอยู่ร่วมกันในระบบคลองเดียวกัน

แต่ด้วยชุมชนที่อยู่ภายในบริเวณพื้นที่คลองบางกอกใหญ่มีจำนวนมาก การศึกษาในครั้งนี้จึงเป็นการจำกัดเฉพาะชุมชนที่มีพื้นที่ตั้งอยู่ริมคลองบางกอกใหญ่ และมีที่ตั้งในพื้นที่ที่มีคุณค่าจากการศึกษาข้างต้นโดยสามารถจำแนกลักษณะของชุมชนที่จะใช้เป็นตัวแทนในการศึกษาได้ดังนี้

- 1.) ตั้งอยู่ในพื้นที่ที่มีความสำคัญทางประวัติศาสตร์ หรือ ตัวชุมชนมีความสำคัญทางประวัติศาสตร์ โดยเป็นชุมชนที่มีประวัติการตั้งถิ่นฐานดั้งเดิม
- 2.) มีรูปแบบการตั้งถิ่นฐานแบบชุมชนริมน้ำ
- 3.) เป็นชุมชนที่มีสภาพแวดล้อมและบรรยากาศที่มีลักษณะเฉพาะ
- 4.) มีองค์ประกอบทางสถาปัตยกรรมที่โดดเด่น
- 5) เป็นชุมชนที่ได้รับอิทธิพลจากการขยายตัวความเป็นเมืองที่แตกต่าง

จากการศึกษาสามารถจัดกลุ่มชุมชนที่มีอยู่ในพื้นที่ที่มีคุณค่าแยกเป็นประเภทต่างๆ ได้เป็น 3 กลุ่ม ประกอบด้วย

กลุ่มที่ 1 กลุ่มชุมชนที่เสี่ยงต่อการสูญเสียคุณค่าเอกลักษณ์และรูปแบบของชุมชนริมน้ำ

- เป็นกลุ่มที่มีคุณค่าเอกลักษณ์ของการตั้งถิ่นฐานริมน้ำ แต่มีพื้นที่ที่กำลังได้รับอิทธิพลการเปลี่ยนแปลงจากความเป็นเมือง

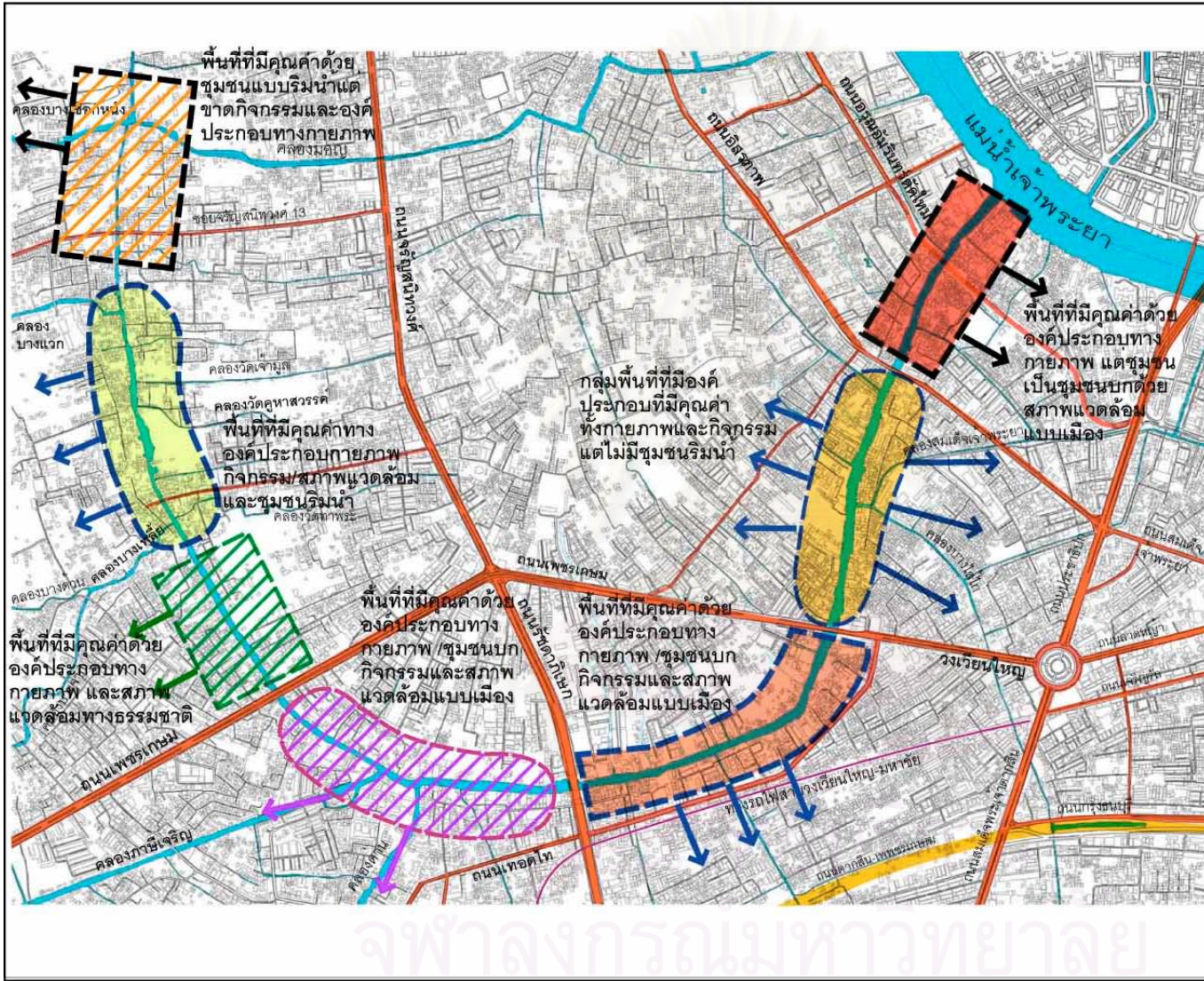
กลุ่มที่ 2 กลุ่มชุมชนที่ยังคงคุณค่าเอกลักษณ์แต่สูญเสียรูปแบบของชุมชนริมน้ำ

- เป็นกลุ่มที่มีคุณค่าเอกลักษณ์ขององค์ประกอบชุมชนและกิจกรรมทางวัฒนธรรมแต่สูญเสียโครงสร้างและลักษณะของชุมชนริมน้ำแล้ว

กลุ่มที่ 3 กลุ่มชุมชนที่ยังคงคุณค่าเอกลักษณ์และรูปแบบของชุมชนริมน้ำ

- เป็นกลุ่มที่มีคุณค่าเอกลักษณ์ของการตั้งถิ่นฐานริมน้ำ ทั้งองค์ประกอบชุมชน สถาปัตยกรรม และสภาพแวดล้อม ที่ยังคงมีความสมบูรณ์อยู่

ซึ่งในบทถัดไปจะเป็นการศึกษา และวิเคราะห์ถึงองค์ประกอบที่มีเอกลักษณ์ในระดับชุมชน โดยเป็นการศึกษาถึงองค์ประกอบที่เป็นเอกลักษณ์ของชุมชนและ วิเคราะห์ระบบกิจกรรมที่สะท้อนวิถีชีวิตของชุมชน เพื่อเป็นแนวทางในการวางแผนการอนุรักษ์ต่อไป

	แนวทางการอนุรักษ์ คลองและชุมชนริมคลอง บางกอกใหญ่
Conservation Guidelines for BangkokYai Canal and it's Communities.	
สัญลักษณ์	
	บริเวณปากคลองออกสู่แม่น้ำ
	บริเวณหน้าวัดประดิษฐาราม
	บริเวณตลาดพลู
	บริเวณวัดปากน้ำภาษีเจริญ
	บริเวณสะพานบางไผ่
	บริเวณหน้าวัดคูหาสวรรค์
	บริเวณแยกคลองบางเชือกหนัง
	ทิศทางการขยายตัวขององค์ประกอบในพื้นที่
	ถนน
	แม่น้ำ, ลำคลอง
	ทางยกระดับ
	ทางรถไฟ
Key Map	
Thesis in Department of Urban and Regional Planning Faculty of Architecture, Chulalongkorn University	
แผนที่ 5.15	
แสดงพื้นที่ที่มีคุณค่าด้านต่าง ๆ	
มาตราส่วน	NOT TO SCALE
ที่มา : จากกรวิเคราะหโดยผู้วิจัย	

บทที่ 6

องค์ประกอบที่เป็นเอกลักษณ์ของชุมชนริมคลองบางกอกใหญ่

ในบทที่ผ่านมาได้ทำการเลือกชุมชนริมคลองบางกอกใหญ่ที่มีคุณค่าในองค์ประกอบด้านต่างๆ เพื่อเป็นตัวแทนในการการวิเคราะห์องค์ประกอบที่เป็นเอกลักษณ์ของชุมชนที่สร้างให้เกิดลักษณะเฉพาะของพื้นที่ชุมชนตัวแทนทั้งสาม คือ

6.1) **กลุ่มชุมชนวัดคูหาสวรรค์** เป็นตัวแทนของชุมชนที่มีเอกลักษณ์ของชุมชนริมน้ำที่มีสภาพแวดล้อมแบบชานเมือง และระบบกิจกรรมที่สัมพันธ์กับคลองบางกอกใหญ่

6.2) **กลุ่มชุมชนบางยี่เรือ** เป็นตัวแทนของชุมชนที่มีเอกลักษณ์ของชุมชนเมืองริมน้ำและองค์ประกอบทางกายภาพของชุมชน

6.3) **กลุ่มชุมชนวัดสังข์กระจาย** เป็นตัวแทนของชุมชนที่มีเอกลักษณ์ของชุมชนในพื้นที่ต่อเนื่องกับน้ำ ที่เสี่ยงต่อการเปลี่ยนแปลงเนื่องจากได้รับอิทธิพลจากเมือง

กรอบการศึกษาในบทนี้

โดยศึกษาในประเด็นเนื้อหาเกี่ยวกับพัฒนาการทางประวัติศาสตร์ของชุมชนที่แสดงถึงลักษณะโครงสร้างและองค์ประกอบที่เป็นเอกลักษณ์ของชุมชนแต่ละแห่ง โดยวิเคราะห์ระบบกิจกรรมซึ่งแสดงความสัมพันธ์ระหว่างชุมชนกับการใช้พื้นที่คลอง และวิเคราะห์ความสัมพันธ์ระหว่างพื้นที่ชุมชนกับพื้นที่เมืองที่มีผลต่อการคงอยู่ของโครงสร้างและองค์ประกอบที่เป็นเอกลักษณ์ของชุมชน หลังจากวิเคราะห์องค์ประกอบที่เป็นคุณค่าเอกลักษณ์ของชุมชนแล้วจึงทำการวิเคราะห์ และประเมินศักยภาพ ข้อจำกัด รวมถึงสภาพปัญหาของพื้นที่ เพื่อใช้เป็นแนวทางในการวางแผนการอนุรักษ์ชุมชนริมคลองบางกอกใหญ่ในบทถัดไป ซึ่งสามารถแบ่งลำดับเนื้อหาในการศึกษาได้ ดังนี้

1) พัฒนาการและโครงสร้างของชุมชน เพื่อศึกษาลักษณะเฉพาะที่เป็นเอกลักษณ์ของชุมชนประกอบด้วย

1.1) **โครงสร้างทางกายภาพ** เป็นการศึกษาลักษณะที่เป็นโครงสร้างทางกายภาพซึ่งทำให้พื้นที่มีลักษณะเฉพาะ ได้แก่

- ลักษณะทางภูมิศาสตร์ รูปแบบการตั้งถิ่นฐาน การใช้ที่ดิน การเข้าถึงสาธารณูปโภค-สาธารณูปการ ระบบการสัญจร กรรมสิทธิ์ที่ดิน Figure & Ground ระบบที่วาง พื้นที่สีเขียวและสภาพแวดล้อม

1.2) **โครงสร้างทางเศรษฐกิจและสังคม** เป็นการศึกษาลักษณะที่เป็นโครงสร้างทางเศรษฐกิจและสังคมซึ่งทำให้พื้นที่มีลักษณะเฉพาะ ได้แก่

- เชื้อชาติ ศาสนา ลักษณะอาชีพ ขนาดประชากร โครงสร้างประชากร บริการสังคม

2) วิเคราะห์องค์ประกอบที่เป็นเอกลักษณ์ของชุมชน ประกอบด้วย

2.1) องค์ประกอบทางกายภาพ เป็นการศึกษาถึงองค์ประกอบของชุมชนทางด้านกายภาพ เพื่อวิเคราะห์ถึงสิ่งที่เป็นคุณค่าและเอกลักษณ์ของชุมชนที่แสดงถึงพัฒนาการและประวัติความเป็นมาของพื้นที่ รวมถึงเป็นลักษณะที่สามารถพบได้เด่นชัด แบ่งเป็นการศึกษาในด้านต่าง ๆ ได้แก่ จินตภาพของชุมชน ลักษณะภูมิทัศน์(Landscape) ลักษณะทางสถาปัตยกรรม(Architecture) พื้นที่ว่างและที่โล่ง(Open space) มุมมอง(Vista) เส้นขอบฟ้า(Skyline) เชื้อกันตลิ่ง จุดเทียบเรือ เป็นต้น

2.2) องค์ประกอบทางเศรษฐกิจและสังคม ได้แก่ ระบบกิจกรรมและวิถีชีวิตของคนในชุมชนที่สัมพันธ์กับการใช้พื้นที่รวมทั้งการใช้คลองและที่ว่างริมคลองแยกตามกลุ่มวัยและลักษณะกิจกรรม ซึ่งมีการเปลี่ยนแปลงไปตามช่วงเวลา กลุ่มองค์กรสถาบันทางสังคม ระบบความสัมพันธ์ในชุมชน ลักษณะครัวเรือน ตลอดจนจิตคติความเชื่อของชุมชน

3) วิเคราะห์ศักยภาพ ข้อจำกัด และสภาพปัญหาของชุมชน ตัวแทนแต่ละแห่ง

ทั้งนี้เพื่อให้เกิดความชัดเจนในการวิเคราะห์ถึงความเป็นชุมชน จึงได้ทำแนวทางในการกำหนดขอบเขตพื้นที่ชุมชน โดยอาศัยการกำหนดเขตและการรับรู้ความเป็นกลุ่มก้อนของชุมชนในการพิจารณาซึ่งเป็นสาระสำคัญ ดังนี้

1. ขอบเขตถนน คลอง และการเข้าถึง
2. ขอบเขตจากรูปแบบการตั้งถิ่นฐานประกอบด้วย รูปแบบการตั้งถิ่นฐานของความเป็นชุมชนริมน้ำ สภาพการใช้ที่ดิน กลุ่มหรือแหล่งทางวัฒนธรรม
3. ขอบเขตจากความสัมพันธ์ระหว่างกลุ่มคน (ความผูกพันและความรู้สึกร่วม) ครอบคลุมความหมายของความรู้สึกเป็นพวกพ้อง หรือเป็นกลุ่มเดียวกัน ทั้งความสัมพันธ์โดยตรงทางสายเลือด หรือ ความใกล้ชิด หรือ สายสัมพันธ์ด้วยระบบทางสังคม
4. ขอบเขตจากสภาพกรรมสิทธิ์ที่ดิน
5. ขอบเขตจากการแบ่งเขตของการขึ้นทะเบียนกับสำนักพัฒนาชุมชน

โดยในการศึกษาครั้งนี้อาศัยเกณฑ์ทางด้านกายภาพและสังคม คือ ขอบเขตถนน คลอง และการเข้าถึง และความสัมพันธ์ระหว่างกลุ่มคน (ความผูกพันและความรู้สึกร่วมของคนในชุมชน) เป็นหลัก ส่วนสภาพกรรมสิทธิ์ที่ดินและชุมชนที่จัดตั้งขึ้นทะเบียนกับสำนักพัฒนาชุมชนนั้นนำมาพิจารณาประกอบกัน เพื่อให้ได้ขอบเขตชุมชนที่ครอบคลุมมากขึ้น

6.1) กลุ่มชุมชนวัดคูหาสวรรค์

ในการศึกษาในส่วนนี้จะเป็นการศึกษาลักษณะโครงสร้างของชุมชน เปรียบเทียบรูปแบบระหว่างชุมชนตัวแทนทั้งสาม ตามลำดับดังนี้

1.) พัฒนาการและโครงสร้างของชุมชน

“ กลุ่มชุมชนวัดคูหาสวรรค์ ” ประกอบด้วยชุมชนย่อยในพื้นที่หลายชุมชน เช่น ชุมชนวัดคูหาสวรรค์ ชุมชนปลายซอยศักดิ์เจริญ ชุมชนวัดกำแพง ชุมชนวัดโบสถ์อินทสรพรเพชร ชุมชนหลังวัดคูหาสวรรค์ เป็นต้น ซึ่งในการศึกษาเกี่ยวกับองค์ประกอบที่เป็นเอกลักษณ์ของชุมชนนี้ จะศึกษาพื้นที่ที่มีความสำคัญทางประวัติศาสตร์ที่มีรูปแบบการตั้งถิ่นฐานอันเป็นเอกลักษณ์ของชุมชนริมน้ำ ในส่วนพื้นที่ที่อยู่ริมน้ำบริเวณจุดเชื่อมต่อของพื้นที่ทั้งสองฝั่งคลอง คือ บริเวณชุมชนวัดคูหาสวรรค์และชุมชนปลายซอยศักดิ์เจริญ(จรัลสนิทวงศ์ 3) ซึ่งต่อแต่นี้จะเรียกรวมว่า “ กลุ่มชุมชนริมคลองวัดคูหาสวรรค์ ” โดยมีรายละเอียดดังนี้

ขอบเขตพื้นที่

ชุมชนวัดคูหาสวรรค์ตั้งอยู่ในพื้นที่เขตภาษีเจริญ และเขตบางกอกใหญ่ โดยตั้งอยู่ริมสองฝั่งคลองบางกอกใหญ่ และมีวัดคูหาสวรรค์เป็นศูนย์กลางชุมชน มีอาณาเขตดังนี้

ทิศเหนือ	ติดต่อกับ	ชุมชนวัดโบสถ์อินทสรพรเพชร
ทิศใต้	ติดต่อกับ	คลองบางเพ็ญ และคลองวัดท่าพระ
ทิศตะวันออก	ติดต่อกับ	ชุมชนซอยศักดิ์เจริญ(จรัลสนิทวงศ์ 3)
ทิศตะวันตก	ติดต่อกับ	วัดโบสถ์อินทสรพรเพชร และถนนหลังโรงเรียนวัดสุธรรม

พัฒนาการการตั้งถิ่นฐานของชุมชน

จากจากการศึกษาเกี่ยวกับพัฒนาการการตั้งถิ่นฐานในอดีตจนถึงปัจจุบัน ในบทที่ 4 แผนที่ และภาพถ่ายทางอากาศ พบว่า

เมื่อครั้งเป็นด้านอารยธรรมอยุธยาจะมีการตั้งถิ่นฐานโดยมีกลุ่มวัดเป็นศูนย์กลางประกอบด้วยวัดคูหาสวรรค์ วัดกำแพง วัดโบสถ์อินทสรพรเพชร การตั้งถิ่นฐานของชุมชนจะอยู่โดยรอบพื้นที่วัดโดยเกาะกลุ่มกันบริเวณริมคลองบางกอกใหญ่ พื้นที่ส่วนใหญ่ในยุคนั้นเป็นพื้นที่เกษตร จนภายหลังการขุดคลองลัดบางกอกและเริ่มมีการค้าขายกับต่างชาติมากขึ้น ทำให้พื้นที่ชุมชนบริเวณนี้มีการตั้งถิ่นฐานหนาแน่นขึ้นด้วย รูปแบบการตั้งถิ่นฐานในช่วงนี้ยังคงเป็นการตั้งถิ่นฐานที่เกาะตัวไปตามริมคลอง พื้นที่

ส่วนใหญ่เป็นพื้นที่เพื่อการเกษตร และมีการขยายแนวอาคารขึ้นมาบนฝั่งตามความต้องการในการใช้พื้นที่ เริ่มมีตลาดการค้าริมคลอง และในคลอง โดยวัดยังคงความสำคัญในการเป็นศูนย์กลางของชุมชน

ต่อมาในช่วงรัชสมัยของรัชกาลที่ 6 ที่เกิดภาวะสงครามโลกครั้งที่ 2 ประเทศไทยถูกญี่ปุ่นใช้เป็นฐานเดินทัพ ทำให้มีชาวจีนอพยพหนีภัยสงครามจากฝั่งพระนครมายังพื้นที่สวนในฝั่งธนบุรี โดยมาอาศัยกับญาติที่ทำสวนอยู่ ในขณะที่บางส่วนก็ซื้อที่ดินเพื่อหลบภัย จนกระทั่งสงครามสิ้นสุด แต่ผู้อพยพบางส่วนไม่ยอมย้ายกลับไปฝั่งพระนครเนื่องจากติดใจสภาพบรรยากาศของพื้นที่ ( ) และมีการตั้งถิ่นฐานเป็นการถาวร ชุมชนจึงเกิดการขยายตัว และเปลี่ยนสภาพจากชุมชนเกษตรเป็นชุมชนที่ทำการค้ามากขึ้น ตามลักษณะการประกอบอาชีพของชาวจีน

ในปัจจุบันพื้นที่กลุ่มชุมชนวัดคูหาสวรรค์มีการเปลี่ยนแปลงโครงสร้างของชุมชนไปมาก ซึ่งสามารถสรุปเหตุการณ์ที่ก่อให้เกิดการเปลี่ยนแปลงลักษณะโครงสร้างของชุมชนได้ดังนี้ (นายอาทร จุลเสน, ผู้อาวุโสในพื้นที่, สัมภาษณ์, 7 มกราคม 2547 .เวลา 10.45 น.)

ปี 2490 เริ่มเปิดโรงเรียนสุธรรมศึกษาขึ้นบริเวณชุมชนวัดคูหาสวรรค์

ปี 2498 เรือยนต์เริ่มเข้ามาวิ่งในคลองบางกอกใหญ่เป็นเรือขนาดบรรทุกทุก 14 คนเรียก “เรือปอกๆ” มี 2 สาย คือ เรือเดียวกับเรือแดง และมีเรือจ้างขนาดเล็กรับส่งผู้คนในคลองย่อยแต่ต่อมาหายไปหมดเพราะคลองย่อยเดิมกลายเป็นคลองตันเนื่องจากการเปลี่ยนแปลงลักษณะการใช้ที่ดินจากพื้นที่สวนมาเป็นที่อยู่อาศัย

ปี 2500 เริ่มเปิดโรงเรียนพาณิชยการธนบุรี ทำให้มีการเดินทางเข้าออกตามคลองบางกอกใหญ่ของผู้คนมากขึ้น โดยเฉพาะนักเรียนของโรงเรียนพาณิชยการฯ ที่เดินทางมาทางเรือเป็นหลักเพราะสมัยนั้นยังไม่มีทางเข้าจากถนน

ปี 2502 มีถนนลูกรังเข้ามาชุมชนจากปากซอยจรัลสนิทวงศ์ 3 ซึ่งแต่เดิมเป็นทางสัญจรตามแนวคันดินร่องสวนที่ใช้ไม้กระดานวางพาด 5 แผ่น เนื่องจากไม้กระดาน 4 แผ่น หมายถึง “โลงใส่ผี” ซึ่งชาวสวนจะถือว่าเป็นอัปมงคล

ปี 2507 เริ่มมีเรือหางยาวเข้ามาวิ่งในคลองบางกอกใหญ่ ส่งผลต่อการสัญจรภายในของเรือเล็ก และการกีดเซาะตลิ่งจากคลื่นเวลาเรือหางยาววิ่งผ่าน ทั้งเรือบางลำมักแล่นด้วยความเร็วสูงซึ่งเป็นอันตรายต่อการลงใช้น้ำของชุมชนริมคลอง

ปี 2507-2508 เริ่มเปลี่ยนเป็นถนนที่รถยนต์สามารถเข้ามาวิ่งได้

ปี 2513 เกิดน้ำท่วมใหญ่ในพื้นที่ฝั่งธนบุรี สร้างความเสียหายต่อพื้นที่เกษตรและบ้านเรือนที่อยู่อาศัยริมคลอง

ปี 2515 เกิดน้ำท่วมใหญ่อีกครั้ง ส่งผลต่อการพังทลายของตลิ่งริมคลอง และพื้นที่สวนเกิดความเสียหาย ทำให้เจ้าของสวนบางแห่งเลิกอาชีพและหันไปจับเรือรับจ้างซึ่งได้รายได้ดีกว่าแทน

ปี 2526 เกิดน้ำท่วมใหญ่ทั้งกรุงเทพมหานคร เป็นการท่วมที่สร้างความเสียหายมากที่สุด หลังจากนั้นจึงได้มีการสร้างประตูกันน้ำที่บริเวณปากคลองบางกอกใหญ่ทำให้ไม่เคยเกิดน้ำท่วมใหญ่ในพื้นที่อีก

การตั้งถิ่นฐานของกลุ่มชุมชนวัดคูหาสวรรค์ เป็นรูปแบบของชุมชนริมน้ำโดยมีเรือนแถวค้าขาย อยู่บริเวณริมคลองบางกอกใหญ่ และขยายตัวไปตามแนวคลอง

แผนที่ 6.1 แสดงลำดับการเติบโตของกลุ่มชุมชนวัดคูหาสวรรค์
ที่มา ดัดแปลงจากแผนที่ภาพถ่ายทางอากาศ กรมแผนที่ทหาร

1.1) โครงสร้างทางกายภาพ ประกอบด้วย

การใช้ที่ดิน การเข้าถึงพื้นที่ชุมชน สาธารณูปโภค-สาธารณูปการ ระบบการสัญจร กรรมสิทธิ์ที่ดิน Figure & Ground ระบบที่ว่าง พื้นที่สีเขียวและสภาพแวดล้อม

- การใช้พื้นที่ในอดีต

จากการสอบถามคนในชุมชนถึงการในพื้นที่ในการทำกิจกรรมด้านต่าง ๆ ของชุมชน ประมาณ 30 ปีที่แล้ว พบว่า บริเวณชุมชนวัดคูหาสวรรค์เดิมเคยเป็นย่านการค้าริมน้ำที่มีความคึกคัก มีตลาดน้ำวัดคูหาสวรรค์ ขายสินค้าประเภทสินค้าเกษตร อาหาร ผลไม้ หมากรูด ฯลฯ และตลาดบก บริเวณริมคลองและถัดเข้าไปสองฟากถนน บ้านเรือนริมฝั่งคลองหันหน้าเข้าหาคลอง เนื่องจากมีการใช้ประโยชน์จากคลองทั้งในเรื่องการสัญจร การค้าขาย การขนส่ง การเกษตร รวมถึงวิถีชีวิต ประเพณี โดยมีวัดคูหาสวรรค์เป็นศูนย์กลางชุมชน มีลานวัดเป็นลานสำหรับการทำกิจกรรมร่วมกันและพักผ่อนหย่อนใจ ย่านพักอาศัยเกาะตัวอยู่บริเวณริมคลองสายหลัก และสายรองต่าง ๆ เช่น คลองบางกอกใหญ่ คลองบางพลี คลองวัดท่าพระ คลองวัดคูหาสวรรค์ ส่วนพื้นที่ถัดจากคลองบางกอกใหญ่เข้าไป เป็นพื้นที่สวนผลไม้ สวนมะพร้าว แปลงผักกระเฉด พื้นที่ชุมชนถูกแบ่งโดยคลองบางกอกใหญ่ออกเป็นสองฝั่งโดยมีสะพานไม้ข้ามคลองเชื่อมการสัญจรของพื้นที่ทั้งสองฝั่งเข้าด้วยกัน และซอยจรูญสนิทวงศ์ 3 ในปัจจุบันนั้นแต่เดิมเป็นทางเดินไม้พาดกระดาน 4 แผ่น (จุลพงษ์ กาญจนปัญญาคุณ , สัมภาษณ์ , 2547) (แผนที่ 6.2)

- การใช้ประโยชน์ที่ดินในปัจจุบัน

การใช้ที่ดินในปัจจุบันของกลุ่มชุมชนวัดคูหาสวรรค์อยู่ในเขตพื้นที่สีน้ำตาลประเภทที่อยู่อาศัยหนาแน่นสูงในร่างข้อกำหนดผังเมืองรวม พ.ศ. 2547 (ฉบับปรับปรุงครั้งที่ 2) ซึ่งจากข้อมูลการสำรวจภาคสนามสามารถแบ่งการใช้ที่ดินออกเป็นประเภทต่างๆได้ดังนี้

1.การใช้ที่ดินประเภทการค้าและพาณิชยกรรม

- 2.การใช้ที่ดินประเภทที่อยู่อาศัยหนาแน่น
- 3.การใช้ที่ดินประเภทที่อยู่อาศัยหนาแน่นน้อย
- 4.การใช้ที่ดินประเภทโรงเรียน
- 5.การใช้ที่ดินประเภทศาสนสถาน

โดยการใช้ที่ดินประเภทพาณิชยกรรมจะอยู่บริเวณริมถนน ส่วนใหญ่เป็นการค้าขนาดเล็กที่บริการคนในชุมชน จำพวก อาหาร เครื่องดื่ม ของชำ และของใช้ประจำวัน ส่วนพื้นที่พักอาศัยเกาะตัวอยู่ริมฝั่งคลองบางกอกใหญ่ และซอยย่อยต่าง ๆ ซึ่งอาคารพักอาศัยภายในชุมชนนั้นส่วนใหญ่จะเป็นบ้านพักอาศัย 2 ชั้น และ ชั้นเดียว สำหรับพื้นที่เกษตรกรรม คือ สวนผลไม้ ที่เคยมีในอดีตนั้น ได้หายไปและถูกแทนที่ด้วยอาคารพักอาศัยและอาคารพาณิชยกรรม สำหรับการใช้ที่ดินประเภทโรงเรียนและศาสนสถาน คือ โรงเรียนวัดสุวรรณ และวัดคูหาสวรรค์ (แผนที่ 6.3)

- Figure & Ground

สภาพอาคารในชุมชนส่วนใหญ่จะเป็นบ้านแถว 1 - 2 ชั้นเรียงตัวแบบ Linear Pattern หันหน้าเข้าสู่คลองและถนน สำหรับพื้นที่ว่างนั้น คือ บริเวณลานวัดคูหาสวรรค์ที่เป็นลานสำหรับทำกิจกรรม เล่นกีฬา และสถานที่พักผ่อนหย่อนใจของคนในชุมชน (แผนที่ 6.4)

ภาพที่ 6.1 แสดงรูปแบบการตั้งถิ่นฐานของชุมชนวัดคูหาสวรรค์(ซ้าย) และลานวัดที่ใช้เป็นพื้นที่กิจกรรม(ขวา)
ที่มา จากการสำรวจ,2547

- การเข้าถึงและเส้นทางสัญจรในพื้นที่

การเข้าถึงชุมชนวัดคูหาสวรรค์สามารถเข้าถึงได้ทั้งทางบกและทางน้ำ การเข้าถึงทางบกจากพื้นที่ภายนอก คือ ซอยจรัญสนิทวงศ์ 3 ซึ่งถือเป็นถนนสายหลักในพื้นที่ชุมชน โดยมีรถสองแถวและมอเตอร์ไซด์รับจ้างรับส่งตั้งแต่ต้นซอยจนสุดซอย นอกนั้นเป็นถนนสายรอง และซอยย่อย รวมถึงทางเดินคนคล. ซึ่งเป็นทางสัญจรและทางเดินภายในชุมชน ส่วนการเข้าถึงทางน้ำ มีท่าเรืออยู่บริเวณวัดคูหาสวรรค์ และท่าเรือส่วนตัวหน้าบ้าน โดยใช้เรือโดยสารหางยาวเป็นพาหนะให้บริการในช่วงเวลาเช้าและเย็น มีนักเรียน นักศึกษา และคนทำงาน จำนวนมากใช้บริการเป็นจำนวนมาก (แผนที่ 6.5)

ภาพที่ 6.2 แสดงการเข้าถึงทางบกจากซอยจรัลสนิทวงศ์ 3 (ซ้าย) และการเข้าถึงทางคลองบางกอกใหญ่(ขวา)
ที่มา จากการสำรวจ,2547

- พื้นที่ว่างและพื้นที่สีเขียว

พื้นที่สีเขียวในชุมชนวัดคูหาสวรรค์ แบ่งออกเป็น 2 ประเภท คือ พื้นที่สวนประดิษฐ์ ได้แก่ สวนหน้าบ้าน บริษัท และห้างร้านต่าง ๆ ที่ปรากฏอยู่ทั่วไปภายในชุมชน และพื้นที่สวนธรรมชาติ ได้แก่ สวนผลไม้ ซึ่งเหลืออยู่น้อยมากเมื่อเทียบกับสมัยก่อน นอกจากนี้ยังมีต้นไม้ใหญ่ที่ให้ความร่มรื่นพบมากในบริเวณวัดคูหาสวรรค์ และริมทางเดินโดยทั่วไป สำหรับพื้นที่ว่างภายในชุมชนที่มีขนาดใหญ่ และสามารถใช้เป็นสถานที่ประกอบกิจกรรมของคนในชุมชน เช่น เล่นกีฬา พบปะสังสรรค์ พักผ่อนหย่อนใจ คือ บริเวณลานวัดคูหาสวรรค์ ทั้งนี้ในสภาพปัจจุบันการให้ความสำคัญกับพื้นที่ว่างที่เป็นลานโล่งต่าง ๆ ลดน้อยลงเป็นอย่างมากเนื่องจากราคาที่ดิน ผลประโยชน์ เพราะลานกิจกรรมต่าง ๆ ที่เกิดขึ้นไม่ได้สร้างผลประโยชน์ออกมาเป็นจำนวนเงิน ทรัพย์สินทำให้พื้นที่ว่างหรือพื้นที่โล่งในย่านชุมชนถูกปรับเปลี่ยนเป็นลานที่สร้างเพื่อผลประโยชน์ในเชิงธุรกิจเป็นหลัก ซึ่งลานโล่งสาธารณะประโยชน์นั้นกลับสร้างผลในเชิงสังคมและวัฒนธรรม กล่าวคือ เป็นพื้นที่เพื่อทำให้คนในชุมชนเกิดการรวมกลุ่ม พบปะพูดคุย สร้างความสามัคคี ทำให้เกิดความเข้มแข็งในด้านสังคมทั้งทางตรงและทางอ้อม (แผนที่ 6.6)

ภาพที่ 6.3 แสดงพื้นที่สีเขียวในลักษณะสวนประดิษฐ์ (ซ้าย) และลานวัดที่ไม่มีต้นไม้ใหญ่ให้ร่มเงา(ขวา)
ที่มา จากการสำรวจ,2547

- เชื้อกันตลิ่ง

มีการสร้างเขื่อนเพื่อป้องกันตลิ่งพังบริเวณสองฝั่งของคลองวัดท่าพระ ฝั่งใต้ของคลองบางเพ็ญ ฝั่งตะวันตกของคลองบางกอกใหญ่ (บริเวณหน้าวัดคูหาสวรรค์) สำหรับพื้นที่ริมน้ำที่ไม่มีเขื่อนกันน้ำ น้ำจะเซาะตลิ่งและลอดใต้อาคาร จนทำให้โครงสร้างอาคารเหล่านั้นลอยเหนือน้ำ (แผนที่ 6.7)

ภาพที่ 6.4 แสดงลักษณะที่เหมือนกันตั้งบริเวณวัดคูหาสวรรค์(ซ้าย) และอาคารที่ไม่มีเงื่อนไขลักษณะลอยตัว(ขวา)
ที่มา จากการสำรวจ,2547

บริการสาธารณะ

บริการสาธารณะที่อำนวยความสะดวกภายในชุมชน ทั้งที่เป็นบริการของภาครัฐ และเอกชน ได้แก่ รถ/เรือเก็บขยะ บ้านที่อยู่ริมคลองจะมีเรือเก็บขยะ โดยจะมีถังขยะวางไว้หน้าบ้าน สำหรับบ้านที่อยู่ถัดจากริมคลองเข้ามา จะมีรถเก็บขยะให้บริการ นอกจากนี้ในพื้นที่ชุมชนโทรศัพท์สาธารณะ ภายในชุมชนมีตู้โทรศัพท์สาธารณะ 2 แห่ง ตั้งอยู่บริเวณวัดคูหาสวรรค์

ในส่วนของการเดินทางสัญจรภายในชุมชน ประกอบด้วย รถจักรยานยนต์รับจ้าง มีวินมอเตอร์ไซด์อยู่บริเวณปากซอย และทำยชอຍจรัญสนิทวงค์ 3 นอกจากนี้ยังมีรถสองแถว ให้บริการภายในซอยจรัญสนิทวงค์ 3 ด้วย ในลักษณะเดินรถเข้าซอยจนถึงเขตริมคลองบางกอกใหญ่แล้วเดินรถกลับมายังปากซอย (แผนที่ 6.8)

กรรมสิทธิ์ที่ดิน

กรรมสิทธิ์ที่ดินภายในชุมชนวัดคูหาสวรรค์ แบ่งเป็น 3 ประเภท คือ

- ที่ดินของกรมศาสนา อยู่บริเวณชุมชนที่ติดกับวัดคูหาสวรรค์ โรงเรียนวัดสุธรรม (เช่าที่ดินวัดคูหาสวรรค์)
- ที่ดินสำนักงานทรัพย์สินส่วนพระมหากษัตริย์ อยู่ตรงข้ามกับวัดคูหาสวรรค์บริเวณริมคลองบางกอกใหญ่ เหตุผลในการอยู่อาศัยเนื่องจากค่าครองชีพที่ยังถูกเมื่อเทียบกับพื้นที่โดยรอบ
- ที่ดินของเอกชน อยู่ลึกถัดเข้าไปจากคลองบางกอกใหญ่ แบ่งเป็น เอกชนที่สร้างบ้านบนที่ของตัวเอง และเช่าที่แล้วสร้างบ้านอยู่

ชุมชนจะอาศัยเช่าที่ดินวัดคูหาสวรรค์และสำนักงานทรัพย์สินในราคาถูก มีการคิดค่าเช่าในอัตรารายเดือนและรายปี โดยที่ดินของสำนักงานทรัพย์สินนั้นจะเสียในลักษณะค่าเช่าโรงเรือนโดยคิดเป็นตารางวา ซึ่งราคาดังกล่าวจะเปลี่ยนแปลงตามสภาพการใช้จริงของอาคารในระยะเวลา 3 ปี เช่น พื้นที่ขนาด 60 ตารางวา เสียค่าเช่า 120 บาท/เดือนในกรณีเป็นที่พักอาศัย และจะเพิ่มเป็น 1200 บาท/เดือนในกรณีที่อาคารถูกใช้เพื่อการพาณิชย์ โดยจะมีเจ้าหน้าที่มาลงสำรวจการใช้งานจริง ในขณะที่พื้นที่ขนาด 100 ตารางวา จะเสียค่าเช่า 600 บาท/เดือน เนื่องจากใช้เป็นอาคารเก็บสินค้าของร้านแต่ไม่ได้เป็นที่ขาย เป็นต้น (แผนที่ 6.9)

กิจกรรมในพื้นที่ในปัจจุบัน

จากการสำรวจและสัมภาษณ์คนชุมชนในเรื่องของการใช้พื้นที่ในการทำกิจกรรม ซึ่งภายในชุมชนวัดคูหาสวรรค์มีจุดรวมตัวของคนในชุมชน (Node) อยู่บริเวณวัดคูหาสวรรค์ บริเวณร้านค้าข้างวัดคูหาสวรรค์ และบริเวณร้านค้าท้ายซอยจรูญสนิทวงศ์ 3 ซึ่งบริเวณที่กล่าวมานี้เป็นบริเวณจุดศูนย์รวมพบปะสังสรรค์ พุดคุยของคนภายในชุมชน ตามวิถีชีวิตที่อยู่อาศัยและความคุ้นเคยในการพบปะพุดคุยสำหรับบริเวณลานวัดคูหาสวรรค์ในปัจจุบันนั้นได้เป็นพื้นที่ทำกิจกรรมสาธารณะ (Multi - Use Plaza) ของคนในชุมชน เช่น เล่นกีฬา ทำกิจกรรมทางศาสนาและประเพณีต่าง ๆ เป็นต้น สำหรับพื้นที่กิจกรรมทางการค้านั้นจะอยู่บริเวณตีนสะพานข้ามฝั่งวัดคูหาสวรรค์ ซึ่งเป็นร้านค้าขายอาหาร เครื่องดื่ม ขนม ของเล่น และของใช้ในชีวิตประจำวัน เพื่อให้บริการแก่คนในชุมชน

บริเวณพื้นที่ริมน้ำภายในชุมชน แบ่งเป็น พื้นที่ริมน้ำสาธารณะ พื้นที่ริมน้ำกึ่งสาธารณะ และพื้นที่ริมน้ำส่วนตัว (พื้นที่ริมน้ำเฉพาะบ้าน) พื้นที่ริมน้ำสาธารณะนั้นอยู่บริเวณวัดคูหาสวรรค์ที่มีศาลาทำน้ำ และท่าเรือ เป็นพื้นที่ที่คนในชุมชนใช้สำหรับพักผ่อนหย่อนใจและรอเรือโดยสาร สำหรับพื้นที่ริมน้ำกึ่งสาธารณะนั้นอยู่บริเวณทางเดินเชื่อมต่อริมน้ำ ซึ่งเป็นชานหน้าบ้าน ใช้เดินไปสู่วัดคูหาสวรรค์ และเดินไปสู่บ้านเรือนใกล้เคียง บางบ้านเป็นร้านค้า / ร้านอาหารด้วย นอกจากพื้นที่ริมน้ำในลักษณะที่กล่าวมาแล้วยังมีพื้นที่ริมน้ำส่วนตัว หรือพื้นที่ริมน้ำเฉพาะบ้าน เป็นชานหน้าบ้านที่ใช้เป็นที่พักผ่อนหย่อนใจและทำกิจกรรมของคนในครอบครัว ส่วนใหญ่จะมีท่าเทียบเรือหรือบันไดลงไปคลอง ในปัจจุบันคลองบางกอกใหญ่ในบริเวณนี้ยังคงมีเด็กลงเล่นน้ำ มีคนตกปลาที่บริเวณสะพานข้ามคลองอยู่ ทำให้เห็นว่าคุณภาพน้ำของคลองบางกอกใหญ่บริเวณชุมชนวัดคูหาสวรรค์ในปัจจุบันยังมีคุณภาพดีอยู่ แต่อย่างไรก็ดีจากการสัมภาษณ์คนในชุมชนพบว่า มีบางช่วงเวลาที่น้ำในคลองขุ่นและมีขยะลอยน้ำมา

ชีวิตประจำวันของเด็กในชุมชนเป็นการเดินทางไปเรียนหนังสือในตอนเช้าและกลับมาในช่วงเย็น ส่วนวันหยุดเสาร์-อาทิตย์ และวันหยุดนักขัตฤกษ์นั้นเด็กส่วนใหญ่จะเดินทางเข้าเมืองในฝั่งพระนคร และย่านกลางเมืองเขตธนบุรีเพื่อเรียนกวดวิชา และพักผ่อน ในขณะที่เด็กอีกส่วนหนึ่งจะรวมกลุ่มและประกอบกิจกรรมในละแวกบ้าน หรือตามพื้นที่โรงเรียน หรือพื้นที่ลานของวัด (แผนที่ 6.10)

ภาพที่ 6.5 แสดงกิจกรรมของเด็กในชุมชนในพื้นที่ลานวัด(ซ้าย) และการรวมกลุ่มของเด็กในละแวกชุมชน(ขวา)

ที่มา จากการสำรวจ,2547

บริเวณที่ใช้เล่นกีฬา มี 2 บริเวณ คือ บริเวณลานริมแม่น้ำหน้าวัดคูหาสวรรค์(วัดศาลาลี่หน้า)เป็นที่เล่นบอลลีนามเล็กซึ่งโดยมากจะเป็นเด็กและวัยรุ่น อีกบริเวณที่สนามดินข้างๆสนามทำพระจะเป็นสนามบอลใหญ่ซึ่งจะเป็นวัยรุ่นและวัยทำงานมาเล่น(นายพงศ์ณรงค์ สรรค์ธรรมค์,สัมภาษณ์,7 มกราคม 2547. เวลา 14.00 น.)

กิจกรรมในช่วงกลางวันจะมีร้านข้าวต้มริมคลองที่เปิดให้บริการแก่ผู้ทำงานในช่วงกลางวันเป็นห้องอาหารยี่รุ่ง(นายสุชาติ ปิยะบุตร,สัมภาษณ์,7 มกราคม 2547 .เวลา 15.15 น.

6.1.4 องค์ประกอบที่เป็นเอกลักษณ์ของชุมชน

องค์ประกอบทางกายภาพ

จากการศึกษาลักษณะของชุมชนวัดคูหาสวรรค์ในข้างต้น สามารถสรุปองค์ประกอบของชุมชนที่มีคุณค่าได้ ดังนี้

- พื้นที่กิจกรรมสาธารณะ คือ บริเวณลานวัดและพื้นที่ริมน้ำวัดคูหาสวรรค์ เป็นพื้นที่โล่งที่ใช้ทำกิจกรรมต่าง ๆ ของคนในชุมชน เช่น เล่นกีฬา พักผ่อนหย่อนใจ ทำกิจกรรมทางศาสนา และประเพณีต่าง ๆ ถือเป็นพื้นที่ที่รวมตัวของคนในชุมชนในการทำกิจกรรมและพบปะสังสรรค์พูดคุย นอกจากนี้จะเป็นองค์ประกอบที่มีคุณค่าทางด้านกายภาพแล้ว ยังมีคุณค่าในด้านจิตใจด้วย

- บริเวณคลองบางกอกใหญ่ คลองบางเพ็ญ และคลองวัดท่าพระ เป็นพื้นที่ที่มีคุณค่าในด้านความสัมพันธ์ของคนในชุมชนกับการใช้คลอง ซึ่งในปัจจุบันคลองบางกอกใหญ่ยังคงใช้เป็นเส้นทางสัญจร สถานที่ประกอบอาชีพ เช่น เรือขายของ ขายอาหาร ถึงแม้จะเหลือไม่กี่เจ้า การใช้น้ำรดต้นไม้และสวน รวมถึงการใช้น้ำในการพักผ่อนหย่อนใจ ทั้งในลักษณะของบรรยากาศริมคลอง การเล่นน้ำของเด็ก ๆ และการตกปลา

- บริเวณกลุ่มอาคารและสถาปัตยกรรมที่มีคุณค่า คือบ้านแถวริมน้ำ 1 - 2 ชั้นบริเวณ 2 ฟังคลองบางกอกใหญ่และบ้านแถว 2 ชั้นบริเวณดินสะพานข้ามคลอง เนื่องจากเป็นกลุ่มอาคารไม้เก่าแก่ใช้ในการอยู่อาศัยและประกอบพาณิชยกรรม สำหรับอาคารที่มีสถาปัตยกรรมที่มีคุณค่า ได้แก่ อาคารริมคลองบางกอกใหญ่

- ทางสัญจรและทางเดินริมน้ำที่มีคุณค่า ทางสัญจรจากภายนอกเข้าสู่ชุมชน คือ ซอยจรัญสนิทวงศ์ 3 เป็นทางสัญจรหลัก และทางสัญจรภายในชุมชนในการเดินทางและไปมาหาสู่กัน ทำให้เกิดการปะทะสังสรรค์และความสัมพันธ์ทางสังคมเกิดขึ้น นอกจากนี้ยังมีทางเดินริมน้ำ ซึ่งเป็นขานหน้าบ้านที่ใช้เป็นทางเดินเชื่อมต่อกัน และยังต่อเชื่อมไปยังวัดคูหาสวรรค์ได้อีกด้วย

- สะพานที่มีคุณค่า คือ สะพานข้ามคลองบางกอกใหญ่ มีลักษณะเป็นสะพานปูนใช้ในการเดินเท้า และมอเตอร์ไซด์ เป็นสะพานที่ใช้ในการเดินทางเชื่อมต่อระหว่างชุมชนสองฝั่งคลอง

เหตุผลอีกประการคือสภาพความร่มรื่นและบรรยากาศที่ผ่อนคลายของบ้านริมคลอง ที่มีอากาศถ่ายเทเนื่องจากพื้นที่โดยรอบยังเป็นพื้นที่สีเขียวอยู่โดยมาก ทั้งไม่มีอาคารขนาดใหญ่มาปิดกั้นหรือ

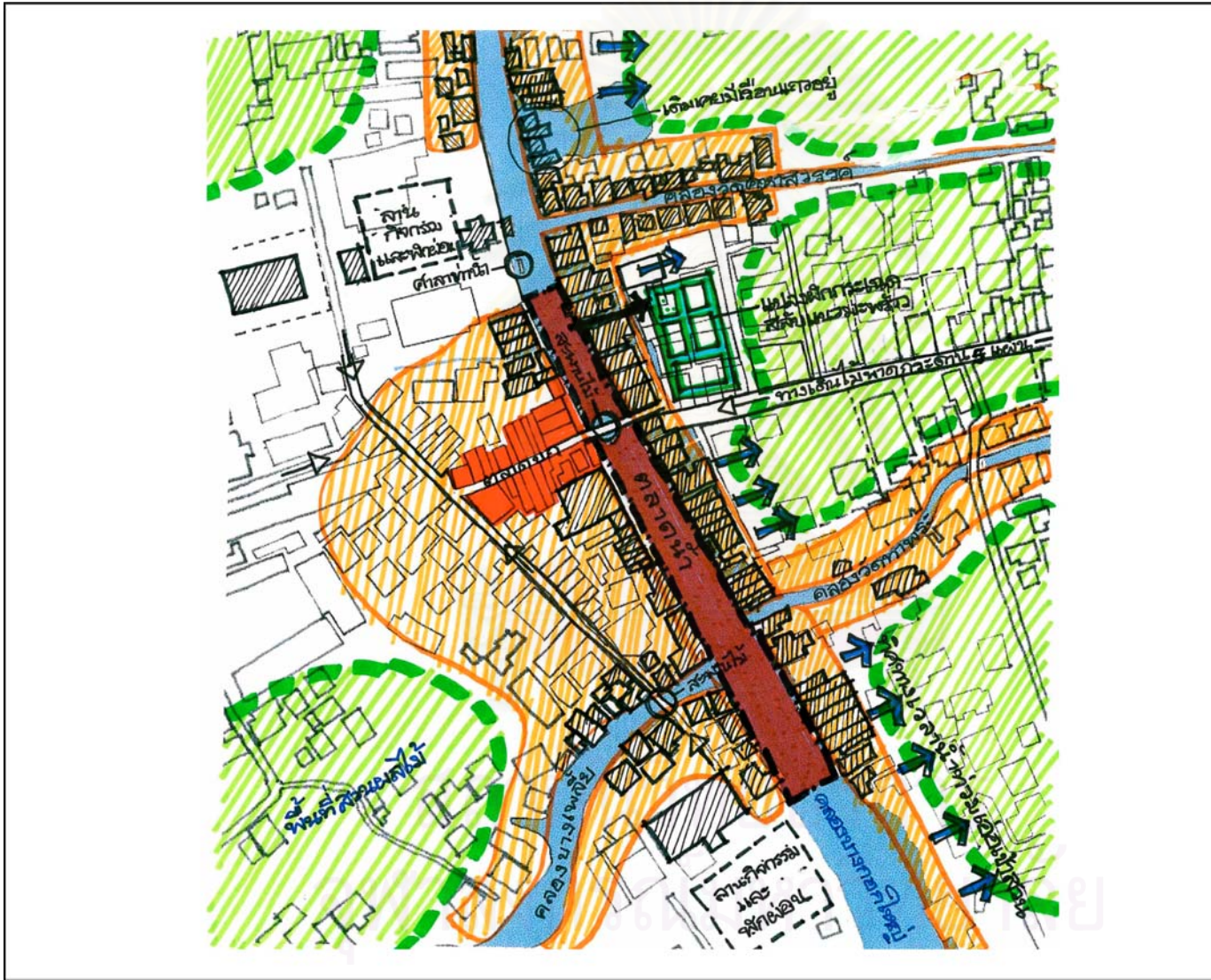

เปลี่ยนทางลม ความเย็นจากน้ำในคลองและเสียงของลม และน้ำที่กระทบสามารถสร้างบรรยากาศการพักผ่อนได้เป็นดี(นายสุรชัย มิตรสงเคราะห์,สัมภาษณ์,7 มกราคม 2547 .เวลา 15.05 น.)

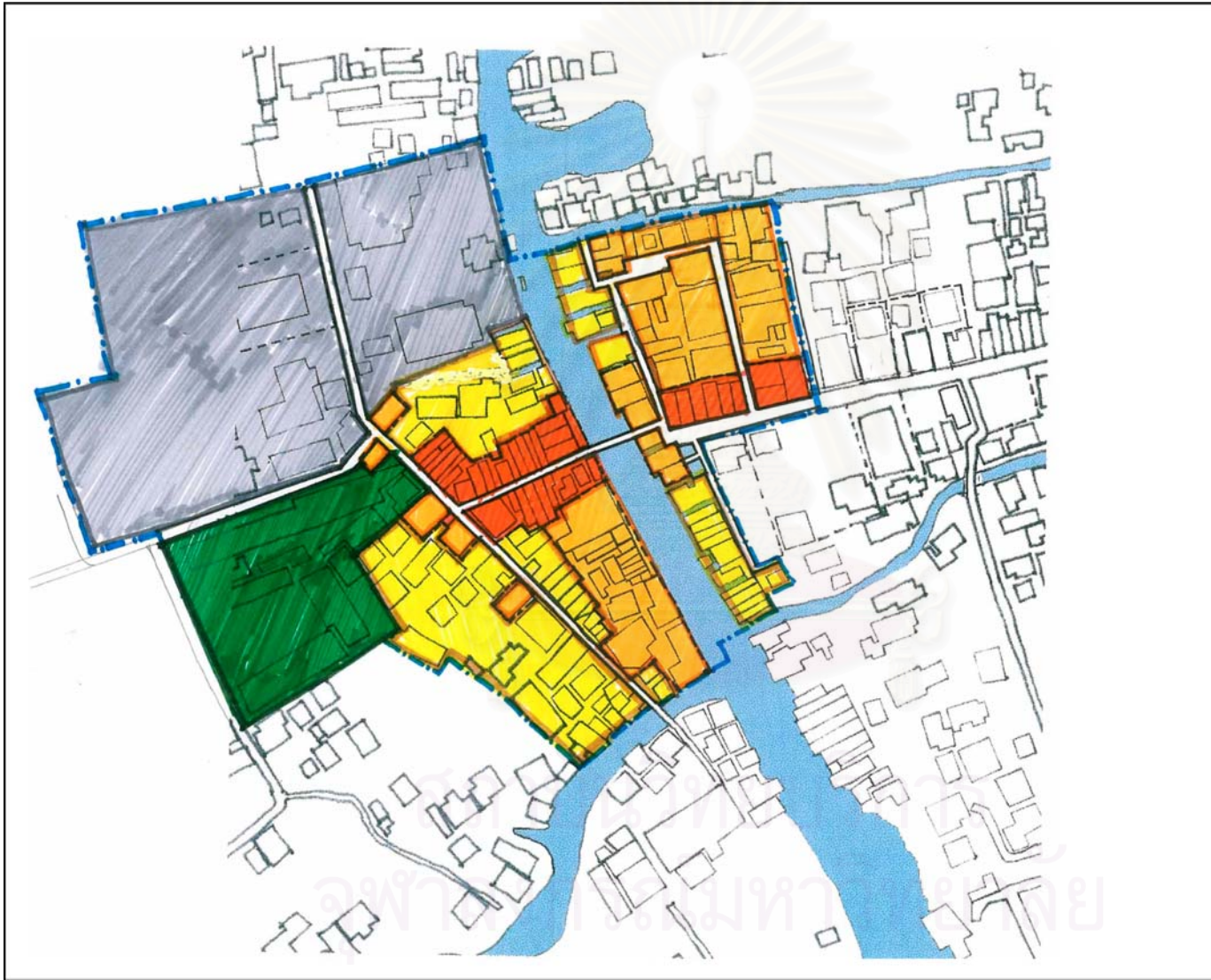
ในขณะที่อาคารของ มีพื้นที่ขนาด 51 ตารางวา เสียค่าเช่า 312 บาท/เดือนเนื่องจากเป็นอาคารพักอาศัยกึ่งพาณิชย์ และยังใช้อัตราการคิดค่าเช่าตามสัญญาเดิมซึ่งเมื่อสัญญาเดิมหมดลงก็จะต้องปรับไปใช้ราคาตามอัตราใหม่ที่แพงขึ้น แต่ก็ยังถูกเมื่อเทียบกับการไปเช่าที่บริเวณอื่น(นายจุลพงษ์ กาญจนปัญญาคม,สัมภาษณ์,7 มกราคม 2547 .เวลา 13.20 น.)

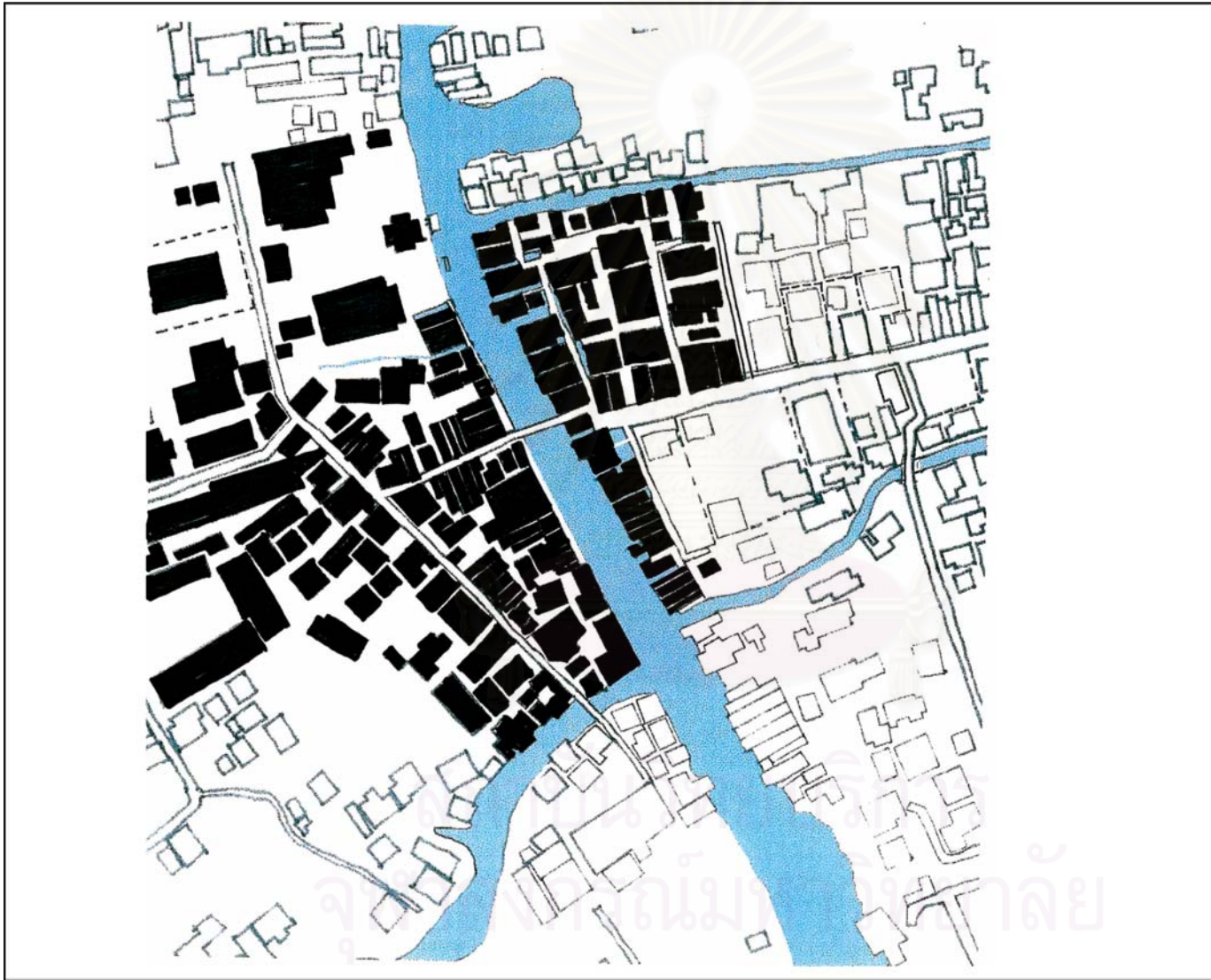
สถาบันวิทยบริการ
จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย

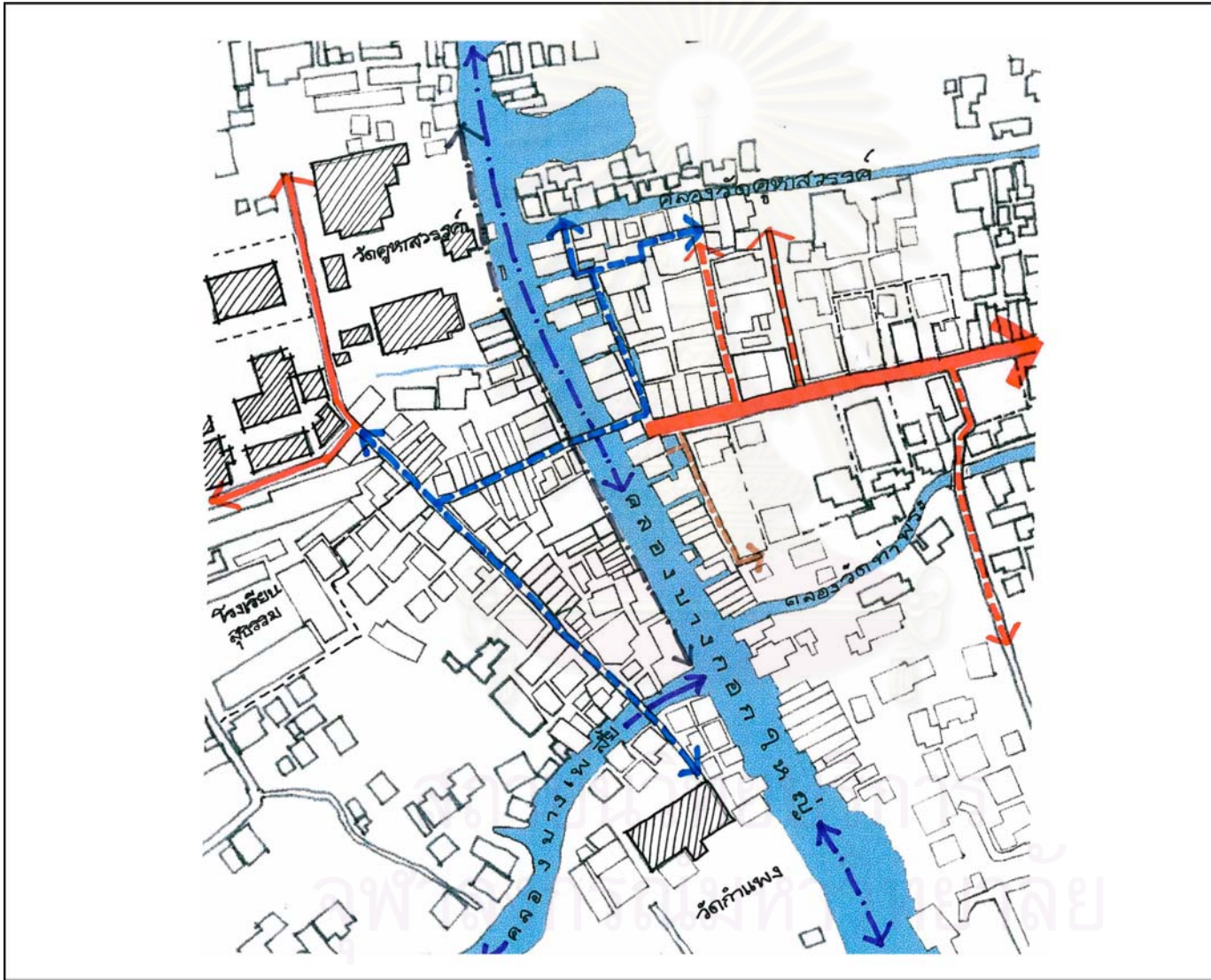
 แนวทางการอนุรักษ์ คลองและชุมชนริมคลอง บางกอกใหญ่	
Conservation Guidelines for BangkokYai Canal and it's Communities.	
สัญลักษณ์	
	ตลาดน้ำวัดกุหลาบ
	พื้นที่พาณิชย์กรรม
	พื้นที่พักอาศัยของชุมชน
	พื้นที่สวนผลไม้
	อาคารแถวริมน้ำ
	คลอง
	ถนน
	แม่น้ำ,ลำคลอง
	ทางยกระดับ
	ทางรถไฟ
Key Map 	
Thesis in Department of Urban and Regional Planning Faculty of Architecture, Chulalongkorn University	
แผนที่ การใช้พื้นที่ในอดีต ราว 30ปีที่แล้ว	
มาตรฐาน	NOT TO SCALE
ชุมชนวัดกุหลาบ	
ที่มา : จุฬพงษ์ กาญจนปัญญาคุณ, สัมภาษณ์, 2547	

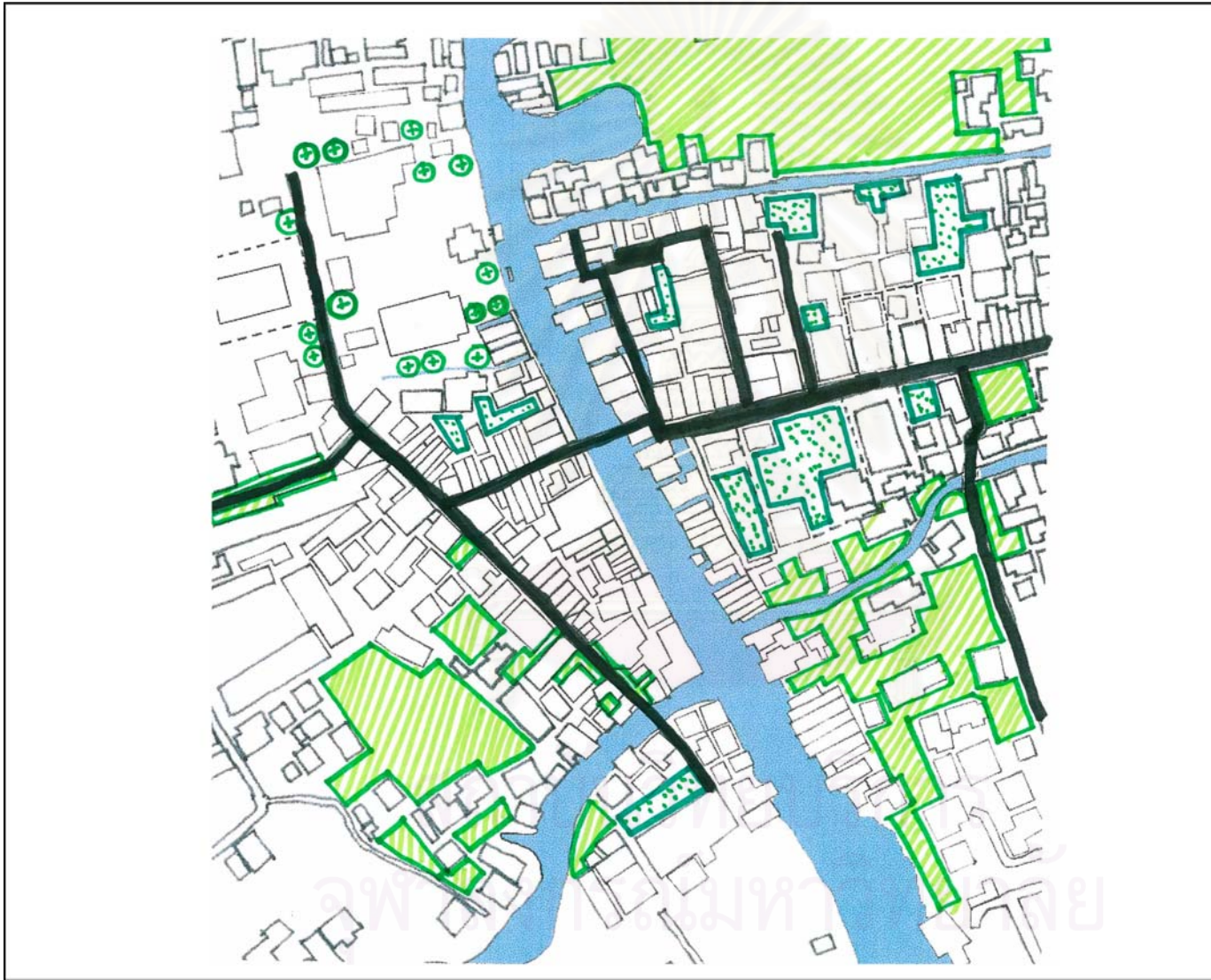
 แนวทางการอนุรักษ์ คลองและชุมชนริมคลอง บางกอกใหญ่	
Conservation Guidelines for BangkokYai Canal and it's Communities.	
สัญลักษณ์	
 อาคารเพื่อการพาณิชย์	
 บ้านพัก 2 ชั้น	
 บ้านพักชั้นเดียว	
 อาคารการศึกษา	
 ศาสนสถาน	
 คลอง	
 ถนน	
 แม่น้ำ,ลำคลอง	
 ทางยกระดับ	
 ทางรถไฟ	
Key Map	
	
Thesis in Department of Urban and Regional Planning Faculty of Architecture, Chulalongkorn University	
แผนที่	
การใช้ประโยชน์ที่ดิน	
มาตรฐาน NOT TO SCALE	
ชุมชนวัดคูหาสวรรค์	
ที่มา : จากการสำรวจ, 2546	

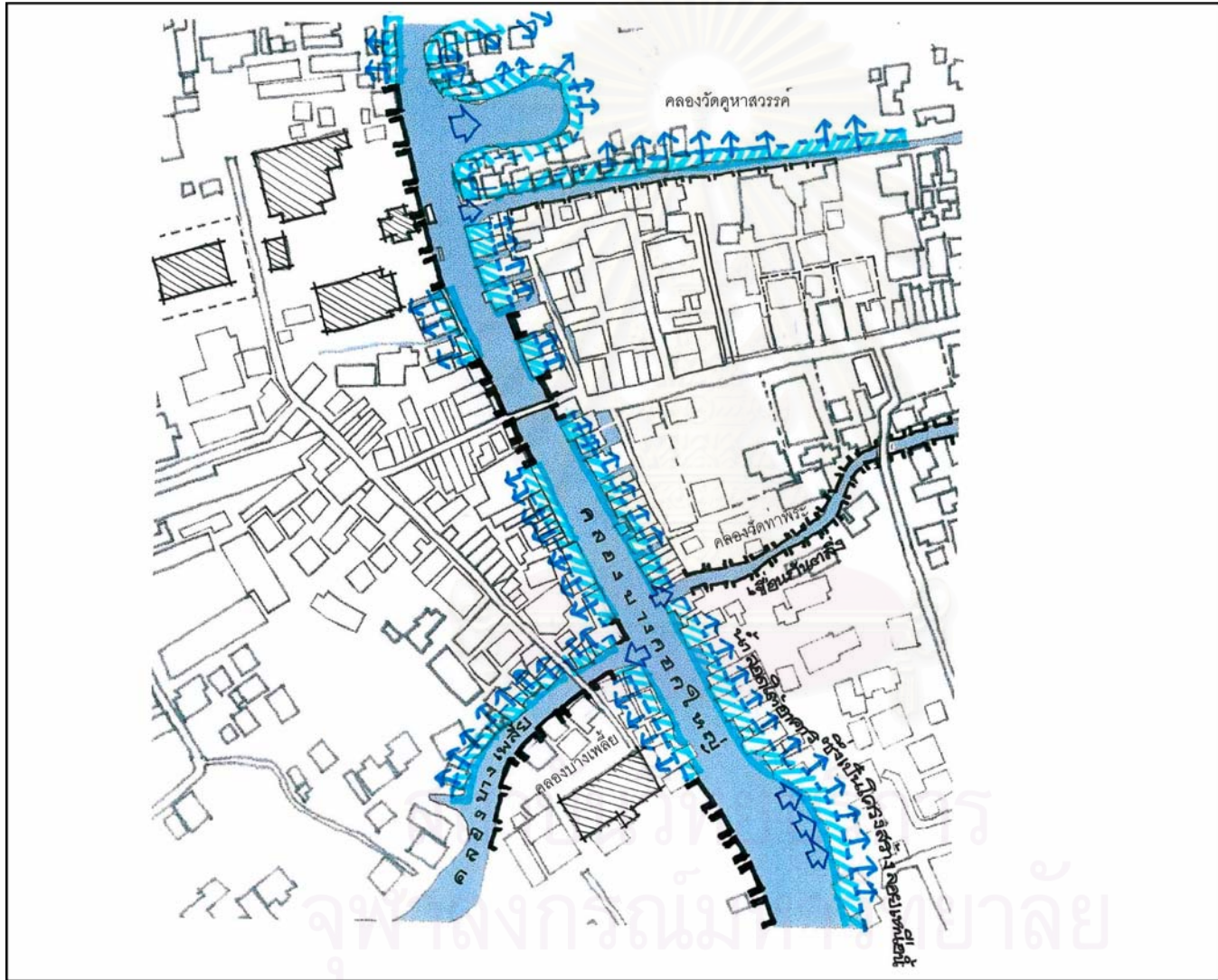
	
แนวทางการอนุรักษ์ คลองและชุมชนริมคลอง บางกอกใหญ่	
Conservation Guidelines for BangkokYai Canal and it's Communities.	
สัญลักษณ์	
	รูปร่างอาคารภายในชุมชน
	คลอง
	ถนน
	แม่น้ำ, ลำคลอง
	ทางยกระดับ
	ทางรถไฟ
Key Map	
	
Thesis in Department of Urban and Regional Planning Faculty of Architecture, Chulalongkorn University	
แผนที่	
FIGURE & GROUND	
มาตรฐาน NOT TO SCALE	
ชุมชนวัดคูหาสวรรค์	
ที่มา : จากการสำรวจ, 2546	

	
แนวทางการอนุรักษ์ คลองและชุมชนริมคลอง บางกอกใหญ่	
Conservation Guidelines for BangkokYai Canal and it's Communities.	
สัญลักษณ์	
	ถนนสายหลัก
	ถนนสายรอง
	ถนนซอย
	ทางสัญจรภายในชุมชน
	ทางเดินเท้าริมน้ำ
	ทางสัญจรทางน้ำ
	อาคารศาสนา
	ถนน
	แม่น้ำ, ลำคลอง
	ทางยกระดับ
	ทางรถไฟ
Key Map	
	
Thesis in Department of Urban and Regional Planning Faculty of Architecture, Chulalongkorn University	
แผนที่	
การเข้าถึงพื้นที่	
มาตรการส่วน NOT TO SCALE	
ชุมชนวัดกุหลาบวัด	
ที่มา : จากการสำรวจ, 2546	

 แนวทางการอนุรักษ์ คลองและชุมชนริมคลอง บางกอกใหญ่	
Conservation Guidelines for BangkokYai Canal and it's Communities.	
สัญลักษณ์	
	พื้นที่สวนประดิษฐ์
	พื้นที่สวนธรรมชาติ
	ทางสัญจร
	อาคาร
	ต้นไม้ใหญ่
	ถนน
	แม่น้ำลำคลอง
	ทางยกระดับ
	ทางรถไฟ
Key Map	
	
Thesis in Department of Urban and Regional Planning Faculty of Architecture, Chulalongkorn University	
แผนที่	
พื้นที่ว่าง และ พื้นที่สีเขียว	
	
มาตรฐาน	NOT TO SCALE
ชุมชนวัดคูหาสวรรค์	
ที่มา : จากการสำรวจ, 2546	

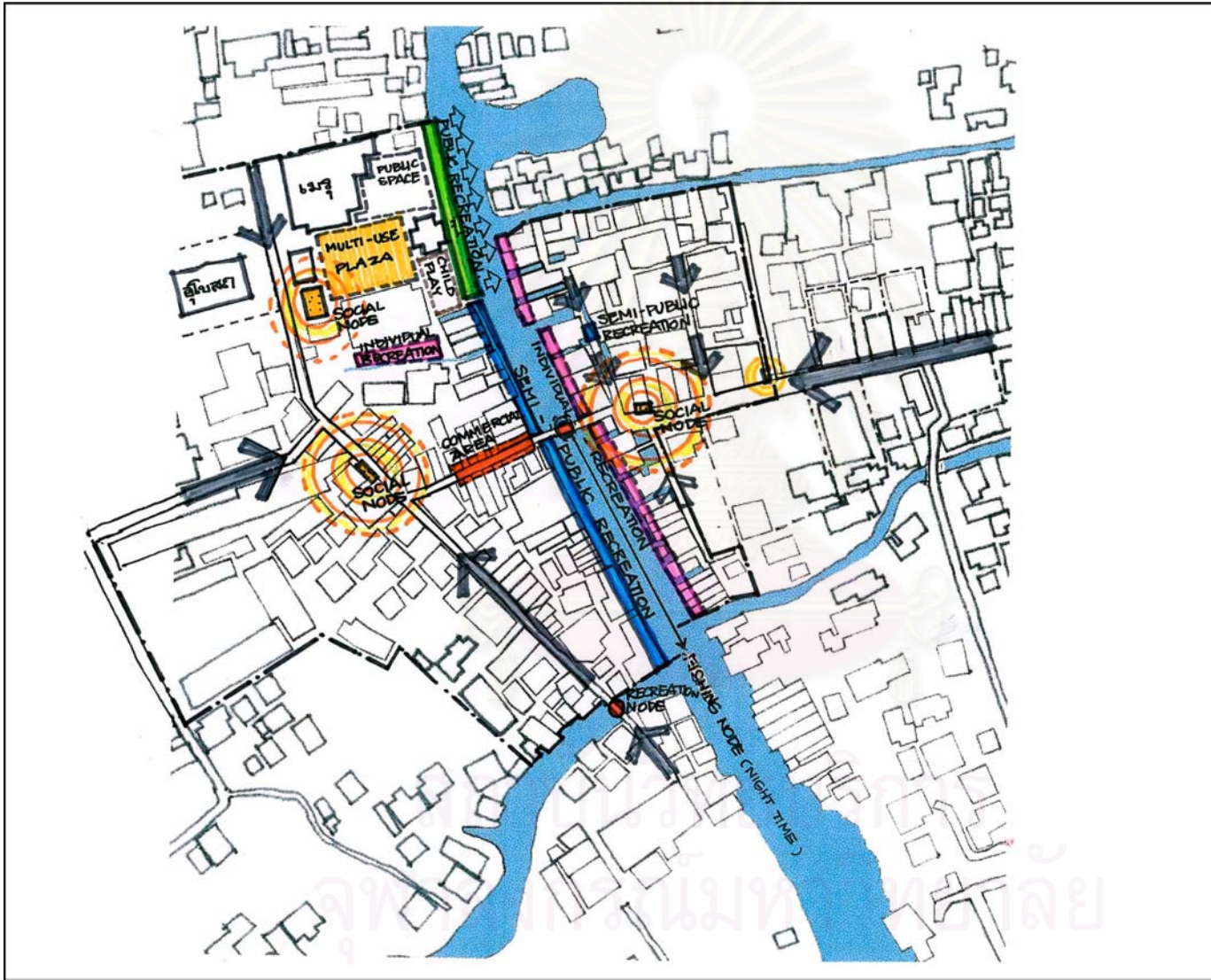

 แนวทางการอนุรักษ์ คลองและชุมชนริมคลอง บางกอกใหญ่	
Conservation Guidelines for BangkokYai Canal and it's Communities.	
สัญลักษณ์	
 แนวเขื่อนกันตลิ่ง	
 แนวน้ำลัดต่ออาคาร	
 ทิศทางน้ำ	
 อาคารสำคัญในพื้นที่	
 ถนน	
 แม่น้ำ, ลำคลอง	
 ทางยกระดับ	
 ทางรถไฟ	
Key Map	
	
Thesis in Department of Urban and Regional Planning Faculty of Architecture, Chulalongkorn University	
แผนที่	
เขื่อนกันตลิ่ง	
มาตรฐาน NOT TO SCALE	
ชุมชนวัดคูหาสวรรค์	
ที่มา : จากการสำรวจ, 2546	

	แนวทางการอนุรักษ์ คลองและชุมชนริมคลอง บางกอกใหญ่
Conservation Guidelines for BangkokYai Canal and its Communities.	
สัญลักษณ์	
	ที่ดินวัดคูหาสวรรค์
	ที่ดินสำนักงานทรัพย์สินฯ
	ที่ดินวัด
	ที่ดินโรงเรียนเจ้าทวีวัฒน์
	ที่ดินเอกชน
	บริเวณวัด
	ถนน
	แม่น้ำ, ลำคลอง
	ทางยกระดับ
	ทางรถไฟ
Key Map	
	
Thesis in Department of Urban and Regional Planning Faculty of Architecture, Chulalongkorn University	
แผนที่	
แสดงกรรมสิทธิ์ที่ดิน	
มาตรฐาน NOT TO SCALE	
ชุมชนวัดคูหาสวรรค์	
ที่มา : จากการสำรวจ, 2546	

 แนวทางการอนุรักษ์ คลองและชุมชนริมคลอง บางกอกใหญ่	
Conservation Guidelines for Bangkok Yai Canal and it's Communities.	
สัญลักษณ์	
	จุดรวมตัวของคนในชุมชน
	พื้นที่ริมน้ำสาธารณะ
	พื้นที่ริมน้ำกึ่งสาธารณะ
	พื้นที่ริมน้ำเฉพาะบ้าน
	พื้นที่กิจกรรมสาธารณะ
	พื้นที่กิจกรรมทางการค้า
	จุดตกปลาของคนนอกชุมชน
	ทิศทางการเข้าหาจุดรวมตัว
	ถนน
	แม่น้ำ, ลำคลอง
	ทางยกระดับ
	ทางรถไฟ
Key Map	
	
Thesis in Department of Urban and Regional Planning Faculty of Architecture, Chulalongkorn University	
แผนที่	
กิจกรรมในพื้นที่	
	
มาตรฐาน	NOT TO SCALE
ชุมชนวัดคูหาสวรรค์	
ที่มา : จากการสำรวจ, 2546	

6.2 กลุ่มชุมชนบางยี่เรือ

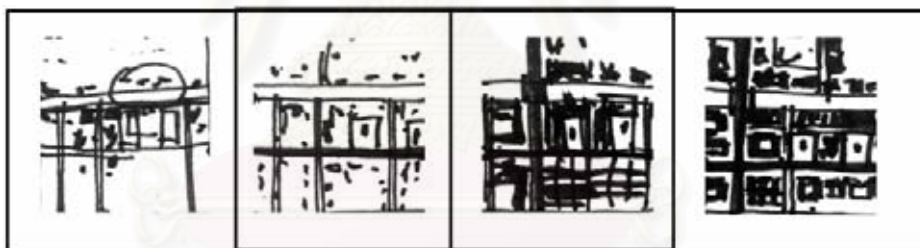
6.2.1 ขอบเขตพื้นที่

ชุมชนบางยี่เรือตั้งอยู่ในพื้นที่เขตธนบุรี โดยตั้งอยู่ริมคลองบางกอกใหญ่ เป็นชุมชนพาณิชยกรรมดั้งเดิม ได้แก่ ย่านตลาดพลู มีอาณาเขตดังนี้

ทิศเหนือ	ติดต่อกับ	คลองบางกอกใหญ่
ทิศใต้	ติดต่อกับ	ถนนเทอดไท
ทิศตะวันออก	ติดต่อกับ	ชุมชนวัดเวฬุราชิน
ทิศตะวันตก	ติดต่อกับ	ชุมชนตลาดพลู

6.2.2 พัฒนาการของชุมชน

จากการศึกษาภาพถ่ายทางอากาศของพื้นที่กลุ่มชุมชนบางยี่เรือ พบว่า ชุมชนมีการตั้งถิ่นฐานหนาแน่นในรูปแบบตาดาราง โดยในระยะเริ่มแรกมีความหนาแน่นบริเวณริมคลองบางกอกใหญ่บริเวณโดยรอบกลุ่มวัดบางยี่เรือ ระยะต่อมาชุมชนมีการขยายตัวไปตามแนวคลองและขยายขนานแนวคลองเข้าหาถนนเทอดไท และค่อยๆเพิ่มความหนาแน่นภายในพื้นที่ขึ้นเรื่อยๆจนกระทั่งไม่สามารถขยายตัวได้อีก

แผนที่ 6.11 แสดงลำดับการเติบโตของกลุ่มชุมชนบางยี่เรือ
ที่มา ดัดแปลงจากแผนที่ภาพถ่ายทางอากาศ กรมแผนที่ทหาร

6.2.3 โครงสร้างของชุมชน

6.2.3.1 โครงสร้างทางกายภาพ

การใช้ประโยชน์ที่ดินในปัจจุบัน

การใช้ประโยชน์ที่ดินในปัจจุบันของกลุ่มชุมชนบางยี่เรื่อนั้น มีการใช้ประโยชน์ที่ดินประเภทต่าง ๆ ดังนี้ การใช้ที่ดินเพื่อการพาณิชยกรรม อยู่บริเวณสี่แยกตลาดพลู และบริเวณตลาดวัดกลาง การใช้ที่ดินเพื่อการอยู่อาศัย แบ่งเป็นกลุ่มอาคารพักอาศัยหนาแน่น และกลุ่มอาคารพักอาศัยเบาบาง ที่เหลือเป็นการใช้ที่ดินประเภทอื่น ๆ คือ ศาสนสถาน สถาบันการศึกษา สถานที่ราชการ โรง

งานอุตสาหกรรม ซึ่งในพื้นที่กลุ่มชุมชนบางยี่เรือมีวัดอยู่ถึง 4 แห่งด้วยกัน คือ วัดราชคฤห์ วัดจันทาราม วัดอินทราราม และวัดเวฬุราชิน (แผนที่ 6.12)

การเข้าถึงและเส้นทางสัญจรในพื้นที่

การเข้าถึงพื้นที่ชุมชนบางยี่เรือทำได้โดยการเข้าถึงทั้งทางบกและทางน้ำ โดยถนนสายหลักในการเข้าถึงชุมชน คือ ถนนเทอดไท โดยมาจากถนนอินทรพิทักษ์และถนนรัชดาภิเษก นอกจากนี้ยังเป็นถนนซอย ทางสัญจรภายในชุมชน และทางเดินริมน้ำ ส่วนใหญ่จะอยู่ในพื้นที่ของวัดที่เปิดเข้าสู่พื้นที่ริมน้ำ ส่วนการเข้าถึงทางน้ำนั้นทำได้โดยการโดยสารเรือ ซึ่งจะมีท่าเทียบเรืออยู่บริเวณวัดต่าง ๆ และตลาดภายในชุมชน (แผนที่ 6.13)

ภาพที่ 6.6 แสดงการเข้าถึงพื้นที่ชุมชนด้วยเส้นทางถนนเทอดไท(ซ้าย) และการเข้าถึงจากคลองบางกอกใหญ่(ขวา)
ที่มา จากการสำรวจ,2547

Figure & Ground

เมื่อพิจารณาพื้นที่อาคารเทียบกับพื้นดินในพื้นที่กลุ่มชุมชนบางยี่เรือ พบว่า สภาพอาคารในชุมชนส่วนใหญ่จะเป็นบ้านแถว 1 - 2 ชั้นเรียงตัวแบบ Linear Pattern หันหลังให้คลองและหันหน้าสู่ทางเดินภายในชุมชน สำหรับพื้นที่ว่างนั้น คือ บริเวณลานวัดราชคฤห์ วัดจันทาราม วัดอินทราราม และวัดเวฬุราชิน เป็นลานสำหรับทำกิจกรรม เล่นกีฬา และสถานที่พักผ่อนหย่อนใจของคนในชุมชน (แผนที่ 14)

เขื่อนกันตลิ่ง

บริเวณสองฝั่งคลองบางกอกใหญ่ และคลองสายย่อยต่าง ๆ ในพื้นที่ชุมชนบางยี่เรือมีการสร้างเขื่อนกันตลิ่งในลักษณะเขื่อนปูน อาคารในชุมชนละแวกนี้เป็นอาคารที่สร้างบนบกโดยไม่มีโครงสร้างล้ำเข้าไปในคลองจึงไม่ปรากฏลักษณะการใช้โครงสร้างอาคารเป็นแนวกันน้ำขัดตลิ่ง(แผนที่ 6.15)

ภาพที่ 6.7 แสดงลักษณะเขื่อนกันตลิ่งบริเวณอาคารริมคลอง (ซ้าย) และกำแพงกันน้ำบริเวณจุดเทียบเรือ(ขวา)
ที่มา จากการสำรวจ,2547

กรรมสิทธิ์ที่ดิน

กรรมสิทธิ์ที่ดินในบริเวณชุมชนบางยี่เรือ แบ่งเป็นที่ดินของกรมศาสนา คือ บริเวณชุมชนรอบ ๆ วัดต่าง ๆ และที่ดินของโรงเรียนที่เช่าที่วัด ที่ดินของส่วนราชการอยู่บริเวณห้วมุมถนนเทศบาล และที่ดินของเอกชนบริเวณโรงงานข้างวัดเวฬุราชิน (แผนที่ 6.16)

6.2.3.2 โครงสร้างทางเศรษฐกิจและสังคม

ตลาดวัดกลางจะเริ่มประมาณตี 2 – 3 และเริ่มวายในช่วง 10 โมงเช้าของแต่ละวัน โดยสินค้าที่สำคัญของตลาดแห่งนี้ได้แก่ ผักและผลไม้ ซึ่งส่วนใหญ่รับมาจากตลาดปากคลอง ตลาดสี่มุมเมือง และจากสวนของชาวบ้านในพื้นที่ฝั่งธนบุรี ส่วนผู้ที่เดินทางมาซื้อนั้นโดยมากเป็นคนที่อยู่ในชุมชนที่อยู่โดยรอบตลาดและพ่อค้าแม่ค้าจากย่านชุมชนที่ไกลออกไป เช่น บางขุนเทียน(นางสาวครุ นามสม,สัมภาษณ์,15 มกราคม 2547.เวลา 9.10 น.)

วัดเวฬุราชิน

แต่เดิมบริเวณนี้มีทำขึ้นทรายทางน้ำอยู่ 2 ท่า โดยท่าใหญ่ที่เป็นที่รู้จักคือ ท่าของ “เฮียไฮ้ว” นักธุรกิจเชื้อสายจีน ซึ่งได้เลิกกิจการขึ้นทรายทางน้ำมาประมาณ 5-6 ปีแล้ว เนื่องจากปัจจุบันการขนส่งวัสดุก่อสร้างส่วนใหญ่ได้หันไปใช้เส้นทางถนนแทน(นายเบ๊น หาญสูงเนิน,สัมภาษณ์,15 มกราคม 2547 .เวลา 14.35 น.)

6.2.4 องค์ประกอบที่เป็นเอกลักษณ์ของชุมชน

6.2.4.1 องค์ประกอบทางกายภาพ

จากการศึกษาลักษณะของชุมชนวัดคูหาสวรรค์ในข้างต้น สามารถสรุปองค์ประกอบของชุมชนที่มีคุณค่าได้ ดังนี้

- พื้นที่กิจกรรมสาธารณะ คือ บริเวณลานวัดและพื้นที่ริมน้ำวัดคูหาสวรรค์ เป็นพื้นที่โล่งที่ใช้ทำกิจกรรมต่าง ๆ ของคนในชุมชน เช่น เล่นกีฬา พักผ่อนหย่อนใจ ทำกิจกรรมทางศาสนา และ

ประเพณีต่าง ๆ ถือเป็นพื้นที่ที่รวมตัวของคนในชุมชนในการทำกิจกรรมและพบปะสังสรรค์พูดคุย นอก จากจะเป็นองค์ประกอบที่มีคุณค่าทางด้านกายภาพแล้ว ยังมีคุณค่าในด้านจิตใจด้วย

- บริเวณลานว่างริมคลองบางกอกใหญ่ เป็นพื้นที่ที่มีคุณค่าในด้านความสัมพันธ์ของคนในชุมชนกับการใช้คลอง ได้แก่ บริเวณลานวัดราชคฤห์ ลานวัดอินทราาราม ลานวัดเวฬุราชิน ใช้เป็นพื้นที่พักผ่อนหย่อนใจ ที่จอดรถ การเล่นน้ำของเด็ก ๆ และการตกปลา

- บริเวณกลุ่มอาคารและสถาปัตยกรรมที่มีคุณค่า คือบ้านแถวริมน้ำ 1 - 2 ชั้นบริเวณชุมชนวัดราชคฤห์ที่มีอายุร่วมหนึ่งร้อยปีโดยเกาะกลุ่มอยู่บริเวณริมคลองบางกอกใหญ่ และบ้านแถว 2 ชั้นทรงปั้นหยา เป็นรูปแบบสถาปัตยกรรมในสมัยรัชกาลที่ 6 อยู่บริเวณชุมชนวัดอินทราารามถัดเข้ามาบนฝั่ง เป็นกลุ่มอาคารปูนเก่าแก่ใช้ในการอยู่อาศัยและประกอบการพาณิชย์กรรม

- เส้นทางวัฒนธรรมภายในชุมชน เป็นทางเดินเท้าภายในชุมชนที่นอกจากจะใช้ในการดำเนินชีวิตประจำวันแล้วยังใช้ในพิธีแห่สิ่งโตในประเพณีฉลองวัดในละแวกนี้ เป็นเส้นทางที่เชื่อมกลุ่มชุมชนบางยี่เรือเข้าไว้ด้วยกัน

ศาสนสถาน ประกอบด้วย

1) วัดราชคฤห์วรวิหาร เป็นวัดโบราณที่สร้างขึ้นในสมัยกรุงศรีอยุธยา โดยนายกองชาวมอญที่อพยพเข้ามาพึ่งพระบรมโพธิสมภารและได้มีการตั้งถิ่นฐานบ้านเรือนอยู่ในแขวงบางยี่เรือ เดิมเรียกกันว่า “วัดบางยี่เรือมอญ” หรือ “วัดมอญ” เนื่องจากเป็นที่จำพรรษาของพระภิกษุชาวมอญ ตามหลักฐานสันนิษฐานว่าเคยมีการบูรณะเมื่อครั้งสมัยกรุงธนบุรีโดยพระยาพิชัยดาบหักแป้นผู้สร้างอุโบสถเดิมซึ่งปัจจุบันคือพระวิหารใหญ่ และพระปรารภที่ตั้งอยู่ทางด้านหน้า ต่อมาพระบาทสมเด็จพระพุทธยอดฟ้าจุฬาโลกทรงพระกรุณาโปรดเกล้าให้ยกฐานะเป็นพระอารามหลวง พระราชทานนามว่า “วัดราชคฤห์” ซึ่งเจ้าพระยาพระคลัง(หน) เสนาบดีกรมทำในสมัยนั้นได้สร้างเขามอเพื่อเป็นที่ประดิษฐานพระมณฑปพระพุทธบาทจำลองบนยอดเขา ต่อมานในสมัยรัชกาลที่ 3 สมเด็จพระเจ้าตากสินมหาราช เสด็จมาในรัชกาลที่ 2 ที่ประสูติแต่เจ้าจอมมารดามิ่งซึ่งเป็นธิดาของพระยาพระคลัง(หน) ได้ทรงบูรณะปฏิสังขรณ์และต่อมาทรงสร้างพระอุโบสถใหม่แทนพระอุโบสถเดิมที่ใช้เป็นพระวิหารในปัจจุบัน

ปัจจุบันวัดราชคฤห์เป็นพระอารามหลวงชั้นตรี ชนิดวรวิหาร ได้รับการบำรุงรักษาอยู่ในสภาพที่ดี และได้ประกาศในพระราชกฤษฎีกา (เล่มที่ 94 ตอนที่ 75)ให้ขึ้นทะเบียนเป็นโบราณสถาน ด้วยเป็นวัดเก่าแก่ที่สำคัญของพื้นที่ ตั้งอยู่ริมคลองบางกอกใหญ่ ถนนเทอดไท แขวงบางยี่เรือ เขตธนบุรี กรุงเทพมหานคร อาคารและศิลปวัตถุต่างๆในวัดราชคฤห์ มีลักษณะรูปแบบศิลปกรรมแบบอยุธยาผสมผสานกับศิลปกรรมช่วงรัตนโกสินทร์ตอนต้น เนื่องจากการบูรณะปฏิสังขรณ์หลายครั้งในช่วงนี้ สถาปัตยกรรมภายในอาณานิคมบริเวณวัดส่วนใหญ่เป็นรูปแบบไทยประเพณี ประกอบด้วย

- พระอุโบสถ
- พระวิหารใหญ่(พระอุโบสถเดิม)
- พระเจดีย์เหลี่ยมย่อมุมไม้ยี่สิบ(บรรจุพระบรมสารีริกธาตุ)

- พระปรางค์ยอมุมไม้ยี่สิบ(เชื่อว่าเป็นที่เก็บอัฐิของพระยาพิชัยดาบหัก)
- วิหารเล็ก

นอกจากนี้ยังประกอบด้วยพระพุทธบาทจำลองในมณฑปบนเขามอ พระพุทธรูปเก่าสมัยอยุธยาในพระวิหารหลังเดิม พระนอนหงาย(ปางถวายพระเพลิง)ศิลปะสมัยอยุธยา ศาลเจ้าพ่อเขาตกที่ชาวจีนและชาวมอญในพื้นที่ให้ความเคารพนับถือ และศาลพ่อปู่ใหญ่ ซึ่งคงไว้ซึ่งศิลปสถาปัตยกรรมที่ทรงคุณค่า ทั้งเป็นที่ยึดเหนี่ยวจิตใจของคนในพื้นที่มาโดยตลอด

2) **วัดอินทารามวรวิหาร** เป็นวัดโบราณที่สร้างขึ้นในสมัยกรุงศรีอยุธยา เดิมเรียกว่า “วัดบางยี่เรือนอก” หรือ “วัดสวนพลู” หรือ “วัดบางยี่เรือไทย” ได้รับการปฏิสังขรณ์ในสมัยกรุงธนบุรี โดยสมเด็จพระเจ้าตากสินเป็นผู้บูรณะใหม่ทั้งพระอาราม และโปรดฯเสด็จมาทรงศีลบำเพ็ญกรรมฐานประทับแรมด้วย ครั้นเมื่อเสด็จสวรรคตในปีพ.ศ. 2325 ได้ประดิษฐานพระบรมศพถวายพระเพลิงและบรรจุพระบรมอัฐิ ณ วัดนี้ด้วย ต่อมาในยุครัตนโกสินทร์สมัยรัชกาลที่ 3 พระยาศรีสุนทรเทพ(เพ็ง) ปลัดบวญชี กรมมหาดไทย ได้บูรณะอีกครั้ง ซึ่งต่อมาวัดบางยี่เรือไทยก็ได้รับพระราชทานนามว่า “วัดอินทาราม”

ปัจจุบันวัดอินทารามเป็นพระอารามหลวงชั้นตรี ชนิดวรวิหาร ได้รับการดูแลและปรับปรุงให้อยู่ในสภาพดีและได้ประกาศในพระราชกฤษฎีกา(เล่มที่ 66 ตอนที่ 64)ให้ขึ้นทะเบียนเป็นโบราณสถาน ตั้งอยู่ริมคลองบางกอกใหญ่ ถนนเทอดไท แขวงบางยี่เรือ เขตธนบุรี อาคารและศิลปวัตถุต่างๆในวัดอินทาราม มีลักษณะรูปแบบศิลปกรรมแบบอยุธยาผสมผสานกับศิลปกรรมช่วงกรุงธนบุรีถึงรัตนโกสินทร์ตอนต้น เนื่องจากมีการบูรณะปฏิสังขรณ์หลายครั้งในช่วงนี้ สถาปัตยกรรมภายในอาณาบริเวณวัดส่วนใหญ่นี้เป็นรูปแบบไทยประเพณี ประกอบด้วย

- พระอุโบสถเก่า
- พระอุโบสถใหม่
- พระวิหารน้อย
- พระเจดีย์กู่ชาติ
- พระปรางค์
- ศาลาการเปรียญเก่า
- พระวิหารเดิม
- สี่มาใหญ่

นอกจากนี้ยังมีเจดีย์พระเจ้าตากและพระมเหสี พระเจดีย์เหลี่ยมในพระอุโบสถ

3) **วัดเวฬุราชิน** เดิมเรียกว่า “วัดใหม่ท้องคั่ง” เจ้าพระยาพลเทพ(เอี่ยม ต้นตระกูลชูโต)เป็นผู้สร้างในปลายรัชกาลที่ 3 เมื่อสร้างเสร็จแล้วจึงถวายเป็นพระอารามหลวงในรัชกาลที่ 4 พระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าฯทรงพระกรุณาโปรดเกล้าฯพระราชทานนามวัดใหม่ว่า “วัดเวฬุราชิน” แปลว่าวัดซึ่งเกิดจากหน้ภาชีไม้ไผ่ของพระราชชา ตามปฐมเหตุการสร้างวัดซึ่งสร้างวัดด้วยเงินค่าภาษีไม้ไผ่สุกที่

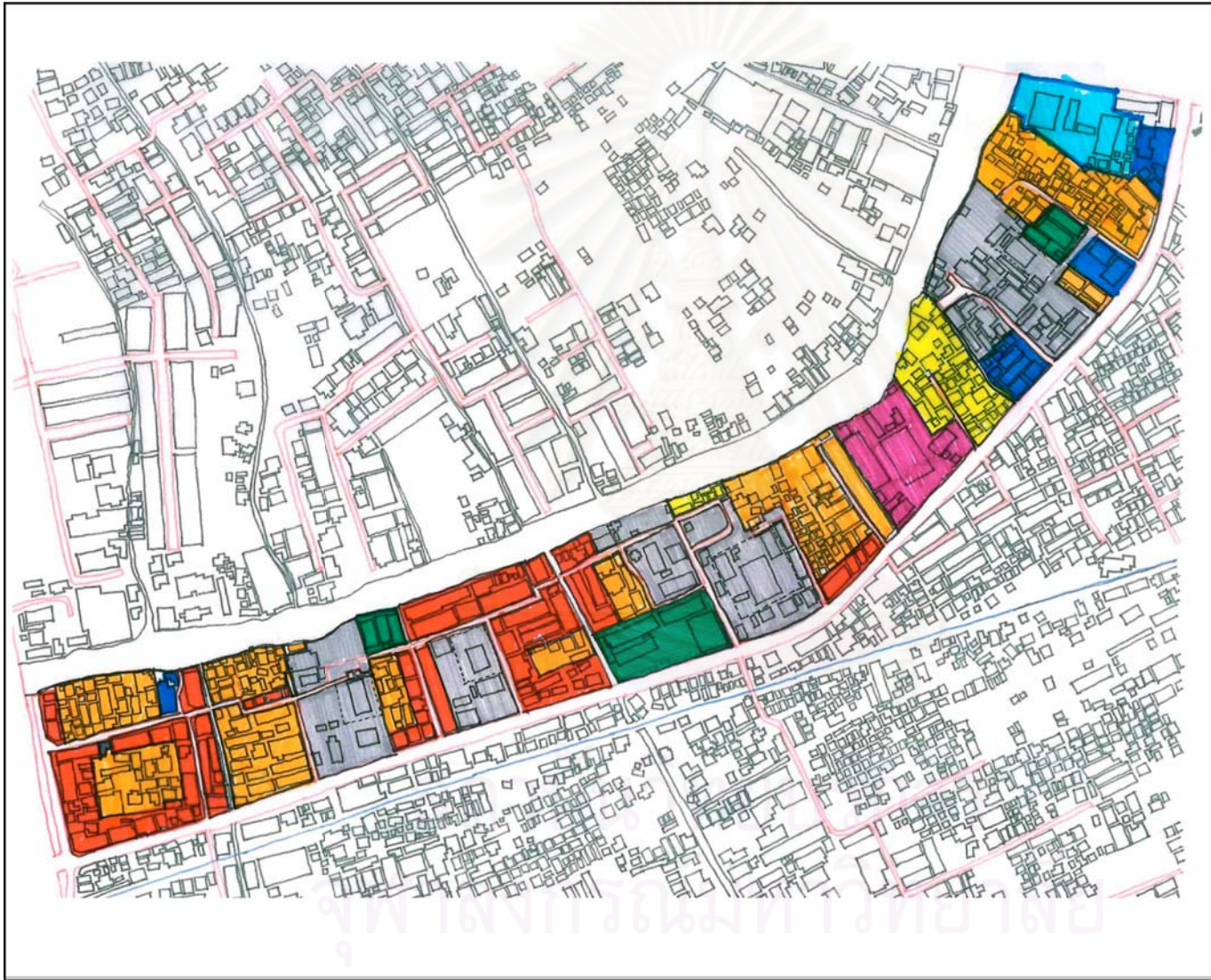
เจ้าพระยาพลเทพเป็นเจ้าภาษีรับเหมาผูกขาดไปจากรัฐบาล เรังวัดได้มาจากราษฎรที่ค้างหนี้สินมาหลายปี เจ้าพระยาพลเทพจึงได้นำเงินภาษีไม้ไผ่ที่เก็บได้นี้มาสร้างวัดในสมัยรัชกาลที่ 5 พระยาพิศาลศุภผล(ชื่น พิศาลบุตร)กับขุนตาวโนชากร(นิ่ม แสนวัด)ได้ร่วมมือกันปฏิสังขรณ์วัดแห่งนี้ใหม่ทั้งหมด

ปัจจุบันวัดเวฬุราชินเป็นพระอารามหลวงชั้นตรี ชนิดสามัญ อุโบสถและเจดีย์ได้รับการบูรณะและปฏิสังขรณ์ให้อยู่ในสภาพดี ส่วนวิหารเก่าบางส่วนชำรุดผุพัง และได้ประกาศในพระราชกิจจานุเบกษา(เล่มที่ 94 ตอนที่ 126)ให้ขึ้นทะเบียนเป็นโบราณสถาน ตั้งอยู่ริมคลองบางกอกใหญ่ แขวงบางยี่เรือ เขตธนบุรี อาคารและศิลปวัตถุต่างๆในวัดเวฬุราชิน มีลักษณะรูปแบบศิลปกรรมช่วงรัตนโกสินทร์ตอนต้น(รัชกาลที่ 3-4) สถาปัตยกรรมภายในอาณานิเวศวัดส่วนใหญ่เป็นรูปแบบไทยประเพณี ประกอบด้วย

- พระอุโบสถ
- พระวิหารทิศ 4 หลัง
- เจดีย์ทรงกลม

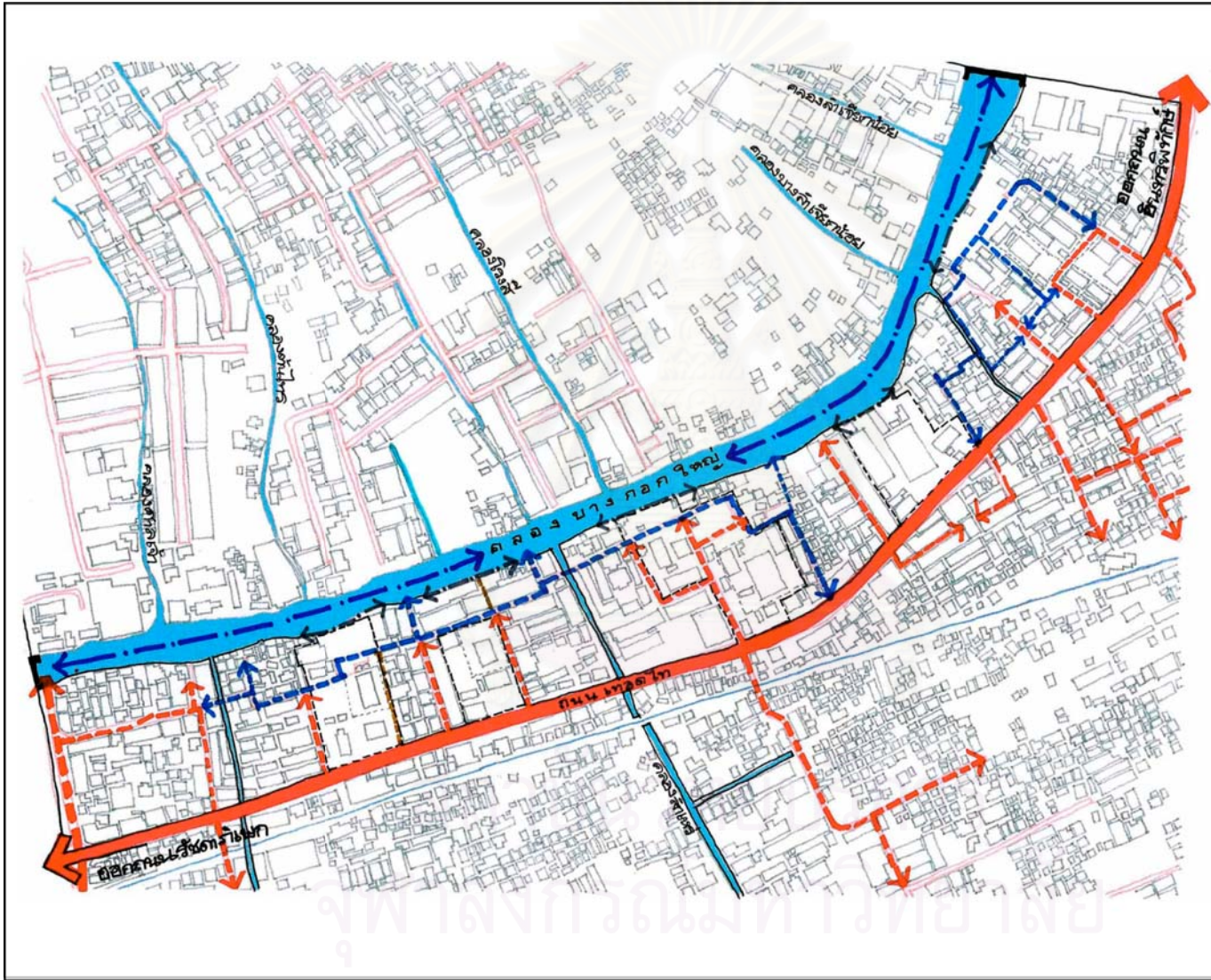

สถาบันวิทยบริการ
จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย

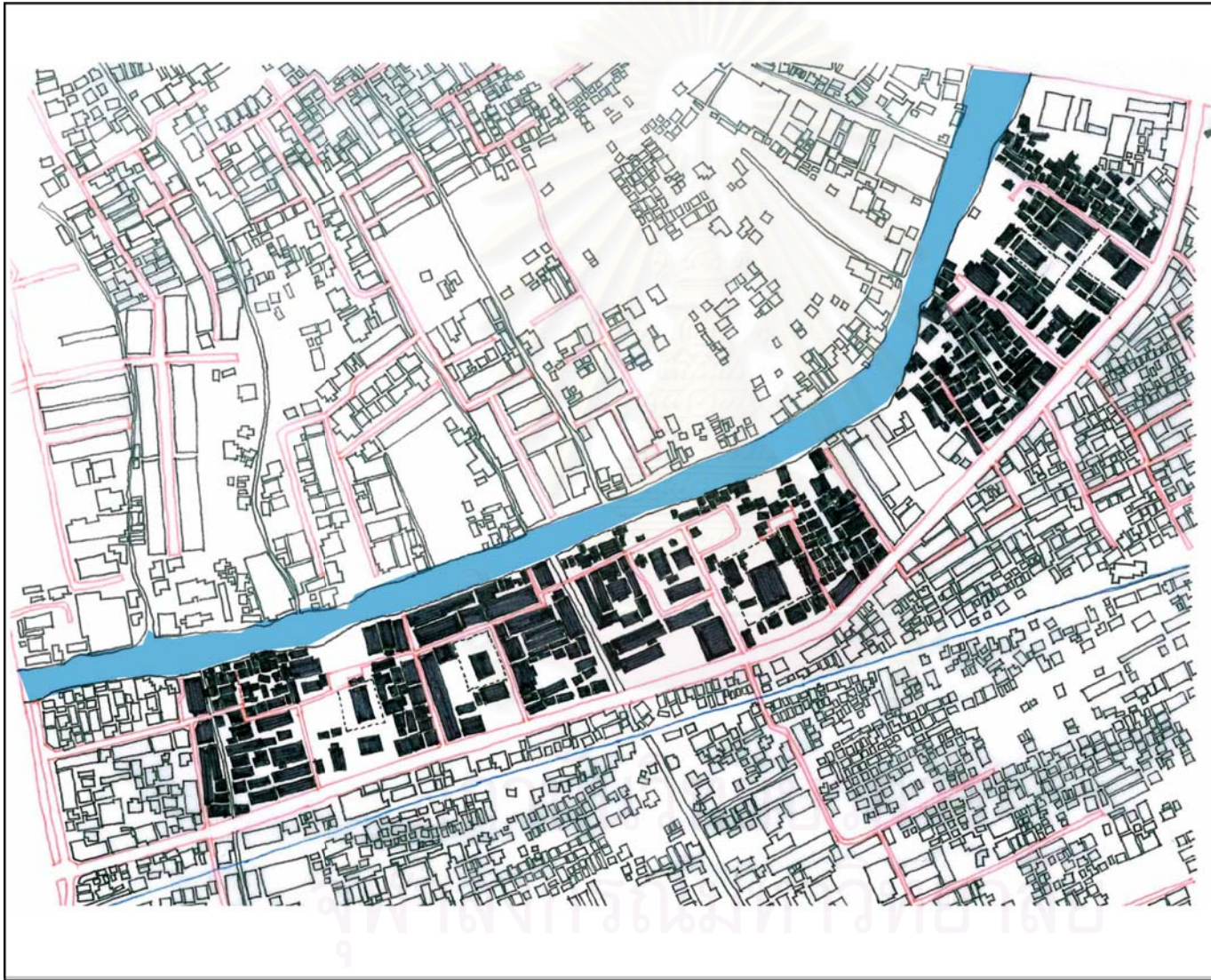

 แนวทางการอนุรักษ์ คลองและชุมชนริมคลอง บางกอกใหญ่	
Conservation Guidelines for BangkokYai Canal and it's Communities.	
สัญลักษณ์	
■	กลุ่มอาคารเพื่อการพาณิชย์
■	กลุ่มอาคารพักอาศัยหนาแน่น
■	กลุ่มอาคารพักอาศัยเบาบาง
■	สถานศึกษา
■	ศาสนสถาน
■	สถานที่ราชการ
■	รัฐวิสาหกิจ
■	โรงงาน/อุตสาหกรรม
—	ถนน
—	แม่น้ำ, ลำคลอง
—	ทางยกระดับ
—	ทางรถไฟ
Key Map 	
Thesis in Department of Urban and Regional Planning Faculty of Architecture, Chulalongkorn University	
แผนที่ <div style="display: flex; justify-content: space-between; align-items: center;"> <div style="border: 1px solid black; padding: 5px;"> การใช้ประโยชน์ที่ดิน </div> <div style="text-align: center;"> </div> </div>	
มาตรฐาน NOT TO SCALE	
ชุมชนวัดราชคฤห์	
ที่มา : จากการสำรวจภาคสนาม, มกราคม 2547	

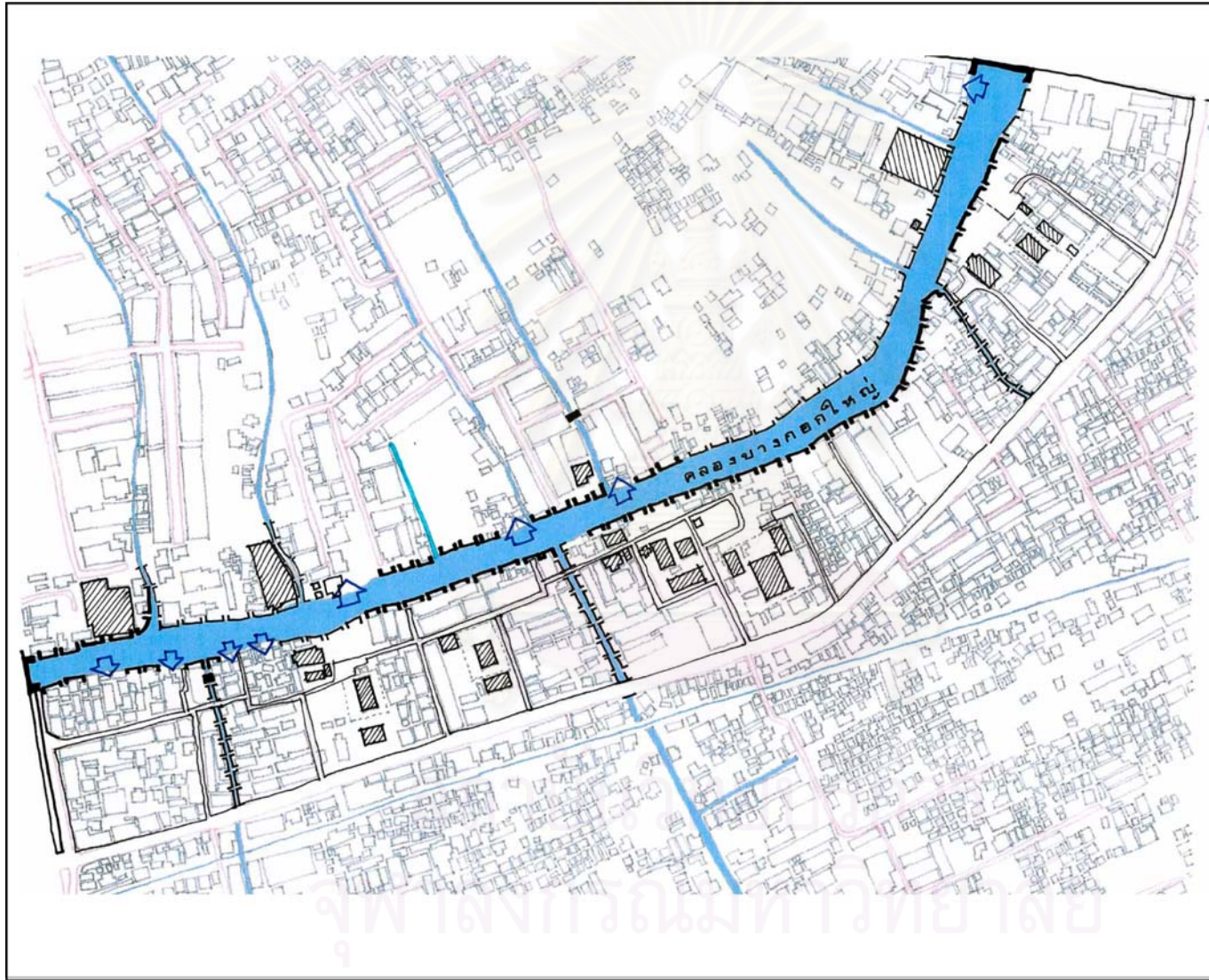

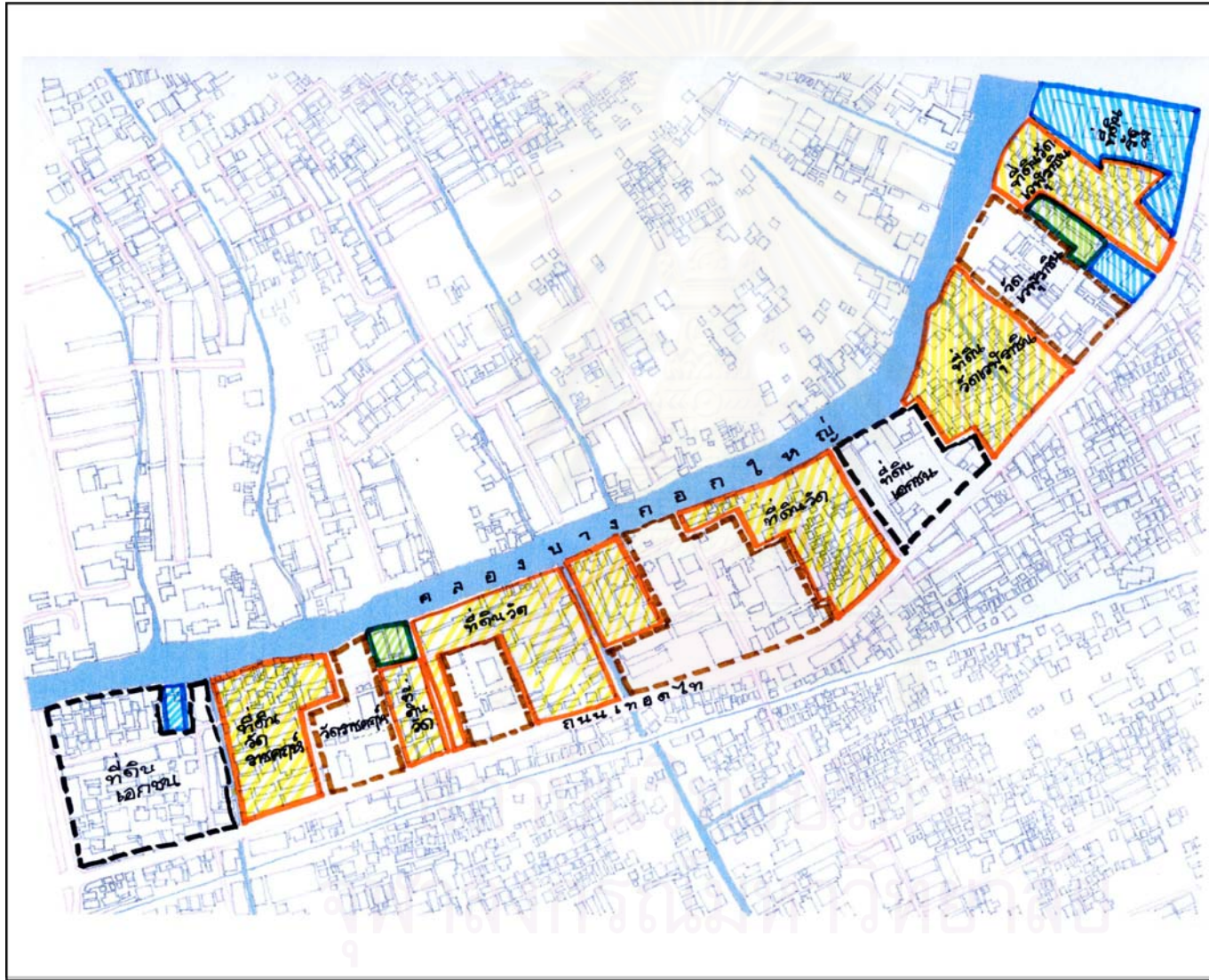
 แนวทางการอนุรักษ์ คลองและชุมชนริมคลอง บางกอกใหญ่	
Conservation Guidelines for Bangkok Yai Canal and it's Communities.	
สัญลักษณ์	
	ถนนสายหลัก
	ถนนสายรอง
	ถนนซอย
	ทางสัญจรภายในชุมชน
	ทางเดินเท้าริมน้ำ
	ทางสัญจรทางน้ำ
	อาคารศาสนา
	ถนน
	แม่น้ำ, ลำคลอง
	ทางยกระดับ
	ทางรถไฟ
Key Map	
	
Thesis in Department of Urban and Regional Planning Faculty of Architecture, Chulalongkorn University	
แผนที่	
การเข้าถึงของพื้นที่	
มาตราส่วน	NOT TO SCALE
ชุมชนวัดราชคฤห์	
ที่มา : จากการสำรวจภาคสนาม, มกราคม 2547	

 แนวทางการอนุรักษ์ คลองและชุมชนริมคลอง บางกอกใหญ่	
Conservation Guidelines for BangkokYai Canal and it's Communities.	
สัญลักษณ์	
	รูปร่างอาคารภายในชุมชน
	คลอง
	ถนน
	แม่น้ำ, ลำคลอง
	ทางยกระดับ
	ทางรถไฟ
Key Map	
	
Thesis in Department of Urban and Regional Planning Faculty of Architecture, Chulalongkorn University	
แผนที่	
FIGURE & GROUND	
มาตราส่วน	NOT TO SCALE
ชุมชนวัดราชคฤห์	
ที่มา : จากการสำรวจภาคสนาม, มกราคม 2547	

	
แนวทางการอนุรักษ์ คลองและชุมชนริมคลอง บางกอกใหญ่	
Conservation Guidelines for Bangkok Yai Canal and its Communities.	
สัญลักษณ์	
	แนวเขื่อนกันตลิ่ง
	แนวน้ำลอดใต้อาคาร
	ทิศทางน้ำ
	อาคารสำคัญในพื้นที่
 ถนน แม่น้ำ, ลำคลอง ทางยกระดับ ทางรถไฟ	
Key Map	
	
Thesis in Department of Urban and Regional Planning Faculty of Architecture, Chulalongkorn University	
แผนที่	
เขื่อนกันตลิ่ง	
มาตรฐาน	NOT TO SCALE
ชุมชนวัดราชคฤห์	
ที่มา : จากการสำรวจภาคสนาม, มกราคม 2547	

	แนวทางการอนุรักษ์ คลองและชุมชนริมคลอง บางกอกใหญ่
Conservation Guidelines for BangkokYai Canal and it's Communities.	
สัญลักษณ์	
	ที่ดินวัด
	ที่ดินส่วนราชการ
	ที่ดินเอกชน
	ที่ดินโรงเรียนเช่าที่วัด
	บริเวณวัด
	ถนน
	แม่น้ำลำคลอง
	ทางยกระดับ
	ทางรถไฟ
Key Map	
	
Thesis in Department of Urban and Regional Planning Faculty of Architecture, Chulalongkorn University	
แผนที่	
กรรมสิทธิ์ที่ดิน	
มาตรฐาน	NOT TO SCALE
ชุมชนวัดราชคฤห์	
ที่มา : จากการสำรวจภาคสนาม, มกราคม 2547	

6.3 กลุ่มชุมชนวัดสังข์กระจาย

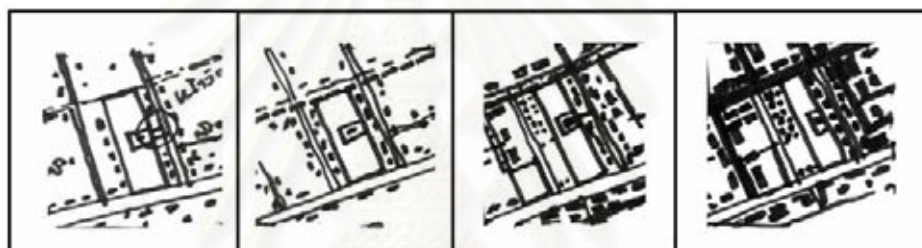
6.3.1 ขอบเขตพื้นที่

กลุ่มชุมชนวัดสังข์กระจายตั้งอยู่ในพื้นที่แขวงวัดท่าพระ เขตบางกอกใหญ่ เป็นชุมชนดั้งเดิมตั้งอยู่ริมคลองบางกอกใหญ่ มีอาณาเขตดังนี้

ทิศเหนือ	ติดต่อกับ	ชุมชนวัดราชสิทธิาราม
ทิศใต้	ติดต่อกับ	คลองบางกอกใหญ่
ทิศตะวันออก	ติดต่อกับ	คลองบางกอกใหญ่
ทิศตะวันตก	ติดต่อกับ	ซอยเพชรเกษม 4

6.3.2 พัฒนาการของชุมชน

จากการศึกษาภาพถ่ายทางอากาศของพื้นที่กลุ่มชุมชนวัดสังข์กระจาย

แผนที่ 6.17 แสดงลำดับการเติบโตของกลุ่มชุมชนวัดสังข์กระจาย
ที่มา ดัดแปลงจากแผนที่ภาพถ่ายทางอากาศ กรมแผนที่ทหาร

6.3.3 โครงสร้างของชุมชน

6.3.3.1 โครงสร้างทางกายภาพ

การใช้ประโยชน์ที่ดินในปัจจุบัน

การใช้ประโยชน์ที่ดินของชุมชนวัดสังข์กระจายในปัจจุบันนั้นมีการใช้ประโยชน์ที่ดินประเภทพาณิชยกรรมเกาะตัวบริเวณริมถนนซอยเพชรเกษม 4 ส่วนใหญ่เป็นการค้าพาณิชยกรรมแบบตึกแถวขายสินค้าและบริการต่าง ๆ ซึ่งให้บริการทั้งภายในชุมชนเองและพื้นที่ใกล้เคียง สำหรับการี่ใช้ประโยชน์ที่ดินประเภทที่พักอาศัย แบ่งเป็นที่พักอาศัยหนาแน่น และที่พักอาศัยเบาบาง ซึ่งมีกระจายอยู่ทั่วไปถัดเข้าไปจากถนนซอยเพชรเกษม 4 นอกจากนั้นเป็นการใช้ที่ดินประเภทสถานศึกษา ศาสนสถาน และพื้นที่สีเขียว (แผนที่ 6.18)

Figure & Ground

สภาพอาคารในชุมชนส่วนใหญ่จะเป็นอาคารแถว 2 ชั้นเรียงตัวแบบ Linear Pattern หันหน้าเข้าสู่ถนนและคลอง สำหรับพื้นที่ว่างนั้น คือ บริเวณลานวัดสังข์กระจายที่เป็นลานสำหรับทำกิจกรรมเล่นกีฬา และสถานที่พักผ่อนหย่อนใจของคนในชุมชน (แผนที่ 6.19)

ภาพที่ 6.8 แสดงรูปแบบการวางตัวเกาะคลองย่อยของชุมชนวัดสังข์กระจาย (ซ้าย) และลานวัดที่ปรับปรุงเป็นสวนสาธารณะ(ขวา) ที่มา ดัดแปลงจากแผนที่ภาพถ่ายทางอากาศ กรมแผนที่ทหาร

การเข้าถึงและเส้นทางสัญจรในพื้นที่

การเข้าถึงพื้นที่ชุมชนวัดสังข์กระจายเข้าถึงได้ทั้งทางน้ำและทางบก เส้นทางถนนสายหลักในการเข้าถึงพื้นที่ คือ ซอยเพชรเกษม 4 ที่เข้าได้ทั้งทางถนนเพชรเกษมและถนนนิสรภาพ นอกจากนี้เป็นถนนสายรองและถนนซอยย่อยต่าง ๆ ที่ใช้ในการสัญจรในพื้นที่ และมีทางเดินเท้าเลียบบคลองสายย่อยต่าง ๆ สำหรับการเข้าถึงทางน้ำจากคลองบางกอกใหญ่ โดยมีท่าเรืออยู่ที่บริเวณวัดสังข์กระจาย (แผนที่ 6.20)

พื้นที่ว่างและพื้นที่สีเขียว

พื้นที่ว่างและพื้นที่สีเขียวภายในชุมชนวัดสังข์กระจาย แบ่งเป็น พื้นที่สวนประดิษฐ์ และพื้นที่สวนธรรมชาติ สำหรับพื้นที่สวนประดิษฐ์นั้นส่วนใหญ่จะอยู่ในบริเวณวัดสังข์กระจาย ที่สร้างขึ้นเพื่อให้เกิดความสวยงามและความร่มรื่น รวมทั้งเป็นสถานที่พักผ่อนหย่อนใจของคนทั้งในและนอกชุมชน ส่วนพื้นที่สวนธรรมชาติเป็นสวนผลไม้ อาทิเช่น มะปราง มะไฟ เป็นต้น (แผนที่ 6.21)

กรรมสิทธิ์ที่ดิน

กรรมสิทธิ์ที่ดินภายในชุมชนวัดสังข์กระจาย แบ่งเป็น 3 ประเภท ได้แก่ ที่ดินของกรมศาสนา อยู่บริเวณชุมชนที่ติดกับวัดสังข์กระจาย ที่ดินของเอกชนจะกระจายอยู่บริเวณริมคลองและสองฝั่งถนนซอยวัดสังข์กระจาย และที่ดินของโรงเรียน (แผนที่ 6.22)

6.3.4 องค์ประกอบที่เป็นเอกลักษณ์ของชุมชน

6.3.4.1 องค์ประกอบทางกายภาพ

1) วัดสังข์กระจายวรวิหาร เป็นวัดโบราณที่ปรากฏหลักฐานว่าสร้างขึ้นปลายสมัยกรุงศรีอยุธยา พระบาทสมเด็จพระพุทธยอดฟ้าจุฬาโลก โปรดฯให้สถาปนาขึ้นใหม่เพื่อพระราชทานแก่คุณจอมแว่น หรือ คุณเสื่อสนมเอก พระราชทานนามว่า “วัดสังข์กระจาย” ตามที่มีการขุดพื้นพระอุโบสถพบพระสังข์กระจายสำริดหน้าตักกว้าง 10 นิ้วกับสังข์ตัวหนึ่ง

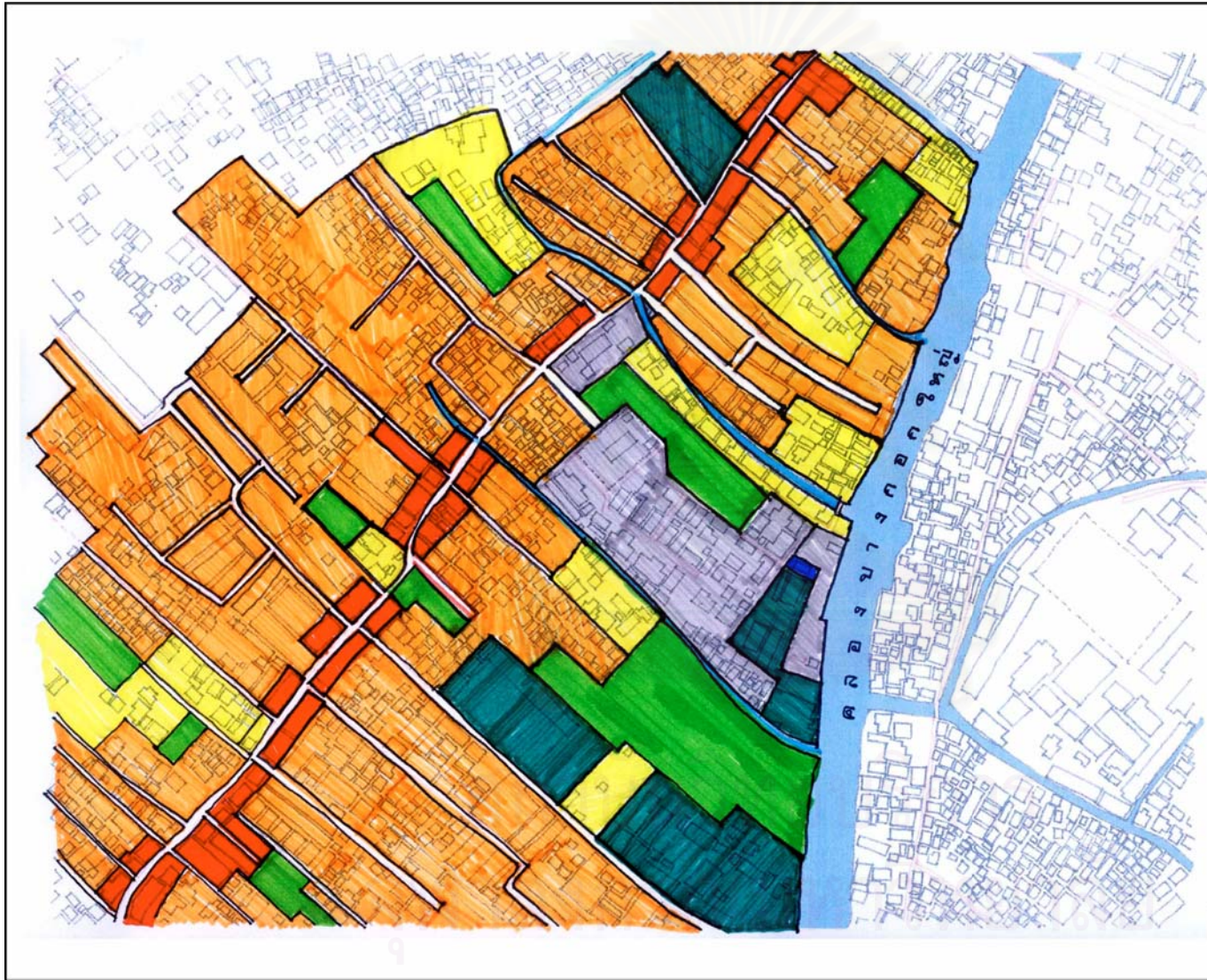
ในรัชกาลที่ 2 โปรดฯให้ปฏิสังขรณ์พระอุโบสถ เจ้าจอมแว่นได้อุทิศสวนซึ่งอยู่ติดกับเขตวัดให้เป็นสมบัติวัด ครั้นถึงปีพ.ศ.2393 พระบาทสมเด็จพระนั่งเกล้าเจ้าอยู่หัว โปรดฯให้ปรับปรุงปฏิสังขรณ์ใหม่หมดทั้งพระอาราม

ปัจจุบันวัดสังข์กระจายวรวิหาร เป็นพระอารามหลวงชั้นตรี ชนิดวรวิหาร ได้รับการบูรณะและปฏิสังขรณ์ให้อยู่ในสภาพดี และได้ประกาศในพระราชกิจจานุเบกษา(เล่มที่ 94 ตอนที่ 75) ให้ขึ้นทะเบียนเป็นโบราณสถาน ตั้งอยู่ริมคลองบางกอกใหญ่ แขวงท่าพระ เขตบางกอกใหญ่ กรุงเทพมหานคร อาคารและศิลปวัตถุต่างๆในวัดสังข์กระจายวรวิหาร มีลักษณะรูปแบบศิลปกรรมช่วงรัตนโกสินทร์ตอนต้น สถาปัตยกรรมภายในอาถรรพณ์บริเวณวัดส่วนใหญ่เป็นรูปแบบไทยประเพณี ประกอบด้วย

- พระอุโบสถ
- พระวิหารหลวงพ่อกัจฉายน์
- หอระฆัง
- นุชบกธรรมาสน์

2) อาคารอำนวยการโรงเรียนฤทธิณรงค์รอน เดิมเป็นบ้านพักอาศัยของหลวงฤทธิณรงค์รอน (แจ่ม แสงมณี) สร้างขึ้นเมื่อประมาณปี พ.ศ.2464-2465 ช่วงสมัยรัชกาลที่ 6 โดยว่าจ้างบริษัทของชาวต่างประเทศเป็นผู้ก่อสร้าง แล้วเสร็จมีพิธีเปิดเมื่อวันที่ 13 สิงหาคม พ.ศ.2466 เมื่อหลวงฤทธิณรงค์รอนได้เสียชีวิตในปี พ.ศ.2487 นางฤทธิณรงค์รอน(แจ่ม แสงมณี)ได้มอบอาคารและที่ดินนี้ให้กับกระทรวงศึกษาธิการ โดยสงวนสิทธิ์ไม่ให้มีการรื้อถอน แต่ทางครอบครัวฤทธิณรงค์รอน ยังให้อยู่อาศัยจนถึงพ.ศ.2510 จึงได้ย้ายออกไป

อาคารอำนวยการนี้มีลักษณะรูปแบบสถาปัตยกรรมเป็นแบบยุโรป ซึ่งก่อสร้างในสมัยรัชกาลที่ 6 และได้ประกาศในพระราชกิจจานุเบกษา(เล่มที่ 107 ตอนที่ 70) ให้ขึ้นทะเบียนเป็นโบราณสถาน ตั้งอยู่บริเวณถนนแยกจากซอยวัดสังข์กระจาย(ช.เพชรเกษม 4)มีพื้นที่ติดริมคลองบางกอกใหญ่ แขวงท่าพระ เขตบางกอกใหญ่

	แนวทางการอนุรักษ์ คลองและชุมชนริมคลอง บางกอกใหญ่
Conservation Guidelines for BangkokYai Canal and it's Communities.	
สัญลักษณ์	
	กลุ่มอาคารเพื่อการพาณิชย์
	กลุ่มอาคารพักอาศัยหนาแน่น
	กลุ่มอาคารพักอาศัยเบาบาง
	สถานศึกษา
	ศาสนสถาน
	สถานที่ราชการ
	พื้นที่สีเขียว
	ถนน
	แม่น้ำ, ลำคลอง
	ทางยกระดับ
	ทางรถไฟ
Key Map	
	
Thesis in Department of Urban and Regional Planning Faculty of Architecture, Chulalongkorn University	
แผนที่	
การใช้ที่ดิน	
มาตรฐาน NOT TO SCALE	
ชุมชนวัดสังข์กระจาย	
ที่มา : จากการสำรวจภาคสนาม, 2547	

แนวทางการอนุรักษ์
คลองและชุมชนริมคลอง
บางกอกใหญ่

Conservation Guidelines for BangkoYai Canal
and it's Communities.

สัญลักษณ์

- รูปร่างอาคารภายในชุมชน
- คลอง

- ถนน
- แม่น้ำ, ลำคลอง
- ทางยกระดับ
- ทางรถไฟ

Key Map

Thesis in Department of
Urban and Regional Planning
Faculty of Architecture, Chulalongkorn University

แผนที่

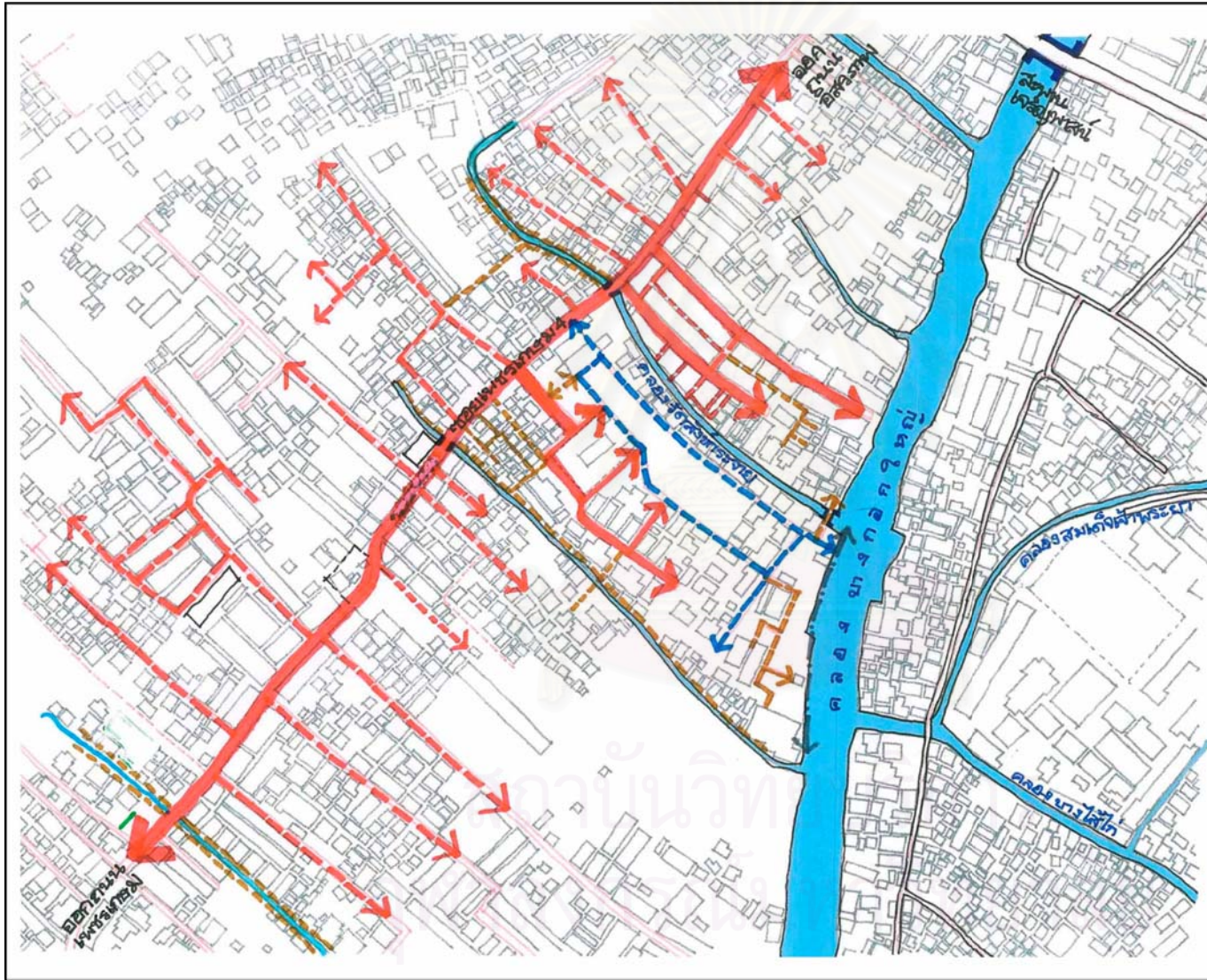
FIGURE & GROUND

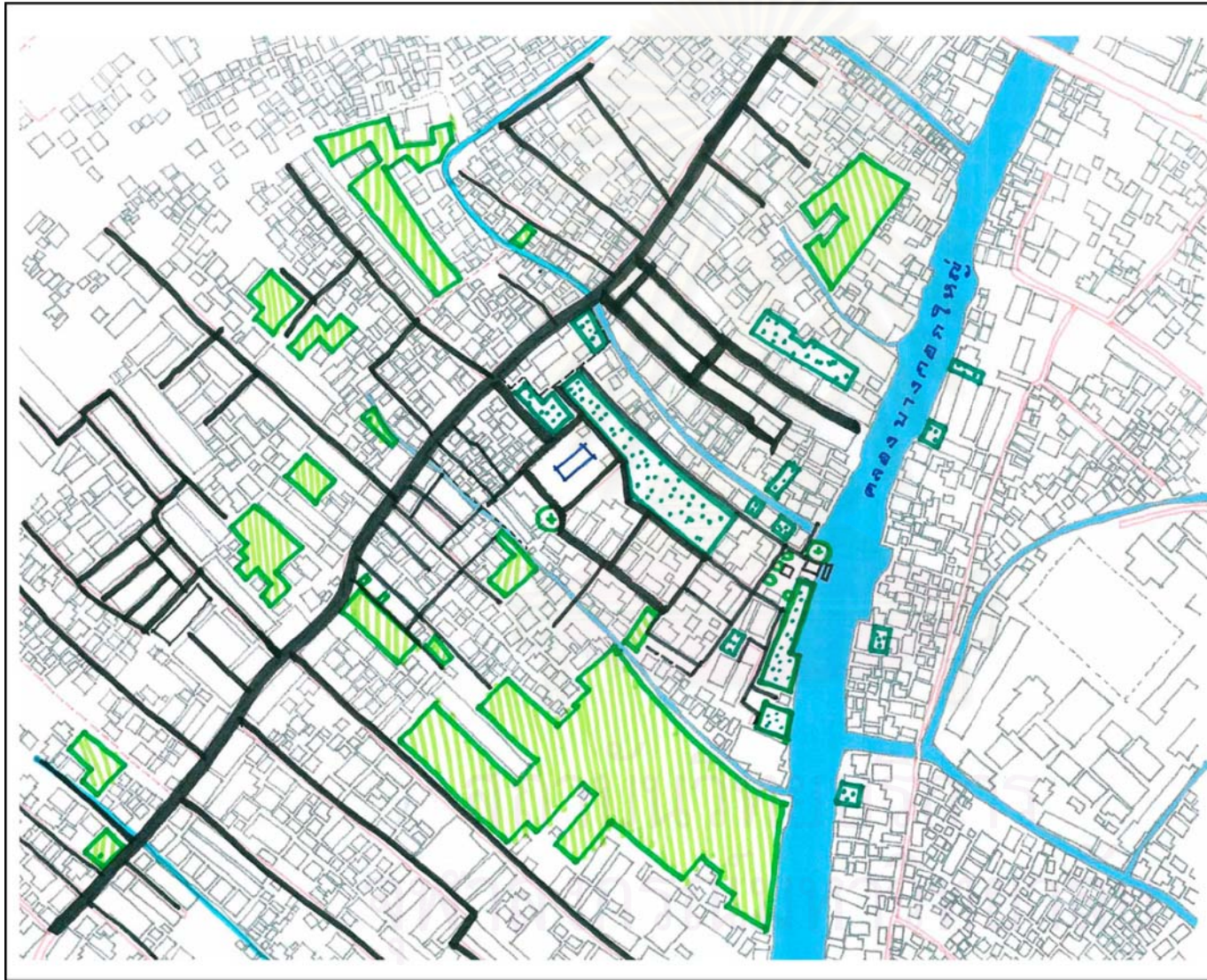
มาตราส่วน NOT TO SCALE

ชุมชนวัดสังข์กระจาย

ที่มา : จากการสำรวจภาคสนาม, 2547

 แนวทางการอนุรักษ์ คลองและชุมชนริมคลอง บางกอกใหญ่	
Conservation Guidelines for BangkokYai Canal and it's Communities.	
สัญลักษณ์	
	ถนนสายหลัก
	ถนนสายรอง
	ถนนซอย
	ทางสัญจรภายในชุมชน
	ทางเดินเท้าริมน้ำ
	ทางสัญจรทางน้ำ
	อาคารศาสนา
	ถนน
	แม่น้ำ, ลำคลอง
	ทางยกระดับ
	ทางรถไฟ
Key Map	
	
Thesis in Department of Urban and Regional Planning Faculty of Architecture, Chulalongkorn University	
แผนที่	
การเข้าถึงของพื้นที่	
มาตรฐาน	NOT TO SCALE
ชุมชนวัดสังข์กระจาย	
ที่มา : จากการสำรวจภาคสนาม, 2547	

	แนวทางการอนุรักษ์ คลองและชุมชนริมคลอง บางกอกใหญ่
Conservation Guidelines for BangkokYai Canal and it's Communities.	
สัญลักษณ์	
	พื้นที่สวนประดิษฐ์
	พื้นที่สวนธรรมชาติ
	ทางสัญจร
	อาคาร
	ต้นไม้ใหญ่
	ถนน
	แม่น้ำ, ลำคลอง
	ทางยกระดับ
	ทางรถไฟ
Key Map	
	
Thesis in Department of Urban and Regional Planning Faculty of Architecture, Chulalongkorn University	
แผนที่	
พื้นที่ว่างและพื้นที่สีเขียว	
มาตรฐาน NOT TO SCALE	
ชุมชนวัดสังข์กระจาย	
ที่มา : จากการสำรวจภาคสนาม, 2547	

แนวทางการอนุรักษ์ คลองและชุมชนริมคลอง บางกอกใหญ่	
Conservation Guidelines for BangkokYai Canal and its Communities.	
สัญลักษณ์	
	ที่ดินวัด
	ที่ดินส่วนราชการ
	ที่ดินเอกชน
	ที่ดินโรงเรียนเข้าวัด
	บริเวณวัด
	ถนน
	แม่น้ำ, ลำคลอง
	ทางยกระดับ
	ทางรถไฟ
Key Map	
Thesis in Department of Urban and Regional Planning Faculty of Architecture, Chulalongkorn University	
แผนที่	
กรรมสิทธิ์ที่ดิน	
มาตรฐาน	NOT TO SCALE
ชุมชนวัดสังข์กระจาย	
ที่มา : จากการสำรวจภาคสนาม, 2547	

6.4 ศักยภาพ ข้อจำกัด และแนวโน้มการเปลี่ยนแปลงของชุมชน

ในส่วนนี้จะเป็นการศึกษาถึงศักยภาพและสภาพปัญหาของพื้นที่คลองและชุมชนริมคลองบางกอกใหญ่ โดยอาศัยเทคนิคการวิเคราะห์แบบ swot ในการพิจารณาจุดเด่น จุดด้อย อุปสรรค และโอกาส ซึ่งจะแบ่งเป็นการประเมินศักยภาพของพื้นที่คลองบางกอกใหญ่โดยรวม และการประเมินศักยภาพรายชุมชน ประกอบกับผลการวิเคราะห์ความสัมพันธ์ระหว่างคลองและชุมชนในส่วนที่ผ่านมา เพื่อสรุปศักยภาพในการอนุรักษ์เอกลักษณ์ ของคลองและชุมชนริมคลองบางกอกใหญ่ และเสนอแนะแนวทางในการอนุรักษ์ต่อไป สามารถแบ่งเป็นเนื้อหา

สภาพโดยรวมพื้นที่และพื้นที่โดยรอบ

จุดเด่น : เป็นพื้นที่ประวัติศาสตร์โดยเป็นเขตเมืองหลวงเก่าสมัยกรุงธนบุรี ซึ่งมีวิถีชีวิตที่อาศัยกับคลองมานานตั้งแต่สมัยอยุธยา มีวัด ศาลเจ้าและสถาปัตยกรรมเก่าแก่หลายแห่งที่ยังคงสภาพที่สมบูรณ์ และสภาพแวดล้อมที่ยังคงลักษณะตามธรรมชาติและชีวิตที่อยู่กับน้ำที่ยังพอหลงเหลืออยู่ และมีสถานศึกษาสำหรับคนในพื้นที่

จุดด้อย : ขาดการจัดการเพื่อป้องกันตลิ่งพังเนื่องจากการใช้เรือหางยาวในการเดินทาง และขาดกิจกรรมชุมชนที่เป็นแรงกระตุ้นให้เกิดการพัฒนา ประชาชนส่วนใหญ่ขาดความพร้อมด้านการเงินและความเข้าใจในการอนุรักษ์

อุปสรรค : การที่พื้นที่โดยรอบได้มีการพัฒนาเส้นทางเข้าถึงทางบกส่งผลให้อิทธิพลความเป็นเมืองแผ่เข้ามาในพื้นที่อย่างรวดเร็วโดยชุมชนขาดการตั้งรับซึ่งทำให้เกิดการเปลี่ยนแปลงสภาพวิถีชีวิตของชุมชน และการที่ชุมชน 2 ฝั่งคลองถูกแบ่งโดยการแบ่งเขตการปกครองในพื้นที่ 3 เขตคือเขตบางกอกใหญ่ เขตธนบุรี และเขตภาษีเจริญ ทั้งนี้อิทธิพลของเส้นทางได้ทำให้สภาพของพื้นที่ 2 ฝั่งแตกต่างกันอย่างชัดเจน

โอกาส : การเข้ามามีบทบาทในการดูแลและสนับสนุนการอนุรักษ์ของหน่วยงานราชการและการตื่นตัวของชุมชนในการดูแลพื้นที่ของตนทั้งด้านการพัฒนาและการรักษาประเพณีที่มีมานานเช่นประเพณีชักพระ

คนและกลุ่มคน

จุดเด่น : จุดเด่นของคนในพื้นที่คือ การอยู่อาศัยในวิถีชีวิตที่ยังอยู่ร่วมกับน้ำทั้งการประกอบอาชีพ เช่น สวนกล้วยไม้ สวนผลไม้ โรงซอมเรือ บ้านริมน้ำ การสัญจรภายในพื้นที่ โดยเฉพาะการอยู่อาศัยที่หลายครอบครัวมีการอยู่อาศัยมาหลายรุ่น และการที่พื้นที่มีเยาวชนรุ่นใหม่ค่อนข้างมากโดยส่วนใหญ่จะเข้ารับการศึกษาซึ่งจะเป็นส่วนช่วยในการเผยแพร่ความเข้าใจต่อการอนุรักษ์ได้มากขึ้นในอนาคต

และการมีสถาบันการศึกษาและวัดหลายแห่งในพื้นที่ทำให้เด็กนักเรียนมีที่สถานี่รองรับการรวมตัวกัน ประกอบกิจกรรม และมีความผูกพันกับพื้นที่มากขึ้น

จุดด้อย : ด้วยสภาพฐานะของผู้อาศัยในพื้นที่ส่วนมากมีฐานะปานกลางถึงยากจน ซึ่งทำให้ต้องดิ้นรนในการหาเลี้ยงชีพแม้ว่าประชาชนในพื้นที่ต้องการที่จะอนุรักษ์ก็ติดปัญหาด้านการเงิน และการขาดความรู้ ความเข้าใจต่อบทบาทการอนุรักษ์ อันเป็นเหตุให้ไม่เกิดการเคลื่อนไหวจากชุมชนในการเป็นแกนในการพัฒนาอนุรักษ์ ซึ่งปัจจุบันมีแนวโน้มที่ดีขึ้นจากการเผยแพร่ความรู้เข้าถึงประชาชนได้ทั่วถึง และถ่ายทอดตามสภาพเทคโนโลยี นอกจากนี้ การรวมกลุ่มเพื่อประกอบกิจกรรมจะเป็นเพียงช่วงงาน ประเพณีชักพระ ในขณะที่การรวมกลุ่มระหว่างวันมีค่อนข้างน้อยซึ่งจะเป็นกิจกรรมในละแวกบ้านมากกว่าจะเป็นกิจกรรมของกลุ่มชุมชน

อุปสรรค : อุปสรรคที่สำคัญคือการเปลี่ยนแปลงสภาพโดยรอบของชุมชนที่มีการวิวัฒนาการเป็นสภาพเมืองมากขึ้นเรื่อยๆ ด้วยการขยายตัวทางเศรษฐกิจ และการพัฒนาระบบการเข้าถึงยังผลต่อคติความเชื่อของคนในพื้นที่ที่เปลี่ยนแปลงตามกระแสโลกาภิวัตน์ ซึ่งการรับวัฒนธรรมการบริโภคที่มากเกินไปมีผลต่อทัศนคติของคนในพื้นที่ซึ่งเป็นสาเหตุหนึ่งในการกระตุ้นให้คนย้ายออกนอกพื้นที่ นอกจากนี้ การวางแผนการพัฒนาและการส่งเสริมการท่องเที่ยวโดยหน่วยงานภาครัฐที่ขาดความต่อเนื่อง และขาดการกระจายความเข้าใจของการพัฒนาแก่ชุมชนส่งผลให้การพัฒนานั้นเกิดผลกระทบต่อดัชนีชีวีตของชุมชน

โอกาส : การส่งเสริมการพัฒนาและการอนุรักษ์จากหน่วยงานรัฐคือกรุงเทพมหานครในการพัฒนาฟื้นฟูสภาพด้านกายภาพและการศึกษา รวมถึงศูนย์กลางชุมชนอย่างวัด และแผนการท่องเที่ยวคลองบางกอกใหญ่ที่มุ่งเน้นให้เกิดรายได้แก่ชุมชน รวมทั้งการพัฒนาที่มุ่งเน้นให้ชุมชนเป็นหลักการพัฒนาตามรัฐธรรมนูญฉบับใหม่ซึ่งปัจจุบันได้เกิดการรวมกลุ่มของชุมชนโดยเป็นการรวมกลุ่มกันเองซึ่งไม่ได้อ้างอิงตามการแบ่งเขตการปกครองของกระทรวงมหาดไทย และขึ้นทะเบียนเป็นชุมชนโดยมีกรมการพัฒนาชุมชนเป็นหน่วยงานรับผิดชอบและกระแสการอนุรักษ์ที่แผ่กว้างในปัจจุบันซึ่งจะทำให้ชุมชนตื่นตัวและให้ความสำคัญต่อการอนุรักษ์พื้นที่ของตนมากขึ้น

สภาพแวดล้อมในพื้นที่ศึกษา

เป็นการศึกษาถึงศักยภาพของพื้นที่ทั้งสภาพแวดล้อมตามธรรมชาติ และสภาพแวดล้อมที่มนุษย์สร้างขึ้นได้แก่ สถาปัตยกรรม การใช้ที่ดิน โครงข่ายการคมนาคม ที่เว้นว่าง แนวนอง ความหนาแน่นอาคาร รูปร่างของพื้นที่ ลักษณะพืชพันธุ์ เป็นต้น

จุดเด่น :

สถาปัตยกรรม ประกอบด้วยอาคารที่พักอาศัยแบบเก่าก่อสร้างด้วยไม้ ความสูง1-2ชั้น เช่น บ้านขนมปังขิง สถาปัตยกรรมที่รับอิทธิพลตะวันตกในช่วงต้นรัตนโกสินทร์ สถาปัตยกรรมไทยใน

อาคารศาสนาตั้งแต่สมัยอยุธยาทั้งวัดเช่นวัดประดู่ฉิมพลี ศาลเจ้าชาวจีน และการบูรณะในบางหลังยังคงรักษาลักษณะรูปแบบสถาปัตยกรรมแบบเดิมไว้และอาคารยังหันหน้าเข้าหาคลองอยู่

การใช้ที่ดินและการตั้งถิ่นฐาน คลองบางกอกใหญ่อยู่ในเขตพื้นที่น้ำตลิ่งเพื่อการอยู่อาศัยหนาแน่นมากมีการอยู่อาศัยเกาะกลุ่มกันของอาคารพักอาศัยที่สามารถแบ่งเป็นช่วงได้ตามลักษณะฐานะกลุ่ม และอาชีพ ตลอดแนว2ฝั่งคลอง การใช้ที่ดินเป็นเพื่อการอยู่อาศัยที่ยังคงสภาพแวดล้อมทางธรรมชาติเป็นหลัก ใช้เพื่อประกอบกิจกรรมทางเศรษฐกิจหนาแน่นบริเวณพื้นที่ตลาดพลูซึ่งอยู่ในเขตสีแดงของผังเมืองรวม ด้วยสภาพที่ตั้งของคลองบางกอกใหญ่ที่อยู่ในเขตเมืองแต่ยังสามารถรักษาสภาพทางธรรมชาติไว้ได้เนื่องจากไม่มีเส้นทางถนนที่เข้าถึงพื้นที่โดยตรง

การเดินทาง อาศัยการเดินทางทางน้ำเป็นหลัก โดยมีท่าเทียบเรือบริเวณจุดขึ้นลงที่เป็น NODE ของชุมชน เช่น หน้าวัด โรงเรียน และบริเวณหน้าบ้านก็จะมีบันไดทำน้ำแทบทุกหลัง

ความหนาแน่น มีการกระจายตัวของอาคารอยู่อาศัยทำให้เกิดบรรยากาศที่โปร่งสบายสงบในพื้นที่เขตบางกอกใหญ่

แนวมอง มุมมองจากพื้นที่จะไม่เห็นสิ่งปลูกสร้างประเภทตึกสูงซึ่งทำให้เห็นแนวอาคารขนานไปกับเส้นขอบฟ้า อาคารแทรกตัวอยู่ในกลุ่มต้นไม้เกิดร่มเงาตลอด 2 ข้างทาง มีวัดเป็นจุดหมายตาเป็นระยะๆ

จุดด้อย :

-สถาปัตยกรรม อาคารเก่าขาดการดูแล และมีสภาพทรุดโทรม บ้านเก่าบางหลังถูกปล่อยรกร้าง ไม่มีผู้อยู่อาศัย ศาลเจ้าเก่าและบ้านบางหลังจมอยู่ในน้ำเนื่องจากน้ำเซาะตลิ่งพัง การก่อสร้างอาคารสมัยใหม่ที่มีลักษณะสถาปัตยกรรมแบบห้องแถวโดยเป็นอาคารปูนขนาดใหญ่ความสูงตั้งแต่ 3-4 ชั้นในช่วงต้นคลองและบริเวณย่านตลาด ซึ่งทำให้เกิดความขัดแย้งกับอาคารเก่า และเป็นการทำลายเส้นขอบฟ้าเดิมของพื้นที่

- การใช้ที่ดิน ยังไม่มีการวางแผนการใช้ที่ดินที่เป็นระบบ การใช้ที่ดินเป็นไปตามความต้องการของเจ้าของที่ การใช้ที่ดินในรูปของสาธารณประโยชน์ไม่มีความชัดเจน และขาดพื้นที่รองรับกิจกรรมสันทนาการแก่ชุมชน ที่เว้นว่างภายในของชุมชนในที่ไม่มีการปลูกสร้างอยู่นั้นถูกปล่อยรกร้างมีวัชพืชขึ้นปกคลุม และการใช้ที่ริมน้ำประกอบอาชีพซ่อมเครื่องจักรเรือซึ่งจะส่งผลต่อคุณภาพน้ำและสภาพแวดล้อม

- การเดินทาง เมื่อเดินทางขึ้นจากน้ำแล้วขาดเส้นทางเดินเท้าเพื่อเชื่อมต่อระหว่างพื้นที่ทำให้ไม่สะดวกในการเดินทางหาสู่กัน เนื่องจากการเดินทางในคลองบางกอกใหญ่ที่มีขนาดไม่กว้างมากแต่มีเรือหางยาววิ่งแทบจะตลอดทั้งวันซึ่งไม่ปลอดภัยในการใช้เรือเล็กเดินทางและด้วยการเดินทางที่ไม่สะดวกจึงเป็นอีกสาเหตุหนึ่งที่ทำให้คนออกนอกพื้นที่

- แนวมอง แนวมองที่ดีถูกบดบังด้วยแนวเสาไฟฟ้าและวัชพืชที่ขึ้นรก2ข้างฝั่ง นอกจากนี้อาคารสิ่งปลูกสร้างสมัยใหม่ซึ่งมีขนาดความสูง3-4 ชั้นและสร้างหันหลังให้คลองเป็นการบดบังแนวเส้นขอบฟ้าและสภาพบรรยากาศริมคลอง

อุปสรรค

- ในอุปสรรคของพื้นที่นั้นเป็นผลจากอิทธิพลการพัฒนาพื้นที่โดยรอบ และกระแสโลกาภิวัตน์ และการพัฒนาทางเทคโนโลยีที่เข้ามามีบทบาทต่อการเปลี่ยนทัศนคติของคนในพื้นที่ซึ่งส่งผลต่อการเปลี่ยนรูปแบบสถาปัตยกรรม และการใช้ที่ดิน ตลอดจนระบบโครงข่ายการเดินทางของชุมชน

โอกาส

- การเข้ามามีบทบาทของราชการที่จะเป็นส่วนสนับสนุนกิจกรรมของชุมชนในการดูแลรักษาสถาปัตยกรรมเก่า ทั้งในแง่ของการประชาสัมพันธ์ความรู้แก่ชุมชน การให้บสนับสนุนและแนะนำชุมชนในการรักษาสภาพแวดล้อม เช่นโครงการหน้าบ้านนำมองของกทม. การสนับสนุนด้านสาธารณูปโภค เช่นการจัดทำเขื่อนกันตลิ่งพัง การจัดเก็บขยะและปฏิภูมู เป็นต้น นอกจากนี้การตื่นตัวทางด้านการอนุรักษ์และรักษาสภาพแวดล้อมในสังคมย่อมส่งผลต่อความสนใจในการดูแลสภาพของชุมชนโดยคนในชุมชนเอง

ในอดีตสภาพปัญหาของการสัญจรทางน้ำประการหนึ่งคือ

การกัดเซาะตลิ่งของกระแสน้ำที่เอ่อมากขึ้นในช่วงปิดประตูน้ำบริเวณปากคลองบางกอกใหญ่ ทำให้พื้นที่ปลูกสร้างอาคารลดลง

ระดับน้ำที่ไม่แน่นอน มีการตื่นเงินของคลองจากตะกอนดินและปริมาณขยะจากชุมชนที่เพิ่มมากขึ้นและปริมาณน้ำที่ลดลงจากการสร้างประตูระบายน้ำส่งผลให้ระยะจากน้ำถึงระดับขานขึ้นเร็วหรือระดับทำน้ำห่างมากขึ้นซึ่งไม่สะดวกต่อการขึ้น-ลงเรือ

การเปลี่ยนรูปแบบการสัญจรจากทางน้ำเป็นทางบก จากเรือมาใช้รถทำให้เกิดความห่างของคนกับน้ำ ระดับการเน่าเสียของน้ำในคลองจากปัญหาขยะจากแหล่งชุมชนที่เพิ่มสูงตามการเปลี่ยนแปลงพื้นที่จากสวนเป็นที่อยู่อาศัย ซึ่งขาดระบบการวางแผนและการจัดการที่ดี ขยะส่วนใหญ่ถูกทิ้งลงในคลองสายย่อยและไหลมารวมกันในคลองบางกอกใหญ่ส่งผลต่อการเน่าเสียของน้ำในที่สุด

แนวทางการอนุรักษ์คลองและชุมชนริมคลองบางกอกใหญ่

บทนี้จะเป็นการสรุปผลการศึกษาและนำเสนอเกี่ยวกับแนวทางในการอนุรักษ์พื้นที่ริมคลองและชุมชนริมคลองบางกอกใหญ่ โดยมีประเด็นในการพิจารณาเกี่ยวกับสิ่งที่เป็นคุณค่าเอกลักษณ์จากการศึกษาพัฒนาการ และสภาพปัจจุบันของคลองและชุมชนริมคลองบางกอกใหญ่ การวิเคราะห์องค์ประกอบที่เป็นเอกลักษณ์ในระดับพื้นที่ชุมชนทั้งด้านกายภาพ เศรษฐกิจ-สังคม และระบบกิจกรรมของคนในชุมชนที่แสดงความเกี่ยวเนื่องสัมพันธ์ระหว่างการใช้พื้นที่ริมคลองกับวิถีชีวิต ตลอดจนวิเคราะห์ถึงศักยภาพ ข้อจำกัด และสภาพปัญหาที่ส่งผลกระทบต่อการสูญเสียเอกลักษณ์ของชุมชน เพื่อนำมาสร้างเป็นแนวทางในการอนุรักษ์

จากการศึกษาที่ผ่านมาได้ศึกษาวิเคราะห์ระบบโครงสร้างและองค์ประกอบที่เป็นเอกลักษณ์ของชุมชน วิเคราะห์ระบบกิจกรรมที่แสดงถึงความสัมพันธ์ระหว่างคลองและชุมชน ศักยภาพ ข้อจำกัด แนวโน้มการเปลี่ยนแปลง และสภาพปัญหาของพื้นที่ ซึ่งสามารถสรุปสิ่งที่เป็นลักษณะเฉพาะที่เป็นคุณค่าเอกลักษณ์ของคลองและชุมชนริมคลองบางกอกใหญ่ และเสนอแนะแนวทางในการอนุรักษ์สิ่งที่เป็นคุณค่าเอกลักษณ์ของคลองและชุมชนริมคลองบางกอกใหญ่ตามลำดับเนื้อหาต่อไปนี้

- 7.1 สรุปพัฒนาการของคลองและชุมชนริมคลองบางกอกใหญ่
- 7.2 สรุปลักษณะเฉพาะของโครงสร้างและองค์ประกอบที่เป็นคุณค่าเอกลักษณ์
- 7.3 ผลกระทบและแนวโน้มการเปลี่ยนแปลงจากอิทธิพลความเป็นเมือง
- 7.4 เสนอแนะแนวทางการอนุรักษ์คลองและชุมชนริมคลองบางกอกใหญ่ในภา

7.1 สรุปพัฒนาการของคลองและชุมชนริมคลองบางกอกใหญ่

จากการศึกษาสามารถสรุปพัฒนาการของคลองและชุมชนริมคลองบางกอกใหญ่ ว่ามีการตั้งถิ่นฐานของชุมชนริมคลองมายาวนานตั้งแต่สมัยกรุงศรีอยุธยาในลักษณะชุมชนน้ำ ที่มีการใช้ประโยชน์และดำเนินชีวิตสัมพันธ์กับลำน้ำ ในส่วนของคลองบางกอกใหญ่เองก็เป็นแม่น้ำเจ้าพระยาสายเดิมที่เมื่อมีการตัดคลองลัดทำให้กระแสน้ำเปลี่ยนทางจึงค่อยกลายมาเป็นคลอง มีชื่อเรียกช่วงต้นคลองถึงเขตคลองด่านว่าคลองบางหลวง เนื่องจากเป็นพื้นที่ที่พระเจ้าตากสินพระราชทานแก่ขุนนางและชุมชนที่อาศัยอยู่ก็เป็นข้าราชการ คลองในอดีตมีบทบาทในการเป็นเส้นทางคมนาคมขนส่งและใช้ป้องกันข้าศึกศัตรู แม้จะมีการเปลี่ยนแปลงของการพัฒนาที่ส่งผลต่อวิถีชีวิตการพัฒนาเส้นทางทางบก แต่คลองบางกอกใหญ่ในปัจจุบันก็ยังคงประกอบด้วยโครงสร้างและองค์ประกอบที่มีเอกลักษณ์ที่น่าสนใจอยู่ ซึ่งพื้นที่บางกอกใหญ่เป็นพื้นที่ประวัติศาสตร์ที่เป็นรากเหง้าของเมืองธนบุรีในปัจจุบัน

7.2 สรุปคุณค่าและเอกลักษณ์ของคลองและชุมชนริมคลองบางกอกใหญ่

การอนุรักษ์นั้นเป็นการพัฒนาที่ยั่งยืน เพราะการอนุรักษ์จะเป็นการพัฒนาที่คำนึงถึงระบบโครงสร้างเดิมของพื้นที่ และระบบโครงสร้างเดิม คือ สิ่งที่เป็นเอกลักษณ์ของเมืองซึ่งมีที่มาจากหลายปัจจัย ในทางหนึ่งเกิดจากความเป็นมาทางพัฒนาการของพื้นที่ที่แสดงออกและตกทอดมาถึงปัจจุบันผ่านโครงสร้างและองค์ประกอบของชุมชน โครงสร้างสำคัญที่สร้างให้เกิดคุณค่า ได้แก่ รูปแบบการตั้งถิ่นฐานที่เกี่ยวข้องกับกิจกรรมการใช้พื้นที่ และการใช้ชีวิตของผู้คน ซึ่งการเปลี่ยนแปลงของระบบกิจกรรมและวิถีชีวิตในพื้นที่นั้นส่งผลต่อการเปลี่ยนแปลงของรูปแบบการตั้งถิ่นฐาน อันนำไปสู่การเปลี่ยนแปลงลักษณะโครงสร้างของพื้นที่ และส่งผลต่อลักษณะเฉพาะที่เป็นเอกลักษณ์ในที่สุด

ในส่วนของเอกลักษณ์นั้น คือ ลักษณะโครงสร้างที่มีความโดดเด่น และเป็นสิ่งเฉพาะที่ปรากฏเฉพาะพื้นที่ที่มีโครงสร้างใกล้เคียงกัน หรือ ปรากฏเฉพาะในพื้นที่นั้นๆ โดยแสดงออกในรูปขององค์ประกอบประเภทต่างๆ ทั้งองค์ประกอบทางด้านกายภาพ และองค์ประกอบทางด้านเศรษฐกิจ-สังคม

สรุปคุณค่าและเอกลักษณ์ของคลองบางกอกใหญ่

1.คุณค่าทางด้านประวัติศาสตร์ และการศึกษา คลองบางกอกใหญ่เป็นคลองสายประวัติศาสตร์ที่เกี่ยวข้องกับการตั้งถิ่นฐานที่มีรูปแบบเฉพาะของชุมชนริมน้ำ โดยเป็นแม่น้ำเจ้าพระยาสายเดิมก่อนมาการขุดคลองลัดบางกอก มีบทบาทความสำคัญกับระบบสังคมไทยมานาน จวบจนปัจจุบันก็ยังมี ความสำคัญต่อรูปแบบการดำรงชีวิตและกิจกรรมของชุมชนที่อยู่ริมสองฝั่งคลองที่เป็นพื้นที่ทางประวัติศาสตร์ ซึ่งถือเป็นแหล่งเรียนรู้รากเหง้าความเป็นมา ที่ยังมีการใช้คลองในชีวิตประจำวันของผู้คน ละ เป็นเส้นทางประเพณีชักพระที่เป็นสิ่งแสดงรากทางวัฒนธรรมของชุมชนน้ำ และเป็นเส้นทางท่องเที่ยวทางน้ำด้วย

2.คุณค่าทางด้านกายภาพ คือ การมีองค์ประกอบที่มีลักษณะเฉพาะทั้งสถาปัตยกรรมเก่า บ้านริมคลอง และสภาพแวดล้อมทางธรรมชาติที่หาพบได้ยากแล้วในพื้นที่เมือง มีพื้นที่ทางประวัติศาสตร์กระจายตัวอยู่ตลอดแนวคลอง ประกอบด้วยป้อมเมืองเก่าสมัยอยุธยาอย่างป้อมวิไชยประสิทธิ์ ศาสนสถานอย่างวัด มัสยิด และศาลเจ้าที่เป็นศูนย์กลางของชุมชน พื้นที่เกษตรและสวนผลไม้ที่เป็นเศรษฐกิจหลักของพื้นที่ ย่านการค้าและย่านชุมชนที่สืบต่อกันมายาวนาน

ทางด้านสภาพแวดล้อมในคลอง ยังคงบรรยากาศความร่มรื่นโดยมีต้นไม้ใหญ่ให้ร่มเงา และพื้นที่ว่างสีเขียวแทรกสลับกับกลุ่มอาคารริมน้ำอยู่เป็นระยะ ทำให้เกิดเป็นสภาพภูมิทัศน์ที่เป็นลักษณะเด่นของพื้นที่ โดยเฉพาะในช่วงตั้งแต่สะพานบางไผ่ไปจนถึงแยกคลองบางแวกที่ยังคงสภาพแวดล้อมแบบบ้านสวนไว้ได้เป็นอย่างดี

คุณค่าและเอกลักษณ์สำคัญอีกประการ คือ การที่คลองบางกอกใหญ่ประกอบด้วยที่ตั้งขององค์ประกอบที่มีคุณค่าที่หลากหลาย ทั้งศาสนสถานสถาปัตยกรรม พื้นที่ทางประวัติศาสตร์ มีชุมชนที่มีความแตกต่างหลากหลายตั้งแต่ต้นคลองจนถึงปลายคลองรวมกันอยู่ในระบบโครงสร้างสายเดียว ในลักษณะเป็นชุมชนริมคลองบางกอกใหญ่

ลักษณะเฉพาะที่เป็นคุณค่าอีกประการของชุมชนริมคลองบางกอกใหญ่ คือ รูปแบบการตั้งถิ่นฐานของชุมชนที่เป็นลักษณะชุมชนริมน้ำ มีการใช้คลองและพื้นที่ริมคลองที่แสดงความสัมพันธ์ของคนในชุมชนกับการใช้พื้นที่ริมคลอง

สรุปองค์ประกอบที่เป็นเอกลักษณ์ของชุมชนริมคลองบางกอกใหญ่ คือ

จากการศึกษาชุมชนตัวแทนทั้ง 3 ชุมชนซึ่งมีเอกลักษณ์ที่แตกต่างกัน สามารถสรุปองค์ประกอบที่เป็นเอกลักษณ์ของชุมชนริมคลองบางกอกใหญ่ว่าประกอบด้วย

การมีรูปแบบการตั้งถิ่นฐานของชุมชนริมน้ำ ที่มีรูปแบบสถาปัตยกรรมที่เป็นเอกลักษณ์ ทั้งการวางแนวอาคารหันหน้าเข้าหาคลอง องค์ประกอบภายในชุมชนที่แสดงความสัมพันธ์กับสภาพแวดล้อมริมน้ำ ประกอบด้วยพื้นที่กิจกรรมทางสังคม ทางเดินเท้า มุมมอง และระบบกิจกรรมภายในชุมชนที่มีความสัมพันธ์กับการใช้คลองในชีวิตประจำวันซึ่งมีความแตกต่างกันไปในแต่ละชุมชนย่อย

7.3 ผลกระทบและแนวโน้มการเปลี่ยนแปลงจากอิทธิพลความเป็นเมือง

จากการศึกษาพัฒนาการของคลองและชุมชนริมคลองบางกอกใหญ่ในช่วงที่ผ่านมา สรุปได้ว่าแต่เดิมคลองบางกอกใหญ่นั้นเป็นแม่น้ำเจ้าพระยาสายเก่าที่เชื่อมต่อระบบโครงข่ายลำน้ำในบริเวณนี้เข้าด้วยกัน โดยเป็นเส้นทางหลักในการขนส่งคมนาคมที่สำคัญ ทั้งทางด้านการสัญจร การขนส่งสินค้า การเดินทัพ และการติดต่อการค้ากับต่างชาติ มีโครงข่ายลำน้ำที่สามารถเชื่อมต่อแม่น้ำเจ้าพระยา และคลองย่อยสายสำคัญต่างๆ อาทิ คลองด่าน คลองบางเชือกหนัง คลองมอญ และคลองบางกอกน้อย เป็นต้น ทั้งเป็นแหล่งที่ตั้งถิ่นฐานของชุมชนมาตั้งแต่สมัยอยุธยา และยังคงปรากฏชุมชนที่มีรูปแบบการตั้งถิ่นฐานริมคลองซึ่งมีวิถีชีวิต สภาพแวดล้อม และวัฒนธรรมที่เป็นเอกลักษณ์สืบต่อมาในปัจจุบัน เช่น

การใช้คลองบางกอกใหญ่เป็นเส้นทางแห่งพระในประเพณีชักพระ ที่ยังคงถือปฏิบัติอยู่ และยังเป็นเส้นทางท่องเที่ยวทางน้ำที่สำคัญของฝั่งธนบุรีในปัจจุบัน

ภาพที่ 7.1 แสดงคลองที่ยังมีสภาพแวดล้อมที่ดี(ซ้าย)และยังเป็นเส้นทางท่องเที่ยวทางน้ำ(ขวา)
ที่มา จากการสำรวจ ,2547

ด้วยคลองบางกอกใหญ่เป็นคลองสายประวัติศาสตร์ที่มีประวัติการตั้งถิ่นฐานของชุมชนมายาวนาน จึงสามารถพบเห็นศาสนสถานอย่าง “วัด” ซึ่งเป็นศูนย์กลางกิจกรรมภายในชุมชน ตั้งเรียงรายอยู่ริมคลองตลอดแนวคลอง ซึ่งนอกจากจะเป็นองค์ประกอบที่มีคุณค่าในพื้นที่แล้ว พื้นที่บริเวณวัดยังใช้เป็นที่รวมกลุ่มทางสังคมของชุมชนที่อยู่โดยรอบ ทั้งนี้ชุมชนที่อยู่รอบบริเวณวัดนั้นจะเช่าที่ดินวัดในการอยู่อาศัย มีลานวัดเป็นที่วางริมน้ำที่รองรับกิจกรรมของชุมชน มีสถาปัตยกรรมรูปแบบไทยประเพณีซึ่งสามารถพบได้ตลอดแนวคลอง สลับกับแนวเรือนแถวริมคลองที่ปลูกต่อเนืองกันของชุมชนที่อยู่โดยรอบวัด ทั้งตัวชุมชนเองก็มีรูปแบบการตั้งถิ่นฐานของชุมชนริมคลองที่เป็นเอกลักษณ์ แต่การเปลี่ยนแปลงโครงสร้างของชุมชนจากการขยายตัวความเป็นเมืองตลอดช่วงพัฒนาการที่ผ่านมาทำให้เกิดผลกระทบต่อคุณค่าในองค์ประกอบที่เป็นเอกลักษณ์ของชุมชน

ภาพที่ 7.2 แสดงสถาปัตยกรรมที่เป็นเอกลักษณ์บริเวณริมคลอง(ซ้าย)และภูมิทัศน์ที่หลากหลายของกลุ่มอาคารในคลอง(ขวา)
ที่มา จากการสำรวจ ,2547

จากการศึกษาพัฒนาการของคลองและชุมชนริมคลองบางกอกใหญ่ในบทที่ผ่านมา พบว่า จุดเริ่มต้นที่ทำให้เกิดการเปลี่ยนแปลงโครงสร้างและองค์ประกอบทั้งในลักษณะทางกายภาพ เศรษฐกิจ และสังคมของพื้นที่ศึกษานั้นเกิดจากการขยายตัวของพื้นที่เชื่อมกับเมืองในฝั่งตะวันออก นั่นก็คือการสร้างสะพานพุทธฯ เพื่อความสะดวกในการเดินทางติดต่อเชื่อมโยงกรุงเทพมหานครในฝั่งธนบุรีและฝั่งพระนคร หลังจากนั้นจึงมีการสร้างถนนในฝั่งธนบุรีอีกหลายสาย ทำให้โครงสร้างและองค์ประกอบของ

เมืองเริ่มเปลี่ยนไปจากเดิมที่เคยอิงอยู่กับลำคลองไปเป็นอิงกับเส้นทางถนนและโครงข่ายการคมนาคมทางบก ความสัมพันธ์ระหว่างคนกับแม่น้ำลำคลองเริ่มน้อยลง คนเริ่มหันมาใช้บริการสัญจรทางถนนมากขึ้นเพราะความสะดวกสบายกว่าการสัญจรทางแม่น้ำลำคลอง ชาวสวนเริ่มขายที่เนื่องจากเห็นว่าได้ราคาดีกว่าการทำเกษตรกรรม ประกอบด้วยความไม่แน่นอนของสภาพลมฟ้าอากาศ ทำให้เกิดความไม่มั่นคงทางรายได้ในแต่ละปี ด้วยเหตุนี้พื้นที่สวนผลไม้และพื้นที่เกษตรกรรมจึงลดลง และถูกแทนที่ด้วยอาคารพาณิชย์ หมู่บ้านจัดสรร อพาร์ทเมนท์ ที่เข้ามาตามการขยายตัวของเมืองจากฝั่งพระนคร โดยสิ่งที่ทำให้เกิดการขยายตัวของเมืองที่สำคัญประการหนึ่ง นั่นก็คือ โครงการพัฒนาเมืองของทั้งภาครัฐและภาคเอกชนต่าง ๆ

ภาพที่ 7.3 แสดงรูปแบบอพาร์ทเมนต์ และบ้านจัดสรรริมคลองบางกอกใหญ่
ที่มา จากการสำรวจ ,2547

ในอนาคตแนวโน้มของการพัฒนาพื้นที่ดังกล่าวข้างต้นจะส่งผลให้พื้นที่สวนที่ยังเหลืออยู่ในปัจจุบันลดลงเรื่อยๆ และมีโอกาสที่จะถูกแทนที่ด้วยโครงการจัดสรรที่ดินทั้งขนาดเล็กขนาดใหญ่ที่เข้ามามีบทบาทต่อการเปลี่ยนรูปแบบการใช้ที่ดินริมคลองในปัจจุบัน ซึ่งเริ่มแรกจะเป็นโครงการที่จัดสรรที่ดินขนาดเล็กบริเวณพื้นที่ริมคลองบนที่ดินของเอกชนที่อยู่บริเวณต้นคลองบางกอกใหญ่ เนื่องจากใกล้กับศูนย์กลางการพัฒนาของเมือง และเริ่มมีโครงการพัฒนาที่ดินขยายเข้ามาตามแนวคลองทั้งสองฝั่งตามการเข้าถึงทางบกที่ทำให้เกิดความสะดวกในการเข้าถึง ซึ่งปัจจุบันพื้นที่ริมคลองบางกอกใหญ่สามารถเข้าถึงได้ง่ายทั้งทางบกและทางน้ำตลอดทั้งแนวคลอง

ภาพที่ 7.4 แสดงพื้นที่สวนรกร้างในคลองบางกอกใหญ่(ซ้าย)พื้นที่ริมคลองที่กำลังเปลี่ยนไปโดยโครงการบ้านจัดสรร(ขวา)
ที่มา จากการสำรวจ ,2547

ซึ่งอิทธิพลการขยายตัวความเป็นเมืองนั้น ไม่เพียงส่งผลต่อการลดลงของพื้นที่เกษตร ซึ่งเดิมเป็นพื้นที่ที่สร้างอาชีพ และสภาพแวดล้อมที่แสดงลักษณะเฉพาะของชุมชนบริเวณคลองบางกอกใหญ่เท่านั้น แต่การขยายตัวของพื้นที่เมืองจากการเพิ่มขนาดของประชากรในพื้นที่ ตลอดจนสิ่งปลูกสร้างและโครงข่ายคมนาคมทางบกที่เข้ามาแทนที่โครงข่ายคลองในปัจจุบัน ยังส่งผลกระทบต่อวิถีชีวิต และวัฒนธรรมอันเป็นเอกลักษณ์ของพื้นที่อย่างประเพณีชักพระที่มีล่องพระไปตามคลองเพื่อให้ผู้คนสองฝั่งคลองได้สักการะแต่เมื่อมีการตัดถนนข้ามคลองทำให้มีการสัญจรข้ามไปมาระหว่างสองฝั่งเหนือลำคลองซึ่งมีผลต่อศรัทธาของผู้คนในพุทธศาสนาที่ถือพระเป็นสิ่งที่ศักดิ์สิทธิ์ที่ไม่ควรมีใครก้าวข้ามองค์พระ แม้ในทางปฏิบัติจะใช้ระบบการจัดการไม่ให้เกิดการสัญจรระหว่างแห่พระ แต่องค์พระก็ต้องลอดใต้สะพานที่มีความสูงไม่เพียงพอ ซึ่งกระทบกับความรู้สึกของผู้มารอสักการะเป็นอย่างมาก

นอกจากนี้ยังมีโครงการพัฒนาระบบคมนาคมทางบกที่กำลังจะเกิดขึ้นอีกในอนาคตอันใกล้ ซึ่งจะส่งผลกระทบต่อชุมชนและพื้นที่ริมคลองบางกอกใหญ่ คือ โครงการรถไฟฟ้าฟ้ามหานครส่วนขยายโดยจะมีสถานีรับส่งบริเวณใกล้ๆกับวงเวียนใหญ่ ซึ่งจะทำให้เกิดการขยายตัวประชากรและการเปลี่ยนแปลงโครงข่ายการเดินทางของคนในพื้นที่ และโครงการตัดถนนข้ามคลองบริเวณถนนซอยที่มุ่งสู่พื้นที่ริมคลองในบริเวณต่างๆ เช่น ที่สะพานบริเวณชุมชนวัดคูหาสวรรค์ที่มีโครงการจะขยายสะพานทำเป็นถนนเชื่อมระหว่างถนนในซอยจรัลสนิทวงศ์ 3 กับซอยเพชรเกษม 28 ให้รถยนต์สามารถผ่านได้ ซึ่งแนวที่ถนนจะตัดผ่านจะตัดผ่าเข้าไปกลางชุมชน และต้องเวนคืนที่ดินสองข้างทำให้ชุมชนที่มีเอกลักษณ์ของการตั้งถิ่นฐานและสถาปัตยกรรมริมคลองหายไป

ทั้งนี้เมื่อพิจารณาในรายละเอียดระดับชุมชนย่อยที่เป็นตัวแทน พบว่า การเปลี่ยนแปลงระดับโครงสร้างในภาพรวมของพื้นที่คลองบางกอกใหญ่นั้น ทำให้คุณค่าในองค์ประกอบที่เป็นเอกลักษณ์ของชุมชนตัวแทนแต่ละแห่งได้รับผลกระทบดังกล่าวด้วย ซึ่งมีระดับความรุนแรงแตกต่างกันตามลักษณะเส้นทางที่เข้าสู่พื้นที่และโครงสร้างดั้งเดิมของชุมชน ก่อให้เกิดเป็นสภาพปัญหา และข้อจำกัด รวมถึงความเร่งด่วนในการอนุรักษ์ที่แตกต่างกันไป ดังนั้นแนวทางการอนุรักษ์จึงมีลักษณะที่แตกต่างกันไปในแต่ละพื้นที่ ซึ่งจะกล่าวโดยละเอียดในหัวข้อต่อไป

7.4 แนวทางการอนุรักษ์คลองและชุมชนริมคลองบางกอกใหญ่

แนวความคิดในการเสนอแนะแนวทางในการอนุรักษ์ชุมชน คือ การออกแบบกระบวนการเพื่อการรักษาสิ่งที่เป็นคุณค่าและเอกลักษณ์ของชุมชนที่จะศึกษา โดยมีเป้าหมายของการเปลี่ยนแปลงเชิงสร้างสรรค์หรือเป็นไปในทางที่ดีขึ้น แนวทางการอนุรักษ์ชุมชนนี้เป็นแนวทางเพื่อปรับปรุงแก้ไขสิ่งที่เป็นปัญหา พลิกฟื้นสิ่งที่สูญเสียมและมีเหตุอันควรที่จะฟื้นกลับ เป็นแนวทางการอนุรักษ์องค์ประกอบและโครงสร้างทางกายภาพซึ่งเป็นเอกลักษณ์โดดเด่นของพื้นที่ แต่มุ่งเน้นให้การปรับเปลี่ยนลักษณะทางกายภาพสามารถรองรับกิจกรรมทางสังคม คือความเป็นชุมชนได้ และแผนพัฒนาภายใต้แนวคิดการ

อนุรักษ์และพัฒนาชุมชน ซึ่งเป็นแผนพัฒนาที่มุ่งเน้นการพัฒนาสภาพแวดล้อมทางกายภาพ ที่มีรากฐานมาจากกรณีวิเคราะห์การเปลี่ยนแปลงองค์ประกอบของชุมชนที่เน้นการพัฒนาทางสังคมควบคู่ควบคู่กันไปกับการพัฒนาด้านกายภาพ

จากการศึกษาพัฒนาการเพื่อทราบถึงโครงสร้างของชุมชนตั้งแต่อดีตจนถึงปัจจุบันและการศึกษาองค์ประกอบที่เป็นคุณค่าและเอกลักษณ์ของชุมชน สามารถเสนอแนะแนวทางในการอนุรักษ์คลองและชุมชนริมคลองบางกอกใหญ่ ดังนี้

1. การอนุรักษ์สภาพแวดล้อมของคลองเพื่อรองรับกิจกรรมทางวัฒนธรรมและการท่องเที่ยว
  2. การอนุรักษ์รูปแบบการตั้งถิ่นฐาน และองค์ประกอบของชุมชนริมคลอง โดยใช้มาตรการทางผังเมือง
  3. การอนุรักษ์เอกลักษณ์ทางสถาปัตยกรรมและสภาพแวดล้อมของแต่ละชุมชนย่อย โดยออกข้อกำหนดควบคุมความสูงและรูปแบบอาคาร
  4. การฟื้นฟูระบบกิจกรรมของชุมชนให้สอดคล้องกับการอนุรักษ์เพื่อรองรับการขยายตัวของเมืองในอนาคต
- โดยในแต่ละแนวทางมีรายละเอียดดังต่อไปนี้

7.3.1 การอนุรักษ์สภาพแวดล้อมของคลองเพื่อรองรับกิจกรรมทางวัฒนธรรมและการท่องเที่ยว

การรักษาสภาพแวดล้อมของคลองนั้น หมายถึง การรักษาสภาพภูมิทัศน์ สถาปัตยกรรม ชุมชน การใช้ที่ดิน และกิจกรรมริมคลอง ซึ่งไม่รวมถึงความหมายทางนิเวศวิทยา เช่น คุณภาพน้ำ เป็นต้น โดยใช้มาตรการควบคุมการใช้ประโยชน์ที่ดิน ให้มีการใช้กิจกรรมที่เหมาะสมสำหรับคลองและพื้นที่ริมคลอง สามารถจำแนกสภาพแวดล้อมริมคลองบางกอกใหญ่ที่ต้องอนุรักษ์ออกเป็น 3 พื้นที่ คือ

1. พื้นที่ที่มีสภาพแวดล้อมแบบชานเมือง
2. พื้นที่ช่วงคลองที่มีสภาพแวดล้อมแบบเกษตรผสมเมือง
3. พื้นที่ที่มีสภาพแวดล้อมแบบเมือง

7.3.2 การอนุรักษ์รูปแบบการตั้งถิ่นฐานและองค์ประกอบของชุมชนริมคลอง โดยใช้มาตรการทางผังเมือง

เอกลักษณ์การตั้งถิ่นฐานของชุมชนริมคลองบางกอกใหญ่ ได้แก่

- น้ำ
1. โครงข่ายการตั้งบ้านเรือน รูปแบบการวางอาคารตามแนวเส้นทางน้ำ หันหน้าหา
  2. รูปแบบอาคารเรือนแถวริมน้ำ หลังคาทรงจั่วหรือทรงปั้นหยา มีบันไดทำน้ำหน้า
  3. วัสดุก่อสร้างอาคารเป็นไม้ องค์ประกอบอาคาร เช่น ฝาเรือน ประตู หน้าต่าง ช่องลม และโครงสร้างอาคาร ส่วนใหญ่สร้างจากไม้
  4. สภาพแวดล้อมที่เป็นธรรมชาติ มีคลองเป็นฉากหน้า และยังคงมีพื้นที่สวนหรือพื้นที่สีเขียวอยู่ในบริเวณตอนในของพื้นที่ ก่อให้เกิดทัศนียภาพและบรรยากาศที่สงบร่มรื่นน่าอยู่

การรักษารูปแบบการตั้งถิ่นฐานของชุมชนริมน้ำที่เป็นเอกลักษณ์ดังที่กล่าวมาแล้ว โดยการควบคุมการใช้ประโยชน์ที่ดิน และการพัฒนาระบบสาธารณูปโภค สาธารณูปการของพื้นที่ เพื่อเป็นการซ่อมแซมโครงสร้างและรักษาองค์ประกอบของชุมชนริมคลองบางกอกใหญ่ รวมถึงการฟื้นฟูระบบกิจกรรมภายในชุมชน เพื่อให้เกิดความสอดคล้องของวิถีชีวิตกับรูปแบบการตั้งถิ่นฐาน เพราะเมื่อวิถีชีวิตเปลี่ยน การใช้พื้นที่และรูปแบบการตั้งถิ่นฐานจึงเปลี่ยนไปด้วย สามารถกำหนดแนวทางการอนุรักษ์จำแนกชุมชนตามรูปแบบการตั้งถิ่นฐานได้ดังนี้

1. ชุมชนที่มีรูปแบบการตั้งถิ่นฐานแบบริมน้ำ คือ ชุมชนวัดคูหาสวรรค์

- การควบคุมการใช้ที่ดิน แบ่งเป็นการควบคุมการใช้ประโยชน์ที่ดินเพื่ออนุรักษ์แนวอาคารริมคลองฝั่งวัดคูหาสวรรค์ และการกำหนดพื้นที่รอยต่อเพื่อจำกัดการขยายตัวของชุมชน

- การควบคุมอาคารและสถาปัตยกรรม ประกอบด้วย

1. รูปแบบอาคารริมคลองควรเป็นแบบดั้งเดิมที่มีความสูง 1-2 ชั้น
2. ความสูงอาคารช่วง 18 เมตรแรกที่ติดทางเดินเท้าริมคลองหรือแนวแนวตลิ่งควรเป็นอาคารชั้นเดียว ส่วนช่วงที่อยู่ถัดจาก 18 เมตรแรกเข้าไป ควรมีความสูงไม่เกิน 2 ชั้น
3. หลังคา ควรเป็นแบบปั้นหยา ทรงจั่วหรือ ทรงไทย มุงด้วยกระเบื้องว่าว (สีเหลี่ยมขนมเปียกปูน) กระเบื้องลูกฟูกลอนเล็กอย่างสัน กรณีจำเป็นอาจใช้สังกะสีคุณภาพดี สีของวัสดุหลังคาควรเป็นสีโทนธรรมชาติไม่สะท้อนแสง เช่น สีขาว สีขาว - เทา สีน้ำตาล สีน้ำตาลแดง หรือสีอิฐ ไม่ควรใช้สีที่จัดจ้าน

- การปรับปรุงสภาพแวดล้อมของชุมชนให้สอดคล้องกับกิจกรรมและสถาปัตยกรรมริมน้ำ

2. ชุมชนที่มีรูปแบบการตั้งถิ่นฐานแบบน้ำกึ่งบก คือ ชุมชนวัดสังข์กระจาย

- การควบคุมการใช้ที่ดิน เป็นการเสนอแนะให้มีการวางผังเฉพาะเพื่ออนุรักษ์พื้นที่วัดสังข์กระจายและองค์ประกอบชุมชนข้างวัด และควบคุมการใช้พื้นที่โดยรอบให้เกิดความสอดคล้อง และไม่ทำลายสภาพแวดล้อมของชุมชน
- การควบคุมอาคารและสถาปัตยกรรม โดยรอบพื้นที่เป็นการจำกัดความสูงและรักษารูปแบบของหมู่กุฏิในวัดสังข์กระจาย
- การปรับปรุงสภาพแวดล้อม บริเวณลานทำน้ำกริมคลองให้มีบรรยากาศร่มรื่นสามารถรองรับกิจกรรมของชุมชนที่จะเปลี่ยนแปลงในอนาคตในลักษณะสวนสาธารณะริมน้ำ

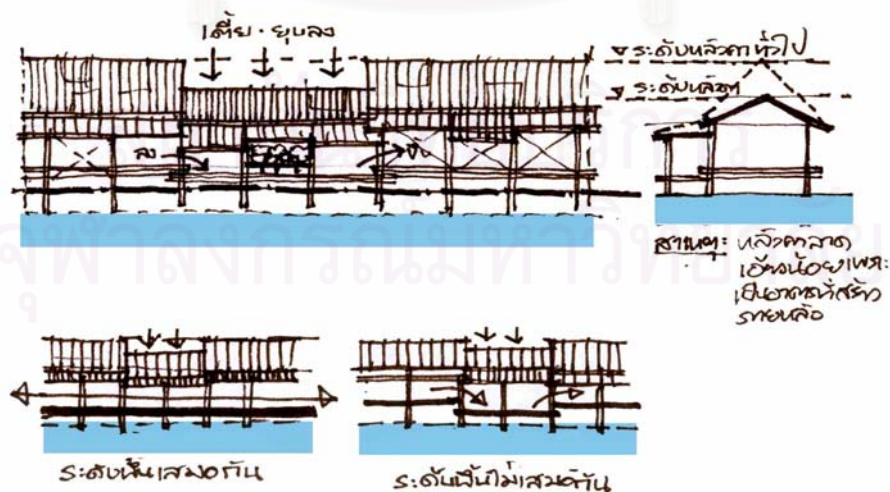
3. ชุมชนที่มีรูปแบบการตั้งถิ่นฐานแบบบกริมน้ำ คือ ชุมชนบางยี่เรือ

- การควบคุมการใช้ที่ดิน
- การควบคุมอาคารและสถาปัตยกรรม
- การปรับปรุงสภาพแวดล้อม

7.3.3 การอนุรักษ์เอกลักษณ์ทางสถาปัตยกรรมและสภาพแวดล้อมของแต่ละชุมชนย่อย โดยออกข้อกำหนดควบคุมความสูงและรูปแบบอาคาร

ประกอบด้วย

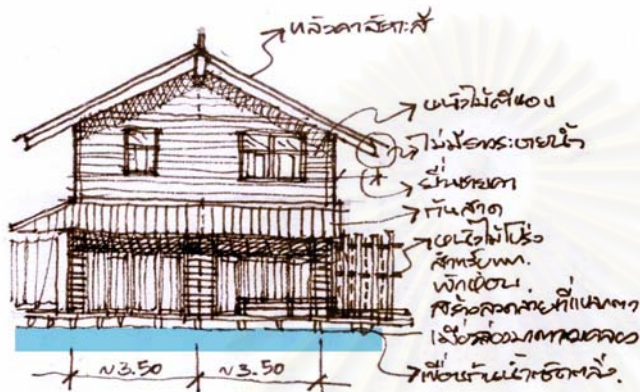
-การควบคุมความสูงของอาคารที่อยู่ริมคลอง เป็นการออกข้อกำหนดควบคุมอาคารโดยให้อาคารที่สร้างใหม่ หรืออาคารที่ปรับปรุงต่อเติม มีความสูงไม่เกินกว่าระดับแนวหลังคาของกลุ่มอาคารเดิม โดยเฉพาะกลุ่มเรือนแถวริมน้ำที่มีความสูงอาคาร ชั้นเดียว เพื่อไม่ให้อาคารที่เกิดใหม่ไปบดบังอาคารศาสนสถานที่เป็นจุดหมายตาของพื้นที่ และเกิดความแตกต่างของอาคาร

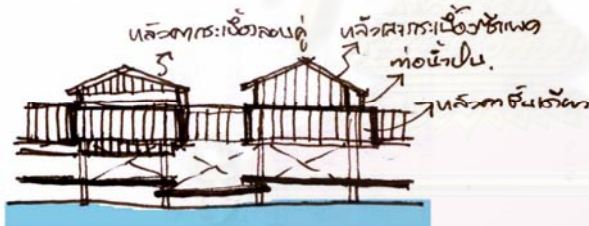
SKY LINE : เรือนแถวริมน้ำ ชุมชนวัดกุฎีดอกศรีนครินทร์
ที่มา: จากพระลิขิต, 2542

-การควบคุมรูปแบบทางสถาปัตยกรรม

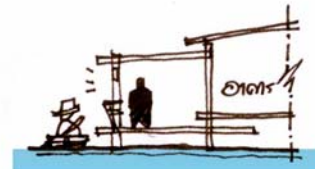
เป็นการควบคุมรูปแบบหน้าตาของอาคารที่เป็นบ้านเดี่ยวริมคลองสองชั้น โครงสร้างเป็นไม้ และมีผนังเป็นผนังไม้ มีรูปทรงหลังคาแบบจั่วและมืองค์ประกอบแบบบ้านริมคลอง

รูปที่ 6 - บ้านพักอาศัย 2 ชั้น
บริเวณริมคลองวัดอโศกอินทร์
ปีที่: ๒๕๔๗

๗ แสดงรูปแบบการปรับปรุงอาคารจากบ้านเดิม
ใช้หลังคาเป็นโครง: ส่วนหลังคา ไม้ชิงชัน
ใช้ไม้สักเป็นโครง: ก่อขึ้น ๖ เมตร

แบบที่ 1 ใช้ชานหน้าอาคารเป็นชั้น
ลงไปหาคลอง

แบบที่ 2 ใช้ชานหน้าอาคารและมีแท่น
เป็นชั้นลงไปหาคลอง

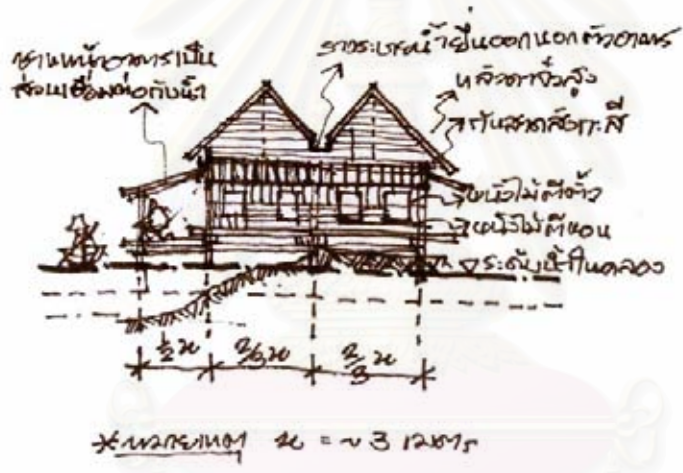
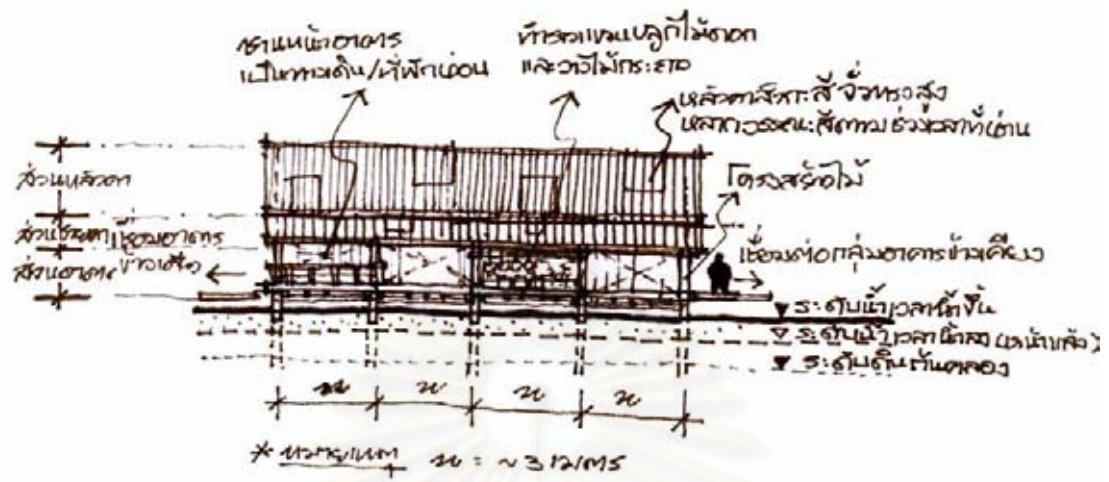

แบบที่ 3 ใช้ชานหน้าอาคารและมีบันได
ลงไปหาคลอง

ทำน้ำแบบต่างๆของอาคารในชุมชน

สถาบันวิทยบริการ
จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย

ตัวอย่างองค์ประกอบและรูปทรงอาคารที่เหมาะสมในพื้นที่ริมคลอง

สถาบันวิทยบริการ
จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย

7.3.4 การฟื้นฟูระบบกิจกรรมของชุมชนให้สอดคล้องกับการอนุรักษ์เพื่อรองรับการขยายตัวของเมืองในอนาคต

ชุมชนวัดคูหาสวรรค์ ได้แก่

- สร้างพื้นที่สาธารณะบริเวณโรงงานเดิม เช่น ตลาดนัด หรือลานกิจกรรมเพื่อรองรับกิจกรรมที่จะเข้ามาตามการเปลี่ยนแปลงของความเป็นเมือง
- สร้างพื้นที่จอดรถบริเวณที่ว่างในซอยพิสิฐบรรณการ

ชุมชนบางยี่เรือ ได้แก่

- ปรับปรุงเส้นทางวัฒนธรรมที่ใช้ในประเพณีแห่สิ่งโต และการเฉลิมฉลองกลุ่มวัดบางยี่เรือ โดยการจัดสภาพภูมิทัศน์ ความสะอาด และการระบายน้ำ รวมถึงการปรับปรุงสภาพอาคารที่อยู่โดยรอบให้มีความสอดคล้องและไม่ยื่นแผงค้าขายกีดขวางทางด้วย
- ปรับปรุงพื้นที่เปิดโล่งริมน้ำสาธารณะบริเวณวัดต่าง ๆ ภายในชุมชนให้สามารถรองรับกิจกรรมสาธารณะที่หลากหลายของคนหลายวัย โดยเป็นการปรับปรุงสภาพความสะอาด และการใช้วัสดุและสีที่สื่อถึงเอกลักษณ์ของชุมชน

ชุมชนวัดสังข์กระจาย ได้แก่

- ปรับปรุงลานกิจกรรมริมคลองให้สามารถรองรับกิจกรรมที่จะเปลี่ยนแปลงไปตามการเติบโตของเมือง โดยพื้นที่ริมน้ำจะทำหน้าที่เป็นแหล่งพักผ่อนและ

7.4 สรุปและเสนอแนะ

คลองบางกอกใหญ่เป็นคลองสายประวัติศาสตร์ที่ยังมีโครงข่ายคลองย่อยที่สมบูรณ์ โดยเป็นแม่น้ำเจ้าพระยาสายเดิมก่อนมีการขุดคลองลัด มีชุมชนที่มีรูปแบบการตั้งถิ่นฐานแบบชุมชนริมน้ำที่มีคุณค่าอยู่ตลอดแนวคลอง ทั้งศาสนสถาน บ้านริมคลอง สภาพแวดล้อม วิถีชีวิต และวัฒนธรรม ซึ่งทำให้เกิดเป็นโครงสร้างเมืองและองค์ประกอบที่เป็นเอกลักษณ์ของชุมชน มีการใช้คลองเป็นเส้นทางแห่พระในประเพณีชักพระ และเป็นเส้นทางท่องเที่ยวทางน้ำ

องค์ประกอบที่เป็นเอกลักษณ์ของชุมชนริมคลอง คือ การมีรูปแบบการตั้งถิ่นฐานของชุมชนริมน้ำ ที่มีรูปแบบสถาปัตยกรรมที่เป็นเอกลักษณ์ ทั้งการวางแนวอาคารหันหน้าเข้าหาคลอง องค์ประกอบภายในชุมชนที่แสดงความสัมพันธ์กับสภาพแวดล้อมริมน้ำ ประกอบด้วยพื้นที่กิจกรรมทางสังคม ทางเดินเท้า มุมมอง และระบบกิจกรรมภายในชุมชนที่มีความสัมพันธ์กับการใช้คลองในชีวิตประจำวันซึ่งมีความแตกต่างกันไปในแต่ละชุมชนย่อย

แนวทางการอนุรักษ์คลองและชุมชนริมคลองบางกอกใหญ่ ประกอบด้วย 1) การอนุรักษ์สภาพแวดล้อมของคลองเพื่อรองรับกิจกรรมทางวัฒนธรรมและการท่องเที่ยว 2) การอนุรักษ์รูปแบบการตั้งถิ่นฐานและองค์ประกอบของชุมชนริมคลอง โดยใช้มาตรการทางผังเมือง 3) การอนุรักษ์เอกลักษณ์ทางสถาปัตยกรรมและสภาพแวดล้อมของแต่ละชุมชนย่อย โดยออกข้อกำหนดควบคุมความสูง และรูปแบบอาคาร 4) การฟื้นฟูระบบกิจกรรมของชุมชนให้สอดคล้องกับการอนุรักษ์เพื่อรองรับการขยายตัวของเมืองในอนาคต

7.5 ข้อเสนอแนะในการทำวิจัยครั้งต่อไป

1. ควรศึกษาเพิ่มในรายละเอียดย่อยของชุมชนบางยี่เรือ ซึ่งมีชุมชนย่อยภายในชุมชนถึง 4 ชุมชน
2. ศึกษาชุมชนริมคลองในมิติด้านอื่น ๆ โดยเฉพาะด้านกิจกรรมทางสังคมและเศรษฐกิจ
3. ศึกษาถึงสภาพแวดล้อมของคลองในเชิงนิเวศวิทยา และคุณภาพของสิ่งแวดล้อมริมคลอง
4. ควรมีการขยายผลการศึกษาในพื้นที่ชุมชนคลองย่อย เพื่อให้เกิดโครงข่ายการอนุรักษ์คลองอย่างเป็นเอกภาพ

รายการอ้างอิง

ภาษาไทย

กาญจนาคพันธ์ . กรุงเทพฯเมื่อวานนี้ . กรุงเทพฯ : สารคดี, 2542.

กาญจนาคพันธ์ . เด็กคลองบางหลวง เล่ม 1 . กรุงเทพฯ : โรงพิมพ์กรุงเทพฯ, 2540.

กิตติ ต้นไทย. คลองกับระบบเศรษฐกิจของไทยพ.ศ.2367-2453. วิทยานิพนธ์ปริญญาอักษรศาสตรมหาบัณฑิต ภาควิชาประวัติศาสตร์ บัณฑิตวิทยาลัย, 2520.

กิตติศักดิ์ วิทยาโกมลเลิศ, ว่าที่ร้อยตรี . การเปลี่ยนแปลงรูปแบบการตั้งถิ่นฐานจากชุมชนน้ำสู่เมืองบกในพื้นที่เมืองฝั่งธนบุรี. วิทยานิพนธ์ปริญญามหาบัณฑิต ภาควิชาการวางแผนภาคและเมือง บัณฑิตวิทยาลัย จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย, 2545.

จิตติมา ระเด่นอาหมัด, ผศ., อาจารย์ประจำภาควิชามนุษยศาสตร์และสังคมศาสตร์ มหาวิทยาลัยสงขลานครินทร์ วิทยาเขตปัตตานี . สัมภาษณ์. 28 มกราคม พ.ศ. 2547.

จิตติวัฒน์ นงนุช . แนวทางการพัฒนาชุมชนแขวงวัดกัลยาณ์ เขตธนบุรี กรุงเทพฯ .วิทยานิพนธ์ปริญญามหาบัณฑิต ภาควิชาการวางแผนภาคและเมือง บัณฑิตวิทยาลัย จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย, 2542.

จวีร์รัตน์ นันทวนิช. การศึกษาวิวัฒนาการและรูปแบบการตั้งถิ่นฐานของชุมชนอำเภอปากเกร็ด. วิทยานิพนธ์ปริญญามหาบัณฑิต ภาควิชาการวางแผนภาคและเมือง บัณฑิตวิทยาลัย จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย, 2536.

จุลพงษ์ กานจปีญญาคม, สัมภาษณ์, 7 มกราคม พ.ศ. 2547 .

จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย . คณะสถาปัตยกรรมศาสตร์ . รายงานการปฏิบัติการเรื่องกลยุทธ์ฟื้นฟูชุมชนเมืองริมน้ำ . กรุงเทพฯ : บริษัท ศูนย์ถ่ายอินเตอร์ จำกัด , 2546 .

ฉัตรชัย พงศ์ประยูร . ภูมิศาสตร์เมือง . กรุงเทพฯ : สำนักพิมพ์ไทยวัฒนาพานิช, 2527.

เฉลิม, สัมภาษณ์, 15 มกราคม พ.ศ. 2547 .

ชญัญ ชีวภราภวัฒน์ . ปัจจัยที่มีผลต่อการเปลี่ยนแปลงการตั้งถิ่นฐานย่านบางลำภู . วิทยานิพนธ์ปริญญามหาบัณฑิต ภาควิชาการวางแผนภาคและเมือง บัณฑิตวิทยาลัย จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย, 2544.

ชัย เรื่องศิลป์. ประวัติศาสตร์ไทยสมัยพ.ศ. 2352-2453 ด้านสังคม. พิมพ์ครั้งที่ 3. กรุงเทพฯ : มูลนิธิโครงการตำราสังคมศาสตร์และมนุษยศาสตร์, 2522.

ณวรรณ สายเชื้อ. แนวทางการอนุรักษ์และพัฒนาท้องถิ่น กรณีศึกษาเมืองสงขลา. วิทยานิพนธ์ปริญญา
มหาบัณฑิต ภาควิชาการวางแผนภาคและเมือง บัณฑิตวิทยาลัย จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย,
2541.

ณัฐนาท สุวรรณ. การศึกษาการเปลี่ยนแปลงพื้นที่ศูนย์กลางเมืองของเมืองริมน้ำ กรณีศึกษาเมือง
อ่างทอง, เมืองสิงห์บุรี. วิทยานิพนธ์ปริญญามหาบัณฑิต ภาควิชาการวางแผนภาคและเมือง
บัณฑิตวิทยาลัย จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย, 2534.

ต้อง สัมภาษณ์, 15 มกราคม พ.ศ. 2547

เต็มศักดิ์ ภาณุวรรณ. ปัจจัยการเปลี่ยนแปลงของชุมชนริมน้ำในคลองบางกอกน้อย. วิทยานิพนธ์
ปริญญามหาบัณฑิต ภาควิชาการวางแผนภาคและเมือง บัณฑิตวิทยาลัย จุฬาลงกรณ์
มหาวิทยาลัย, 2543.

ทองจันทร์ บุญพา, สัมภาษณ์, 7 มกราคม พ.ศ. 2547.

ทองห่อ แก้วประดิษฐ์, สัมภาษณ์, 7 มกราคม พ.ศ. 2547.

ทวีเดช ทองอ่อน. การศึกษาคุณค่าสภาพแวดล้อมเมืองและชุมชนกรุงธนบุรีเพื่อการอนุรักษ์. วิทยา
นิพนธ์ปริญญามหาบัณฑิต ภาควิชาการวางแผนภาคและเมือง บัณฑิตวิทยาลัย จุฬาลงกรณ์
มหาวิทยาลัย, 2538.

เทิดศักดิ์ เตชะกิจขจร. งานศึกษาการเปลี่ยนแปลงและแนวโน้มของการพัฒนาสภาพสังคม ชุมชนริมน้ำ
บริเวณเครือข่ายลำน้ำคลองบางกอกน้อย. คณะสถาปัตยกรรมศาสตร์ จุฬาลงกรณ์
มหาวิทยาลัย, 2541.

ธีระชัย ธนาเศรษฐ์. เปิดวังสมเด็จพระเจ้าตากสินมหาราช. กรุงเทพฯ : ธีรกิจ, 2534.

น. ณ ปากน้ำ. ศิลปกรรมในบางกอก. พระนคร : เกษมบรรณกิจ, 2514.

นำพวัลย์ กิจรักษ์กุล. ภูมิศาสตร์การตั้งถิ่นฐาน. กรุงเทพฯ : สำนักพิมพ์โอเดียนสโตร์, 2528.

นพพร อาคมชาญกิจ, สัมภาษณ์, 15 มกราคม พ.ศ. 2547.

นอง เชื้อสุด, สัมภาษณ์, 15 มกราคม พ.ศ. 2547.

น้อม ชุตสมปึก, สัมภาษณ์, 7 มกราคม พ.ศ. 2547.

นิพนธ์, สัมภาษณ์, 24 พฤศจิกายน พ.ศ. 2546.

นิธิ เดียวศรีวงศ์. การเมืองไทยสมัยพระเจ้ากรุงธนบุรี. พิมพ์ครั้งที่ 2. กรุงเทพฯ : มติชน, 2536.

เน่งน้อย ศักดิ์ศรี, ม.ร.ว. และคณะ. องค์ประกอบทางกายภาพ กรุงรัตนโกสินทร์. กรุงเทพฯ : โรงพิมพ์
จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย, 2535.

ประสั้ม ทับไทย, สัมภาษณ์, 7 มกราคม พ.ศ. 2547.

ประสิทธิ์, สัมภาษณ์, 7 มกราคม พ.ศ. 2547.

ปิยนาด บุนนาค, ดวงพร นพคุณ และสุวัฒนา ธาดานิติ. คลองในกรุงเทพฯ. กรุงเทพฯ : จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย, 2525.

แป้น หาญสูงเนิน, สัมภาษณ์, 15 มกราคม พ.ศ. 2547 .

พงศ์ณรงค์ สรรค์ครมค์, สัมภาษณ์, 7 มกราคม พ.ศ. 2547.

พามิลา หารักษ์. วิวัฒนาการและรูปแบบการตั้งถิ่นฐานของชุมชนกุฎีจีนและชุมชนวัดกัลยาณ์ กรุงเทพมหานคร. วิทยานิพนธ์ปริญญามหาบัณฑิต ภาควิชาการวางแผนภาคและเมือง บัณฑิตวิทยาลัย จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย, 2544

พรรณทิพย์ เปี่ยมพุทธากุล. วิวัฒนาการชุมชนและตลาดน้ำดำเนินสะดวก จังหวัดราชบุรี. วิทยานิพนธ์ปริญญามหาบัณฑิต ภาควิชาการวางแผนภาคและเมือง บัณฑิตวิทยาลัย จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย, 2537.

พลาดิศัย สิทธิธัญกิจ. สืบสานตำนานบางกอก. พิมพ์ครั้งที่ 1. กรุงเทพฯ : มิติใหม่, 2538.

พวงรัตน์ ทวีรัตน์,รศ. วิจัยวิจัยทางพฤติกรรมศาสตร์และสังคมศาสตร์ .พิมพ์ครั้งที่ 8.กรุงเทพฯ : สำนักงานทดสอบทางการศึกษาและจิตวิทยา มหาวิทยาลัยศรีนครินทรวิโรฒ ประสานมิตร, 2543.

พูลทรัพย์ เทวินทรภักดี, สัมภาษณ์, 15 มกราคม พ.ศ. 2547.

มหาดไทย ,กระทรวง. การผังเมือง , กรม. ผังเมืองรวมกรุงเทพมหานคร (ฉบับปรับปรุงครั้งที่ 1). กรุงเทพฯ : สำนักผังเมือง กระทรวงมหาดไทย, 2542.

ลาอุแบร์, ซีมอง เดอ. จดหมายเหตุลาอุแบร์. แปลโดย พระเจ้าบรมวงศ์เธอ กรมพระนราธิปประพันธ์พงศ์. พระนคร : คุรุสภา, 2505.

วรรณศิลป์ พีรพันธ์. องค์ประกอบเมือง .กรุงเทพฯ : อัดสำเนา, 2538.

ศิริญา กิ่งแก้ว, สัมภาษณ์, 7 มกราคม พ.ศ. 2547.

ศิลปากร, กรม. โครงการสำรวจและขึ้นทะเบียนโบราณสถานและแหล่งโบราณคดีของชาติ .กรุงเทพฯ : โอ.เอส.พริ้นติ้ง, 2545.

ศิลปากร, กรม. จดหมายเหตุอนุรักษากรุงรัตนโกสินทร์. กรุงเทพฯ : อมรินทร์การพิมพ์, 2525.

ศิลปากร, กรม. ตลาดน้ำ : วิถีชีวิตเกษตรกรรมภาคกลาง. กรุงเทพฯ : โรงพิมพ์คุรุสภาลาดพร้าว, 2543.

ศิลปากร, กรม. พระราชพงศาวดารฉบับพระราชหัตถเลขา. 2 เล่ม. กรุงเทพฯ : คลังวิทยา, 2516.

- ศิลปวัฒนธรรมนำชม. บางเข็อกหนึ่ง-บางระมาด ชุมชนเก่าแก่ที่สุดของกรุงเทพฯ. ศิลปวัฒนธรรม , 2 (ธันวาคม 2546) : 101-113.
- ส.พลายน้อย. เล่าเรื่องบางกอก เล่ม 1. พิมพ์ครั้งที่ 6. กรุงเทพฯ : สำนักพิมพ์สายธาร, 2544.
- สนธยา พลศรี, ผศ. ทฤษฎีและหลักการพัฒนาชุมชน .พิมพ์ครั้งที่ 4.กรุงเทพฯ : สำนักพิมพ์โอเดียนสโตร์, 2545.
- สนั่น เมืองวงษ์. ประวัติศาสตร์ไทยในสมัยกรุงธนบุรี-กรุงรัตนโกสินทร์. พิมพ์ครั้งที่ 3. มหาวิทยาลัยศรีนครินทรวิโรฒ สงขลา, 2515.
- สเทือน ศุภโสภณ. สมเด็จพระเจ้าตากสินมหาราชและบทบาทชาวจีนในสยาม. เส้นทางเศรษฐกิจฉบับพิเศษ, 2527.
- สาคร นามสม, สัมภาษณ์, 15 มกราคม พ.ศ. 2547.
- สาวิตรี ทัพพะสุด. ความสัมพันธ์ระหว่างชุมชนไทย จีน และตะวันตกในกรุงเทพ พ.ศ. 2398-2453. วิทยานิพนธ์ปริญญาโทมหาบัณฑิต คณะอักษรศาสตร์ บัณฑิตวิทยาลัย จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย, 2527.
- สุจิตต์ วงษ์เทศ. แม่น้ำลำคลองสายประวัติศาสตร์ .พิมพ์ครั้งที่ 3 .กรุงเทพฯ : สำนักพิมพ์มติชน, 2544.
- สุจิน เดชโชติ. สัมภาษณ์. 24 พฤศจิกายน พ.ศ. 2546
- สุชาติ ปิยะบุตร, สัมภาษณ์, 7 มกราคม พ.ศ. 2547 .
- สุชิน พึ่งเยี่ยม, ดต., สัมภาษณ์, 7 มกราคม พ.ศ. 2547 .
- สุดารา สุจฉายา , บรรณาธิการ. ธนบุรี. พิมพ์ครั้งที่ 1. นักเดินทาง...เพื่อความเข้าใจในแผ่นดิน. กรุงเทพมหานคร : สำนักพิมพ์วิริยะธุรกิจ, 2542.
- สุรัชย์ มิตรสงเคราะห์, สัมภาษณ์, 7 มกราคม พ.ศ. 2547 .
- สุนทร ชุตินทรานนท์, บรรณาธิการ. ชีวิตชุมชนริมน้ำอยุธยา มรดกไทย...มรดกโลก. กรุงเทพฯ : สำนักพิมพ์แปลนโมทีฟ , 2540.
- หวาน ชาวลิต, สัมภาษณ์, 7 มกราคม พ.ศ. 2547 .
- เอกวิทย์ ณ ถลาง, ศ.ดร. ภูมิปัญญาภาคกลาง . พิมพ์ครั้งที่ 2 .กรุงเทพฯ: อมรินทร์ , 2544 .
- อาทร จุลเสน, สัมภาษณ์, 7 มกราคม พ.ศ. 2547 .
- เสอเบิด จิราเดต์ . ทำเหมืองให้น้ำอยู่: วิสัยทัศน์ ยุทธศาสตร์และความหวังสำหรับเมืองที่ยั่งยืน .แปลโดยพิภพ อุดมอิทธิพงษ์ .กรุงเทพฯ : สำนักพิมพ์มูลนิธิโกมลคีมทอง, 2539.

ภาษาอังกฤษ

Bentley, Ian., Alcock, Alan., Murrain, Paul., McGlynn, Sue., and Smith, Graham. Responsive Environment : A Manual for Designers .United States : Planners Press, 1995.

Cohen, Nahoum. Urban Conservation .Cambridge, Massachusetts :The MIT Press ,1999.

Danies, Thomas, L., Keller, John, W., and Lapping, Mark, B. The Small Town Planning Handbook 2nd .United States : Planners Press, 1995.

Eisner, Simon., Gallion, Arthur., and Eisner, Stanley. Urban Pattern . New York : Van Nostrand Reinhold.1993.

Feilden, M, Bernard. Conservation of Historic Building .Great Britain : Bath Press, 1995.

Lynch, Kevin. The Image of the city . Cambridge, Massachusetts :The MIT Press ,1973.

Rapoport, Amos. System of activities and system of setting. Kent, Susan, ed..in Domestic Architecture and the use of space : an interdisciplinary cross-cultural study .Cambridge : Cambridge University Press, 1990.

Stephan Cutler, Laurence ,and Stephan Cutler, Sherrie . Recycling Cities for People The Urban Design Process. United States : Cahners Books International, Inc. 1976.

สถาบันวิทยบริการ
จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย

ประวัติผู้เขียนวิทยานิพนธ์

นายเชมชาติ วงศ์ทิมารัตน์ เกิดวันจันทร์ที่ 19 กรกฎาคม พ.ศ.2519 สำเร็จการศึกษาปริญญาตรีสถาปัตยกรรมศาสตรบัณฑิต คณะสถาปัตยกรรมศาสตร์ มหาวิทยาลัยรังสิต ในปีการศึกษา 2542 และเข้าศึกษาในหลักสูตรการวางแผนภาคละเมือง สาขาวิชาการวางแผนผังเมือง คณะสถาปัตยกรรมศาสตร์ จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย ในปีการศึกษา 2543

สถาบันวิทยบริการ
จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย